

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1961.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

- KERESZTURY DEZSŐ: Berzsenyi Dániel
BARTA JÁNOS: Kemény Zsigmond mint szépirod. (Vita)
BÓKA LÁSZLÓ: Kosztolányi Dezső (Vita)
DARVAS JÓZSEF: Irodalmunk időszerű kérdései (Vita)
AZ ÉLŐ MAGYAR IRODALOM KÉRDÉSEI — Király István
előadásának vitája
MÁDL ANTAL: A német kérdés az új német irodalomban
SZAUDER JÓZSEF: Megjegyzések Barta István
Kölcesy-tanulmányaihoz

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL
ADATOK ÉS ADALÉKOK
SZEMLE
BIBLIOGRAFIA

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) és WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai : Keresztury Dezső, az OSZK Színháztörténeti Osztályának vezetője, Barta János egyetemi tanár, Bóka László egyetemi tanár, Darvas József, a Magyar Írók Szövetségének elnöke, Király István egyetemi tanár, Mádl Antal egyetemi adjunktus, Szauder József egyetemi tanár, Simon László tudományos kutató, Sára Péter tudományos kutató, Kovalovszky Miklós tudományos kutató, Gáborjáni Szabó Klára előadóművész, Zolnay Béla ny. egyetemi tanár, Fejős Imre tudományos kutató, Lőkös István főiskolai adjunktus, Szilágyi János egyetemi hallgató, Szalay Károly lektor, Köröspataky Sándor középiskolai tanár, Rónay György író, Pór Péter egyetemi hallgató, Pomogáts Béla tanár, Orosz László tanár, Kovács Győző lektor, Tasnádi Attila tanárjelölt, Ferenczi László tanár, Serey Éva tanár, Kőhegyi Mihály tudományos kutató, Kemény G. Gábor osztályvezető, Sándor László tanár, Botka Ferenc tudományos kutató, Bohus Magda középiskolai tanár, Miklós Róbert tudományos kutató, Pálmai Kálmán főiskolai tanár.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V. Alkotmány utca 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46

Csekkbefizetési számla szám: 05-915-111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTNBAN, Budapest V. Váci utca 22.

Telefon: 185—612.

a POSTA KÖZPONTI HIRLAPIRODÁ-nál, Budapest V. József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066. (Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is.)

Szerkesztőség: Budapest V., Pesti Barnabás utca 1. — Telefon: 180—245.

KERESZTURY DEZSŐ

BERZSENYI DÁNIEL*

Balassi Bálintot kora Alkibiadészének nevezte Rimai János. Korának legszebb férfija, a XVII. század magyar férfiszépség-eszményének megtestesítője, robusztus nagyúrként áll előttünk egyetlen reánk maradt arcképén. Sötét haja előreugró homlokcsontot, sűrű szemöldököt keretez; határozott, erős orra húsos arcból magasodik ki; vérbő szájára, kemény állására hatalmas varjúszárnycsont vet árnyékot. Vastag nyaka széles vállak közül emelkedik ki; bár finom ujjú, gyűrűs kezében inkább otthonos a nehéz kard, mint a könnyű penge. — Mi valahogy másképpen képzeljük el a költőt. A végvári harcok idején azonban — amikor valóban „vérrel adózott a nemes” és a testi erő temérdeksége hozzátartozott a férfiszépséghez — nyilván igaza volt a költő hűséges tanítványának. A kimagasló egyéniség és a társadalomban élő férfieszmény találkozásának töretlenségét bizonyítja az is, hogy a költő halála után készült képmás hitelességét senki kétségbe nem vonta.

Berzsenyi Dániel két hiteles arcképéről a Balassi megtestesítette típus egy későbbi képviselője néz ránk. Ugyanaz a sötétbarna haj, csak éppen, újabb divat szerint, kissé tituszosan fésülve s oldalt szakállban folytatódva; ugyanaz a tömött húsos arc az erős orr s az erősen fénylő szem kereteként; ugyanaz a vastag varjúszárnycsont a vérbő száj s a kemény áll fölött; ugyanaz a katonásan díszes ruha a szélesvállú, korpulens termeten. A jelenléte egyéniség ugyanannak a nemesi osztálynak modernebb és szegényebb rétegéből nőtt ki, csak éppen nem botrányaival és póréival tette híressé magát, s ahelyett, hogy elherdálta volna, inkább megnövelte birtokait. A nyers férfiasságban sem akart kisebb lenni elődjénél. Büszke volt ő is arra, hogy legelső táncosként jeleskedett egykorúai között, hogy Sopronban tizenkét németet hányt a város tavába, s hogy kedvese elalélt karjaiban. De Pesten rajzolt arcképén nem tetszett neki, hogy felvetett fejjel ábrázolták: „ez kommandásnak való, nem rekruta ironak” — mondta. Amikor az ifjú Szemere Pál a pesti hídon ismeretlenül megszólította a testes, köpcös költőt, ez nem csodálkozott, mivel „a somogyi falúnakót könnyű kismérni”. A pesti ifjaknak nem fért fejébe: mitől „nagy ember” ez a mezei magyar, s nyilván ízekre szedik, ha nem Kazinczy karján lép be az irodalomba. Szűkebb pátriájában is „különös-kének” tartották, ő maga „miklái remetének”, „somogyi Diogenes”-nek nevezte magát. Egyéniség és társadalmi eszmény régi összhangja akkorra már felbomlott.

Ez teljességgel érthető. Az egykori összhang előfeltételei is jórészt megszűntek. Berzsenyi korának magyar nemessége egészen más gazdasági, politikai és társadalmi körülmények között őrizte régi kiváltságait, harcolt előjogaiért, vagy vitatkozott ellenük. Az ifjú Berzsenyi egy a háborúskodást már régen nem kedvelő, inkább csak virtuskodásokban vitézkedő, a művelődés szenvedélyétől azonban még nagyjából mentes paraszt-nemesség gyermekeként született. Ez nagy tömegeiben a békés, falusi élet faragatlan kényelmét kedvelte s csak lassan-

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén, 1961. május 21-én.

lassan, vékonyka javarétegében kezdett barátkozni az előrehaladás csábításaival, kötelességével és veszélyeivel. A még költővé nem serdült fiatalembert meglegyintette ugyan valami annak a korai, felvilágosodott reformizmusnak szeléből, amely a soproni Magyar Társaság vitáinak paraszta is felizzította. Amikor azonban első ódáit írta, 1797-ben a felkölt nemesiséghez, és a szombat helyi tábornokot parancsoltó Esterházy Miklóshoz, már vége volt az újító lelkesültségnek.

A nemesi tömegek egyformán megriadtak Hóra és Klossa lázadásának, meg a párizsi guillotinozásoknak híréből. A makacsabb nyugtalanokat elnémitotta a Martinovics-per látványos színjátéka. A gyarmattartó Habsburg-ház és az osztályuralmát őrző gyarmati nemesség teljes egyetértésben fordult — nem a százados ellenség, a török ellen, hanem az itthon is felmorajló veszedelem, a forradalom ellen. A „felkölt nemesek” nem félték kevésbé a modern francia néphadsereg erejétől, mint otthon hagyott jobbágyaik ki-kiegyenesedő kaszáitól, meg-megvillanó fejszéitől. Érthető, hogy hadászati is teljességgel idejétmúlta felkelésük a nemesi pompa üres parádéja s az egykori nemesség harci erényeinek csúfos pellengérré állítása lett.

A hadmozdulatok, csaták dandárja akkor szerencsére elkerülte az országot. A háborús konjunktúrában gazdagodó birtokosság jól érezhette magát Ferenc abszolutizmusa idején: „tituszi századnak” nevezte tehát a kort, amelynek steril rendőrzés lehetetlenné tett minden haladó-szellemű megmozdulást. Hová lettek az ősi nemesi erények? A falvakba szorult közép- és kismemesi tömeg — Berzsényi „rab-lelkei” — az animális lét örömeit élvezte barbár provincializmusában. A nagyvilág luxusra és szabad széljárására szomjazó főnemesség elidegenedve vitte jövedelmét külföldi országokba. A hivatását érző, értelmiséggé fejlődő-bővülő, nemzeti öntudatú és reformokra vágyó középső rétegek pedig egyre határozottabban ismerték fel, hogy a jövő útja a nemesi osztálytársadalmat leromboló, a polgárosodást munkáló fejlődés útja.

Berzsényi a megingott uralmát újra megerősíteni törekvő magyar nemesi világ képviselője volt: élete és műve ennek jobb törekvéseit, elszigetelődését, mély ellentmondásait tükrözi, szenved, fejezi ki. Az a Habsburg-hűség, amely Bethlent és Rákóczi lázadókként marasztalta el, és az a nemzeti harag, amely, Szilágyival 1458-ban szólva, felkoncoltatná a haza egykorú ellenségeit: hogyan hangolható össze? A testi erő már-már barbár módon ünnepli a költő ugyanakkor, amikor a szellemi értékek maradandóságát helyezi minden érték fölébe. Úgy ragaszkodik a nemesi kiváltságokhoz, mint örök törvények megtestesüléséhez, de erőteljesen sürgeti a felvilágosult reformokat. A közélet nagy mozgalmához az aktualitás szenvedélyes szomjazásával kapcsolódik, de szívesebben elszigetelődik az időtlen erények, az öröknek vélt igazságok konok szolgálatában. Az ilyen és hasonló ellentétekbe, ellentmondásokba lépten-nyomon beleütközik a Berzsényivel foglalkozó kutató. Aki maradi, falusi emberként, a lojális nemesi reakció híveként akarja bemutatni, legalább annyi érvet hozhat fel tételének igazsága mellett, mint aki a haladás, a nemesi felvilágosodás, a korai reformkor jelentős személyiségei közt kívánja kijelölni helyét. Tétel és ellentétel nem egyszer ugyanazon műben felel össze. Aki az egyiket általánosítja, igazságtalan. Berzsényi életét is csak korának, társadalmának, a pálya kibontakozásának összefüggéseiben ismerhetjük és ítéelhetjük meg helyesen.

Igaz, hogy csupán csak műveinek tükrében nehéz megnyugtató módon megmutatni pályaképét. Őt is érdekelték osztályának és korának nagy kérdései s a legfontosabbakban tájékozódott is. De értesültségét csillagmérőfeldek választották el saját korának városi irodalmáraitól. Nem tartozott a kor mozgásával együtt mozgó, annak kérdéseire azonnal és egyértelműen válaszoló szellemek közé. Műveit nem egyszer hosszasan formálgatta-csiszolta. Legtöbb verse évekkel az ihletet adó benyomás, esemény múltán látott napvilágot. Pontos időrendjük alig megállapítható. Csak pályájának legfontosabb fordulói, életművének izületei tapinthatók ki aránylagos biztonsággal. Nemcsak az életkorok általános emberi változásai határozzák meg ezeket; költészetének sem ezek legfőbb mozgatói. Berzsényi harmincéves

korában már megaggott lelkűnek nevezte magát, de hatvanéves korában is büszke volt érzései ifjú erejére. A hat évtized azonban, amely születése és halála közé esik, a magyar közelet és költészet alakulásában, fejlődésében ma már elég világosan látható tagolódást mutat. Ezeknek mozgása erősen befolyásolta az ő fejlődésének ízelődését is.

*

Már ifjúkorának első összeütközéseiben megmutatkozott jellemének az a fő vonása, hogy a külső korlátokat alig tudta elviselni. Ezért tört ki három fogságából: a pillanatok alatt cserbenhagyott katonaságból, ahova Sopron és Egyházashetye elől szökött; az iskolából, ahova túl későn került, s ahol „mores non probavit” — magaviselete nem állta meg a próbát —, és többször is a szülői házból, amelyet erőskezű apja mellett csak Munkácsának, tehát börtönnének érzett. Amikor azonban megtalálta és megerősítette a maga körét, mindhárom ellenfelével a kedélyének megfelelő, nyugodt jóviszonyba került. A nemesi hadierényekről hatalmas ódákat írt; a soproni iskola Magyar Társaságának támogató tagja lett s fiait a messzi Somogyból is egykori iskolájába vitte tanulni; a hetyei otthonba pedig mindvégig elküldte tiszteletteljes leveleit és fiúi ajándékait. A maga portáján egyeduralkodó volt. Feleségét, aki tizennegyedik esztendejét töltötte be, amikor elvette, „együgyűségben találta s abból fel sem szabadította”. Sömjéni, majd niklai kúriácskáját alig hagyta el. Bécsben talán csak egyszer, Pesten is alig néhányszor járt. Otthon nem kellett tartania az énjét, önérzetét újra meg újra felhorzsoló nagyvilág támadásaitól. Csak a maga szabta határok közt érezte biztonságban s önmagával azonosnak magát. Ebben is megtestesítője lett a magyar köznemesség növekvő atomizálódásának. Ahhoz, hogy elvegyüljön az osztályához tartozók lármás, üres mulatozásaiba s ékes orációkban elzengő politizálásába, túl igényes volt; arra, hogy valami nagyobb, összefogóbb mozgalomba kapcsolódva találjon méltó teret tehetségének, nem volt módja, mert az efajta mozgalmak az ő ifjúsága és első férfikora idején legfeljebb a jobb lelkek vágyaiban, néma álmaiban éltek csupán. Ezért is mélyülhetett el benne s nőhetett egy életre szóló szenvedéllyé a költészet, „a szent poézis” szerelme.

De hogyan jutott egyáltalán ahhoz, hogy költővé legyen? Miért írt titkolt költeményeket olyan környezetben, amelyben a muzsák szolgálatát, ha nem látták is éppen szegénynek, de semmi esetre sem tartották férfias érénynek? Érdemes tudni, hogy nemesúr e korban még lehetőleg névtelenül vagy álnéven adta közre költeményes munkáit, ha éppen ilyenekre vetemedett. Kisfaludy Sándor is Himfy szerelmeit. Az egykorú magyar nemesi világ átlagos férfitagjaira még akkortájt is érvényes volt a századokkal azelőtt élt Reimannus epés dicsérete, hogy többre tartanak egy jó kardot s egy derék lovat bármiféle könyvnél. Nagyrészt erre a közvéleményre figyelhetett Berzsenyi, amikor azzal kérkedett, hogy ifjúkorában elszaggatta és elhajította a könyveket, ha kiolvasta őket; hiszen később, férfikorában elég szép kis könyvtárt gyűjtött össze a neki fontos munkákból. De nem tudott s nyilván nem is akart egészen szakítani ezzel a végül már patriarkális-görögös erénnyé eszményített „barbariessel”.

A nemzeti reformokat hirdető modernebb közvélemény tette később országos hírűvé nevét. De ennek a közvéleménynek alakítói és hordozói közt csak keveset találunk a falvain ülő, hagyományos vidéki életet élő nemességből. Hogy az indítóokok közt, melyek a legénykedő virtuskodást, a természetes, szabad, nyers erőt gyakorló ifjúból önmagába forduló, elmélkedő, szellemi értékeket megbecsülő és saját fejlődése elé is célul tűző férfit formáltak, mekkora szerepe lehet a társaság, a kor, az olvasmányok s más külső körülmények hatásának, s mekkora a hivatása elől kitérni nem tudó géniusz jelentkezésének és kibontakozásának, aligha lehet végérvényesen eldönteni. Bizonyos, hogy érte Berzsenyit néhány komoly, megtermékenyítő irodalmi hatás. De az is bizonyos, hogy ezek gyümölcsét csaknem egészen magára hagyatva, egyedül hordozta ki.

Rá is, korára és környezetére is jellemző, hogy versírással egy évtizeden át csak magánkedvtelésből, környezeté elől is elrejtőzve foglalkozott; s hogy körülbelül ugyanennyi idő telt el attól a naptól kezdve, amelyen Kis János felfedezte a semjéni titkos poéta énekeit, addig az évig, amelyben komoly érdeklődéssel várt költeményeinek kötete megjelent, amikor tehát igazában kilépett a nyilvánosság elé. Ebben a két évtizedben nemcsak költői eszközeit kalapálta ki, hanem be is fejezte első, igazi virágkorát, megírta remekművei nagyobbik részét.

Még a felületes olvasónak is feltűnik, hogy versei a költői kifejező eszközök tekintetében két egymástól meglehetősen elütő rétegre bomlanak. Egyik a dalszerű, rímes verselés, másik a rímtelen-időmértékes verselés gyakorlatából nőtt ki. Bírálóinak s méltatóinak nagy része az utóbbi csoporthoz tartozó műveket magasan az előbbihez tartozók fölé emelte. Ezen az értékelésen nekünk sincs okunk lényegesen változtatni. Az, hogy melyik formával kezdett kísérletezni, eldönthetetlen, de ugyanolyan felesleges kérdés is, mint az, hogy hol kezdett verseket írni. Az a feltevés, hogy Sopronban kapta első indításait, alig bizonyítható; apjának és rokonainak házában is elszórakoztak a költészettel; osztályának, különösen a nyugat-dunántúli nemességnek műveltségében sok bécsies-polgáris elem kezdett a latinos-magyaros hagyományokba vegyülni. Nyilvánvaló, hogy a városban több volt akkor is a társas szellemi élet alkalmá: a közös zenélés, ének, tánc, versmondás, költészetről vagy művészetről szóló beszélgetés. Az érzelmes, könnyű dalköltészet, amelynek darabjai ott vannak hangsúlyos-rímes verseinek mintái közt, divatos volt Sopronban. Ottani szép bürgerinektől tanulhatott is néhány bécsi dalt. De Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye, amely éppen a Berzsényi világában otthonos énekeket szedte össze, azt bizonyítja, hogy voltak kedvelői az efajta verseknek a magyar nemesi udvarházakban is. Berzsényi maga nem érzett döntő érték-különbséget a két verstípus között. Kedvtelve művelte mindegyiket. A dalszerű versekben több ugyan a könnyed, érzelmes, szerelmes, magánéleti tárgy, az antikosokban a súlyos bölcséleti és közéleti mondanivaló, de tartalom és forma ilyen kapcsolódásának fordítottjára is találunk elég példát. Mikor még tanulnia kellett volna az iskolában, ő már Horáccal és Gessnerrel társalkodott: így tanúskodik ő maga arról, hogy mindkét példa egyszerre hatott rá. Hasonló testvéri közösségben élt egyébként az antik és modern hangulat, forma és tárgyvilág ifjú költészetének feltehető harmadik befolyásolójában: Matthison verseiben is. Másutt kell tehát keresnünk annak okát, hogy klasszikus, időmértékes költeményeiben hágott legmagasabbra, s hogy pályájának második felén ezek jutottak számban is döntő elsőbbséghez.

A ritmus valami olyasmi a versnek, ami a szobornak a talapzat. Elhatárolja, kiemeli a művet, de fel is mutatja, hozzáférhetőbbé is teszi az odafigyelő számára. Berzsényi magyaros ritmusú verseiben ez a talapzat inkább az utóbbi célt szolgálta. A költő ezekben bátran merített a közismert versformákból, szólásokból, közkeletű képekből: úgy akart szólni, mintha egy lenne csupán hallgatói közül. Ezen a területen viszonylag fejlett és könnyen hozzáférhető sablón-készlet állt rendelkezésére. Olyan tartalmi, kifejezésbeli, ritmikai, versmondattani, rímelési elemek, amelyek a későbbi közepes versírók és fűzfapoéták, az almanach-líra művelőinek kezén koptak minden költői értékből. Egy fél századdal Berzsényi költeményeinek megjelenése után már senki sem figyelt arra a lényeges költői többletre, amely ezeket a verseit kiemelte rokon előzményeik és környezetük híg, szürke átlagából. Ma pedig már csak az iskolázott irodalomtörténész tud számot adni róla. Balassi versei együtt éltek dallamaikkal: ezekkel is beleszövédket abba a költői, énekszerzői gyakorlatba, amely, mint valami messze zengő kórus, megerősítette eleven társadalmi háttérüket. Berzsényinek legfeljebb néhány dalszerű versében lehet csak valami dallamemlék hatását feltételezni. Az antikizáló költészet az ő korában már elvesztette minden kapcsolatát a zenével. Érdeemes ilyen vonatkozásban emlékeztetni egyébként arra is, hogy a költő Pesten csak Biharit akarta mindenáron hallgatni; zenei igényei a verbunkos, cigányos társasági zenén túl nem voltak.

Berzsenyi főként szöveg-verset írt. Lemondott tehát a költői stilizálás egyik leghatásosabb eszközéről: a zenéről, a dallamról. Azt, hogy mondanivalóinak ritmusa van, hogy verse a köznapi fölé emelkedő beszéd, magával a szöveggel kellett szuggerálnia. Főképpen akkor, amikor „sas-lelkét héjjáztatta a rab-lelkek fölött”, amikor tehát a nagy eszmék és érzések, a „dicső erény” és „szent poézis” szolgálatában, valamilyen laikus istentisztelet papjaként végezte a maga kivételes szertartásait. A szólás ünnepélyességét nemcsak a változtatott, pompázatos, idegenszerű szavak hímszett gazdagságával növelte, hanem a versforma szokatlanságával, tiszteletet gerjesztő, távolságot tartó, csak a hozzáértő kevesek számára világos különlegességével is. Az antik forma rimtelen. Később már kötelező sablonjai a hazagyakorlatban akkor még igen ritkák voltak. Ez a forma módot adott tehát magában a nyelvi ben, a szólás tagolásában, a beszéd stilizálásában rejlő, a logikai nyomatékolást is minden lehetőségében felhasználó ritmus kibontakoztatására, s egyenesen kényszerített a rendkívüli, különös tömörségükkel, erejükkel, színességükkel, fényükkel tündöklő kifejezések keresésére. Berzsenyi öntudatlanul követett s később tudatosan is megvalósított ritmus-eszmiénye pedig éppen ez volt: a mondanivaló a kifejezés egyszerre felfokozott és élő korlátok közé szorított, de mégis természetes erejével mutatkozzék meg, mint a versenymutatványát végző, szép-testű atléta bőrének, izmainak eleven játékával.

1808-ban, amikor úgy érezte, hogy érdemes egybegyűjtenie addig szerzett verseit, Kis János számára összeírta őket. Ebben a kéziratban, az ennek alapján készült s 1813-ban megjelent első, meg a néhány verssel bővített 1816-os második kiadásban együtt van virágkorának minden lényeges darabja, életművének nagyobbik fele. Témáikat, formáikat tekintve ezek a versek alig mutatnak nagyobb változatosságot, mint az életkörülmények, amelyekben megszülettek. Az ábrázolt valóság elemeit tekintve még annyit sem. Gazdagságukat az érzés és a gondolat kincseiből merítették. A költő élete két színhelyen játszódott le: a sötlyéni egyszerű ház egyik szobájának gyertyafényes magányában, ahol titkon társalgott műzsájával, — meg a niklai öreg udvarházban, amely 1811-ben összedőlt s amelyből, amikor egy év múlva újjáépíttette, ezt írta Kazinczynak: „letettem nyoszolyámat azon szegleten, melyben én haldokolni fogok, elgyűjtöttem kandallómat, mellynél életemnek örömeit, boldogságait gyakran vissza fogom kérődzni, s vénségemet melengetni”. Nem volt szegény ember, de a maga és családja életét ahhoz a puritán, takarékos erkölcsiséghez igazította, amely akkor még alapja volt a gyarmati középnemesség vagyoni, társadalmi szilárdságá ak. Amikorra minden zálogot, adósságot kifizetett, a birtokszerzés gondjával felhagyott, mai fogalmaink szerint igen gazdag ember lett. 1835-ben mégis ezt írta Döbrentének: „Minden szabad birtokom mellett oly szegény helóta vagyok, kinek ritkán jut csak egy félig szabad óra”. Ez nem volt üres panasz. A gazdálkodás minden gondja rászakadt, inaga lévén jószágainak kormányzója is.

Érthető, hogy ha a körülmények nem kényszerítették, alig mozdult ki otthonából. A „világ lármás mulatóhelyéről” a saját körébe tért meg. Tudta ugyan, mi történik kint, a nagy változásoknak azonban inkább csak zaja jutott el hozzá. Napóleont éppígy távoli jelképnek látta és jellemezte, mint azokat a közéleti nagyságokat, akikre jórészt a maga igényeit ruházta. A legújabb kutatás Berzsenyi fejlődésének egyik döntő mozzanatát érinti, mikor rámutat, hogy abból a magyar költészetből, amelyet megismerhetett, hiányzottak a nagy felvilágosult versek. De hiányzott abból jóformán az egész egykorú magyar költészet java. Lassú élet volt az övé, ha külső mozgását nézzük; de egyenesen sivatagi, ha a szellem esőjárásának nyomait keressük benne. Mint a hosszú szárazságokhoz alkalmazkodó növények, ő is mélyre szívta le, hogy tartalékolhassa a lassan fogyasztott nedveket. Ezért is helytelen volna rajta a kora irodalmi mozgalmában való biztos tájékozódást, a teljes értesültséget számonkérni. Abban szerzett magának nem is mindig egészen fölényes, biztos tudást, amire életbevágóan szüksége volt. A sivatagi felszínről inkább a mélybe, mint szerteágazva növesztette meg gyökereit.

„Vesződöm, mint Te, széllel, esővel, hideggel, meleggel; hol a levegőben fellengek, hol a porban izzadok és igazi helyemet sem itt, sem ott nem találok. A sok eső mast neked okozott károkat, tavál pedig nékem minden gabonámat elrothasztotta, és ötszáz kedves selyem birkámat megölte. De csak ilyen a világ! Siessünk, Barátom, a képzelődések országába! nincs ott sem dér, sem zápor, ott mindenkor megtaláljuk mindazt, ami valaha lelkeinket feszíté” — írta Kazinczynak 1810-ben. Költészetének sokszor felemlegetett elvontsága, túlzott eszmeisége, időtlensége nemcsak képzeletjárásának természetében, mintaképeinek sugallatában, hanem körülményeiben is leli magyarázatát. Elszigeteltségéből csak a költészet szárnyán lehetett kitörnie. Látszatra a jó gazda dolgos és bőséges élete volt az övé, de befelé, rejtegetve és magánosan a másikat élte, az igazít, a poétáét, akinek az ihlet forró perceiben s a művesség éjjeli óráiban az örök, nagy dolgokhoz felszárnyaló lélek végtelen kitágulása, meg a mély, személyes érzések felszabadulásának édes ömledézése jut osztályrészül. Azért fordult az örök közhelyekhez, a múlhatatlan mintaképekhez, a kristályosan kimunkált formákhoz, hogy szűkös szellemi élete tágabb látóhatárt, személyes érzése súlyosabb háttérrel kapjon, amikor összeolvad azzal, amit századok megbecsülése szentelt meg s tett mintaszerűvé. S azért nem lett mégsem közhelyek lapos ismételtetőjévé, mert az általános emberi érvényű mondanivalóhoz a legforróbb élményekből küzdötte fel magát. Már-már túlfeszítettten eszményített, már-már semlegesen általános érdekű versei mélyén is ott van a személyes gond, szerclem, hazafiúi megrendültség, magány, keserűség, lelkesültség hitelesítő rétege; s a legszemélyesebb hangú megnyilatkozást is kiemelik elszigeteltségéből a nagy fények beléje cikázó sugarai.

Ez a teremtmény feszültség adja meg sajátos varázsát legszebb idilljeinek: az Osztályrészem-nek, az Amathus-nak, a Magyarország-nak, Az én Muzsáim-nak, a Jámorság és középszer-nek, a Magánosság-nak, s többi „tiburi” versének. Nem magyar tájakat festenek ezek magyar ecsettel; még azok sem, amelyek ismert helyekhez fűződnek: a Kemenesaljához, a Balatonhoz, vagy Keszthelyhez. Több bennük a vágyálom, a kiolthatatlan sóvárgás az önmagának elég, lehetőségeivel betelt lét után, mint a valóság. Már Horatiusnak is inkább csak költői fikció volt a tiburi tuszkulánium, a jámborság és középszer, az egyszerű, várostól, nagyvilágtól távoli, természetes élet öröme, a nyájas istennel társalgó bölcs derűje. Az antik módra megálmodott élet eszményei szerint élni még kevésbé sikerülhetett annak a költőnek, akinek minden oka megvolt rá, hogy maga is elmondja az effajta illúziók hajótöröttjeinek panaszát: „természet szerint már mi csupa hellénekké nem lehetünk!” Horváth János pontosan megfogalmazta ezt a lelkiállapotot: „Berzsenyi antik külsőségei alatt egy modern ember sebzett mélasága sajog, titáni műfegyelme alatt emberi önmegtagadás, antik, pogány bölcsessége alatt keresztény rezignáció borong. Lírájában a meglegedést, a lelkinyugalmat nem a boldog birtokos magasztalja, hanem az utánuk hasztalan epedő”.

Hasonló kettősség figyelhető meg a „virtus becsét” hirdető, az egyéni lét szükségességéből a nagy eszmék magasába felcsapongó, a nemzeti reprezentációban irányadó osztályokat s kimagasló egyéniségeket korholva buzdító, kitűzött feladataik nagyságával elkötelező, közéleti célú költeményeiben. A magyarokhoz, A felkölt nemességhez, Az ulmai ütközet, a Festetits Györgyhoz, Felsőbüki Nagy Pálhoz, Wesselényi hainvaihoz szóló ódák s az ihletkörökbe kapcsolódó nagy bölcselkedő versek tartoznak ide. Berzsenyi hazafiúi érzés- és eszmevilága is átment bizonyos fejlődésen. Korai ódáinak konzervatív lojalitása távol van a későiek reformpárti, függetlenségi nyugtalanságától. Alapjaiban azonban mindvégig megőrizte feudális jellegét. A honfierényt, a nemzeti függetlenséget, a közösség iránti kötelezettség-tudást, az emberséget, demokratizmust a nemesi társadalom rendjében értékelte ő, az egykorú főnemesség és köznemesség elfajulását „a kiváltság kötelez” erkölcsi elvének jegyében ostromozta. Osztályának tagjaitól kérte számon elfajulásuk bűneit, s ha megújulásukat vártakivánta: az ősi erények és a gyermeki jobbágyokon bölcsen uralkodó rend felől, nem pedig a modern világ könnyebb, emberibb élete és mindenkre kiterjesztett szabadsága felé kereste

a jobbat. Ezért érezte egy modern igények megvalósítására törő század Berzsenyi hazafi-ódáinak eszményeit túl magasra és általánosra szabottnak, a bennük megrögzített valóságot nagyon is meghaladottnak. Valójában csak a személyes élmény hitele, a magatartás tisztessége, embersége és a költői kifejezés erőteljessége fegyverez le ma is olvasásuk közben. A költő maga sem menekülhetett meg a bennük fel-felörvénylő ellentmondások mély szakadékaiból. Világnézeti, kedélyi és költői válságainak gyökerei azokba is lenyúlnak.

Nemcsak valami általános korhangulat táplálta, s nem az Európa-szerte felvirágzó romantikus válság-költészet ihlette tehát elégiáit, hanem a kor feszültségeinek személyesen megszenvedett viharzása. Akinek egyéni élete és tudata az övéhez hasonlóan távolra szakadt partokon vergődve kereste egymást, nem kerülhette el a század betegségét: eszmény és lehetőség, látszat és valóság ellentmondásainak, minden nagyság, szépség fonákjának, fiktív, sőt hazug voltának kiábrándító élményét. Az ő mulandóság-verseiben sem hidegebb a „vanitatum vanitas” kétségbeesése, mint halálrasedbőz bírálójának, Kölcsénynek sikoltásában. Harmincéves korában úgy érezte: befejezte életét. Az ő szeméről is lehullt a „csalárd fátynól”, s „az arany világnak rózsaberkéből sivatag vadon kelt, — hol csak a külszín fedi a valóság pusztá országát bíbor ál-lepelben”. A sivatag-vadonból, a szép látszataitól megfosztott lét rémületéből oda igyekezett menekülni, ahol még nem szakadt ki az élet boldog öntudatlanságából, ahol azonos volt önmagával és a világgal, s ahonnan a „szilaj vágyások”-nak, az „álmok tarka képének” ingere kicsalta: az eltűnt ifjúsághoz, a visszanevető „tündéri fiatalság rózsavirányira”. Ennek otthonára néz vissza-vissza Kemencsaljától búcsúzkodva, ennek látkörét idézi fel Az ifjúság, ennek legnagyobb ajándékára, a repülő időn is diadalmaskodó érzésekre emlékezve zokog az Első szerelem. Az égő, sajgó visszavágyódás költeményeitől meredek, de szakadékaik közt is szépen ívelő, nehézségeivel is vonzó út vezet a játékosan kesernyős Életfilozófiá-ig, a mélán érzelmes Barátnémhoz-ig, a zordan, keményen és felmagasztosultan rezignált A temető-ig. Az út közepén elégiaköltészetünk remekei szólalnak meg: fájdalmas lemondással Az élet dele, s a Barátaimhoz két változata, feledhetetlenül lebegő s mégis oly mély hangulattal a Levéltöredék barátnémhoz és felülmúlhatatlan teljességgel A közelítő tél. Ezek a fordulón állnak, ott ahol a vágy már megcsuklik, az érzés célját-vesztetten visszahull magába; de lassankint kibontakozóban van a magatartás, a végigszenvedett válság eredménye.

Uj, kiegyensúlyozottabb, a tárgyakhoz, feladatokhoz, valóságos közösségi kapcsolatokhoz fűződő magatartása 1815 körül kezdett határozottabb formát ölteni. Kötetének megjelenésével elég világosan lezáródott Berzsenyi költészetének az a szakasza, amelyben, a világtól mindjobban elszigetelődve, a nagy elvontságokkal, az örök dolgok fényeivel s árnyaival birkózott. A kötetet országos elismerés fogadta, hamarosan megtörtént vele a korban páratlanul ritka eset: második kiadást ért. Nemcsak művészetébe vetett hite erősödhetett meg így, de megnyugodhatott költői törekvéseinek helyességéről is; hiszen, ha érték is bosszantó sérelmek, amikor pl. Helmecey kéretlenül beleavatkozott helyesírásába, nyelvhasználatába: az ország távoli részeiből is feléje fordult az elismerő figyelem.

A világ érezhetően megváltozott körülötte. A visszaszorított elégedetlenséget nagyon is táplálta a devalvációval együtt járó gazdasági válság. Napóleon bukása — amit okos és kemény-faragású epigrammájával Berzsenyi is kellőképpen értékelt — valamelyest lazított a szent szövetség szoros zárjain. A nyers politikai, katonai beavatkozások veszélyének megszűntével más irányokat, lehetőségeket keresett a változás izgalmaira, a kaland kockázatára vágyó ifjúság, s a gazdasági, politikai átalakulás kényszerítő szükségességét érző idősebb nemzedék. A gyarmati nemesség egyre nyugtalanabbul kezdett arra gondolni, hogy felmondja a Habsburgokkal kötött véd- és dacsövetséget. A reformkor második hulláma lassan emelkedni kezdett, s a huszas évek derekára már tajtékosan, harsogó zajlással csapott végig a megpezdülő országon. Berzsenyi úgy érezhette: olyan közösség támadt a hazafiak körében, amely felkavartan és visszhangozva fogadja szavait. „S mintegy Pygmalion szobra, ölem

hevéen életregyülni látsza honnom, s annak ivá kebelem sugalmát” — így nézett vissza 1830-ban erre az emelkedő korszakra. Pesten jártában néhány éve még elriadt az idegen várostól. Most feldobogó szívvel, kitágult lélekkel nézett körül a megbolydult főváros gigászivá növesztett látványán. Költői leveleiben a higgadt, felvilágosodott ember előrelátásával, a valóság meghódíthatóságába vetett hittel s a rossz közállapotok megváltoztatására készülő eréllyel szólt a közdolgozókra.

Ekkor kapta meg társadalmilag is előremutató értelmét a klasszikus antikvitásnak Berzsenyi költészetében kifejezésre jutó élménye. Legkorábbi klasszicizáló verseiben a magyar deákság, a hazánkban is régóta művelt s főképpen a teréziánus idők lojális-hazafias, nemesi papi világnézetét propagáló latin versszerzés megmagyarosítását fejezte be egy kivételes költői génusz. Horatius ekkor, habár nem olyan erős tudatossággal, mint a hasonló utakon előretörő Batsányi szemléletében, Berzsenyi előtt is úgy tűnt föl egy ideig, mint népének vátesze, „Látó”-ja. Az antik szerzők műveiben kifejezésre jutó világszemlélet pedig egy mindinkább világi jellegű, minden vallási, főképpen egyházi kötöttségtől független erkölcsiség példájául szolgált. Nagyon is természetes, hogy a francia forradalom agitációjában, jelkép-nyelvében, új szokásrendjének kialakításában oly nagy szerep jutott ennek a századok tiszteletétől övezett, laikus műveltségi hagyatéknek. Mikorra azonban a forradalmi tartalmú antikizálás eljuthatott volna Berzsenyihez, ő már a nemesi kiegészés „tituszi századának” illuzióját énekelte. Sőt már „a világ lármás mulatóhelyétől” elfordulva, a jámborság és közép-szer tiburi öncsalatásának passzív álmaiba merült. Most, a tizes évek derekán azonban, levetve minden lojális-politikai megkötöttséget, s minden, a világtól elforduló, keserű rezignációt, a felvilágosodás legérdemesebb eszményeinek szolgálataként újult meg Berzsenyi antikvitás-élménye. „Az ész az isten”, kezdődik a Pesti Magyar Társasághoz intézett költői levele, amelyben teljes határozottsággal fordul a babona, a sötét, emberellenes felekezetieskedés ellen, s egy klasszikus mintákon nevelődött laikus vallás papjaként ajánlja fel a maga nemes áldozatát egy tisztább, megvilágosodottabb emberség oltárára.

Belekerült a reformkor újraéledő sodrásába. Festetits György a Helikoni ünnepeken az írók koszorújával együtt kimagasló helyre állította Berzsenyi műveit, s őt magát is különös megbecsüléssel tüntette ki. A Helikoni ünnepek létrehívójára a kelleténél úgy látszik nagyobb árnyékot vetett a család más tagjainak, főként méltatlan utódjainak a groteszkségig gyűlöletes szereplése. Felvilágosodásunk és reformkorunk legjobb és legtisztábban látó fiai nem ok nélkül tisztelték Festetits Györgyben a költő tűzes hazafiságának, messze tekintő politikájának újraélesztőjét. Mikor a fiatal katonatisztet Laczkovits Jánossal együtt eltávolították a hadseregből, Voltaire mély politikai okossággal telt tanácsát követte, hazatért Keszthelyre „kertjeit művelni”. Igaz, hogy ezekből a kertekből Magyarország egyik országnyi nagybirtoka állt egybe. A Martonovics-per, amelynek gyanúsítottjai közt ő is szerepelt, megtanította rá, hogy a nemzeti ellenállás erőinck két elfogadható rezervátuma maradt a gyarmat-országban: a gazdaság és a nyelv ápolása. Miután rendbehozta birtokait, megpróbálta, hogy segítséget nyújtson az irodalom ügyeinek rendbehozására is. A halála után — sajnos túl hamar — abamaradt Helikoni ünnepek jelentőségét még nem világította meg eléggé irodalomtörténetírásunk. Berzsenyire rendkívüli hatással voltak. Nem csupán a találkozások szívélyessége, a róluk szóló beszámolók melegsége bizonyítja ezt, hanem a Festetitssel kapcsolatos versek sora is. Ezek közül olyanokat lehet kiemelni, mint a nagylélekzetű Hymnus Keszthely isteneihez s az Elégia Festetits György hamvaira: Berzsenyi egyik legmegrendültebb, a felmagasztosító nagyrabecsülés és a nagy barátot elsirató fájdalom ritka költőiségével lenyűgöző verse.

Festetits példája nyomán kezdett ő maga is komolyan foglalkozni a magyar gazdaság és társadalom kérdéseivel, s a Keszthelyen gyúlt lángok tűzén felhevülve lépett tovább Széchenyi felé s tette magáévá ennek leghaladóbb reformterveit. Széchenyi az előtte járó testvér-szellem villámló zivatarjaként üdvözölte a költő hazafiúi ódait. Persze: reformon

Széchenyi is, Berzsenyi is mást értett. Ez fájdalmasan ki is derült akkor, amikor a gyakorlati újtó tervei összeütközésbe kerültek a görög szegénység állapotában megrekedt, pipafüstös demokrata álmaival. Lángjaik, amelyek távoli fényükkel felragyogva köszöntötték egymást a közös sötétségben, nem tudtak közös teremtésre egyesülni. De az élettől búcsúzó, idős Berzsenyi mégis neki, „a diadal fiának” küldte el utolsó szép köszöntését. Ennek a vizsgálódó, tervező reformmunkának érdekes, bár inkább jellemző, mint előrevívő, a kor és írója humánus demokratizmusát azonban mégis híven tükröző eredménye A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól írt tanulmány.

A másik, egész további életére kiható élmény a helikoni dicsőséggel körülbelül egyidőben érte. A keszthelyi ünnepségeken testet öltő megbecsülés és költői hírnév felmagasztaltságát is ott kell tudnunk a Kölcsény recenziójára válaszoló, váratlanul mély, példátlanul heves és konokul makacs visszahatásban. A maga helyéért, szerepéért és egyensúlyáért is vívó ifjú bíráló szándékkal volt éles, szigorú és talán túlzó is, de bizonyos, hogy, a legnagyobb mértékkel mérve, inkább megbecsülni akarta a költőt, mint ledöfni. Bírálata — ha voltak is bántó tévedései — nem lebecsülendő hatást gyakorolt irodalmunk általános fejlődésére, de magának Berzsenynek pályájára is. Kár azon vitatkozni, hogy mi fagyott belé a bírálat hatására. Költészetének legfontosabb mondanivalóit akkorra már nagyrészt végérvényesen megfogalmazta. Amit pedig kiváltott belőle: a hagymázos haragjában is elragadó Antirecenzió két változatát s az izgalmasan érdekes Poétai harmonistikát ma már mind esztétikai irodalmunknak, mind Berzsenyi művének komoly értékei közt tartjuk számon. Mi erősebb bennük: az igazát sziklahajgáló dühével védő óriás tétova bukdácsolása a kortárs-filozófia franciás parkjainak nyírott sövényű útvesztőin, vagy a világ kicsinyes tekintetei elől eszméinek havas-seges csúcsaira kapaszkodó, sebzett lélek gondolat-lírája? Mind a kettő lenyűgöző. Mintha jáját öregségének képét festette volna meg Wesselényi Miklósról írt epigrammájában:

„Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd:
Arcaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből”.

Poétai harmonistikája is lényegében önarekép. Arról a költészetről szól, amely „harmonia az érzelmek szép emelkedése és ellenérzelmek nyomása között.” „Az igazi poézis — írta — nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek, az élet pedig nem csupa szomor, nem csupa vígság, hanem ezeknek vegyülete, és éppen az a valódi poézis, amely a valóság tarka vegyületét harmóniás vegyületté formálja”. Megkísérelte ő is, hogy harmóniát, rendet vigyen életébe. Tíz éves felkészülés után, 1828 körül kezdte formába önteni elmékedéseinek eredményét. Az Akadémia 1830-ban tagjául választotta — filozófusként. Ebben tán bízditást is érzett arra, hogy nyilvánosságra hozza gondolatait a „szent poézis” népképző, lelket formáló szerepéről. Tanulmánya az Akadémia első évkönyvében jelent meg 1833-ban. Visszhangtalanul. A harmincas években újra járt néhányszor Pesten; az Akadémia ülésein is. Körülötte hevesen forrt az élet: s az új emberek egészen mást — sokkal gyakorlatibb dolgokat — értettek népképzésen, népboldogításon, mint ő. Ekkor jutott túlsúlyra görögség-élményében a mithikus-vallásos elem. A poézis, amely nem is oly régen még valóság és eszmény harmóniás egyensúlyát volt hivatva örökérvényű képekben újra meg újra kifejezni, az élet rideg valóságából elmenekülő lélek utolsó menedéke lett. Ezzel teljessé vált Berzsenyi kiszakadása a lázasan előresiető életből.

Pesten ébredhetett rá végleg költészetének, eszméinek elszigetelődésére. „Ne nyúlj azokhoz durva kézzel: megfagy az Égi — hideg kezekben” — figyelmeztetett már 1825-ben a poézis „lángerejű, csudavirágai”-ról szólva. Rínaszerűen tömör s csak a beavatott

kevesek számára érthető utolsó költeményében pedig végérvényesen kimondotta ítéletét erről:

„Most a halandó, mint ama büszke lány,
Villámfénybe vonult isten ölén enyész:
A szent poézis néma hattyu,
S hallgat örökre hideg vizekben.”

*

Irodalomtörténeti helyét ma már elég világosan kijelölhetjük. Ha ő írta is a legszebb antik formájú idilleket, ódákat és elégiákat magyar nyelven, mégsem nevezhetjük pusztán az „óklasszikai irány betetőzőjének”, a „legnagyobb magyar deákosa”-nak. Az antik örökség magyarrá asszimilálásának útján valóban mérföldkő az ő műve. Az a klasszikus mintákat követő, latin nyelven, aktuális hazai tárgyokról szóló alkalmi költészet, amelyet a deák iskola kezdett nyelvben is magyarrá tenni, az ő kezén lett mintáihoz költői erőben is méltó antikos magyar poézissá. Leginélyebbre ő hatolt le, legmagasabbra ő szárnyalt fel ebben a körben. De az antik hagyaték csodálatos gazdagságából mégis csak néhány elemet tudott felvenni költészetébe. Ezt sem volt képes kora élő társadalmi igényeivel egybehangolni, s végül is olyan hellenizmusig jutott el, amelynek már igen kevés köze volt nemcsak az egykori klasszicizáló törekvésekhez, de a görög költészet valóságához is. Az az újabban többször felmerült feltevés, hogy voltaképpen a romantika úttörője volt, szintén csak művének néhány összetevőjére: ihletettségére, hangulatiságára, érzelmi telítettségére, expresszív nyelvhasználatára támaszkodik. Költészetének éppen ezek a legegényőbb értékei gyakoroltak azonban legkisebb hatást kortársaira s közvetlen utódaira, — az egy Vörösmarty kivételével. Ő maga elhatárolta magát a romantikától; Vörösmartytól is. Kazinczynak, egykori mesterének főként azt vetette szemére, hogy „a magyar poézis menetelét, mely nagy rómaiak és görögök felé vala indulva, az izetlen troubadourok útjára fordítá”.

Nemcsak abban emlékeztet Balassira, hogy ő is a magyar nemesség hagyományos férficsményét testesítette meg, bár erősen megváltozott körülmények között. Van valami rokonság irodalmi műveltségünk mozgásában kialakult szerepük között is. Balassi egy először nálunk is latin nyelven megszólaló költői műveltség mondanivalói számára teremtett magyar költői nyelvet. Jóformán egymaga tette ezt, a teremtő génusz biztos ösztönével párosítva a magyar és keleteurópai érzés- és formavilágot a renaissance humanizmus általános európai magas művészetével. Műve elszigetelődött ugyan — mert hiszen iskolának alig nevezhető a rokon érdeklődésű barátoknak s tisztelőknek az a kis köre, amely alig néhány éven át visszhangozta s legfeljebb magánhasználatra őrizgette a történeti költő énekeinek hangfoszlányait —, de mégis mindig megújuló példázata lett annak a törekvésnek, hogy a nagyvilág modern, a haladást szolgáló-tápláló kezdeményeivel és eredményeivel tudósok, írók, költők termékenyítsék meg az elmaradozó, a történelem pusztaságaira vagy periferiáira szoruló magyar életet. Berzsenyi művét — azon túl, hogy az is egy latin nyelvű költői műveltséget szólataltatott meg igazán hozzá méltó magyarsággal — ugyancsak a haladó világ fényes álmainak és törekvéseinek s a hazai élet szűkös és megváltásra szomjazó nyomorúságának összefonódása jellemzi. Szándékai és eredményei töredékességükben sem méltatlanok nagy előfutárának szándékaihoz és eredményeihez.

Világok fordulásának határán áll ő is. Inkább elszigeteltségében, mint hatásában kifejezője a XVIII—XIX. század fordulóján újra megerősödött magyar nemesi társadalomnak. Költészetének korához tapadó része inkább csak öntudatlan természetességgel tükrözi reformkorunk kezdeteinek nemesi világát. Amit céltudatos szándékkal mondott el erről, annak legfőbb elemeit is az egykorú nemesi-nemzeti publicisztika általánosságaiból merítette.

A költői kifejezés ereje az, amivel a szürke átlagból kiemelte s maradandóvá tette ennek az elhanyaglott világnak igen lényeges mozzanatait. Aligha lehet joggal egyetlen iskola képviselőjévé tenni. A kor minden jelentős irodalmi törekvéséből eljutott hozzá valami, amit ő a maga géniusának természete és lehetőségei szerint olvasztott össze. Lángelméjének többlete az, amivel kiemelkedik kora kötöttségeiből. Kortársai főként a maguk szenvedélyeinek, a keserű nemzeti önbírálatnak és a felismert hivatás felmagasztosultságának énekesét látták és értékelték benne. Derékig számunkra is korának és társadalmának kifejezője ő. De mielőttünk már magasra nőtt az idők mohából. A kor múltó áramlataiból kimagasló értékeit századunk ismerte fel: körünkben lett újra eleven hatássá. Nem elavult politikája, különönc életszemlélete, hanem magas, a gigászok gyengédségével megható embersége, férfias lírája, a mítoszokig felhatoló inspirációja s páratlanul tömör kifejezőereje által.

Valaki — az ő hasonlatával — az egekbe ötlő Krivánhoz hasonlította egyszer. Közeli járnunk talán a valósághoz, ha kedves hazai hegyéhez, a Badacsonyhoz hasonlítjuk. Ez, alvó vulkántestvérei körében szelíden emelkedik ki ugyan a Balatonvidék emberi, pannón világából, de a legmagasabb, zömökségében is a leghatalmasabb s borának erejével is a legjelentékenyebb közöttük.

BARTA JÁNOS

KEMÉNY ZSIGMOND MINT SZÉPÍRÓ*

Kemény s a hozzá hasonló író-publicista-tanulmányíró-politikusok sokoldalúságát látva fölmerül bennünk a kérdés: honnan, melyik oldalról közelítsünk hozzájuk, hogy megértsük őket? Sokoldalú tevékenységük nyilván közös gyökerekből fakad, de eredményeik és alkotásaik, hogy úgy mondjam, nincsenek azonos szinten. A politikus Kemény, akit az utóbbi évtizedben elsősorban vettünk szemügyre, nyilvánvalóan nem fogja elárulni ennek a bonyolult és zárkózott egyéniségnek legmélyebb titkát. Többet vallanak róla irodalmi és történelmi tanulmányai; legalábbis eszmevilágát, világnézeti állásfoglalásait, a történelem megfigyelésére irányuló gondolatait kiolvashatjuk belőlük, és következtetni tudunk társadalmi gyökereikre is. Csakhogy Kemény mindezeket túl egy sor szépirodalmi alkotást is hozott létre — ezek közt nyilván akad bőségesen elavult, ma már csak történelmi érdekű is —, de akadnak olyan remekművek, amelyeket minden nemzedék újraolvas; annak ellenére, hogy a Kemény-olvasók köréből a középiskolások az utóbbi évtizedben teljesen kiestek — a három nagyregény mindegyikének jelent meg a legközelebbi két évben új kiadása. Úgy látszik, a mi nemzedékünknek, a jelen nemzedékének is tudnak mit mondani ezek az alkotások; — s van alapja annak a meggyőződésnek is, hogy a nagy regényíró azt, amit önmagáról, az életről, a társadalomról mondani tud, legigazabban éppen regényeiben mondja ki; a nagy költők legmélyebb vallomásai és legmaradandóbb alkotásai gyanánt mégis csak szépirodalmi termékeik tekinthetők.

Ezért kell magunkat arra rászánnunk, hogy végre számot vessünk Keménnyel, a szépíróval is, miután néhány, nem túl jelentős kísérletet tettünk arra, hogy működésének politikai oldalát, valamint történelem- és társadalomszemléletét értékeljük. Az esztétikum nyilvánvalóan nem független a társadalmi-gazdasági alapoktól, hasonlóképp nem független azoktól a művész-egyénségektől, akik létrehozzák, — de túl a tükröztető, a vallomás-jellegen, van a létrejött műalkotásoknak és a bennük rejlő esztétikai hatásoknak külön, saját értékük is. Ne lásson tehát abban senki valami rendkívülít vagy botlást, ha egy regényíróhoz megpróbálunk úgy is közeledni, mint szépíróhoz.

Természetes, hogy ezzel kapcsolatban fel kell újítanunk régi megállapításokat is; a nagy terjedelmű Kemény-irodalomban még ma sem vindikálhatja magának senki az abszolút újrakezdés jogát. Mindjárt azzal kezdem: régebből tudjuk, hogy a kor írói, még regényírói közt is Keményt egyfajta külön hely illeti meg; az egykorúak közt sem emberi egyéniségében, sem művészi eszközeiben nincs rokona. (Hogy Arany bizonyos fokig közel áll hozzá — arra még majd rátérek.) Ez a különállás már kialakulásának külső mozzanatain szembetűnő. Az az angolos-franciás ún. festői romantika (Scott és Hugo történelmi romantikája), amely nemcsak Jósikát, hanem Jókait is erősen búvkörébe vonta, rá alig volt valamelyes hatással. Korai műveiben — éppen a töredékes Izabellában felbukkannak a franciás romantika korlát-

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűlésén, 1960. okt. 22-én.

lan szenvedélyek és bűnök közt hányódó alakjai; egy-egy vadromantikus alak- és cselekmény-motívum beszövi a regény alkatába: a kitett gyermekből nevelt vitéz, árulás és őrjengésből elkövetett vérengzés; a festői romantika nagy történelmi és táj-tablóinak emléke kísért a Gyulai Pál-ban — ugyanitt Gergely diák és a muderrisek földalatti gyülekezete a török uralmat a romantika nagy, titkos komplottjainak mintájára romantizálja. Mégis tagadhatatlan, hogy inkább csak nyomokról van szó, s az írói érlelődés folyamán ezek is elhalványodnak, annak ellenére, hogy még a Bach-korszak elején közönségnevelő céllal írt hosszabb elbeszélésekbe is jutott belőlük: gondoljunk a Ködképek szerecsennel fűszerezett előtörténetére.

Jósikától és Jókaitól is elütően, több szál fűzi a vallomás-jellegű, intim, szubjektív romantikához, a harmincas évek erkölcsregényéhez; az Élet és ábránd Camoëns-e kicsit kései tagja a nagyromantika meg nem értett és tragikusan elbukó zseni-családjának: felmenői közt a goethei Werther és Tasso, meg a De Vigny-féle Chatterton árnya tűnik fel. A különállást, a saját genezist szemmel láthatóvá teszi, hogy ha nem sokat is, de felfogott a Balzac-féle modernebb realizmus sugaraiból, valamint az akkoriban ébredező modern természettudományokból; itt, ha rendszertelenül is, de többel kell számolnunk, mint a bécsi orvosi leckékkel. — Másfelől van ennek a genezisnek egy jelentős negatívuma, amely élesen és mindörökre elkülöníti őt Jókaitól és a nyomán fejlődő magyar prózától. Noha műveiben elég szép számmal találunk folklorisztikus elemeket, mégis hiányzik nála mint elbeszélőnél vagy mesélőnél a komoly, művelő erejű érintkezés az alsóbb irodalmi kultúrával, az íratlan elbeszélő formákkal. Ezt talán bizonyítani sem kell; mondatfűzésének retorikus elemei, szókincsének mesterkéltén fennkölt rétege, főként pedig elbeszélő modorának sűrűn az elemzés felé hajló nehézsége folytán valahogyan nem tudta az élőbeszéd-szerű íratlan epika sugalmait tartósan magába fogadni. Márpedig elbeszélő prózánk egyik, éppen a népszerűbb ágában, pláne majd Mikszáttal, éppen ezek a sugalmak jutnak évtizedenként növekvő uralomra; Kemény előadói modora annál idegenszerűbbé válik, minél jobban távolodik a fejlődés rokon jellegű kortársaitól, Jósikától és Kuthytól.

Természetesen megvannak ennek a külön útnak a jelentős belső impulzusai is. Kemény még akkor sem tisztán író, amikor regényeket vagy elbeszéléseket ír; a népszerű magyar írótipushoz viszonyítva ő az az író, akinek a művészettel szorosan összefüggően személyes, életalakítási problémái vannak, s számára az alkotás részint kifejezője, részint eszköze és megoldója is ezeknek az életalakítás körül vívott küzdelmeknek. Ez a jellegzetessége élesen elválasztja a Jókai-típusú, emberileg problémátlan írótól, és inkább Széchenyihez, Aranyhoz, Madáchhoz közelíti. Közvetlenül találkozunk ezekkel a problémákkal fiatalkori levelezésében. „Én az idén betöltöm harmincadik évemet. Bulwer mondja, hogy ezen korban még a könnyelmű embert is ellenállhatatlan vágy lepi meg számot vetni erejével, helyzetével, és a sokféle törekvéstől visszavonván energiáját, azt kitűzött célra irányozni. Isten látja, hogy én könnyelmű sohasem voltam: de mégis nem gazdálkodtam eszélyesen azon csekély tehetséggel, mellyel az ég megáldott...” „Boldognak mondhatnám magamat, ha a közmegebecsülés, mellyel érdemem fölött halmoztatom, elég ok lehetne arra, hogy az ember magát valahol jól találja. Nyugtalan kedélyem azonban már most Pestet találja unalmasnak, mint régen Erdélyt. Szeretnék otthon lenni és egy dolce far niente-t élvezni hosszú-hosszú ideig. Megúntam a munkát, megúntam a politikát; megúntam a szépirodalmat; mindent megúntam...” Személyes problémái megtalálják a maguk művészi kivetítődését regényeiben — többnyire anélkül, hogy külön lírai betétek adnának róluk hírt. Már Péterfy szerint a regényalakok mondják el, amit Kemény nem mond el; az irodalomtörténeti köztudatot, főként Pais Dezső Keménytanulmányának eredményeit ismétli meg Szinnyei: „Kemény többet ád regényeiben magából, mint Jósika, lélekrajzai a maga lelkébe jobban bevilágítanak”. Pais nyomán erős önvallomáselemeket látunk Gyulai Pál naplójában; de rokon személyes problémák szólnak meg A hírlapszerkesztő naplója c. regénytörredékben is. Műveinek katharizisjellegét, az alkotásban és

a vallomás révén bekövetkező lelki megtisztulást említi egy célzásában Voinovich is (az Eötvös-életrajzban). A művészjellem személyesen átélt problémái, a számos alakjában tükröződő romantikus tisztaságkultusz, vagy a klasszikus humanitás egyensúlyára — amely pl. Goethe-rajongásában fejeződik ki —, mindez kell, hogy ébren tartsa figyelmünket a Kemény műveit átható személyes problémák iránt.

Van azután ezeknek a problémáknak egy általánosabb érdekű rétege is: Kemény, különösen az ötvenes évek elején, nagyon tudatában van annak, hogy ő és társadalma egy nagy világnézeti korfordulót él át. „Korunk láthatárán sok világosság s kevés meleg van. Az előítéletekkel együtt, amelyeket eszünk széthoncolt és tartalmatlanságuk miatt megvetett, csökkent keblünkben a hit az igazságok iránt is. Nem a szám- és természetani; de az erkölcsi, politikai s társadalmi igazságokat értem. Vizsgálunk és kételkedünk” — ezt olvassuk az Eszmék a regény és dráma körül c. tanulmányban. Az elhidegedés jelei közt szerepel a közlekedés fejlődése nyomán terjedező kozmopolitizmus, s az a „felvilágosodott és engedékeny érzület”, amely a lelkes hitet és a következetes meggyőződést látszik előbb-utóbb kiszorítani. A nagy regények maguk közvetlenül nemigen vallanak erről a világnézeti fordulatról. De az a mélabú és kiábrándult komorság, amely őket áthatja, jelentős részben érthető úgy is, mint nosztalgikus vágy egy kihalt vagy kihalóban levő emberi-erkölcsi értékrend iránt. „Körülöttünk romok vannak, szokások, erkölcsök, világnézetek, élmények és szenvedések emlékei, melyek közt mi könnyelműen, nevetve, fecseggve haladunk tovább; de néha a kéjék mámorában, a szórakozás repkedő, enyelgő perceiben is, egy fájó vágy, egy szent elborulás von a múlt felé vissza... A letűnt szokások és erkölcsök légkörében kívánnánk lélekezni, játszani, sírni. A rég eltemetett családtűzhely előtt akarnánk melegedni, a rég ledöntött oltároknál imádkozni, a rég elhangzott dalok mellett szeretni és csalódni.” Ez a nosztalgia teremti meg Kemény pozitív férfi- és nőalakjait; ezekbe a tiszta emberalakokba belesűríti mindazokat a jellemvonásokat, amelyek egy arisztokratikus, lovagi, a becsület kultuszában élő, de mégis őszinte, közvetlen emberi viszonylatokat teremtő, kedélyben és bensőségben gazdag világban kibontakozhatnak. Kemény regényei egy patriarkális-romantikus életrendszer emberi és erkölcsi értékeit tömörítik össze — de körül is övezik őket az elmúlás, a megsemmisítő katasztrófák árnyékával. Az, ami ezeknek a régi értékeknek az elbukását okozza, ami az Eleméket, Dórákat, Mikéseket elsöpri, még nem a „vizsgálunk és kételkedünk” burzsoá racionalizmusa, inkább a hatalom és a közélet erőinek, meg a nyers emberi szenvedélyeknek kaotikus játéka, — számunkra most az a fontos, és talán kortűnet gyanánt fogható fel, hogy Kemény ezeket az embertípusokat, ezeket az értékeket mulandóknak, szinte a múltból hazajáróknak érzi.

A központi világnézeti kérdés, amely körül Kemény, az ember és a politikus szüntelenül gyötrődik, s amely nélkül regényeit el sem tudnánk képzelni, — mégiscsak az ember megkötöttségének élménye, a szabad akarat és az egyénfölötti törvény, a kényszer, a végzet-szerűség problémája. Lemondok arról, hogy ömlesszem az idevágó idézeteket; a Kemény-olvasónak eszébe jutnak azok a regényhősök, akik ennek a szörnyű erőnek a hálójában vergődnek: a virrasztásában Suetoniust olvasó Gyulai Pál körül „száz ajak mozog alig hallható neszsel, mindenik egy eszme által inenti magát, mindenik a sors zsarnok törvényeiről szól, melyek midőn a viszonyok hatalmánál fogva megszüntetik akarat szabadságunkat, eltörlik a tulajdonítást és bűnsúlyt”. Laczkó István ezt fűzi hozzá: „Minden cselekedetünk tükör, melyben a végzet mutatja meg képét”. „A nyíl öl-e, vagy az a kéz, mely célzott? Ah! hisz az embernek szabad akarata van?” — veszi fel másutt a töprengés fonalát, amelyben nyilván magának a szerzőnek kételyeire is ráismerünk. Magyar regényíró kortársai közül legfeljebb a fiatal Eötvös, A karthauzi Eötvöse mehetett át ilyen válságokon; valamivel korábban Vörösmarty drámáinak és lírájának egy-egy hangjára lehetünk figyelmesek — de a két utóbbi hamarosan belenőtt a negyvenes évek társadalmi és politikai harcainak légkörébe, amely légkör már egyáltalán nem kedvezett a vallomásjellegű irodalomnak; Kemény egymaga halad tovább a maga-kezdette úton, s az érett Eötvös, a forradalmár Petőfi, a naiv idealista

Jókai problémátlanlansága közepette továbbvívódik — műveiben is — egyénisége és világnézete megoldatlan problémáival.

Abból, hogy egy ilyen kaotikus és diszharmonikus egyéniség éppen a nagyepikában találja meg a maga kifejeződését, nyilvánvalóan a regényformának különös, egyénien színezett változata fog megszületni. Annak ellenére, hogy írói anyagának jelentékeny részét önmagából meríti, mégsem lesz lírai epikus; tehetségének másik, antagonisztikus oldala az objektív valósághoz köti. Erős tehetsége van a külvilág megfigyelésére, idegen jellemek átélésére, — ebben csakugyan érintkezik Balzackal, s ellátja írói anyaggal: ember- és világismerettel az a mozgalmasság, tragikus korszak is, amelyet végigélt. Vallomás-jelleg és realizisztikus valóságábrázolás pólusai között nem csoda, hogy különösen eleinte a romantikus regény erősen fellazított műfaji kereteiben érzéki jól magát. De erről talán nem is szükséges bővebben szólnom, már az eddigi Kemény-irodalom utalt a Keményt befolyásoló romantikus regényelméletekre; legfőképpen annyival toldhatjuk ezt meg, hogy a század második fele nagyrealizmusának kialakulása előtt ez a laza műfaji ideál valóságos atmoszféra gyanánt vette körül a regényírókat; a *Comédie Humaine* 1842-ben keletkezett bevezetése is ezt proklamálja; kb. két évtizeddel később Arany még mindig „a költői előadás legkorlátlanabb forrása” gyanánt említi a regényt. Mindannyian emlékezünk rá, hogyan tör utat magának ez a műfaji kevertség legszembe-tűnőbben a Gyulai Pál-ban.

Minderről nem kell bővebben szólni: korjelenség ez, amelyet a forrongó író kisajátít magának. Mélyebbre hatolunk, ha ezt a forrongást, ezt a nagyepikai formáért vívott harcot nem a jól szembetűnő regényformán és a műfaji jellegzetességekben figyeljük meg, hanem egy alapvetőbb tényen: az elbeszélő magatartáson. Elég talán csak néhány elméleti szót előrebocsátani. Neves poétikaszerzők hangoztatják jogosan, hogy az elbeszélő személye, hangja, magatartása szervesen hozzátartozik az epikus mű alkatához, annak olykor éppen legszubjektívebb poétikai hatóeleme. Másfelől az is világos, hogy éppen ez a hang, ez a magatartás korok, nemzetek és egyének szerint a legváltozékonyabb eleme az epikának — s a homéroszi énekes körültkintő, nyugodt objektivitása ma már csak távoli ideál, esetleg csak emlék, amelyet a modern és legmodernebb regények epikára alig emlékeztető magatartásának ríkitó paradoxonai takarnak el.

Azt hiszem, nem lesz tanulság nélkül való az a kép, amelyet akkor kapunk Keményről, ha erről az oldalról közeledünk feléje. Természetesen nem az író mindennapi emberi magatartásáról van szó, hanem arról, amellyel a maga kitűzött történetét elmondja, arról a hangulati-érzelmi közegről, amelynek sodrával belőle a mondanivaló kiárad. Noha ez nem mindennapi tulajdona az elbeszélő költőnek, sőt olykor lényegesen el is térhet mindennapi hangoltságától, végső alapként mégiscsak belőle fejlődik ki; az alkotásért vívott küzdelemben valóságos átszűrődési folyamatot kell látnunk, valami érlelődésfélét, amely a megfelelő művészi szint megtalálásával éri el célját. Részletes elemzés helyett most csak röviden utaljunk rá, hogy Kemény emberi egyénisége tele van antagonisztikus vonásokkal. Ő egyszerre politikus és költő, felelős közéleti ember és élnivágyó bohém művészlélek; az erkölcsi normák és a szépség-élmény megszállottja, aki a maga környezetében hiába keresi eszményei teljesülését; az elemző-boncoló ész és a lírai beleélő, a mindent megérteni akaró és az értelmetlen végzet sejtelmével küzdő filozófus: mindez csupa küzdelem és disszonancia. Azt is tudjuk, hogy az egyéniség fegyvermező, integráló ereje csekély: lassan alakul ki megoldás gyanánt a lemondás, az aszkézis, a kiábrándultság magatartása — közben pedig növekszik a személyiség széthullása is; már az ötvenes évek derekán Gyulai kritikája kiégett szívet emleget Keménynél.

Minden bizonnyal akad a világirodalomban más költő-író is, aki mint ember hasonló problémákkal küzd. A fődolog: mire tollat vesz a kezébe, kiforrott-e már benne az a bizonyos tiszta, egységes hangulati tónus, lehet-e nála egységes elbeszélő magatartásról beszélni? Az ideális epikus alapszint: az elbeszélő közlés és a konstatólő, szemléletes ábrázolás. A jószemű ábrázoló nyugodtan, tárgyilagosan, pontosságra törekedve, olykor a valóságban gyönyörködve

vezet minket a maga világába. A Tolsztoj—Balzac—Du Gard-típusú epika ez — de úgy látszik, alapfeltétele az emberi egyéniségnek bizonyos harmóniája. De persze a disszonanciából, Kemény disszonanciájából is leszűrhető, nagy emberi és művészi fegyelemmel, valami másnemű, mégis egységes hangulati-világnézeti magatartás. Ilyen lehet az érzelmesség, a szatira, a kiábrándultság; a komor rezignáció a tragikus tónusig mélyülhet stb. A humort elvben első helyen kellett volna említenem — éppen az emberi felülemelkedés terméke lehet, és akár szelídebb, akár csipősebb változatában nagy konfliktusokat képes lecsendesíteni, esetleg csak eltakarni. Az ilyenektől sújtott író-lélekben keresnünk és követelnünk lehet a nagy humoros elbeszélők, a Reuterek, a Thackeray-k fölényes, vígabb vagy kesernyés derűjét.

Elég néhány oldalt olvasni Keményből, hogy észrevegyük: ha olykor meg is van nála a hagyományos epikus alapszint, ez nem állandó tulajdona; hamarosan észrevevünk nála különböző módon megnyilvánuló belső nyugtalanságokat, amelyek aztán az epikus közlést is módosítják. Nem találjuk az igazi epikus nyugalmát, a tárgyra irányuló, folyamatosan haladó közlést — az ő magatartását minduntalan átszínezik a szubjektív elemek; Kemény, különösen indulásakor, erősen szubjektív elbeszélő. Sajnos, hiába keresünk ezekben a szubjektív hangokban egységes színezetet. A változatokat nem képes úgy harmóniába olvasztani, mint pl. Jókai; az ő tónusai kiegyenlítetlen kavarnak egymás mellett:

1. A fiatal Keményben gyakran támad fel a romantikus fölhevülés, az elbeszélőnek az a felajzotttsága, amely voltaképpen nem is a prózai, hanem a romantikus-hősies verses epika ihletett fennköltségének folyamánya. Nem is a tárgy kelti fel ezt benne — az elbeszélőből magából árad az ki, és lüktetővé, sietővé, sejtelmessé teszi az előadást. Álljon itt a számtalan, néha elég terjedelmes példa közül csak egy: Lisszabon leírása az Élet és ábránd II. könyvéből:

„A Rocio-piac fölött a karmeliták temploma emelkedik ; most rom, beszélyünk korában Lisszabon egyik fő ékessége.

Lépjetek az imola márvány oszlopsoraihoz ! Ne féljete, elmémbe nincs egy eszme is, melyet Azrael ne vallhatna sajátjának. Következőleg mi betekinteni sem fogunk az dűhat és tömjén-jűst kábító ívei közé, hanem az előcsarnok kockakövein megállunk, hogy tájékoztassuk magunkat.

Pillantatok kelet felé egy keskeny utcára ; ez a Figueira-vásárpiachoz vezet. Ott élénk mozgás uralkodik, mert Brazília érc- s gyémántbányái a kalandor és hódító népnek pillanatokig megszerezhettk azon gyors pénzjergalmat, melyet rendszerint ipar terem s mindig ipar állandósít.

Fordítsatok szemeteiket a Rocio-piac éjszaki oldalára ; ott az erkölcsi világ aranyolvasztó intézete, az inquisitio-palota épült föl. Ott a keresztyén szeretet és népboldogítási vágy a szabad gondolatot, létünk legdrágább kincsét, hogy isteni könnyűségét visszaszerezhesse, külön választja salakjától, a porhüvelytől, és vagy az ész őlt a meggyőződés közkezelőtől kiszabott egyenruhát, vagy a test máglyalángpalástot. Melyik nyer ily érdekes fölpipezés által többet ? Ez oly kérdés, mit kifürkészni nincs időm, mert éppen most minden figyelmemet az inquisitio-palotával átelleni lak bilincseli le.

Mekkora vegyülete az alkotási modernak ! Félig mórbyzantiumi, félig norman-gót ízlés. Ez épület egy mór, egy siestai szender. Homlokzata és a kurcsú hófehér oszlopok kirívó ciráddkkal és szeszélyes domborművekkel terhelve, melyek Alhambra látványaihoz vagy Hoffmann költészetéhez hasonlítanak. Mindenütt könnyű, kicsiny, rejtőz erkélyek kémkednek Argus-szemekkel a piac tolongó, zajló, tarka tömegére. Ah ezen erkélyek ! Ők vezetik a tavasz enyhe lehel a némberkebel fátjólra, a nap vágyjorraló sugarait, kéjcsábjaít az elbűvölt érzékekre. Nélkülük miért pendülne meg millió égi lámpa világolása közt s még gyakrabban sötét árnyú éjeken a szerelmes ifjú és kalandor lovag gilárhúrja ? S hol zengene a nő hullámzó, epedékeny, édes ábrándú melódiaja, melyben a fájdalommal s gyöngédséggel, bú- és vággyal terhelt szív a haldokló csattogány ezüst hangján panaszol ? Nézzetek az ablakokra ! Nagy részük tömör táblákkal és nehéz függönyökkel van ellátva ; mert oh, Lisboa, minden zónák gyöngye és tengerek királynéja, te kegyetlen vagy. Palatáid közé ritkán szelítod a hullámok hűs szellőit, míg fölöttük a nap oly tisztán, oly égetőn,

oly hosszasan ragyog. Miként meneküljön a némbér léged és csábjaid befolyása alól, a némbér, kit országod zsarnok szokásai hideg kiszámítások szerint vezetnek ottárhoz, s kit a közsétányon, a tornán, a cirkuszon, a népiünnepeken, a dísztermekben, a kisdéd s a titkos boudoirokban — mert lovagjaid kalandorok és csábítók — a hízelgések tömjénjüstitje üldöz és szédít? Ő szívében törével és balzsamával a megfejthetetlen érzelmeknek közelít az ablakhoz, tegördíti a jüggönyöket, kirekeszti a nap forró sugárözönét mely lángfolyamot lövel véreireibe, vagy az éj meleg szellőjét, ábrányos zsivaját, mely szerelemsóhajjal és szerendáhangokkal fölvegyül. S volna-e neki nyugta az alvás kettős idején, éjjel után és délest előtt, nyugta oly teremben, hol az ablak, erkélyek s titkos falajtók csodás és merész családregényekről beszélhetnének; hol a lámpa földérül és ambra-lehet terjeszt, a rekkenőség tropikus növények illatától kéjtérüs; hol sóvárogni, élvben és könnyben olvadozni s szenvedélyes, unalombeteggé válni az üres kebel sorsa? De tekintetek még egy percig ezen épületre! Nem drul-e el pazar fényűzést, ékítményekben való szeszélyes bujjázkodást és patríciusi gögőzt? S mégis alapja, mint látszik, nem mély, falai nem szélesek, emetelei törpék. Mert oh Lisboa, tengerek királynéja, te a földrengések rabnője vagy. Alattad tűzagnákbán készül a láva, végpusztulással jenyegtetve minden magas tornyot és tömör palotát, mely a hely természetével és viszontagságok hatalmával dacolni akar. Ékes és könnyű házaid a halál titkos folyosói földt hasonlítanak azon némbér életéhez, ki könnyelműen áldozik kéj, hiúság és fény oltárain, míg dült szívében egy elfojtott szenvedély temetkezését hordozza.”

Nyilvánvaló, hogy az érzelmi felajzottságnak testvére a fantázia felajzottsága, amely már nem elbeszél, hanem valóságos látomásokat rögtönöz, áttelkesíti tárgyát, s hangulattal itatja át tájleírásait: annál inkább, mert esetleg nem látott, hanem csak elképzelt tájakról van szó, mint pl. a 16. századi Portugáliában. A kórházi jegyző Camõens nevét keresi a felvételi lajstromban:

„Az élő automata, ti. a vázzá száradt bejegyző úr, élénken forgatta a nagy könyv íveit, és a papírolevelek gyanúsán suhogtak, mintha éppen most tennének a halál angyalának titkos tudósítást martalékaik felől és szellemajakkal erősítenék, hogy a cintermeket megcsalni nem jogják.”

2. Míg egyfelől a vulkánikus író-egyéniség csaknem egybeolvadni szeretne tárgyával és felfolvasztani saját lírai hullámaiban — másfelől olyan erők szólnak meg lépten-nyomon, amelyek a távolításnak, a tárgy fölé kerekedésnek, az epikusnál is nagyobb távlatú gondolati átfogásnak, a reflexiónak, az analízisnek szolgálatában állanak. Az átmenetet vagy összekötő kapcsolatot a gyakran kibuggyanó szatíra és ironia képezi. Az érzelmi fölhevülés inkább a fiatal Keményt keríti hatalmába — a szatíra a későbbi, már higgadó Kemény tulajdona: hozzája képest az előbbit még naivnak érezzük. A Férj és nő legelején két lapon át magyarázza: hányféle nevet adományozott a környék lakossága a „Keselykő”-bércnek; a névkérdést bohókásan fölnagyítja, komolyságot mimelve érzelmi játékot űz az olvasóval, s a különféle elnevezéseken át önti ki gúnyolódását a németekre, a filiszterekre, a tudósokra, az emberekre. A nagy regényekben ugyanezt a hatást már magasabb fokú művészi eszközkel teremti meg: úgynevezett kettőshangzatokat alkot; ugyanazon tényállást egyszerre kettős perspektívából láttatja velünk. Az Özvegy és leánya elején Tarnóczy Sebestyén „botrányos tettei”-nek ismeretése volna a téma; az író maga úgy adja a szót, hogy látszólag az özvegy álláspontjára helyezkedik, magáévá teszi az erkölcsi felháborodását — de jó füllel az ő saját hangját is halljuk, amely fölényesen teszi az árva özvegyet a gúny prédájává:

„Ez még akkor történt, midőn Tarnóczy Sebestyén úr botrányos magaviseletével naponként egy-egy éles szegert vert neje koporsójába. Hasztalan rimázkodott Rebekka, hasztalan kérte összekulcsolt kezekkel, hogy ne verjen már több szegert; Sebestyén köszívű maradt, s a szegrek naponként szaporodtak azon képzelmi koporsón, mely a bü és iszony miatt szüntelenül halálra váló Rebekka szeme előtt hevert — valahol a levegőben.”

Az Özvegy és leányának még két alakját árasztja el az író ezzel a szatírizáló kettős szemlélettel: Csulai káplánt és Náprádinét. Hadd utaljak csak röviden a Mikes Mihályt férjül megfogni akaró hiszékeny özvegy naiv mesterkedéseinek elbeszélésére.

A distanciát, a tárgytól való távolodást szintén áthatja valami szeszélyes darabosság. A hatalmas műveltség és a tudós hajlam olykor teljesen félreállítja az elbeszélőt: az epikusi helyett fogalmi elemzést, hosszabb-rövidebb tudományos betétet kapunk. Elég, ha a torz lelkű Báthory Zsigmond hosszú, betétszerű jellemzésére hivatkozom, amely alaposság dolgában fölér egy modern pszichopatológiai jegyzőkönyvvel vagy kórlappal. Véges-végig, az egész életműben nyilvánvaló, hogy Kemény nemcsak mint átélő — sokszor mint megfigyelő és tudós elemző áll szemben az eseményekkel. Mi okozza pl. Deborah felindulását, betegségét életének legválságosabb napján? Kemény nem elbeszélőhöz, hanem tudóshoz, esszé-íróhoz illően foglalja össze, valósággal pontokba szedve, az okokat. (Ő. M. VII. 143.)

De a distancia, a tárgy fölé emelkedés nem okvetlen jelent absztrakciót és analitikus szárazságot. A nagyepikai távlatból éppen az élet és a történelem nagy erőinek, nagy mozgásainak dinamikája tűnik szemünk elé: ami parányi, ami tűnékeny részlet-mozzanat, az beleilleszkedik az egyetemesség hullámverésébe. Az örök példa: a Zord idő első lapja; az író egy vándorhoz csatlakozik, aki a cselekmény jelenidejében járja be Doboka megye várait — de ebből a jelenből minduntalan az idáig ható múltba zuhan vissza a képzelete:

„Doboka megye hegyesebb vidékein még találunk 1541-ben néhány várra. Egyik sem tartozik ugyan az erősségek sorába, de mindeniknek van valami joga: merészen hordani homlokát, büszkén tekinteni körül.

Azon bérckönyököknél félig romban, félig kiépítve áll a híres kastély, melynek szöglettermében a kúnokon nyert győzelem után Szent László megpihent. Ha a vándor a reggeli harangszóra botjához nyúlt s a völgybe leszállott, már szemébe tűnik kormos falával, csonka tornyával a másik vár, melyet a tatárjáráskor gyűjtottak meg. Azóta századok folytak le. Sok keresztelés, sok temetés történt, a bölcső ringott, a kriptá ajtaja kinyílt, a koporsók száma emelte a család becsét, a virító árak sora a családja ágait, a harcias férfiak kardja a családi levéltár donatíóit, megjobbitva néha magát az ősi címet is. De mind e változások érintetlenül hagyák a vár alakját. Falán rajta van a füst, padlózatán a vér, tört ormú tornyán a szakállas moh. Csak emlékül maradt fenn. Azért nem hordják el köveit; azért van lakosa; baglya, vércsége, várnagya.”

A költőnek sikerül valósággal a történelem eleven mozgását láthatóvá tenni. Olykor személyeit is felruházza ezzel az eposzi, majdnem mitikus látásmóddal: amikor Werbőczy a rázúduló csapások utolsó láncszeméről, Dániel rokonának váratlan haláláról értesül, a személyes fájdalom a tragikus sorsszerűség érzésével ezt a felkiáltást adja a szájába:

„Ki akar-e tengelyéből billenni a föld, vagy csak családomat és azokat, kiket szívem kedvel, akarja hátáról lerázni?” — Másutt is megjelenik ez a látás és nagyarányú szimbólumokat alkot: a maga személyes veszedelmétől és a haza katasztrófájától rettegő Turgovics töpreng így:

„A haza saját kezével ássa sírját, s úgy hiszem, Izabella királynénak van igaza, midőn Szolimántól jobban fél, mint Ferdinándtól. De betöltheti-e az én kicsiny és sovány testem azon mély és tág üreget, melybe egy ország vágy lázas sietséggel temetkezni?”

A lírai hevületű közvetlenség és a fölényes, szatirikus vagy filozófikus távolítás olykor egészen kusza vegyülése közepette, a hagyományos formulák terhével is küszködve forr ki végül is egy olyan elbeszélő modor, egy olyan uralkodó alapszint, amelyet a három nagy regényben Kemény voltaképpen epikus stílusa gyanánt kell felismernünk. Csíraszerűen persze ez is korán jelentkezik: az Élet és ábránd Catharinája egy reggel tükrébe pillantva, először veszi észre, hogy már nem fiatal:

„Midőn egy reggel pipereasztala mellett ült, futólagos pillanatot vetett tükrére. Megrémült. Félbeszakította öltözködését. Indulatos hévvel járdalt boudoirjában. — Ellenségem-e a tükör, mint a világ; csalfa-e, mint kedélyem? — Rebegték ajkai. Karszékebe dőlt. Kezével takarta el arcát, és ujjai egy könnyet fogtak föl. Szemei észrevétlen vonultak pipereasztala felé. Minden közelítésre egy tör jeredett szívében, és szúrása átnyitallott idegein. Végre fölemelkedék a karszékből, szoborhideg természetére elszántság rajzolta le magát, és szemei kísérteti fénnel meredtek a velencei tükör széles üvegtábláira.

Catharina most először vett redőket észre arcán, a bánat és idő nyomait. Színének elevensége hajdoklék, eltűnt azon Jehér rezgület, mely szemet vakított, karcsú termete szikárság jeleit árulta el; nagy, fekete szemei mélyedők és kéklő gyűrűzetet láttattak.

Ő többé már nem fiatal nő.”

Talán megünnák, ha még egy másik szakaszt is idéznék ugyanezen regényből: a portugál seregek baljóslatú afrikai portyázásairól adott beszámolót (a 294–295. lapon), erre tehát csak utalok. A sajtáságos színt és jeleget az előadás drámaisága adja meg. A mondatok rövidke, szaggatottak, rohanók; a belső izgalom, amely őket fűti, már nem az elbeszélő szubjektív líraisága, hanem a történet izgalma, a szereplő lélekzetvételének lihegése: az, amit balladai előadásnak hívunk — de a nagyepika keretei közé van beemelve. Megint nem a hagyományos epikai szélesség tehát az, aminek a művésze tud lenni Kemény: azok az erősen drámai elemek, amelyek cselekmény- és konfliktus-alkotásában érvényesülnek, áthatják magát az elbeszélő modort is; így alakul ki a drámai epikának ez a helyenként már balladai változata. A nagy döntések feszültsége, a katasztrófa végzetes rohanása különösen a cselekmény utolsó szakaszaiban diadalmaskodik: nézzük meg Werbőczy halálának leírását a Zord időben, a szombatosok és Pécsi katasztrófáját A rajongókban — de leginkább mégis az Özvegy és leánya utolsó fejezeit: Sára öngyilkosságát és anyjának őrtült rohanását a Mikesek vélt katasztrófája és a maga halála felé.

Egy gazdag, sokrétű írói személyiség az, amely az elbeszélő magatartás és a közléstörnök tarka váltogatásában éli ki magát. A napló, a levelek, a betoldott versek és fabulák mintegy az ő egyéniségének szereposztása; a levél- vagy naplóíró fiktív alakja ad alkalmat saját maga, elbeszélő magatartása egy-egy oldalának megszólaltatására. Abból a sok lehetőségéből, amely az elbeszélőnek részint olvasójához, részint tárgyához való viszonyulásából adódik, ragadjunk ki még néhányat — a Keményről adott képünk csak ezekkel válik teljessé. Már Szinnyi észreveszi, majd Nagy Miklós Rajongók-bevezetője megerősíti, hogy Kemény a maga elbeszélő modorának kialakításakor, tehát, hogy úgy mondjuk, zsenge korszakában, erősen támaszkodik az elbeszélő technika bizonyos hagyományos elemeire. Kettős példakép áll itt előtte: egyik a korabeli életkép-irodalomé. A harmincas-negyvenes évek folyóirataiban találkozunk vele: az író a sűrűbb megjelenés meg a szűkebb, közelebb nyilvánosság folytán úgy érezhette, hogy neki megvan a saját kis közönsége, amely mintha már akkor is figyelne sorait, amikor éppen papírra veti őket. Így hát az életképekben föltűnnek a közeli közönséghezszólás fikciói, a közvetlen, élőszóbeli előadást, meg az egyidejűséget, az esemény azonnali átélését és szemlélését mimelő fordulatok. Mai fogalmainkból leginkább a rádió helyszíni közvetítését előlegezi az író viselkedése. Hol az olvasóval vitázik, hol a megfigyelt szereplővel áll szóba, a közvetlen szemtanú és megfigyelő pózába helyezkedik: „Tisztelt olvasó, ha kedved van Gukker úr estélyein mulatni, szívesen szerzendünk számodra meghívó jegyet.” „Ám lépünk ki tehát szobánkból, és keressünk háziurat...” „A híd előtt haladunk el. Micsoda tolongás ez?” „Most pedig intsünk egyet hatalmas varázsvesszőnkkal!” — és hemzsegetek a hasonló fordulatok.

Hasonló közvetlenséget ugyan nem ér el, de az olvasóval való közelebbi kapcsolatot igyekszik sugalmazni a romantikus regény is, nálunk a Jósika-féle változatban. A modor mögött afféle útikalauz-idegenvezető-ideál van: az író egyúttal mindentudó és mindenható rendezőféle, aki az egyik színhelytől a másikig vezeti vagy irányítja az olvasót. „... Az olvasó már bizonyára nem is volna kíváncsi arra, ami még hátra van elbeszélésünkből. Félretesszük tehát egy másik könyv számára ezeknek a vizsgálatát és előadását, és végre visszatérünk hőseinkhez, akikkel most már mindvégig együtt is maradunk.” Manzoni példája ez; másik, amikor Renzo visszatér elhagyatott kertjébe, amelyet az író részletesen leír: „Talán nem is nézte annyi ideig, mint amennyi időre mi bekukkantottunk.”

Kemény különösen korai műveiben igyekszik megjátszani ezt a kalauzi szerepet. Az Élet és ábránd elején: „De találkoztatok-e több oly feledékeny íróval, mint én? Eszembe

csak most ötlík megmondani, hogy színhelyem Portugália, s mivel tán a kort is vágynátok tudni, majd az évszámnak utánakeresek, azonban nagyon csalódnám, ha e beszélybe foglalt történet kezdete nem 1554-re esnék.” A Gyulai Pál-ban még dúsan virul ez a fiktív modor: „Sajnálom, hogy e regény terve csak a mutatóványok készülleteire és a színiköri függöny felvonataláig engedi olvasóimat elvezetni” — s aztán hosszasan mentegetőzik ezért az olvasónál. Eleonórát már néhányszor futólag említette, aztán részletes bemutatását ezzel a felkiáltással vezeti be: „Azonban miért nem kérlek már olvasóim: ki volt Eleonóra?” Sok hasonló mellett a tipikus fordulatok: „e szakasz a fejedelmi udvar egyik mellékhelyiségébe vezeti az olvasót” — „Térjünk közhelyekről boudoirba, országos ügyekről egy leányéra.” A második rész VII. fejezetének elején meg nyíltan kilép a múltbeli elbeszélő szerepéből: „Annyi idő alatt, míg olvasóim harmadát átforgatták azon ötleteknek, melyeket, ha mostani eszemmel 1591-ben fejedelmi kegyenc leheték vala, saját okulásomra följegyezni el nem mulattam volna . . .”

Mellőzöm most annak dokumentálását: hogyan él tovább ez a magatartás, illetve csökevényes formákban hogyan bukkann fel még a három nagy regényben is — legkevésbé talán a Zord időben. Amúgy is továbbfejlődést kell észrevennünk: e fordulatok utóbb már valóban inkább csak az elbeszélő technikához tartoznak, mint az átmenetek, a helyszínváltozások formulái; a lényeg már hiányzik belőlük: az író személye maga, annak hangsúlyozása, hogy az elbeszélő nem óhajt háttérben maradni, nemcsak ír, hanem elbeszél, mégpedig nem is a tárgy igényei, hanem a saját szubjektív mondanivalója és a közönség igényei szerint. A romantikus lírai fölhevülések közepette ez a szalon-személyesség, ez az útikalauzszerep Kemény szubjektivitásának másik formája a fiatalkori alkotásokban.

Ez utóbbinak továbbfejlődését a 49 utáni társadalmi tárgyú elbeszéléseiben lehet megfigyelni. Programja szerint (I. Élet és irodalom) ez idő tájt olvasmányos, szórakoztató munkákat követel az arisztokrácia, kivált a nőolvasók számára — s ő maga is azért ír, hogy magyar olvasmányra kapassa őket. Ekkor nővi bele magát, amennyire alkata engedi, a kellemes beszámoló, a szórakoztató, művelt csevegő magatartásba. Legérzékeltetőbb külső jele ennek: az elsőszemélyes előadás, az én-forma előtérbenyomulása. Ekkori elbeszélései közül ilyenben van írva: Alhikmet, Erény és illem — keret-technikával a Ködképek, a töredékes A szerelem élete. Hadd jellemezzék a modort az *Erény és illem* első sorai: „*Ha önök a Keletindiai Társaság bizottságának, — amely most oly sok télek földi parancsol — névjegyzékét áttekintének, rátalálnának azon magasrangú egyéniségre . . .*”

Mint az európai prózai nagyepika a század derekán, Kemény művészete is az objektivitásnak, a személyes elbeszélő háttérbeszorulásának irányába fejlődik. Már korábban bukkannak fel olyan részletek, ahol ez a felhevült vagy csevegő elbeszélő már nem maga kezd beszélni, nem a maga szemével nézi az eseményeket, hanem idegen szemlélethez töri magát: önmagából kilépve valamelyik szereplőjén keresztül érez és gondolkozik. A *Két boldog* elején Csiaffer basa sorsát teljesen török észjárás, török fogalmak szerint adja elő. De van még tovább is: egy-egy szokatlanul modernként ható tetőponton sikerül az elbeszélőnek teljesen eltűnnie, megvalósul a teljes beleélés valamely szereplő aktuális tudatállapotába; nem az író, hanem a hős maga él, eszmél, gondolkodik előttünk. Ez az Arany-említett „két-szeres objektivitás” egyik változata, idegen lelkivilág konkrét felidézésének hitelessége, modern szóval talán „tudatkép”-nek lehetne elnevezni. Korábban ennek szolgálatában áll az álom, az álmodozás motívuma: Senno álma a Gyulai Pál-ban — amely közvetlenül érezteti az érzéki álom tikkasztó atmoszféráját. De ilyen „tudatkép” alakjában fogja meg a szerelmével szakító Deborah féleber lelki vívódását A rajongókban, vagy a börtönbe zárt Laczkó István fél-tébolyultságát; így olvassa előttünk férje levelét Bodó Klára:

„Fuss az átok városából : a férj levelének e szavait, mintha szellemek sugdosnák füleibe, mintha a székesegyház órája, mely tizenkettőt ütött, harsogtatná, s a csendes, halvány és méla éj könnyűlő lelke tanácsolná.

Mentsd meg gyermekedet, mondák a lég parányai, s a rezgő holdsugarak, melyek egy ablakkarikán összegyűltek és az árnyékba rejtett mécs helyett Endre vonalaira világítanak.

Minő zúgás, bongás Klára szívében és fejében!”

A többi helyett álljon itt egész terjedelmében az egyik szép példa: Tarnóczyné esti hazaindulása Szebenből, leányának öngyilkossága után:

„Az árva özvegy Tarnóczyné nesz nélkül lassan ment az istállóhoz, be-benézett az ajtókon kísértetileg, vértelen arccal, visszafojtott lélekzettel, s végre megtalálá a jászolt, hova lovai voltak kötve. A függő lámpa elutasítá a kocsis fekhelyéhez, Tarnóczyné jól megnézte, nehogy mást költjön fel. Maga vitte holmiját a kocsiba, maga tartá a gyepfőt kezében, míg a kocsis csendesen fölnyitja a kaput, és Nagy-Szeben utcáin szerényebben s kevesebb zújjal alig haladt valaha fogat tovább, tovább.

A kései félhold fukaran osztott sugarakat az útra és környékére. Suhamlott a szél, változtak a felhők és a láthatár tünetei. Árnyak foszlottak szét, fény gyűlt összebb, s huzakodott tova. Tarnóczyné Sára tetemét is látta a füzágak közt eltelegni, s néha oly különös szeszélyei vannak az éjnek, hogy néző szemünk kilopja agyidegeinkből eszünket. Ez bántja a halott anyját s az, hogy még rosszabb belünni a pillákat, mint nyitva tartani. — S mi is volt Sára végszáva? kérde magától a kérdező. Én nem panaszkok ellened anyám, sem itt, sem az égben!. Gyermekem! megtarthatod-e szavadat? oh! oh!

A kocsis lassan hajtott. Senki sem nógatta. Mentek is, nem is a lovak.”

Elevenen rajzolódik ki előttünk az anya tudatába való behelyezkedés folyamata.

Ime: az útikalauz-elbeszélő, a kellemes csevegő, az eposzi hevületű előadó odáig tud fejlődni, hogy szereplőiben él és gondolkodik, egészen a testi tünetek átérzéséig. Ez az ő regényíró-művészetének egyik csúcspontja.

Mégis: elbeszélő magatartásáról alkotott összefoglaló ítéletünk nem lehet egyértelműen megnyugtató. Közismert egyenletlenségének, darabosságának, nehezen olvashatóságának egyik oka éppen az egységes, harmónikus elbeszélő modor hiánya. E tekintetben pályája végéig marad benne több-kevesebb kiforratlanság. Vallomás-igény és életábrázolás, szubjektív líra és balladai drámaiság, az objektív epika kísérletei és szatirikus fölény, tudós elemzés, szalonidegenvezetés és a lélek mélyére ható beleélés kiegyensúlyozatlan tarkaságban érvényesül mind — e tarkaság legfőljebb a három nagy regényben válik kevésbé riktóvá.

De ma, amikor az európai regény az elbeszélő magatartásnak új változatait alakítja ki, — amikor a fejlődés egyik jele éppen az elbeszélő magatartással való kísérletezés: megvan Kemény kaotikus sokszínűségének is a maga új érdekessége.

Kemény elbeszélő magatartásának részletes elemzése után rá kellene most térnem írásművésze egyéb oldalaihoz taglalására. Sok mindenről kellene még szólnom: cselekmény-alkotásának és kompozíciójának több ágú, drámai bonyolításáról, — jellemző és emberábrázoló eszközeinek sokoldalúságáról (ha ezeket az eszközöket elméletileg rendszerezni próbálnánk, az ő regényeiben a leggazdagabb példatárat találhatnánk) — ember- és helyzetereimű erejének és konfliktus-alkotásának mélységéről és sokoldalúságáról; külön tanulmányt érdemel nyelve és stílusa, nagy erényeinek és nagy fogyatkozásainak ez a legszembetűnőbb tükröztetője.

A mai keretek közt mégis meg kell elégednem azzal, hogy mindezekre éppen csak utalok. Csakhogy úgy érzem, tartozom kedves hallgatóimnak mégis eggyel: bepillantást kell nyújtanom legalább egy pontról Kemény mélyebb írói világába. Keresem tehát azt a pontot, amely erre a legalkalmasabb lesz; keresem azt a gyökeret, amelyből ennek a különös írónak legfőbb értékei kisarjadnak. Keresem az ő művészi érték-struktúrájának legdőntőbb rétegeit.

Egy polgári elmélkedő több évtizeddel ezelőtt próbálta a prózai nagyepika elavulásának vagy fennmaradásának, korszerűségének vagy élvezhetetlen voltának okait megállapítani.

Szerinte a legfőbb ok abban rejlik, ahogy az író a lélektan iránt érzékkel bír vagy nem. „A regény tulajdonképpen anyaga az alkotó lélektan.” A lélektan tudománya századunkban, főként az utóbbi évtizedekben, nagyot fejlődött, s vele együtt az emberek, a társadalom lélektani érzéke is, mind az embertárs lelkivilágára irányuló megértés, mind önmagunk benső világának elemzése irányában. Ez a körülmény kihat a regénynek mint műfajnak az értékelésére, és szelektáló hatást gyakorol a múltból hagyományozott regénykészletre is. „Tegnap még kiváló írók ma gyerekesen hatnak, mert az olvasó külön lélekbűvár, mint a szerző.”

Ha ezt a minden bizonnyal erősen egyoldalú, de nem haszontalan mértéket alkalmazni próbáljuk a mi klasszikus prózai és verses epikusainkra, főként azokra, akik a realizmus igényével lépnek fel, azt tapasztaljuk, hogy lélektani hitelesség és éleslátás szempontjából kettő van köztük, aki a pszichológia mai szintjén is megállja a helyét: a versben Arany, a prózában Kemény. Ez utóbbi írásművészetének ma is vonzó értékei között ott van, ami a maga korában is hazai földön erős újdonságot jelentett: alakjainak és helyzeteinek mély jellemteni és lélektani elemzése. A példák könnyen sorakoznak a korai alkotásoktól a legkésőbbiekig — mégis elég nehéz őket idézni. Hosszan kellene egy-egy alak lelkivilágával foglalkoznunk, és hitelesítenünk kellene Kemény mondanivalóját a modern pszichológiára való hivatkozásokkal és párhuzamokkal — ami talán inkább a magyar szakpszichológusoknak lehetne feladata. A következőkben inkább csak utalásokat adok és köztük néhány beszédes idézetet is.

Kezdem a sort olyan, az elbeszélésbe beleszőtt tematikus nyilatkozatokkal, reflexiókkal, amelyek Kemény lélektani érdeklődését bizonyítják:

„A féltékenységekben, ha nyitvánuldsait szigorú boncolás alá vesszük, örökké kétnemű érzést találunk összevegyítve. Egyik a megsértettnak vélt jog vagy igény miatti düh; másik a kéj emlékéből vagy vágyából támadt gyűlölet szerencsés vetélytársunk iránt. Ezt a féltékenység irigységének, amazt a féltékenység gögijének szeretném nevezni. Az első inkább szellemi, a második jobbra érzéki kór.

Mint sok más szenvedélyben, a féltékenységre nézve is jellemző különbség van a férfi és a nő között. Nálunk a féltékenység dühében rögtön fölmerül és legszívárabb ösztön a megsértett jog; nálok a nélkülözendő s mondanám irigylett kéjeké. Bosszúnk ösvényei is e szerint válnak el. A csatatott férfi inkább hűtlen nejét vágnék meggyilkolni, a rászedett nő pedig inkább férje boldog kedvesét. Kétségfölköti, hogy mindkét törekvés egy kiképzett bosszú öngöngésében foly össze; de örökké a nemek különbsége szerint jog az egyik vagy másik korábban előlépni és szilajabb eréllyel uralkodni kedélyünkön.”

Olyan időszakban, amikor a lélektan még önálló tudományként föl sem lépett, Kemény már eljutott bizonyos lélektani belátásokra, amelyek ma is helytállanak. Ilyen pl. a lelkiélet, az emberi tudatvilág mélységi rétegződése, ezzel kapcsolatban érzelmi világunk igaz és illúziós elemeinek finom szétválasztása: Az Élet és Ábránd Catharinájára rokonának afrikai levele nem tud igazán hatni:

„Találnál-e e tudósításra bűgöngyöt és zsibbadt szívet Catharinánál? Másszor kétségkívkül. De most, e percben, az ábránd ezen holdvilága és az érzület e káprázolati közt, most, midőn a kedély önmélységét méri és szédeleg, most, . . . talán nem.”

Deborah féleber álmódózása a diadalmas bál után:

„Deborah keblét sóhaj emelte. Miért eped? kit vádol? mi az, mi elégtelenné teszi önmagát? s honnan vonult a szív hamvazószerdájának komor, méla és vezeklő hangulata a bál tündérképei, a kellemes benyomások, a fényes diadalok közé? Hogyan tudna minderről számot adni Deborah? Ő sem sejdíti, mi mozgatja keblén a finom leplet, kedélyében a betakart érzéseket.”

Egy-egy szereplőjének jellemrajzát, viselkedésének egy adott helyzetben kialakuló képét szereti valamely karakterológiai probléma megfejtéséig elmélyíteni. Az Élet és ábrándban a szerelem nélkül férjhezment és megcsalt nő lelkéből a féltékenység különös változatát

elemzi ki (Hh. 258—59); a Gyulai Pál a maga tarka szereplőgalériájával különösen sok alkalmat nyújt ilyesmire. Senno kalandor múltját áttekintve (I. 321), a kalandor lélekrajzát vázolja föl; de már a számtalan kínálkozó példa közül egyet idéznem kell. Milyen lelki átalakulás zajlik le a renegátokban, azokban az áruló erdélyiekben, akik a titkos török búnszövetkezet tagjai lettek? A Gyulai Pál I. kötetében olvassuk (428—29. lap):

„Alig gyakorolt valaha a szászok legbuzgóbb prédikátorainak vagy egy dominikánus szerzetesnek díhatossága a hívők nyájára nagyobb befolyást, mint a romvár keresztyén gyülekezetére az Allah és Mohamed neveivel bugyogó johász.

Ily szertelen jelenetre bő magyarázatot adnak krónikáink, melyeknek minden lapja tömve oly egyének cselészövényeivel, kiknek eszök s becsvágyuk nagy, de pénzök kevés s közügyekre befolyásuk csekély volt ; s kik, miután egy aristokrata országban a porból fölemelkedni nem tudtak, lelkőket árulták el, hogy megrészegejenek a hatalom serlegéből, melyet különben alkotmányunk merev formái közt csak az úri születésűek ajkai illethettek.

E megfizetett jellemek előbb kémei vagy ügynökei valának a fejedelmeinkre mindig gyanakodó török udvarnak, de helyzetök bonyodalma és viszonyainak szövege hozá magával, hogy gyűlölet, veszélyek és üldöztetés közé sodortatva, addig hányattassanak a sors zavaros tengerén, míg kiszakítván keblőkből a hitet, letépvén élethajóik homlokáról a kereszt jegyét, végtére megeresztett vitorlákkal rohantak a mohamedanizmus kikötőjébe.

Ily készülő renegátoktól a török udvar, mely a tatárjai minden ravaszságával bírt, nem kívánt eleinte igen sokat.

Szoktatta őket Allah nevére. Formaságokat szőtt cselekvendők közé, a nélkül, hogy azok értelmét betűszerint vétetni követelje.

Az ügyvivő gyakran említé Mohamedet, de szabad volt e hüvely alatt megváltójára gondolni. Ha a mosdás szertartásáról beszélt, bizvást lehettek kezei mocskosak, mint egy rézpénzt számláló zsidóé. Ha a körülméltetést dicsérte, tekinthet észméit üres szóvirág s keleti stil-dagálynak.

Miért ne?

Hisz oda nem kellett sem egy európai bölcs, sem egy török mufti, hogy beláthassa, miként ezen lezálogott meggyőződésű emberek, míg erdélyi polgároknak képzelik magokat, csak sallagnak jogjók hinni költelességeik ünnepélyes szertartását ; de midőn szorul jövőndőjük, midőn bűnről gonoszsdágra süllyedtek, már hasznosnak jogjók tekinteni, hogyha az Isten dicséretére szövétneket égetnek, a rossz szellem számára is meggyújtani legalább egy darab gyertyát ; s így tovább, míg végtére nyakukra jó az a kínos perc, melyben a régi tűzhely menedéket, a régi oltár bocsánatot, a régi ima kihallgattatást többé már nem ígérhet, és ekkor az üres szertartások játéka rémítő valóvá, komor ténnyé fog alakulni.”

Ime a modern részletvonások közül kettő: a börtönben Senno álma — s ez álomnak a vele előzőleg történetek alapján való megfejtése (Gyulai Pál I. 383—386): „Úgy járt Senno, mint a tündérmesében az az ács, kinek nappal megkezdett házát az éj óráiban egészen föl-építették a szellemek.” Laczkó István már félig-meddig eladta lelkét Kassainak — s egy időre megint hazatér nejehez Kézdivásárhelyre. Ott különös átalakuláson megy át; felesége alig ismer rá: a lappangó lelki konfliktust mohó szexualitással igyekszik elkábítani.

Föl lehet sorolni azokat a regény- és elbeszélés-alakjait, akik a maguk egészében lélektani tanulmánynak számítanak. Legtisztább ilyen eset a Szerelem és hiúság Saroltája: hogy növekszik meg a hiúság parányi csírája benne annyira, hogy végülis, szerelem nélkül, megcsalja az urát. Szokatlanul éles társadalmi profillal van megrajzolva a főúr, Kolostory Albert és a jobbagy Laczkó István alakja — de a különleges helyzetben lejátszódó lelki folyamataikra is nagy gondot fordít az író. Hogyan idegenítik el középkori arisztokratikus színezetű elvei és vonzalmai Kolostoryt a polgári feleségtől és a polgári környezettől, — hogyan sodorja az árulás és családjának féltése a győnge jellemű Laczkót az örületbe: ezeknek a folyamatoknak minden lépése teljes elhithető erővel bontakozik ki a szemünk előtt. A Zord idő Barnabása, torz lelkének rögeszmés, paranoid vonásaival, teljes pszichopatológiai tanulmány —

méltó párja Báthory Zsigmond, hisztérikus kétszínűségével, gyökértelenségével és monomániájával.

Ez a lélektani érzék akkor éri el legszebb diadalait, amikor nemcsak aláfesti, színezi az elbeszélést, hanem tökéletes egységbe olvad a szépíró meglevenítő fantáziájával. Ilyenkor, az íróval együtt, mi is ott eszmélünk a szereplő tudatában, vele együtt éljük át érzelmeinek, sejtelmeinek hullámszását, s még azokat a testi tüneteket is, amelyek a szenvedélyek hullámszását kísérik. Az elfojtott, megtagadott szerelem érzésével küszködő Deborah lázálmai a szakítás után, a tűnékeny holdvilágos éjszakán néjével egy idegen világ titkairól beszélgető Tarnóczy Sára, a gyermeke álmát virrasztó Izabella királyné a szultánhoz-indulás előtti éjszakán — jó ismerősei az olvasónak. De valamennyit felülmúlja a korai Gyulai Pálnak egy részlete, olyan, amilyent csak egy fiatal, kiegyensúlyozatlan, erőivel még fegyelmetlenül bánó íróművész pazar nekifeledkezése írhatott le. Az a jelenet ez, amikor Sofronia, reggeli öltözködés közben, hosszasan nézi magát a tükörben (I. 155—158). Csak nagy terjedelme tart vissza attól, hogy idézzem — régi véleményem, hogy ennél különös lélekrajz, tudatábrázolás nincs több sem a magyar irodalomban, sem tudományos lélektanunkban.

Ha teljesen elfogadjuk is mindazt, amit a fentiekben mondtam, nem tudunk kitérni egy belőlük következő fontos kérdés elől. Milyen okból értékesebb a mély lélektani alapon nyugvó epikus mű a felszínesnél? Mindenképp jobb regényíró az, aki egyúttal jó pszichológus? Nyilvánvaló, hogy pusztán a lélektani érzék még senkit sem tesz jó regényíróvá — s az alkotás értéke még akkor is problematikus lehet, ha ez az érzék jó művészi kvalitásokkal tud szövetkezni. Az öncélú tudat-bogozgatás önmagában is unalmas, ezt a modern polgári regény számos példáján tapasztalhattuk. A lélektan csak akkor válik művészi tényezővé, ha kaput nyit olyan értékeknek, amelyek a művet esztétikai tekintetben is gazdagítják.

Az esztétikai elemzés egyik sarkalatos kérdését érintjük ezzel. Ha a műalkotásban megvalósuló esztétikai értékeket nyomozzuk, sokféle tényezővel kell számot vetnünk. A festmény, a költemény, a szobor pl. hordoz számos olyan értéket, amely különösképpen a műalkotásnak lehet tulajdona: a nyelv vagy a mozdulatok ritmusa, a forma harmóniáját, a részek egymáshoz hangolt arányát stb. Ezek és a hasonlóak nevezhetők speciális esztétikai értékeknek. De a műalkotásnak az élet teljességére kell épülnie; az, amit a mű, pláne a prózai nagypika tükröztet, az egész ember, a maga teljes egyéni és társadalmi mivoltában. Nem élhet meg tehát a mű tisztán a maga művészi kvalitásaiból — szükségképpen hordoz magában olyan tartalmakat, olyan minőségeket is, amelyek az életben minden művészettől függetlenül kialakulnak, s ezeknek a jellege aztán visszahat magának a műalkotásnak az értékére is.

A képzőművészet ismeri ezt a tényállást. Liebermann német impresszionista festő tette valamikor azt a kijelentést: A jól megfestett répa ugyanolyan értékes, mint a jól megfestett Madonna. Neki replikázva hangoztatta egy műtörténész: a jól megfestett répa minden bizonnyal jobb műalkotás, mint a közepesen megfestett Madonna — de egyformán tökéletes művészi kivitel esetén mégis a Madonnáé az elsőség. Nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy más az eset, ha a művészi alakítás fogyatékosságáról van szó. Gneisenauról, a Napóleon elleni háború porosz vezérkari főnökéről a húszas években egy berlini író erősen giccs-jellegű drámát írt. Az egyik kritikus szerint Gneisenau minden bizonnyal jobb katona és derekabb ember volt, mint Schnitzler „Guszti hadnagy”-a, de műalkotásnak mégiscsak a Schnitzler műve az értékesebb. No de maradjunk az olyan eseteknél, amikor a művészi kivitelben nincs különbség. Kakuk Marci minden bizonnyal nem az erkölcs és az erények mintaképe — hol a különbség a róla írt művek és pl. Jókai vagy Kemény regényei között — már ti. esztétikai érték dolgában?

A különbséget a mélység-perspektíva adja: az egyik mű, mondjuk pl. szereplőiben, konfliktusaiban, helyzeteiben többet olvaszt be magába az emberi társadalomban eleve meglevő erkölcsi és eszmei értékekből. Ilyenkor beszélünk az esztétika nyelvén „tükröz-

tetett” esztétikai értékekről; a műalkotás magából az ábrázolt emberből és életből is nőveli a maga értékeinek gazdagságát; egyikben több, másikban kevesebb van az ún. bensőség-értékből. Megérezzük ezt, ha pl. Arany balladái közül egybevetjük a Rozgonyinét a Szondi két apródjával, vagy A walesi bárdokkal, A hamis tanút a Tengerihántással.

Így jutunk el Kemény írásművészetének egyik legjelentősebb sajátosságához. Az ő lélektani érzéke és emberismerete azáltal válik művészi tényezővé, mert utat nyit ilyen tükröztetett esztétikai értékeknek. Művei azáltal válnak különösen gazdagokká, mert erkölcsileg mély jellemek és mély erkölcsi problémák átéléséhez segítenek bennünket, és közvetítik, tükrözik az emberi életnek szépségben és bájban, fenségben és tragikumban való gazdagságát. Nehéz helyzetben vagyok, amikor ezt dokumentálnom kell; olyasmiről van szó, amit az értő olvasó amúgy is tud és érez, kiragadott részleteken azonban nehezen mutatható be, mert hisz itt is inkább az emberalakok egyéniségük és sorsuk teljességében beszélnek. Mégis — a Kemény regényeiben több változatban tükröződő női szépségideált, valamint az intellektuális mélységet mellőzve, próbálunk olyan pontokat keresni a regények szövevényében, ahol Kemény emberábrázolásának erkölcsi mélységei feltárnak.

Nagy erénye, bár nagy egyoldalúsága Kemény emberteremtő művészetének, hogy legnagyobb szenvedéllyel az erkölcsi ember festésére veti rá magát, — ilyen embereket állít a cselekmény központjába. Akikkel kapcsolatban ilyen probléma nem merül fel, már alatta vannak a független emberi szintnek; Kassai titkáráról olvassuk: „a maga nemében igen érzékeny lelkiismeret, de inkább szolgának, mint embernek való.” De Bodó Klára ezt kérdi férjétől, Laczkó Istvántól: „Ugy-e, te is legnagyobb rossznak a bűnt tartod” — s ha megszabadítja is férjét: „megmentheti-e a lélekvádától? Mit tegyen, ha férje elveszti önbecsülését, vagy ha a szegényt nem tudva hordozni, a tisztító bánat helyett a vad kétségbeesés örvényébe süllyed?” — s a Deák testvérek, lelkifurdalást érezve Barnabás elküldésén, attól félnek, hogy az erkölcsi mocskot arcukról „semmilyen szappan nem viheti le többé.”

Ha azokat az erkölcsi ideálokat keressük, amelyek ebben a különös írói világban az embereket mozgatták, először erre a varázsszóra bukkanunk: *önbecsülés*. Ennek elvesztése a legnagyobb csapásnak számít; a büntetésben az a legfájóbb, ha meg is érdemeltük. Amikor Pécsi Simonnak, maga mentségére, szövetkeznie kellene egykori politikai ellenfeleivel, ezt mondja: „Soha!! Mulandó jók miatt miért veszítenék az önbecsülésből?” S ez a kérdés ott van más regényhősök ajkán is. „Százszor kín a magány, ha sejtjük, hogy idegeink izgatottsága oly tükröt tarthat előnkbe, mely által önbecsülésünk csökken” — töpreng Deborah az első rossz tett után.

Tanulságos a kutató számára az is, ahogy ezek a hősök irtóznak az erkölcsi mocsktól. E tekintetben, szerzőjünkkel együtt, a letűnőben levő romantikus kor értékrendjéhez tapadnak, annak a nagyonis jól ismert tisztaságkultuszát őrzik tovább. Az ő szemükben a legfőbb erkölcsi érték nem valami elvont „jószág”, hanem a tisztaság, mint a rossztól, az erkölcsi szennytől való teljes érintetlenség. Nem a konfliktusokban megedzett, hanem a természetes, elsődleges jószág ez, amely még a konfliktust se ismeri — az már beszennyezhet — s elfordul a gonosztól, anélkül, hogy ismerné azt. Az irodalmi romantikának egyes ágait jellemzi az így értett tisztaság és naiv, ártatlan természetesség kultusza. Vörösmarty, Jósika, Jókai szende leányalakjai és feddhetetlen férfihősei jutnak eszünkbe: a Szép Ilonkák és Enikők, a Csáky Gizellák, Noémik és Ankerschmidt Elizék, — a francia romantikából Esmeralda vagy az Edméa Sylvestris, a Sand-féle Mauprat női főalakja. (Tisztaság és belső ártatlanság a perditásban: ez már késcibb ideál; Kemény ilyenről is tud: Sofronia és Cecil a Gyulai Pál-ban.)

Már a tanulmányíró Kemény megalkotja Wesselényi Helénájában a lemondó tisztaság ideálját — a regényíró aztán megragadó változatokban kelti életre. Tarnóczy Sára „könnytelen és büntetlen tisztasága”, Norbert Eliz igénytelen lelkülete: „ha álom lenne, nem vegyítene képei közé iszonyt és bódító gyönyört, mennyországot és kísérteteket... ha pedig boldogsággá válnék, a jövő percben már lemondana magas címéről s egyszerűen csak megelégedésnek

hivatná magát.” A típust A rajongók Bodó Klárájában írja le a legtüzetesebben, a karakterológus pontosságával:

„Klára sokkal szellemibb lény volt, mintsem vallásának a túlvilágra vonatkozó ígéreteit ily anyagi értelemben vegye. Nem képzelte, hogy szent János a Mennyei jelenésekben statisztikai leírását közölte volna az új Jeruzsálemnek. Jelképes értelmet keresett az anyagiakra célzó ígékben. Növeltetésére nézve egészen szombatos, de szívében főleg keresztyén volt. Tartá magát a vallásnak, melyben született, külső szertartásaihoz; azonban keble mélyéből a szeretet Istenéhez szállottak imái, még pedig oly bensőséggel, oly feltétlen átengedéssel, oly gyermek megnyugvással, minőre csak kivételes természetűek tudnak fölemelkedni, az élet nagy iskolájának keserű leckéi, a tévedések, törődés és bűnbánat tisztító szenvedései nélkül. Klára a siron túl, nem anyagi élvezeteket várt erőneiért, s bár művelt volt, voltaképp azt sem tudta, hogy vannak-e erőnei, csak a büntől irtózott, azért is, mert rossz, azért is, mert csúf, s mert elkövetve nemcsak büntetést von maga után, de a lélekben magában is undort ébreszt, alább szállítja lényünket és közelebb vonja az Isten haragjához.”

A férfi-hősökben ez az ideál még inkább korhoz kötötten, még inkább a feudális tudatvilágot őrizve, a lovagi nemesség képében jelenik meg.

„A figyelmezőbb vizsgáló sem gyanít nálok szenvedélyt, mely titkon forr, becsvágyat, mely a dicsőségre vagy a hatalomhoz töretlen utakat keres . . . semmit, mi alantasságot vegyít természeti hajlamainkhoz . . . semmit, mi nyers indulatainkat azért jédi be, hogy kifejtse és jökozza.” A Mikesfiúk jellemzése ez, de el lehetne mondani A rajongók Kassai Elemérjéről és a Zord idő Komjáthy Elemérjéről is. Ez a patriarchális nemesség-ideál választja el Pécsi Simont az alantas és alacsonylelkű Kassai Istvántól, a Mikeket Tarnóczytól, s meglepetésünkre a lovag bukkan elő Mikes Móríc egész jelleméből és viselkedéséből. „Ami kegyelmedben lovagi, azzal fejedelmi székem hübérese, s én is lovag vagyok” — mondja neki Rákóczy György, amikor szabadon bocsátja. Van ezekben a lovagi alakokban büszkeség, arisztokratizmus is — de ez a kényes erkölcsi érzék arisztokratizmusa. Erkölcsi tartalmukban, a művészi kivitel különböző volta ellenére is, rokonok Jókai lovagias férfi-hőseivel, s a fundamentális romantikus érték, amelyet hordoznak, nagy erkölcsi mélységet is rejt magában.

Kemény regényeinek mélyen átélte, sokszor ismétlődő mozzanata az, hogy ezeket a tiszta, gazdag lelkiéletű mélyebb tűzében ragyogó nő- és férfialakokat súlyos próbáknak veti alá, beállítja a nagy, nyers emberi szenvedélyek és a hatalmi harcok játékának szövevényébe. A csapások és veszteségek közepette bontakoztatja ki belőlük azt az értéket, amelyet minden bizonnyal ő maga is ismert: a helytállást a szenvedésben, a lemondás és a vezeklés hősi aszketizmusát. A Gyulai Pál vezeklő kurtizánjaiban, akik apácafejkötő alatt hálnak meg, még alkalmasint romantikus hagyományok élnek tovább, de az önkínzó Tarnóczy Sára és Mikes János, Kassai Elemér és Bodó Klára már teljesen Kemény ideáljának megtestesülései. Klára

„barátnői sokkal fiatalabbak voltak években és tapasztalásban, hogysé gyaníhatták volna, mennyi küzdelembe került egyetlen mosolya, s a csendes és hallgatag vonalak mennyi sötét bánatot lepleznek be egészen, vagy szelídítenek jélmódos és tüneményes merengéssé . . . Klára a töviskoronát, melyet a szenvedés tett homlokára, oly szépen tudta repkényággal és rózsalevelekkel bejédni, hogy az örömtől ajándékol hozott koszorúnak látszott.”

Ezek közt a hősök között, akik, költőjük szava szerint „megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni”, Dóra, a Zord idő Dórája emelkedik a legmagasabbra. Olvassuk csak el néhány sorát annak a jelenetnek, amikor Izabella kíséretében elhagyja Erdély határát (467—468. lap). Izabella szavaival kezdem:

„De Dóra! hogyan van az, hogy én csak most érzek irántad valódi rokonszenvet? Tíz évig voltál udvaromban, s hidd el, egyedül Werbőczynek tett ígéretem oltalmazott kiméltenebb szeszélyeim ellen. Érzéketlen, hideg és szív nélkül született lénynek tartottalak. Tiszta, nyugodt, egyformán komoly tekinteted, s jéher, vérvéltküli arcod, mindig a habléányokat juttatta eszembe, kik a hideg vízben hideg kebellet nézik, mint csábult a sodró örvények közé az, ki a szépség által

elbódítva, habok helyett az élő alakot, melynek varázsa hatott rá, akarná megragadni. Kacérnak tartottalak; bár soha mosolyodot és könnyedet nem láttam, s bár soha sem tapasztaltam, hogy udvarlónak a legkisebb reményre is bátorítást adtál volna. És miként történhetett Dóra, hogy én a színész mesterétől, Martinuzzitól kezdve palctahölgyeimig, minden velem szorosabb viszonyban élőnek még rejtettebb gondolatait is kitaláltam, míg rajtad csak most veszem észre, hogy... szerencsétlen vagy.

Dórán minden ideg megreszketett, de alig észrevehető gyorsasággal, s arcán csak oly vékony lehellete terjedt el a pirnak, melyet az éles szem is alig jelezhetett jól.

— Ne tagadd, Dórám, te rendkívül szerencsétlen vagy, mert vonásaidon csodálatosan bírsz uralkodni. A valódi szerencsétlenséket én oly titkos társaság tagjainak tekintem, kik mentül magasabb avatottságban részesültek, annál kevesebbek által ismert jelekkel adják tudtul helyzetüket. Én rajtad most először vettem észre társaságunk legfelsőbb rangjának jelét. Izabella alantabb áll, mint te: mert még ragaszkodik az élethez.”

Azt hiszem, a példák elég meggyőzőek annak igazolására, hogy ez a lélektani-erkölcsi szemlélet pozitív módon festi alá Kemény regényeinek esztétikai értékeit s fontos tényezője művészi hatásuknak. E szemlélet mögött minden bizonnyal saját élményei állnak; ő maga vívódik, a kor- és társadalomadta tükrözésben, az erkölcsi lét nagy kérdéseivel, amelyek világnézetének is jelentős elemei. E tekintetben pedig szépirodalmi művei nyújtanak legtöbbet abból, ami benne forrongott. Nem járunk tehát hamis úton, ha őket is megkérdezzük, amikor a kulcsot keressük irodalmi és közéleti tevékenységünk megértéséhez.

*

Barta János előadásának vitája

Kardos Pál felszólalásában helyeselte azt a módszert, amellyel Barta János előadásában Kemény Zsigmond különböző elbeszélő magatartását elemezte. Találónak és helyénvalónak tartja a „tudatkép” kialakításáról mondottakat; Kemény művészetének csúcspontját valóban ezek a tudatképek alkotják. Nem fogadta el azonban Barta Jánosnak azt a megállapítását, hogy vannak „emberileg” problémátlan (pl. Jókai, Petőfi, az érett Eötvös) és problematikus írók. Kemény Zsigmondra nem annyira az erkölcsi tisztaságot, a büntől való undorodást tartja a legjellemzőbbnek, hanem azt az érzést, amelyet a büntől való átalakulás idéz fel benne. Politikai magatartását szépirói jelleméből is megismerhetjük, mert ez egyéniségét a legmélyebben feltárja. Egyéniségét viszont nem a büntől való irtózás határozta meg, hanem az a végletes önmarcangoló, önvizsgáló alaptermészet, amely már jóval több a lelkiismeretességnél, amely már tetemes aggályoskodás, olyan aggályoskodás, amely egy cselekvő, egy forradalmi átalakulást élő nemzet elé gátat is vethet.

Horváth Károly helyeselte Barta Jánosnak azt a megállapítását, hogy a Kemény-problémát a regényírói, szépirói oldalról kell megközelíteni. Kétségtelen ugyan, hogy Kemény, a politikus, az ideológus nagymértékben hozzájárult annak az eszmévilágnak kialakításához, amelyet az irodalmi Deák-párt, vagy később a népnemzeti iskola képviselt, az irodalomtörténet számára mégis Kemény szépirói tevékenysége a legfontosabb, mert belső lelki világról jobban vall a regényíró, mint a politikus.

Horváth Károly egyetért azzal, hogy Kemény művészi eljárása a kitűnő lélektani elemzés valamilyen mélyebb értéknek, a humánumnak kifejezésére, visszaadására szolgál, s ezért etikai magatartása egy lényegében autonóm etika. Hogy ez a lélektani elmélyülés, amely egyben az ábrázolása hitelességét is erősíti, milyen erkölcsi eszménynek a szolgálatában áll, erre vonatkozóan úgy véli, hogy Barta János érvelése helyes és megbízható, csak hogy a következtetéseket nem vonta le. Pedig ebből magyarázható Keménynek minden 19. századi írónál nagyobb pesszimizmusa, tragikus életlátása. Hősei, akikkel egyetért, akik az erkölcsi tisztaságot, a lovagi emelkedettséget képviselik, törvényszerűen elbuknak. Azok a hősök viszont, akik belső konfliktusba kerülnek önmagukkal, olyan értelemben válnak tragikussá, hogy önbecsüléstük szenved csorbát, önmagukkal is meghasonlanak. A továbbiakban Horváth Károly kifejtette, hogy az elbeszélő modor kérdésének előtérbe helyezése helyes volt ugyan, de gyümölcsözőbb lett volna ezt a kérdést a cselekménybonyolítás, a jellemábrázolás és a konfliktus kérdésével együtt, párhuzamosan tárgyalni.

Nagy Miklós a jellemábrázolás kérdéséről szólva megállapította, hogy Kemény hősei — Arany János hőseivel ellentétben — megtisztító hatásuk ellenére, a maguk lovagi erkölcsiével nem kapcsolódnak igazán a magyar irodalom áramába, nem folytatódnak tovább, és a XX. századi olvasónak keveset mondanak. Úgy véli, ez azért van így, mert Kemény alakjai túlzottan eszményítettek. A magas erkölcsiségű figurákban látja az Arany és Kemény közötti különbséget. Arany bármennyire is eszményíti alakjait, bármennyire is a nemzeti jellem legjobb oldalait mutatja be, mégsem szakad el a földi valóságtól. Kemény lovagias alakjai, női ideáljai azonban minden emelkedettségük ellenére egy kissé azokra a vértelen, korrekt lovagokra emlékeztetnek, akikkel Walter Scott és Jósika regényeiben találkozunk. Arany és Kemény típusalkotása közötti különbség másik oldala abban rejlik, hogy míg Arany paraszti származású hőseiben is meglátta és ábrázolta a lelki előkelőséget, addig Kemény hősei nemcsak bensőjükben előkelők, hanem hovatartozásukban is.

Összefoglalva Nagy Miklós megállapította: „Keménynek ez a típusa, ez a tiszta, nagy humanitás-igényű típus természetlen volt irodalmunk tovább folytatásában, éppen azért mert pszichológiailag sem elég realista fokon formálta meg ezeket az alakokat Kemény, és az irodalmi életnek azt a demokratizálódási folyamatát, amely a regényben előbb-utóbb beteljesedett, ezekben az alakokban végeredményben figyelmen kívül hagyta”.

Wéber Antal hozzászólását a kérdéssel vezette be, miként lehet Kemény Zsigmond művészetét a korszak irodalmába kapcsolni, s van-e értelme annak, hogy oly mértékben hasonlítsuk művészetét Aranyéhoz vagy Madáchéhoz, ahogy azt az eddig felszólalók tették. Szerinte inkább a különbségek a lényegesek. Kemény művészete azért nem hasonlítható Aranyéhoz, mert Kemény idegen a néptől, művészetének nincsenek népi gyökerei, nincsenek népi alapjai. Madách művészetéhez az írói eljárásen kívül azért nem hasonlítható, mert hiányzik belőle az az ambíció, amely Madáchot az Ember tragédiájára megírásához vezette, amikor is a fejlődés értelmét kereste. Az ő művészetétől az ilyenfajta, az egész társadalmat átölelő eszmék idegenek. Arra a kérdésre viszont, hogy Kemény művészete romantikus-e vagy sem, bizonyos értelemben igennel kell felelnünk. Csakhogy az a romantika, amely Keménynél jelentkezik, nem azonos a 19. század első felének romantikájával. Az érzelmi elemek, a lelkesedés, a nagy célok óhaja hiányzik ebből a romantikából, mint ahogy hiányzik belőle az átfogó társadalmi eszme is, s ezért ábrázolási köre egyre inkább szűkül. Mindebből az is következik, hogy Kemény művészetének bizonyos értelemben lételeme a történelmi anakronizmus.

Kemény regényeiben a történelem valamiféle háttér, amely a saját korát érintő morális problematikát festi alá. Nem véletlen, hogy Keménynek és a lélektani ábrázolásnak összekapcsolása, lélekrajzának dicsérete hagyománnyá vált, s ezt Gyulai Pál felfedezése óta ismételnünk szoktuk. Ez a fajta lélekábrázolás nyilván csak a maga kora mértéke szerint számított újszerűnek. Ha azonban ennek a lélekábrázolásnak mélységét és nagyságát világirodalmi szinten mérjük, akkor annak számos, kiváló példáját látjuk anélkül, hogy az írókra elsősorban ez lenne jellemző, hogy kiváló lélekábrázolók voltak. Ilyenformán az is érthető, hogy annak a Keménynek, aki eljutott a Forradalom után-ig, művészetében át kellett élnie a kor által előidézett válságokat. Egyéni élete, politikai pályafutása, az emberhez és a társadalomhoz való viszonya egy sajátos lelkiismeretfurdalást idézett elő, s ez mint szubjektív motívum élt regényeinek hőseiben is. Egyéni tehetségét nem lehet kétségbe vonni, naiv lélekábrázolása mint írói eljárás, sajátos egyéni problematikája által differálódik. A magyar regény fejlődését vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy Kemény nem jutott túl a romantikán és egy sajátos post-romantikus művészet következtében innen maradt a realizmuson. Regényeiben kora és saját meg hasonlított lelke tükröződik, de művészete nem lehet reprezentatív jellegű egy nemzeti irodalomban, legfeljebb bizonyos történelmi korszakok tragédiáját tudja hitelesen felmutatni az utókor számára.

„Kemény saját problémáira keres választ egy általa teremtetett történelemhez... és bár nem találja meg a választ, saját harcát olyan regényhősökkel harcoltatja végig, hogy ezzel később, másutt elemezendő esztétikai értékek jönnék létre művészetében.”

Bóka László felszólalásában igen helyeselte a Kemény-kérdéssel való foglalkozás szükségességét. A szovjet Dosztojevszkij-kiadásokra és -kutatásokra hivatkozva hibáztatta azt, hogy mi eddig inkább eltoltuk problematikánk az érdeklődés előteréből, semmint hogy alaposan, a marxizmus—leninizmus minden kérdést megvilágító, de a hibát is súlyosan megbíráló módszerével vizsgáltuk volna őket.

Véleménye szerint: „Kemény Zsigmond nem olyan mértékben a mi klasszikusunk, mint amilyen az egyértelműen forradalmár Petőfi, mint amilyen az egyértelműen nem forradalmár, de a Petőfi sugárkörébe tartozó Arany, s más klasszikusaink, de ugyanakkor érezzük azt is, hogy Keményben éppen a legnagyobbjaink találtak olyat, ami miatt Kemény nevét úgy írták bele a magyar köztudatba, hogy az kitörölhetetlen onnan.

Nem kétséges, hogy a Kemény-kérdéshez hozzá kell nyúlni, mint ahogyan az sem kétséges, hogy publicisztikájáról a legnagyobb kozmetikával sem lehet valami jót is modanunk, de ez is hozzátartozik az írói egyéniség ábrázolásához.” Szépirói képességeinek felvetése, véleménye szerint, nem kerüli meg az életművének politikai—ideológiai problémáit, hanem éppen ezáltal vehetőek ezek fel sokkal mélyültebben.

A romantika kérdésében osztozott Wéber Antal véleményét, szerinte is élesen el kell választani azt a romantikát, mely Vörösmarty eposzaiból dübörög elő, attól a polgári romantikától, melynek nincsenek értékei. A továbbiakban Kemény Zsigmond-szövegek alapján a művekben megmutatkozó disparitás kérdésével foglalkozott és megállapította, hogy Kemény Zsigmond nagyságának varázsa éppen abban rejlik, ahogyan a kettősséget, életművében megmutatkozó meghasonlottságot művészi erővel ábrázolta. Azt a szolgálatot, amelyet ezzel tett, a legnagyobb nemességgel tette. Ez azonban még nem jelent olyan rangot az irodalomtörténetben, mint azoké, kik koruk válságának kifejezésével perspektívát is tudtak megmutatni. Kemény hangja az első útnak indulás után soha nem csendült fel többé olyan tisztán, sőt egyre inkább a bonyodalom, a válság, a vak fátum zsákutcájába torkollott.

Pándi Pál* a Kemény-kérdés megvitatásának szükségességéről szólva kifejtette, hogy a kérdés lényege elsősorban abban rejlik, hogy Kemény hazánkban sohasem mint szépiró, hanem mint politikus, mint közíró, mint a nemzet karakterológusa volt hatással kortársaira, olvasóira és a XX. század gondolkodóira is. Miért hatott Kemény Zsigmond Adyra és Móriczra? Elsősorban azért, mert megérezték benne a nagyon mély, nagyon őszinte nemzeti felelősségtudatot, azt a szinte tragikus veretű felelősségtudatot, amellyel a nemzet sorskérdéseihez nyúlt. Azzal, hogy egy helytelen, egy történelmileg rossz álláspontot, mint amilyen Kemény álláspontja 49 után, valaki becsületesen, nagy felelősségtudattal és a nemzet sorsáért érzett tisztességes és színvonalas gonddal kezel, attól az a válasz, amelyet a nemzeti kérdésekre ad még nem válik helyessé. Ez esetben az attitűd a forma, a gondolat a tartalom. Ha eltérünk tőle, akkor a Kemény-kérdésben is útvesztőbe jutunk. Ezért Pándi Pál változatlanul abból indult ki, hogy a Kemény-mű lényegét nem a szépiróban, hanem a közíróban, a nemzetnevelőben látja.

Egyetért Barta Jánossal Kemény elbeszélő modorának és lélektani ábrázolásának mélységét és színvonalát illetően, ha megállapításai egy bizonyos koncepció részei. Amennyiben ezeket Barta János a Kemény-kép domináló elemeinek tekinti és minden egyebet másodlagosnak vél, úgy sem a koncepciót, sem a részmegállapításokat nem fogadja el. Pándi Pál a továbbiakban kifejtette, hogy a marxista vizsgálódásnak éppen az a feladata a Kemény-kérdés boncolása kapcsán, hogy Kemény Zsigmond legnagyobb értékében, a lélektani ábrázolás kimunkálásában meglássuk azokat a sajátságokat, amelyek abból fakadnak, hogy az érték rossz alapokon születik meg, nő fel és terebélyesedik ki. Miben fejeződik ki ez a torzulás? Elsősorban abban, hogy Kemény lélektani ábrázolása nem az extrém esetekben csúcsosodik ki. A démonikus örülteket, ezek lélektanát valóban művészien, értékesen, izgatón tudja ábrázolni, de nem tudja azoknak a figuráknak belső életét meggyőzően, hitelesen, izgatón visszaadni, akikben megvolna a lehetőség, hogy a közéletnek, a közrendnek, a hétköznapiaknak, a normális embereknek életét tükrözzék. Erre egyszerűen képtelen.

Befejezésül Pándi Pál úgy véli: az a gondolat, hogy az erkölcsi problémákkal, az emberek lelki életével való foglalkozás önmagában véve is jó, csak olyan megszorítással igaz, hogy az étellel, a „kebel beléletével”, az erkölcsi problémákkal való foglalkozás *igénye* jó dolog. Művészi értékét azonban csakis az döntheti el, *hogyan* ábrázolja az író az erkölcsiséget, a „kebel beléletét”. Esztétikai minősítést ettől függetleníteni — véleménye szerint — nem lehet. — Barta János tanulmányának szemléleti problémáját abban látja, hogy az erkölcsi problémákkal való foglalkozás minősítése független attól a másik problémától, hogy milyen alapon, miért, kiért, milyen tartalommal foglalkozik e kérdésekkel. Ezt pedig az esztétikai ítéletben megkerülni, véleménye szerint, nem lehet.

Nemes János felszólalásában Kemény „Özvegy és leánya” c. regényéből vett jellemző stílusjelenségeket hozva fel például arra mutatott rá, hogy az írói magatartást mi módon lehet a művészi eszközök vizsgálatának oldaláról megközelíteni. A felhozott példák élénk bizonyosságai annak, milyen érdekfeszítő területet kínál Kemény romantikus stílus a stíluskutatók számára.

Martinkó András hozzászólásában hiányolta, hogy Barta János nem fejlődésben mutatta be Keményt, a szépirot. Szerinte a fejlődéstörténeti vázlat a teljesebb Kemény-kép megértéséhez feltétlenül segítséget jelentett volna. A továbbiakban kiegészítette azt a kérdést, miként tükröződött az 50-es évek világnézeti korfordulója Kemény műveiben, és milyen hatással volt a hírlapi stílus Kemény írásművészetére. Kemény pozitív hőseiről szólva kiemelte, hogy regényeiben a romantikusan megfogalmazott nemeslelkű férfiaknak azért kellett elbukniuk,

* A Barta János és Pándi Pál között felmerült vitás kérdésekre következő számainkban visszatérünk. (A szerk.)

mert Kemény 1850 utáni erkölcsi rendjének nem erőit, hanem hibáit hordozták. Ábrándozók, érzelmeseek, az étellel, a társadalom és a kor reális viszonyaival nem számolók, a józan önfegyelem helyett érzelmeikre, szenvedélyeikre, hiúságukra hallgattak.

Az elnökölő *Tóth Dezső* felszólalásában kifejtette, hogy Kemény bizonyos értelemben az első magyar individualistának tekinthető. Nem mintha irodalmunk addigi történetében nem lett volna meg az elszigeteltség élménye, de míg a Kemény előtti magányosok művészi megfogalmazásaikban ítéletet is mondtak koruk társadalmáról, addig ő maga teremt társadalmi—történelmi szituációt, és ez is csak eszköz arra, hogy bizonyos dilemmatikus helyzetet hozzon létre. Írói érdeklődésének középpontjában az individuum áll, sőt nemcsak középpontjában, hanem bizonyos értelemben ez végcélja is művészi megformálásának. Regényeinek végső kicsengésével az emberi tehetetlenséget, az alárendeltséget, a kiszolgáltatottságot inspirálja. Az erkölcsiség végső kritériuma nála kétségtelenül az, hogy a kényszerítő körülmények között az egyén mennyire tudja a humánusot megvalósítani. Kemény az individuum ábrázolásával nem a társadalomról alkotott véleményét fejezi ki, végső reflexiói, ítéletei nem a társadalomra vonatkoznak, hanem a tragikusan felfogott egyénre. Ami a társadalom vonatkozásában kicsendül, az szimplán egynemű: reménytelen és végzeteszerű felfogása a társadalomnak. A szépirodalom Kemény az individualizmusnak és a pesszimizmusnak egyfajta hőse irodalmunknak, és éppen ez az a pont, amelyben a szépirodalom és az ideológia-teremtő Kemény találkozik.

Barta János a felszólalásokra adott válaszában kifejtette, hogy a problematikus és problémátlan író fogalmán olyan írótipusokat ért, akiknek meg kell saját, személyes alakításbeli problémáikkal küzdeniük vagy sem. — Horváth Károly felszólalására reflektálva megállapította: kétségtelen, hogy Kemény a polgári etika egyik igen jelentős ágának, az ember autonóm erkölcsi mivoltát hangoztató ágának talaján áll. De ezen a talajon áll Tompa és Madách is, és ha valaki valamikor a történelem több ezeréves folyamában az ember erkölcsi autonómiáját teljesen tagadja, azt csak úgy tudja megtenni, ha ennek következményeit nem gondolja végig. Mihelyt ezt megteszi, rá kell jönnie arra, hogy a nihilizmus felé vezető útra tévedt. A Jókai—Arany—Madách-párhuzam kérdéséről szólva Barta János kifejtette, hogy a nagy emberi küzdelmeknek ábrázolását, a sorssal szembeszálló győzelmeskedő, a társadalom életébe belenyúló és ott alakító szerepet játszó hőseket számon lehet kérni Keménytől: Ő nem igen ábrázolt ilyeneket. Hogy hitt-e ilyen hősök létezésében vagy sem, az akkor fog kiderülni, ha majd világnézetét, történelmi szemléletét a maga teljes egészében vizsgáljuk. Barta János egyetért Nagy Miklóssal abban, hogy Kemény típusai Aranyéhoz viszonyítva túlságosan eszményítettek, testetlenek, egy analitikus regényírónak egész életművében kissé elütő foltként szerepelnek. Szociális szférájukat illetően is különböznek Arany típusaitól, mert jellegzetesen eszményített hősei még a maguk lelki nemességében is társadalmon kívüliek.

Weber Antal felszólalásával ellentétben Barta János kifejtette, hogy azok a vonások, amelyek Aranyt Keménytől elválasztják, kevésbé mélyek, mint azok, amelyek összekötik, egybekapcsolják őket. Kemény romanticizmusáról szólva pedig ismételtén kifejtette, hogy az író helyét valahol a romantika és a realizmus között kell meghatározni, mert sem az írói ábrázolást, sem a stílust nem látjuk meg világosan, ha csak a romantikát látjuk meg benne. Mihelyt hősei között közelebről szétnézünk és regényeinek remekbe készült mellékszereplőit is vizsgáljuk, mindjárt kiderül, hogy itt nemcsak a korábbi romantika naív lélekábrázolásáról van szó, hanem a realiztikus lélekábrázolás első, igen jelentős lépéseiről is.

Barta János egyetért Bóka Lászlóval abban, hogy Kemény életműve az egyik legklasszikusabb kísérleti terepuma volna a tartalom és forma viszonya elemzésének. Ami pedig Kemény írói nagyságát illeti, kétségtelen, hogy inkább a tehetsége és a lehetőségei nagyok, a megvalósításban töredékes, hézagos életművet hagyott maga után. Semmi esetre sem helyezi a világirodalom klasszikusai közé, hibáit, fogyatékoságait sem tagadja le, viszont amit megvalósított, az olyan magas szintet képvisel, hogy töredékeiben is a legnagyobbval mérhető. Individualizmusa kétségtelenül probléma. De ha megint a publicista Keményt hívjuk segítségül, akkor ebben a tekintetben sem látjuk őt olyan egyoldalúnak, tisztán csak individualizmusa zsákutcájába jutottnak. Vannak olyan korszakok, amelyek a lemondásnak a hősiességét is megkínálgják és vannak olyan korszakok, amelyek megkínálgják az erkölcsi mocsoktól való tartózkodást, mint igen magas erkölcsi követelményt. A *Zord idő* problematikája például nem individualista térre korlátozódik. Történelmi problémakörét Kemény igenis eléggé élesen felveti.

Összefoglalta: Miklós Róbert

BÓKA LÁSZLÓ

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ*

— Vázlatok egy arcképhez —

Huszonöt esztendeje dübörgött rá a kemény rög Kosztolányi Dezső koporsójára, s akkori gyászunk és mai kegyeletes megemlékezésünk között nemcsak egy negyedszázad távlatra van, hanem olyan történelmi események formálták át szemléletünket, mint a második imperialista világháború iszonyata, a fasiszta világszövetség szétfűzése, hazánk és számos rokonsorsú nép fölzsabadulása, a szocializmus erőinek megsokszorozódása, a gyarmatbirodalmak szétporlása, s a tudomány és a technikának egy olyan iramú fejlődése, mely az emberi lét terét és lehetőségeit a végtelenbe tágitotta. Nem könnyű feladat mai szemmel, s mégis történeti hitelességgel látni s ábrázolni valakit, aki abban az esztendőben halt meg, amikor Franco tábornok, zsoldos hordákkal hazájára rontva, „szent” háborút hirdetett a spanyol demokratikus erők ellen.

Nem sokat segít az sem, hogy huszonöt év mégis csak kurta időszakasz, s hogy Kosztolányi Dezsőt személyesen is ismertem, hogy kortársai között barátaim voltak és vannak. Minél régebben s behatóbban foglalkozom századunk irodalmával, annál világosabb előttem, hogy a kortársi közelség semmivel sem teszi könnyebbé az irodalomtörténész munkáját. Hiába ültünk valakivel esztendők hosszú során át ugyanegy kávéházi asztalnál, halála után kiderül, hogy nem tudjuk mikor született, hogy az első forrásból származó értesüléseink is megbízhatatlanok. Ady életrajzában kitölthetetlen hézagok vannak, kétséges, hogy lesz-e valaha megbízható Juhász Gyula-verskronológiánk, s hiába tudtuk magától Karinthy Frigyes-től, hogy bölcsészettan-hallgató volt, a pesti egyetem irattárában annak sincs nyoma, hogy valaha is beiratkozott volna valamely fakultásra. S azok a hiedelmek, első kategorizálások, könnyelműen raggatott címkék úgy rákövesedtek-tapadtak kortársainkra, hogy valósággal a sírfeltáró régész lelet-tisztogató munkájára van szükség, vagy talán annál is nehezebb és nagyobb körütekintést igénylő munkára, hiszen a kor elfogultságaiban mi magunk is részesek vagyunk, s magunkról, saját tudatunkról is le kell fejtenünk azt, ami eltakarja előlünk a közelmúlt hőseit, mintha az avar sírok csontvázainak egymást kéne feltárniuk...

Kosztolányi Dezső például úgy él az irodalmi köztudatban, mint olyan író, akit általában nem a valóság ihletett alkotásra, hanem irodalmi példák és minták gyűjtötták föl alkotó ösztönét, „irodalmi író” ő a szemünkben, ahogy valaha Ady elnevezte. Mikor írta? Ady cikke 1907. június 1-én jelent meg a Budapesti Naplóban, a huszonkét esztendőes Kosztolányi Dezső első verseskötetéről, a Négy fal között-ről írván. Mit szólnánk ahhoz, ha valaki Ady Endrét a huszonhatéskötendő korában kiadott Még egyszer című kötete alapján helyezni el irodalmunk történetében, figyelmen kívül hagyva mindazt, amit később alkotott? Ady

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén, 1961. május 23-án.

ítélete bizonyára helyénvaló volt *akkor, azokkal* a versekkel szemben, s bizonyára ráérezett sok olyan Kosztolányi-sajátosságra, melyeket csírájukban felismert. De ha így van, még sajátosabb a helyzet. Mert ugyanebből a cikkből soha nem idézi senki, hogy Ady azt írta: „becsületes reverenciával vallom be, hogy költőnek legkülönböbb az újonnan jelentkezettek között”. S miért nem idézik Ady cikkének záró mondatait soha. A „*Négy fal között*” nagy esemény a mi kulturális incidensekben szűkölködő magyar életünkben. Hozzám, fonnyadó reménységűhöz a már-már eltemetett magyar lélekföltámadás hit-erősítését szállította. Valami jó készül a Perzsiánál is rosszabb országban, ahol ilyen poéták teremnek” — írta, ezt is írta Ady, s nehéz lenne elhinni, hogy e soroknál cserbenhagyta volna divinációja.

Kosztolányi Dezső politikai magatartása még életében visszatetszést keltett, s a folszabadulás után joggal érte őt ezért bírálat, joggal emelték ki őt a Nyugat azon íróinak köréből, akik Ady útját járták, s akik közül nem egy — mint Juhász Gyula — Ady személyes, elkötelező inspirációjának megszűnte után is tovább haladt az Ady-kezdette úton. De amilyen jogos a bírálat és az elkülönítés, vajjon jogos-e Kosztolányinak mint az inkarnált rontásnak interpretációja? Heller Ágnes „Az erkölcsi normák felbomlása”¹ című munkájában, mely művecske az „Etikai kérdések Kosztolányi Dezső munkásságában” alcímet viseli, arra ragadtatja magát, hogy először — szerényebben — azt írja, hogy „a jelleggyengeség Kosztolányinál már sokkal korábbi eredetű, mondhatnánk, hogy még gyermekkorába nyúlik vissza”,² majd — nekibátorodva — úgy fokozza ezt tovább, hogy kimondja: „Az ifjú Kosztolányi még magáévá tudta tenni a szilárd politikai elveket és állásfoglalást, Pestre kerülve azonban elhatalmasodtak azok az erők és tendenciák, melyek született jelleggyengeségét táplálták”.³ Hogy ez nem elírás, nem tollhiba, hogy a jellemvonásoknak ez az *ab ovo* eredeztetése Heller Ágnesnek — nem tudom milyen pszichológiai vagy pszichiátriai forrásokra támaszkodó — szilárd meggyőződése, azt az bizonyítja, hogy operátumának visszatérő megállapítása. Mert azt is írja egy helyütt, hogy Kosztolányi individualizmusa „bizonyos fokig veleszületett tulajdonsága is”.⁴ Így válnak Kosztolányi magatartásának, szerény véleményünk szerint, elsősorban osztályhelyzetéből származtatható hibái atyja és anyja biológiai állapotára visszavezethető tulajdonságokká, így lesz Kosztolányi született erkölcstelen és született individualista vagy elmekórtani eset, moral insanity — s ez esetben eleve meg kell adnunk neki a felmentvényt —, vagy a rossz misztikus megtestesülése, egy új Káin, s ez esetben nem irodalomtörténeti, hanem vallástudományi vizsgálat tárgya. S hogy mindez valamiféle marxista körítésben történik, az nem a marxizmusra kompromittáló, hanem arra, aki ezt nem átalította leírni.

Azt hiszem, e két példa elégséges annak bizonyítására, milyen szeges gonddal kell örökdölnünk, hogy sem címkék, sem ilyen álmarxista prekonceptiók ne befolyásoljanak ítéletünkben.

Kosztolányi Dezső 1885. március 29-én született Szabadkán és 1936. november 3-án halt meg Budapesten. Még abba a nemzedékbe tartozott, melynek majd minden tagja egy hazai táj, egy vidéki város, egy falu gyermekkori emlékvilágával szívében vált fővárosi íróvá még akkor, amikor Budapest igazi nagyvárossá alakulása folyamatban volt. De már abba a nemzedékbe kell sorolnunk, amely költői tehetségének kibontakozása idején találkozott Ady elemi erejű hatásával, akiket az irodalmi közvélemény aszerint osztályozott, hogy Ady táborába vagy Ady ellenzékéhez tartoznak. Kosztolányi a Nyugat-mozgalom vezetőire, szervezőire, legnagyobb íróira pályája kezdetén — tisztelettel, szeretettel, vagy lázadozva, de — fölnevez: Ignótus tizenhat esztendővel, Schöppflin Aladár tizenhárom évvel, Ady, Ösvát Ernő, Fenyő Miksa nyolccal, Móricz Zsigmond hattal idősebb nála, de Kaffkánál, Babitsnál, Juhász Gyulánál is fiatalabb. Ady Nyugatjába félannyit sem ír, mint a húszas évek Nyugat-

¹ Budapest, 1957. Kossuth Könyvkiadó.

² Heller Ágnes i. m. 20. l.

³ Heller Ágnes i. m. 21. l.

⁴ Heller Ágnes i. m. 70. l.

jába. De nem volt ott a Holnap mozgalmában sem. Nemcsak a Nyugat-mozgalomnak, de baráti körének is a legelkülönültebb alakja, aki tervszerűen óvja — válogatatlanul sokfelé írva — annak látszatát, hogy sehová sem kötötte le magát.

Ha körülnézünk a Nyugat írói között, származásukat firtatva, azt látjuk, hogy paraszttá szegényedett kismesek, hivatalnok-sorba alacsonyodott gentryk, parasztból kisiparossá vált mesteremberek vagy kishivatalnokok s elvértve néhány kiskereskedő és értelmiségi apa akad közöttük. Legtöbbszörüknek valamiféle kapcsolata van a földdel, ha más nem, egy falusi kiskert, egy tenyérnyi szőlőn hivalkodó, régi szüretekre emlékező kolna, vagy a rokonság paraszti nyomorúsága. Kosztolányi családja kirí e körből. A föld csak mitológikus emlék, mint a nemeskosztolányi vár és a Kosztolányi-kastélyok, mint a nemes kosztolányi és felső-lehotai Kosztolányi familia genealógiája, a Divék-nemzetséghez tartozó honszerző ős, mint a Mátyás udvarában kancellárkodó Georgius Polycarpus de Kostolan, mint a család Mária Terézia renddel bárósított, királyi hercegekkel vadászgató ágával való rokonság. Érdekes lenne, de nem nagyon érdemes utánanézni a családfának, az a fontos belőle, ami a Kosztolányi családban eleven tudatként él, az ősfoglaló főnemesi származás arisztokratikus tudata, melyet korszerűen koronáz meg két Kosztolányi-ősrnek, Kosztolányi Mórnak és Kosztolányi Ágostonnak, Kosztolányi Dezső nagyapjának, negyvennyolcas honvédi vitézsége, üldöztetése, emigrációja, feldiszítve az arisztokrata származást a XIX. századi forradalmiság és szabadságharcos honszeretetet koszorújával. Az aktív társadalmi valóság az, hogy a negyvennyolcas honvédszázados nagyapa belekóstolt emigrációja idején az amerikai prosperitás első nagy korszakába s hazajöve itthon, szülőfalujából, Topolyáról Szabadkára települ, nem földet akar szerezni, hanem rőfös boltot nyit, ügyesen kereskedik, szép polgárházat épít s hamarosan a Kereskedelmi és Iparbank pénztárosa lesz. Kosztolányi Dezső édesapja, Kosztolányi Árpád ebből a jómódú polgárházból kerül az egyetemre tanárjelöltnek, s ide nőül, beházasodva egy nagymultú gyógyszerész familiába. Az anyai nagyapa mögött is legenda irizál, hogy családja Goethe szülővárosából, Frankfurt am Mainból vándorolt Magyarországra, erre a szájhagyományra Kosztolányi éppoly büszke, mint a Divék-nemzetségre. De az aktív társadalmi valóság az, hogy az anyai nagyapa, Brenner József a legtekintélyesebb szabadkai gyógyszerésznek lányát vette el, s egy generációk óta virágzó, nagyforgalmú gyógyszerész birtokába jutott. Kosztolányi Dezső tehát anyai ágon is polgár-családból származik, a Brennerek igazi polgárok, scholarchák, zenekedvelők, könyvolvasók, színházjárók, — tipikus német polgárok, még abban is azok, hogy a család francia rokonságára is büszkéek.

Kosztolányi Árpád és Brenner Eulália fia, Kosztolányi Dezső egy hazánkban ritka, nyugateurópai típusú, művelt kereskedő polgárcsalád légkörében nő fel, apja-anyja valóságos polgári értelmiségiek, apja tanári pályája, tudományos hajlamai éppúgy természetesen illeszkednek be ennek a családnak keretébe, mint ahogy az egyik nagybácsi, egyébként Kosztolányi keresztapja, katonai pályára lépett s később altábornagy lett.

Mindezt azért szögezem le ilyen aprólékossággal, hogy világossá váljék Kosztolányi helye a Nyugat-mozgalomban. Nemcsak azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem tartozik bele az alapítók nemzedékébe, hanem azt sem, hogy a Nyugat programjához is más a viszonya, mint társaié. A polgárosodás sürgető követelményét magáévá teszi, de nem a parasztság vagy az onnan kiemelkedett gyökértelen értelmiség levegőt követelő indulatával, hanem annak a polgári öntudatnak türelmetlenségével, mely nevelésnek találja a föld-birtokosság társadalmi, gazdasági uralmát és vaskos műveletlenségét. Hazaszeretetéből hiányzik az az önostorozó önvád, de az a lázadó, sőt forradalmi gyűlölet is, mely rombolna, gyújtogatna, kaszáat egyenesítene, ő nem Dózsa György unokája, hanem a polgári liberalizmus nacionalizmusának neveltje, akit megzavar, felháborít Ady, rendkívül rossz véleménye van „a magyar-zsidásról”, a „Bús magyar ugar”-féle kifejezésekről, és azt írja huszonegy esztendejének még érintetlen öntudatával Babitsnak: „Nekem viszket a tenyerem s fölpezsdül bennem a vér, ugyanaz a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra.

Mert vad-magyar, fájdalmasan magyar vagyok, minden szociológiai tanulmányom ellenére is s az is maradok . . .” Ez a „minden szociológiai tanulmányom ellenére is” erre a polgári beállítottságra vall: Kosztolányi ifjonti baloldalisága, az elnyomottak iránti érdeklődése, részvéte, pályája elején, szociológiai tanulmányok eredménye, nincs benne semmi abból az elsődleges, személyes forradalmi indulatból, amit Ady, Móricz Zsigmond vagy Juhász Gyula érezhetett. Kosztolányi pályája elején fölülről és kívülről közeledik ahhoz a néphez, melyet még sokáig azoknak a nacionalista illúzióknak szemüvegén néz és lát és láttat, ahogyan a Nyugat ellenzői is nézik.

De vajjon meglettük-e a Kosztolányi-kérdés nyitját, amikor felismertük azt a polgári elhatároltságot, mely családi hagyományaiból, családi köréből ifjúkori környezetéből következett, s melytől élete végéig sem tudott megszabadulni? Ha csak roppant emberi eltévelyedéseire, művészete árnyfoltjaira keresünk magyarázatot, ha Kosztolányi művészete nem egyéb, mint a polgári etika felbomlásának, a nihilizmusnak, a relativizmusnak, szolipszizmusnak példatára, akkor a kulcs valóban a kezünkben van. Csakhogy Kosztolányi életműve a huszadik századi magyar irodalom egyik jelentős alkotása, amelyben kevés a jelentéktelen rész és nem kevés a remekmű, Kosztolányi művészete irodalmunk büszkesége is, legmagasabb csúcsaival, s köteteli után nem ritkán nyúl a kéz, meghitt olvasó órák csendjében. S ha az irodalomtörténész nem is húnyhat szemet az előtt a valóság előtt, melyet Kosztolányi életének, művének mélypontjai tárnak elé, hiszen történész, odaajándékozhatja-e Kosztolányi életművének egészét a polgári társadalom bomlásának? Nem az-e a kötelessége, hogy arra keressen magyarázatot, miként tudott élete örvényei fölé emelkedve remekműveket alkotni, mi a magával ragadó Kosztolányi életművében, miért szép olyan sok alkotása, az esztétikum teljes tartományát, a politikait, az erkölcsit is beleértve a szépségbe? Kosztolányi osztálybázisa csak pályakezdésének körülményeit tisztázza, csak azokat a nehézségeket tárja fel, melyek gátolták fejlődését, csak eltévelyedéseit motiválja, de művét nem értékeli, nem minősíti. S itt az analógiák nem sokat segítenek. Ha Kosztolányi művészetét minősítjük, rendszerint a kézenfekvő párhuzamos példára, Thomas Mann példájára szoktunk hivatkozni, aki egy polgári bázisról sokkal messzebb jutott, mint Kosztolányi. Csakhogy ez az analógia kétélű. Mert az, hogy Thomas Mann tovább jutott Kosztolányinál, hogy tovább juthatott, az éppen-séggel annak bizonyossága, hogy az osztály-kötöttség önmagában nem determinálhat egy írói életpályát. Másfelől az analógia nem reális. Mert igaz az, hogy „Kosztolányi sosem jut el ahhoz a következtetéshez, melyhez az öreg Thomas Mann a „Doktor Faustus”-ban eljutott, hogy tudniillik azok a kapcsolatok, melyeknek elvesztése a torzulást létrehozta, lényegében „a néphez fűződő kapcsolatok”.⁶ Csakhogy Kosztolányi 1936-ban meghalt, életműve tehát nem mérhető annak a Thomas Mann-nak életművéhez, aki megértte a „Betrachtungen eines Unpolitischen” iszonyú csődjét, aki átélte a német fasizmus uralomrajutását, akit számműzetésbe kergetett, majd tettekre sarkallt a második imperialista világháború borzalma, s aki a béke első perceiben leckét kapott a béke imperialista értelmezéséből, s aki meggyőződhetett arról, mit jelent a világ számára a Szovjetunió léte. Sem okunk, sem jogunk nincs ahhoz, hogy feltételezzük, merre kanyarodott volna Kosztolányi életútja és mire jutott volna művészete, ha megéri a felszabadulást. Ugyan mire következtethetett volna az a jós, aki a „Friedrich und die grosse Koalition” alapján próbálta volna meg meghatározni Thomas Mann 1915. utáni fejlődését! Az összehasonlításra nincs jogunk. Vezetőnk csak a történeti valóság lehet.

Engedtessek meg nekem, hogy egy megállapítás erejéig triviális legyek. Kosztolányi Dezső nagyon tehetséges volt. Alig hiszem, hogy ezt tőlem kell, hogy megtanulják, mégsem tartom feleslegesnek ennek hangsúlyozását. A művészi tehetség egy sajátos, felfokozott képesség arra, hogy a valóságot részletekbe menő hűséggel, de jellegzetes tulajdonságait kiemelve, visszatükröztesse a művész úgy, hogy a tükrökép a tükrözött dolgot ne szakítsa ki jellegzetes

⁶ Heller Ágnes i. m. 130. l.

környezetéből. A tehetség útja a valósághoz igen bonyolult folyamat, nem valamiféle közvetlen tükrözés, — Lenin figyelmeztet is rá, hogy — minden tükrözésnél — fennáll annak lehetősége, hogy képzeletünk messze szakad az élettől.⁶ De a művész alapvető képessége mégis csak a valóság tükrözésére irányul, ha nem is érvényesülhet akadálytalanul mindig. Korlátot szabhat ennek a tehetségnek az író társadalmi környezete, világnézete (sőt betegsége is), de meg nem semmisítheti, s az írói-művészi tehetség az ösztönös tevékenység automatizmusával keresi útját a valósággal való művészi kapcsolathoz. (Balzac Engels-példája erre példa.)

A Kosztolányi-probléma tehát az, hogyan küzd Kosztolányi nagy tehetsége azokkal a nem jelentéktelen akadályokkal, melyek e tehetség kibontakozását gátolják. S ebben is a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. Mert azzal, hogy általában beszélünk Kosztolányi polgári osztályköltőtségéről, nem mondtunk semmit, ennek csak akkor van megvilágító értelme, ha a magyar polgárság sajátos helyzetéből, sajátos szemléleti formáiból indulunk ki, mert az ilyen általánosítások és absztrakciók, hogy „polgár”, helyi és történelmi megkötöttség nélkül, az irodalomban semmire sem vezetnek. Mikor Paul Ernst az Ibsen-kérdéshez a kispolgár fogalmából kiindulva közeledett, Engels azt írta neki: „Spiessbürger oder nicht, die Leute leisten weit mehr als die andern... Diese Tatsachen machen es in meinen Augen nötig, das norwegische Spiessbürgertum einigermaßen auf seine Besonderheiten zu untersuchen”.⁷

1905. április 9-én jelent meg a Bácskai Hírlapban Kosztolányi Dezsőnek egy „heti level”-e, melyben a nemrég elhunyt Makai Emil védelmére kel egy konzervatív kritikussal szemben. Megdicséri Makait, mert „olyan gyönyörűen verselt... s a magyar technikát legalább is annyira előre vitte, mint a német Fulda, a rímezmester” és kiemeli újszerű tematikáját: „Oly dolgokat vett itt észre, melyeket tán franciául évtizedek előtt megírtak...” A cikk egy húszéves fiatalember naivitásával íródott, tele van „kraftausdruck”-okkal („Minden nagy író forradalmár volt” — írja s biztosít arról, hogy Makai neve „belekerül az irodalomtörténetbe, mely csak a legnagyobbakról emlékezik meg” stb.), de fel kell figyelni arra, hogy mennyire igyekszik mondanivalóját a magyar provinciális zártság fölé emelni. Meglep, hogy a sekélyesen virtuózkodó Ludwig Fuldáról is tud, hogy Makai urbanista tematikája mögé a franciákat emlegeti, hogy Goethe, a parnassienek, a dekadensek szerepelnek cikkében. Nagy dolog ez a Bácskai Hírlapban, még akkor is, ha a cikk írója pesti egyetemi hallgató. Minden korai cikke erről a figyelemre méltó jelenségről tanúskodik. Bródyt azzal ünnepli, hogy ő „hozta el mihozzánk a francia naturalizmus magját”.⁸ De idézhetnénk garmadával az ilyen jelenségeket, hogy Bodnár Zsigmondról írván Saint-Beuve-öt, Taine-t emlegeti, Gyulai Pál Görgey iránti tiszteletét Zola Dreyfus-perbeli magatartásával veti egybe, Bíró Lajos köré Csehovot, Anatole France-ot, Zolát, Emersont köríti, hogy Mikszáth-cikkében felvonul Tolsztoj, Jakobsen, Csehov, Ibsen, hogy Krúdyról szólván Maupassant lírikus lelkületéről elmélkedik, hogy első, 1907-es Ady cikkében Giovanni Papini, Bergson, Byron, Shelley, Browning vonul fel, hogy Thury Zoltánra Mereskovszkij Csehovról írt művével alludál. De mindennél többet mond az, hogy 1913-ban egy Modern Költők című antológiát ad nyomdába, melyben amerikai, angol, belga, cseh, dán, francia, japán, kínai, lengyel, német, norvég, olasz, spanyol, svéd, szerb, török költőket tolmácsol. 1905 és 1913 között megalapozza nagy és mély műveltségének hírét, s ez a hírnév holtáig ékíti.

Csak természetes, hogy ő lesz a magyar műfordító irodalom mestere. Mikor lefordítja Jules Renard L'écornifleur-jét,⁹ ezt írja az előszóban: „Jules Renard-t magyarra tenni nagy munka. Nehezebb és izgatóbb, mint sorokat összecsendíteni és rímeket esztergályozni. Órákig

⁶ Lenin: Az irodalomról. Budapest, 1949. 152. l.

⁷ Karl Marx Friedrich Engels Über Kunst und Literatur, Berlin. 1949. 15. l.

⁸ Bácskai Hírlap, 1905. július 9.

⁹ Budapest, é. n. Modern Könyvtár.

kell ülni néha egy lapja előtt. A tónusok tónusát adja. Irodalmat ír az irodalomról, humort a humorról s mindezt olyan nép nyelvéen kell megérzékelteni, amely alig tíz-húsz éve él „irodalmi életet” . . . Aki ezeket a sorokat olvassa, igazán nem sejtheti, hogy a fordító Kosztolányi olyan fokon tud franciául, mint egy kezdő középiskolai tanuló. Elkezdve ott, hogy a regény címe lehetne „a parazita”, „az élősd”, „a potyázó”, de nem lehet „A smokk”, aminek Kosztolányi fordítja, hogy nem tudja, az igealakok hanyadik személyre vonatkoznak (Aime-moi! dis, aime-moi nála: szeress! mondom, szeress), hogy a névmások jelentésével nincs tisztában (Je ne sais plus à qui elle s'adresse nála: nem tudni, hogyan beszél), nem ismeri a tagadó szerkezeteket (Je ne me souviens nála: emlékszem), hogy nincs a szavak értelmével tisztában (panier 'kötény' nála: kosár, rocher 'szikla, szirt' nála: szivacs, le chiffonnier 'rongyoszedő', nála: szennyes, en arrière 'hátra, hátul', nála: előre stb.), hogy nincs tisztában a szólásokkal (le plancher des vaches 'szárazföld' kifejezést nem ismervén, ahelyett, hogy valaki szárazföldre ér, azt fordítja, hogy a tehenek nyomában ólálkodik!), egészen az olyan derűs félrefordításokig, mint amely abból ered, hogy egy hölgy rosszul lesz s férje bevezeti az állomásfőnök szobájába (le cabinet du chef de gare), leülteti, csillapítgatja, többen körülállják, de Kosztolányi a cabinet szónak a 'félreeső hely' jelentését ismeri . . . , nincs még egy rangos írónak ilyen, a nyelvtudás hiányából származó, minden ízében rossz fordítása.¹⁰ Ha ennek a fordításnak aspektusából nézzük ifjúkori levelezését Babitscal, Juhász Gyulával, egészen másként fest, hogy „üres Mallarméről, „nyavalyás” Verlaine-ről ítélkezik fölényesen, — ugyan mit érthetett belőlük 1904-ben?! Most már gyanússá válnak az olyan ítéletek is, melyek Leconte de Lisle-ről szólnak s feltűnik az ilyen mondat: „E francia poéta azonban Radó szerint s én szerintem is, inkább lírikus, mint epikus”,¹¹ vajjon első kézből szerzi-e ismereteit? Tessék egyszer elmélyedve végigolvasni Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi leveleit, nem lesz nehéz felfedezni, hogy Babits elmélyült tanulmányaihoz hogyan viszonylanak Kosztolányi rajongásai, expressz ítélezései. „Carlyle Sartor Resartusán csurognak a könnyeim s azt hiszem, ez a legtöbbet érő dolga a »Hősökön« kívül”,¹² vagy: „Balassi Bálint érdekes, nagy egyéniségét szeretném megmagyarázni. Foglalkoztam vele s megszerettem vele a középkort — s mint Ön — a renaissanceot. Azt mondom Balassi és — Byron Párhuzam. Lélektani . . .”¹³ — írja Babitsnak. Mint egy bűvész, káprázatosan játszik a nevekkal, s az ember csak lassan fedezi fel, hogy nem ismeri vagy félreismeri e nevek megett rejlő írókat s műveket. A bécsi egyetemről azt írja: „Az egyetem siralmas, legalább eddig az s ha Emil Reich nem tanítana (Praktische Philosophie), haza felé utaznék már.”¹⁴ Mindenben így tájékozódik.

A bomladozó monarchia sajátos dualizmusában a magyar uralkodó osztály a napot is megállítaná az égen, hogy a dűledező épületet fenntartsa s benne a maga uralmát. A magyar művelődéspolitikai kétségbeesztő állapotban van, — Eötvös Loránd fundációja, az Eötvös-Collegium magános sziget, egy-egy kivételes egyetemi katedra magárahagyott lélekvesztő. A polgári forradalmak elmaradása most bosszulja meg magát, nincs számottevő művelt polgárságunk, a gentry hivatalnokká züllött s ebben a honorácior hordában nincsenek Kölcseyek, az arisztokráciában nincsenek Széchenyiek, Wesselényiek, a dolgozó osztályok ki vannak rekesztve a művelődés lehetőségéből, s az erőtlen magyar munkásmozgalom nem tud komoly nevelő munkát végezni. Elképesztő a műveletlenség. Ha valaki, mint Kosztolányi, egy olyan házból lép ki az irodalmi életbe, melyben könyvtárnyi könyv volt, melyben nagy-nénik és nagybácsik néha németül csevegtek, hol muzsikuskok és festők nevét is kimondták, eleve műveltségi fölényben érzi magát — sajnos, joggal. Könnyebben tájékozódik és semmi

¹⁰ L. bővebben MNy. XI. 43. l.

¹¹ Új Magyar Múzeum, 3. 36. l.

¹² Uo. 37. l.

¹³ Uo. 106. l.

¹⁴ Uo. 51. l.

sem kényszeríti arra, hogy alaposan, elmélyülten tájékozódjék, anélkül is fölényben érezheti magát egy olyan társadalomban, melyben Heltai Jenő boulevard-tájékozottsága, sekélyes kupléi európai levegőt árasztanak, ahol Feleký Géza tudálékos zsurnalizmusa jelenti a Kemény Zsigmondék nyomába lépő nagy publicisztikát, ahol bogaras műkedvelők, vagy amolyan Kornis Gyula-féle aggálytalan ollózói a nálunk ismeretlen külföldi szakirodalomnak, biztosan haladnak egyetemi katedrák, akadémiai rangok felé. A műveletlenek és a műveltség parvenüi között csoda az a fiatalember, aki idegen nyelvű könyvekkel a hóna alatt jelenik meg a kávéházban és a könyv szerzőjének nevét helyesen ki tudja ejteni, még akkor is, ha azzal már nincsen tisztában, hogy a szerzőnek melyik a vezetékneve és melyik a keresztnéve, mint Kosztolányi, aki idézett Jules Renard-fordításának előszavában vagy Jules Renard-nak vagy Jules-nek nevezi a szerzőt... Mindez nem érdemelne ennyi szót, ha csak egy fiatalember mohóságáról és bájos sznobizmusáról lenne szó. De aki elolvassa a húszas években feltűrt portréit, a Kövesligethy Radóról, a Bartók Béláról vagy a Gombocz Zoltánról írottakat, aki megvallatja „A véres költő”-t, melyet megírása után próbált meg hitelesíteni („Nero császárról regényt írtam, anélkül, hogy tudtam volna, melyik korban élt, csak aztán rágtam át magam Tacituson, Suetoniuson, Friedländeren, hogy eltüntessem tudatlanságom”¹⁵), az tudja, hogy a halál szelétől érintett Kosztolányi őszinteségének van igaza: „Műveltségem hézagos, esetleges... Nyugtalan kíváncsiságom ide-oda csapongott...”¹⁶ Műveltsége a magyar polgárság huszadik század eleji felületes eklekticizmusát tükrözi, kozmopolita és inycen műveltség, habzó és könnyen kielégülő, kirakati, olyan, mint a századforduló Budapest városiassága.

Mindezt azért kellett ilyen erős színekkel megrajzolni, hogy a kérdés másik oldalát ugyanilyen súllyal mutathassam be. Mert Kosztolányi nemcsak önelégült polgárfiú, hanem nagy költői-írói tehetség, s csapongó, madárröptű kulturális tájékozódásából végül is megszületik egy olyan remekmű, mint a fiatal Kosztolányi nagy költői nyitánya, a „Modern költők”.¹⁷ Ha elhiszük neki, hogy kötete világirodalmi antológia, akkor ugyanolyan meghökkentő élményekben lesz részünk, mint amiben Jules Renard-fordítása részeltetett, — mint műfordítás-gyűjtemény a félrefordítások, a leiterjakabok tárháza. De ha úgy fogjuk fel, hogy a „Modern költők” Kosztolányi vallomása a modern irodalomról és költői formáló készségének első nagy erőpróbája, akkor megértjük nagy hatását kortársaira, és felmenthetjük magunkat azért, hogy ma is szívesen vesszük kezünkbe s teljes gyönyörűséggel olvassuk, mert valóban egy sajátos remekmű. Mi teszi sajátossá? Kosztolányi azt írta előszavában: „... aki átolvassa a könyvemet, észreveszi, hogy bizonyos szempontból minden benne szereplő költő egytestvér”. Valóban így van, a kötetben szereplő költők mind a Kosztolányi-család tagjainak látszanak, Kosztolányi ikertestvérei. Kétszázhuszonhét verset „fordított” magyarra, kétszázhuszonhét Kosztolányi-verset írt. De ő azt írta, hogy könyve „az új lírát szólaltatja meg” és ez is igaz. A századforduló modern lírai törekvései szinte maradéktalanul fellelhetők ebben a kötetben Whitmann korai expresszionizmusától Marinetti futurizmusáig, nem egy antológia-szerkesztő és egy műfordító híúségével és teljességével, hanem egy költő egyéni fogékonyságán keresztül. Mert egyéni ez a modernség. Stefan George költészete is megihlette Kosztolányit, de a „Siebenter Ring” fordulója előtti George hangjai hatottak csak rá. Richard Dehmel világnézeti vajudását, dinamikus retorikáját nem hallotta meg. Az orosz líra lágy lírai hangja és sejtelmes szimbolizmusa jutott el csak hozzá. Általában: van valami rokonszenves egyensúly abban a modernségben, melyet ez a líra tolmácsol, a naturalizmus épp oly idegen tőle, mint a misztikus spiritualizmus, a forrongó világköltészetből azt veszi át, ami alkalmas arra, hogy klasszikus formákba higgadjon, a merész kísérletek helyett inkább a formák játékos öröme vonzza. Mindent megtanult, amire neki van szüksége, megalkotta egy izlése szerint való modern költő magyar eszményét. (Nem lenne érdektelen egyszer nyomon

¹⁵ Uo. II. 337. 1.

¹⁶ Uo. II. 337. 1.

¹⁷ Budapest, 1913.

követni műfordításainak magyarosságait. Az ő hollója „csúnyatorkú prédikátor”, aki „kurtafurcsa” válaszokat ad „perelve”, mert „locskaszájú”, akit gazdája „kapatta rája”, hogy mindig egy szót mondjon, az ő Longfellow-ja Shakespeare kezébe „aranykoboz”-t ad, az ő Tennysonja „vad legények”-nek nevezi a Gondolatot és az Életet, Browningja elé „Távol mezőn int egy tanya”, Oscar Wilde szemében a gesztenyefa „minden gallya sárárany”, Georges Rodenbach bruges-i vásárnaplóján „zeke” pompázik, Verhaeren szele „garaboncásan útra kél” és haldokló keresztényének szemében az idő hullámai „Eltűnnek a dalmahodó ködön”, Albert Samain előtt „komondor” ballag, Fernand Gregh sietős szele „kotnyeles” stb., stb.) Mi történt? Az elmélyülő, az alapos Babits olykor belevész mintáiba, néha eredeti versei is műfordításnak hatnak, a felületes, mindenbe csak belekóstoló, mindenből csak egy kicsit csipegető, a teljes megsértést a hangulatért feladó Kosztolányi egy Swinburnet sohasem tudna úgy magáévá élni, mint Babits, de a modern világirodalom teljességét vissza tudja adni úgy, hogy önmagát egy percre sem adja fel, a sok kicsiből az egészet szűri ki, a sok hatásban önmagát leli meg. A Nyugat nagy költő nemzedékében — Adyról nem szólva — alig van olyan eredeti költő, mint Kosztolányi. — Azt jelenti ez, hogy kulturáltságának sajátos magyar polgári jellege előnyére válik költészetének? Egyáltalán nem. Csupán annyit jelent, hogy költői tehetsége át tudja törni korlátait. Át tudja törni bizonyos fokig, bizonyos relációkban. Mondjuk így: Tóth Árpád-fokig, Babits-relációkban. Mert otthonabb van mindkettőjüknél a polgári költészet ez utolsó nagy lángvető korszakában, s nem hat rá olyan mélyen a polgári dekadencia, mint a fiatal Tóth Árpádra, és egyetemesebben hat rá a modern költészet egésze, mint Babitsra. De Ady-fokig nem jut el, s Ady-relációban majdnem csak korlátját érezzük, mivel minden hangját, minden ütemét meghallja a modern lírának, minden témája és minden hangulata eljut hozzá, de a kor alapvető ellentmondása csak mint feloldatlan, feloldhatatlan kérdés jut el tudata küszöbéig, csak mint polgári válság s nem mint forradalmi lehetőség, csak a méla magány és a résztvevő humanizmus horizontjáig lát, de nem az „elmegyek én tihozzátok” közösségi érzésén, nem az „Oh, forradalmak miért késtek” hevületén. Mindent tud, amihez kifinomult érzékenység, amihez mérték és arány tisztelete kell, de nem tud semmit, amihez lángoló indulat, amihez korláton áthágó erő, amihez teremő túlzás kíváncsít. Nem kevés, amit tud, olykor több, mint hazai és nyugati társainak tudása, de nem elég, amit tud, mindig kevesebb Ady forradalmi tudásánál.

Kosztolányi Dezsőt először 1919. május 1-én láttam, egy tehergépkocsi sarkán állt és tündöklő mosollyal arcán integetett a tömegnek. Később láttam egy fényképét: külföldi sajtótudósítók között állt a kápolnai földosztás ünnepségén. Kevés számú találkozásaink egyikén, az egyetemi könyvtár folyóirat-olvasójában arról beszélt, hogy felhígtak a német filológiai folyóiratok a hitlerizmus uralma kezdetétől, s szenvedélyesen jelentette ki, hogy vagy Amerika, vagy a Szovjetunió fog véget vetni előbb vagy utóbb Hitler garázdálkodásának. Személyes emlékeimben úgy él, mint nagy idők szereplője, mint a világeseményekre szenvedélyesen reagáló személyiség. Ez a személyes emlék sehogyan sem igazolódik életművéből, — aki a Kosztolányi-műből próbálna meg rekonstruálni századunk első évtizedeinek történeti eseményeit, majdnem lehetetlenre vállalkoznék. Nehány jelentéktelen vers a Népszavában, egy-két írásmű 1918—1919-ből, néhány riport, ennyi az egész, ezek közt is alig egy-kettő közelíti meg művei átlagszínvonalát. Ezzel szemben életműve át van szöve a politikát ócsárló, önmagát a politikától elkülönítő nyilatkozatokkal. Ezt a sajátos álláspontját részben azzal magyarázzák, hogy az első világháborúból azt a tanulságot vonta le, hogy a polgári-erkölcsi normák értelmetlensége és hatástalansága lelepleződött,¹⁸ részben azzal az újságíró-morállal, melynek hatása alá került.¹⁹

Nyilvánvaló, hogy Kosztolányira mély hatást tett az első világháború, s az is kétségtelen, hogy nem tudta teljesen kivonni magát a pesti szerkesztőségek hatása alól, én azonban

¹⁸ Heller Ágnes i. m. 20. l.

¹⁹ Heller Ágnes i. m. 31—34. l.

nem látom mégsem ilyen egyszerűnek a dolgot. Komlós Aladár hívta fel legutóbb a figyelmet arra, hogy Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi levelezésének milyen sajátos negatívuma az, hogy „e költők tudomást sem vesznek a közel s távol zajló nagy társadalmi eseményekről.”²⁰ Tudomást sem vesznek: ez azt jelenti tényszerűen, hogy leveleikben említést sem tesznek politikai-társadalmi eseményekről, jóval az első világháborút megelőző időkben sem. Komlós megfigyelése azért fontos, mert hiszen tudjuk például, hogy Babits ebben az időben rendszeresen érintkezik az egyetemi „szociológiai csoport” tagjaival, például Sas Andorral, köztudomású az is, hogy Babits és Juhász Gyula részt vesznek egy darabont-kormány elleni tüntetésen, s Juhász Gyula meg is sebesül, hogy Juhász Gyula 1905. július 3-án így kezdi egy cikkét a Szeged és Vidékében: „Az élet második esztendejében (így számítják az idő futását az első proletárforradalom óta . . .)”, tehát figyelemmel kísérik a politikai élet eseményeit, politizálnak is, csak leveleikben nem írnak róla, még a köztük leghaladóbb gondolkodású Juhász Gyula sem. Nem azért, mert nem érdekli őket a politika, hanem mert irodalmi jellegű levelezésükbe röstellnének politikáról írni, mert mindhárman Nietzsche bűvöletében élnek, megvetik a tömeg köznapi ügyeit, mert méltatlannak, alacsonyrendűnek tartják a politikát az irodalom mellett, méltatlannak tartják a legnagyobb individuumhoz, az alkotó génuszhoz.

Kosztolányi apolitikussága jellemgyengeségének is bizonyítéka Heller Ágnes szerint, mint láttuk fentebb. A valóság más. Azok a „kossuthi eszmék”, melyeknek szellemében nevelkedett, mint e kor polgárságánál általában, nem Kossuth eszméi voltak, hanem a függetlenségi politikusok nacionalista frázisai. Ezekről, ha nem is könnyen s ha nem is egészen, megszabadult Kosztolányi a pesti egyetem s baráti társasága légkörében, s kezdi másként nézni a világot. 1916-ban a „Tinta” című kötetében teszi közzé „Emlék 1912 május 23-ról” című írását. Ugyanolyan habozó írásmű, mint Babits emlékezetes verse. „Eleven anyagai voltunk a forradalomnak” — állapítja meg borzongva. „Vajjon ez-e a forradalom?” —kérdiradtan. Ahogy Babits „a tengerek aljá”-ról, a felhányódó gennyről is beszél, mielőtt rámondaná igenjét a forradalomra, úgy lát Kosztolányi is „sötét csibészek”-et, akik a „nyomor hámorjából kerültek elő”. Babits verse patetikus általánossággal végződik, Kosztolányi emléke egy képpel: „Egy proletár anya leül a villamos-sinekre, a gránit kockára, a korzó máskor legforgalmasabb pontjára, határtalan dőllyfel és biztonsággal. Kiveszi nyiszlett mellét és a csecsemője szájába dugja. Tudja, hogy nem jöhet villamos. A kis proletár dözsöl a tejen. Fölötte holdas végtelen, mögötte egy izgalomtól beteg város. Az anya piros kontya messze világít a sötétben. Budapest hagyja, hadd üljön ott a legárvább leánya, hadd boruljon gránit-mellére és higgye — legalább huszonnégy óráig —, hogy föld és az ég mindenkié. Ebben a pillanatban övé a város.” Ilyen látomásokra nyílt a polgárfiú szeme, aki eladdig csak a polgári biztonságot ismerte, s azt hirdette, hogy a március tizenötödikei frázis szavalmányok, utcadöngető felvonulások a hazafiasság méltó kifejezései.

Nem véletlen, hogy ezt a forradalmi emléket az érthetetlenül feledett, ritkán idézett „Tintá”-ban tette közzé a háború kellős közepén. Gondolkodásának politizálódása, radikalizálódása a háború alatt nemcsak meggyorsul, hanem némileg aktívva is válik. A politikai harcokban való közvetlen részvételt ekkor sem tartja költőhöz méltónak, de a háború felindítja s éppen nem valamiféle nihilizmus felé sodorja. A háború kitörésének percéről ezt írja: „Van egy mozdulat az emberben, mellyel sötétben az apja kezét keresi. De ki az emberiség apja? Hiszen mindnyájan kivétel nélkül a béke gyermekei voltunk . . . Ha a föld összeütköznék egy bolygóval, sokan a minisztériumba telefonoznának és megkérdeznék, mi történik majd a következő pillanatban. Csak kevesen értették meg, hogy egyedül maradtunk a földgolyón, a sorsunkkal. Legillőbb lett volna talán megfogni egymás kezét, egyszerűen, jóságosan, keményen s egy végtelen-végtelen kört formálni, ameddig a szem ellát”.²¹ Kosztolányi rádöbben

²⁰ ItK. LXV. 238. l.

²¹ Tinta, 8 —9. l.

arra, hogy a világháború megszüntette az ember világtól elforduló magányát („Vajjon van-e a föld hátán olyan ember, aki mit se tud erről a világindulásról s úgy éldegél, mint annak-előtte, elefántcsonttoronyban, a csillagokat vizsgálván, vagy kecségét-potyktát hozván hajlós vesszőn a piacról és karalábét zöldleves kosárban? Kötve hiszem” — írja)²², és a jövőről kezd ábrándozni. Hogy a háború borzalmait közt egyáltalán enni és aludni tud az ember, annak egy értelmét látja: „Hidat ívelnek gyarló emberi eszközeikkel egy kor felé, melyben majd ébren is lehetnek, aludhatnak is, élhetnek is, és egy napon eléje vihetik szigorú időkben híven megőrzött életüket a jövődönék”.²³ Fölidézi mégegyszer a háború előtti irodalom dekadens halál-kultuszát, s a frontról hazatérőkre bízna az élet új rendjének megalkotását: „Ők, a visszatérők, az élet ismerői, a pokolból kiemelkedők szabják majd meg tapasztalás által elmélyült ítéletüket, mit tartsunk értékesnek és mit vessünk el. Semmi kétség, hogy az egészség, a hús, a piros arcszín újra becsülethez jut s az írók és művészek az élet szolgálatába szegődnek. Nem keressük többé a lángelmék homlokán a lombrosói dudorokat. Egészséges lángelmékben hiszünk. Szalonjainkban felcsavarjuk a villanyt. Divat lesz vidámnak, egészségesnek, egyszerűnek, becsületesnek, nagygnak lenni, divat lesz újra élni. A halál pedig, az élet megoldatlan kérdése, újra belekerül a laboratóriumba, elszigetelten, mint egy pestisbaktérium. Kevesebbet írunk, beszélünk talán róla, de többet dolgozunk ellene, írók, tudósok, politikusok és bölcselők, akik eddig csak fűszerként kevertük italunkba keserű ízét. A halál divatját az élet divatja váltja fel.”²⁴ Felhőrdül, amikor a háború vámszedőinek üzletéről értesül,²⁵ lenézi azt a hamis filantrópiát, mely nem a háború ellen küzd, hanem enyhíteni akarja borzalmait, egy emberiséges háborút tervez,²⁶ fából vaskarikát. S feldereng előtte az emberiség eszméje. Egy lengyel bányásszal ismerkedik meg, aki sebesültként került hozzánk. „Emberiség, mondom magamban, sokszor egymásután. Em-be-ri-ség. Üres szó voltál mind-edig . . . A szótár papiros-szava voltál, és máskor, mikor villamoson ültem, nem éreztem, hogy a tisztelt utazó közönség is beléje tartozik . . . Mikor először hallottam ezekről a kenetes fogalmakról, nem sejtettem, hogy ily rücskösek és kézzelfoghatók. Nem tudtam, hogy részük a bányász is, akivel egyszer majd a budapesti villamoson találkozom. Hiszen maga az emberiség is olyan lehet, mint ő. Nem színpadokon látni, görögtűzben, tableaukban, ahol az Emberiséget E-vel írják. Bús és egyszerű az emberiség. Az arca gondolkozó és jó. Róla is a zsák lóg, egy nehéz-nehézs zsák, mint a bányász válláról”.²⁷

Ezen az úton még tovább halad s az 1918-as „Káin” című kötetében közzéteszi „A szörny”-et, különös bábjátékát, melyben két katona, egy géplakatos és egy kovács, elfogják a Bábót, a fehérkezü, degesz-erszényű szörnyet, a háború okozóját, aki kimondja: „A háború a nép zablája, féke”. A két munkás, aki megöli a bábót, ugyanúgy tudja már, hogy hol az igazi ellenség, mint a „Szegény emberek” hőse. Kosztolányi a háború folyamán radikalizálódik s természetesen jut el a forradalmak igenléséig, nem nihilista lesz, hanem olyan radikális polgár, aki felismeri a munkásság erejét, a forradalom világformáló hatalmát, ha nem is tud úgy azonosulni a forradalommal, ahogyan Móricz Zsigmond tudott, tovább jut Babitsnál.

Kosztolányi jött legmesszebből a forradalomig, a polgári védettségéből, a polgári öntudat biztonságából, nacionalista elfogultságok és kozmopolita téveszínék köréből. Az ő csalódása, kiábrándulása, emberi összeomlása a legborzasztóbb. Mintha nemcsak elejtette volna önmagát, megtagadta volna múltját, földadta volna írói rangját, de még ezen felül bosszút is akarna állni. Elszerződik a sovén nacionalistából épp akkor klerikális sovínisztává átvédülő Új Nemzedékhez, és a lap hirhedtté vált „Pardon” rovatának szerkesztője s legszorgalmasabb írója lesz. Ezt a működését mint Kosztolányi zsurnaliszta cinizmusának példáját

²² Uo. 31. l.

²³ Uo. 30. l.

²⁴ Uo. 39. l.

²⁵ Csontok, uo. 40–43. l.

²⁶ A halál pilulái, uo. 44–47. l.

²⁷ Uo. 77–78. l.

szokták idézni.²⁸ Sajnos, nem így van. A Pardon rovatba írottak nem tekinthetők névtelen cikkeknek, hiszen köztudomású, hogy Kosztolányi a rovat irányítója s legtöbbször írója is. És legautentikusabb életrajzából tudjuk, „hogyan van benne most némi harci készség. A kényszerű némaságban sok harag felgyülemlett benne. Jól esik kicsit fegyverül forgatnia a sokáig pihentetett tollat... Most, az Új Nemzedékben szívesen vagdalkozik. A Pardon-rovatot szerkeszti s részint ő is írja”.²⁹ Igaz, nem sokáig dolgozik az Új Nemzedéknél. Kétségkívül az is igaz, hogy a rovat munkatársai sokszor túltesznek az ő „vagdalkozásain” s „hamarosan befelé is kell hadakoznia”.³⁰ De nem kétséges, hogy Kosztolányi itt nem mint tollát bérbeadó sajtókuli végzi munkáját, hanem kedvteléssel, őszinte indulattal hadakozik s ad hangot mások harci indulatának. Szégyenletes, menthetetlen, szégyenletes. Megpardonozzák Bródy Sándor Tanítónőjének felújítását a Vigszínházban s felróják a „lipótkörúti muzsacsarnok”-nak, hogy előadják azt a darabot, „amelyben a magyar vidék olyan hülye, olyan gazember, olyan elmaradt, hogy azt még a jobbérzésű külföld sem volt hajlandó elhinni a gyűlölködő, hamis sablonokkal dolgozó szerzőnek... Pardon, de ha a nemzet erre a szükségtelen inzultusra a maga módján talál megfélemleni, talán mégsem lehet majd terrort kiabálni, ugy-e bár?”³¹ Nekirugaszkodnak Reinitz Bélának, hogy ő, „a budapesti színházak kommunizálója”... „börtön helyett a schönbrunni hársak alatt üdül Gábor Andor nevű, szintén kimentett barátjával... és pardon, nem fog kétségbeesni azon, ha eszébe jut, hogy a magyar államnak némely elkomunizált pénzek mellett több hónapi börtönnel is adósa maradt”.³² Megtámadják Giesswein Sándor pápai prelátust, mert az szót emelt a kurzus gyűlölködő antiszemizmusa ellen,³³ felróják, hogy „Anatole France, az agg félzsídó tiltakozik Korvin-Klein Ottóék barbár elintézése ellen” s kioktatják Európát: „Pardon, Európának könnyű. Használat előtt van a vörös ciankáliával szemben, de mi használat után. Európa még tarthatja szirupnak, méznek, orvosságnak. Mi már nem. Mi tudjuk, mi a gajdesz”.³⁴ Nem folytatom. Nem visz rá a lélek, hogy itt végezzem el azt a szövegkritikai munkát, mely egyes cikkek szerzőségét tisztázná. Elég az, hogy Kosztolányi szerkesztette ezt a rovatot, hogy ezek ellen a cikkek ellen nem folytatott belső harcot, hogy ilyen cikkek között jelentek meg az ő cikkei, s magával a lappal, azzal is közösséget vállalt, hogy rendszeresen írt bele, verset, kritikát neve alájegyzésével is. Ezt, ismétlem, nemcsak menteni nem lehet, de bagatellizálni sem szabad. Csak magyarázatot kereshetünk rá, csak tanulságát szögezhetjük le.

Közismert tény, hogy a proletárdiktatúra után az irodalmi világ egy része vagy csalódottan visszavonul, vagy szembefordulva saját forradalmi szerepével, jobbfelé lépett. Babits megírja a „Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben”-t, Schöpplin Aladár egy ideig a „Szózat” munkatársa, s még a tiszta Juhász Gyula is megalkuszik annyira, hogy a „Magyarság”-ba ír, s elfogadja annak a Petőfi Társaságnak tagságát, mely Móricz Zsigmondot nemrég kizárta tagjai közül. (Notandum: ezek nem Kosztolányit mentő párhuzamok. Hiszen Babits cikke — forradalmi múltja megtagadása mellett — vádirat a kurzus urai ellen, s Schöpplin vagy Juhász Gyula közleményei a jobboldali lapokban nem közelítik meg a Pardon-rovat legenyhébb hangját sem!) Mi volt ennek a visszahatásnak az oka? A magyar írók legtöbbször a háborútól elborzadva fordult társadalmi problémák felé, s — amint ezt József Farkas ki-mutatta — a forradalom útjára azért lépett, mert az 1917-es szovjet forradalomból azt a reménységet merítette, hogy a háborúnak a forradalom szakíthat véget. De íróink többsége a proletárforradalmakat irányító marxista ideológia ismerete nélkül, a forradalmi osztállyal való belső azonosulás lehetősége nélkül, tények előtt behódolva, reménységre gyúltan, érzelmi

²⁸ Heller Ágnes i. m. 34. l.

²⁹ Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi. Budapest, 1938. 235. l.

³⁰ Uo.

³¹ Új Nemzedék. 1919. október 5.

³² Uo. 1920. április 29.

³³ Uo. 1919. november 4.

³⁴ Uo. 1920. január 9.

alapon csatlakozott a forradalomhoz. A forradalom alatt tett nyilatkozataik sem elvi jellegűek, valami lelkes, filantrópikus ellágyulás vagy felszabadult öröm sugárzik belőlük. Mikor aztán a proletárdiktatúra megbukott, az érzelmi fellángolás, mely mögött nem volt szilárd elvi alap, osztályöntudat, munkásmozgalmi gyakorlat, érzelmi visszahatássá torzult. (Király István vont párhuzamot a magyar írók egy részének 1919 utáni magatartása és íróink egy részének 1953 és 1956 közötti megtorpanása között; eltekintve az opportunistáktól, a csak érzelmi csatlakozók, akiknek lelkes csatlakozását nem követte az új világ ideológiai fundamentumának elmélyült tanulmányozása, hasonlottak meg.) Az 1919 őszén bekövetkezett érzelmi visszahatás fokát az határozta meg, milyen elvi-ideológiai fokon álltak íróink s mi volt viszonyuk a dolgozó osztályokkal. Nyilvánvaló, hogy az elméleti elmélyedésre legkevésbé hajlamos, az irodalomban is eklektikus szeszélyességgel tájékozódó Kosztolányi, nyilvánvaló, hogy a polgári társadalomhoz legszorosabban kötött Kosztolányi hull a legmélyebbre, nála a legerősebb az érzelmi visszahatás. Ez a magyarázat s ez a tanulság is: 1945 után — és: 1956 novembere-decembere után —, a győzelem után kezdődik az igazi harc, az érzelmileg csatlakozók lelkesedésének meggyőződésévé váló mélyítése, a szocialista munka edzése.

Kosztolányi hamar kiábrándult szégyenletes szerepéből, s nehezen viselte el azt az osztatlan ellenszenvet, melyet az Új Nemzedék-beli szerepe kiváltott még közvetlen környezetéből is. Az Új Nemzedéktől a legszürkébb polgári liberális laphoz, a Pesti Hírlaphoz szerződött, témakört és hangot váltott, már nem lelte örömét a vagdalkozásban. A válságot, melybe jutott, soha nem heverte ki egészen, s rá kellett döbennie, hogy egy olyan pokolgyűrűbe jutott, ahonnan nincs kiút. A jobboldal, mely kajánul fogadta el a forradalom bukása után renegát-szolgálatait, ismét bizalmatlanná vált vele szemben, a baloldal, még a némileg radikálisabb polgári baloldal sem tudta soha visszafogadni a pardonok után. Így kerül a se hús, se hal Pesti Hírlaphoz, s így kényszerült egy olyan magatartás kidolgozására, mely önkéntesnek tünteti fel, s elvileg indokolja helyzetét, s menti ellenforradalmi szerepét. Így születik meg az írói munka és az újságírói munka közötti megkülönböztetés elmélete, így alkotja meg s dolgozza ki egyre finomabbá a homo aestheticus szerepét, így tér vissza a l'art pour l'art elméletéhez. Már elszakadóban az Új Nemzedéktől, még annak hasábjain hozzákézd új helyzetének elméleti meghatározásához. „A háború kitörésekor ezt kiáltották: „most énekelj, költő”, aztán a béke előtt: „eljött az idő”, végül a nemzeti gyász idején: „ez a te korod, sirató és vigasztaló”. Ezek a jóhiszemű, műkedvelőktől származó biztatások tulajdonképpen igazak, mert minden idő egyaránt a költőé, de hamisak is, mert azon félreértésen alapulnak, hogy egyik kor művészi tekintetben többet érhet, mint a másik, és a művészetben a tárgy a fontos: a *mi* és nem a formanyelv: a *hogyan*. Nyilvánvaló, hogy a költőnek minden idő csak anyag, s számára, ki az örökkévalóság szemszögéből néz mindent, és a körötte áramló titkos-mély lélettől állandó lázban ég, akkor is „nagy idők” vannak, amikor a nyárs-polgárok hálósípkában alszanak. Hogy az anyag milyen, az majdnem közönyös. Egy sötartóba épp úgy bele lehet faragni a magyarság szellemét, mint egy száguldó paripába”.³⁵ Lehetetlen fel nem fedezni a nyilatkozatban az önigazoló szándékot s az erőszakított önmagán, hiszen nyilvánvaló, hogy nem a hogyan érdekli, hanem „a körötte áramló titkos-mély lélettől” ég állandó lázban. Később, mikor jobban kidolgozza elméleteit, ritkábban szólja el magát, de csak a lélektani és esztétikai vakság veszi komolyan elméleteit. Kortársai nem vették túl komolyan. Schöppflin az Édes Annával kapcsolatban állapítja meg, hogy önkéntelenül, talán akarata ellenére a társadalmi igazságtalanságra érzett rá,³⁶ s ehhez hasonló, sőt ezen túlmenő értelmű kortársi nyilatkozatot nem nehéz még találni. Kosztolányi kínos következetességgel, s e hajlékony szellemnél szokatlan merevséggel tart ki magára öltött jelmeze mellett, de nem vitatkoznánk Kosztolányi életművéről, ha deklarált magatartása művészi gyakorlatává vált volna.

³⁵ Új könyvekről. Új Nemzedék. 1920. december 12.

³⁶ A magyar irodalom története a XX. században. Budapest, 1937. 198. l.

Kosztolányi megpróbált visszahúzódni a háború alatt feladott elefántcsonttoronyba, magára öltötte a polgári esztéta tógáját, s elutasította hangos szóval azokat, akik a közélet porondjára csábították, amikor ő a tiszta művészet nagymiséjét celebrálja. De aki nem a szertartás dekoratív gesztusaira s az ornátus őrzött tisztaságára figyelt, hanem a szövegre, meghökkenve vette észre, hogy Kosztolányi sohasem volt olyan időszerű, mint amikor hadat üzent az időszerűségnek. Ekkor tért rá az objektív és extenzív világmagyarázat jellegzetes műfajára, a regényre.

Négy jelentős regénye jelent meg 1919 és 1926 között: a lázas munkatempó, melyben megszülettek, rávall ihletésük indulatára.

Formailag a legkiegyensúlyozottabb az első, a „Pacsirta” (1919), melyet kortársai egy freudi lélekelemzés alapjára épített családregeynek néztek csupán.³⁷ A Pacsirta sokkal több ennél: egy szűk családi kör intenzív rajzában azt mutatja be, hogy egy látszólag rendezett, harmónikus életforma, mely a polgári morálra épült, valójában olyan törekeny és porlandó, mint egy üveg alatt őrzött virágszokor: ha levegő hatol bele, ha megérintik, nyomban elpusztul. A családi összetartás és szeretet, az élet hagyományos rendezettség, a józan takarékoság rendre lelepleződik, s a lemeztelenített hipokrizis, az elvetélt hajlamok, a lefojtott s pervértált indulatok mögül a céltalan üresség hideg lehe fúj s jelzi, hogy egy életforma megsemmisíti önmagát. A kompozíció zártságát, klasszikus harmóniáját az adja meg, hogy nem egy másik társadalmi osztállyal való ütközés, nem egy új morál kibontakoztatása közben derül ki mindez, hanem a polgári életforma társadalmiatlan, belső zártságában, mint ahogyan a koporsó zártságában bomlik a hulla, mielőtt a keret is szétrohadna. Félelmes remekmű.

„A véres költő” (1922) lázas indulatban fogant kulcsregénynek készült. A mi mai szemünk számára már nem fontos, hogy Kosztolányi Szabó Dezsőnek milyen idétlen gonosz-ságáért akart elégtételt venni, s nyilván eljön az idő, amikor az is elhomályosul, hogy Kosztolányi az 1919-es fehérterrornak milyen konkrét tényeit leplezi le művében. De már ma sem azért csodáljuk művét, mert — ahogy Schöpplin írta — „érdekes kísérlet a történelem pszichologizálására”,³⁸ hiszen nyilvánvaló, hogy a történelem csak keret, zseniális eszköztelenségében is hitelesnek tetsző keret, de mégis csak keret. Nem is azt ünnepeljük benne, hogy a barbár dilettáns gyilkos figurájával egy Britannicus, egy Seneca magasabb rendű tehetségét és erkölcsiségét állította, Szabó Dezső brutális fasizmusával szembe a maga polgári eszményeit. A véres költő Nerójának és Britannicus–Seneca dualizmusában az a megrendítő, hogy összetartoznak. Nero, akinek alakjában, mint Heller Ágnes helyesen mutat rá, „egy olyan politikai nihilizmus körvonalait vetíti előre, melyet majd a fasiszta „rend” valósít meg”,³⁹ azért szabadítja rá a világra tébolyát, mert dilettáns erőszakosságával szemben a tehetséges, de harcképtelen, a küzdelmet cleve feladó Britannicus áll, mert nevelője a politikai-erkölcsi relativizmust megtestesítő Seneca volt. Az indulatban fogant regény érzelmi forráságán kívül ez a félelmes következetességgel végigvitt dialektika nyűgözi le az olvasót: Nero egyénített, a rontó erőt valóban egy személyiségben realizált figurája nem önmagában rontó erő, hanem a halvány árnyfigurájában is feledhetetlen és a markánsan megrajzolt Britannicus és Seneca alakjával együtt az. Ma, lényegesen gazdagabb világtörténelmi tapasztalatok alapján tudjuk, hogy milyen zseniálisan ismerte fel a kisszerű magyar fasizmus viszonyait között Kosztolányi azt, hogy a túlérlett, belső erkölcsi tartását relativizáló polgári magatartás valósággal felneveli, megerősíti gyilkosát, a fasizmust.

Az „Aranysárkány” (1924), mint regény, talán a leghalványabb a négy jelentős regény közül, de szempontunkból, szervesen beletartozik a többiek sorába. Az Aranysárkány Kosztolányi „Forr a bor”-a, nevelési regény. Az a világ, melyet belső összeomlásában s a saját gyilkosát felnövőlő dialektikájában bemutatott a Pacsirtában és a Véres költőben, most

³⁷ Schöpplin i. m. 196–197. l.

³⁸ Schöpplin i. m. 196. l.

³⁹ Heller Ágnes i. m. 47. l.

sajátos diachroniájában lepleződik le, nemzedéki rétegződésében, a nevelő és a nevelt viszonyában. Ez az ábrázolás is könyörtelen. Seneca már semmiféle igazságban sem hisz, az Arany-sárkány tanár hőseit abban a tragikus stádiumában ismerjük meg, amikor ez az ember, aki hisz abban a társadalomban, amely számára az ifjúságot neveli, rádöbben arra, hogy sem magatartásának, sem annak, amit tanít, nincs nevelői példaadó ereje, nincs hódító. emberformáló vonzása többé: mint apa, mint tanár, mint közéleti ember egyaránt csődöt mond, tanítványaiba vagy be sem hatol tanítása, vagy hatástalan marad a legjobbakban is. A tanárhős sokrétű ütközése tanítványaival és tehetetlensége, alig-alig ocsudó problématudatának vergődése azért olyan megrendítő, mert ez a feszültség egy rendkívül kisszerű világban feszült, s mégis egy világ eresztékeit ropogtatja-repedezteti.

A Pacsirta, A véres költő és az Aranysárkány, jóllehet definitív nemet mondanak a letűnő polgári világra, még kritikájuk élességében is korlátozott művek annak okán, hogy a válságot és pusztulást intenzíven ábrázolják, e világon belül, csak belső dialektikájuk van, nem társadalmi-történeti. Éppen ezzel lép túl rajtuk legjelentősebb regénye, az Édes Anna (1926). Az Édes Annában minden benne van, amit előző regényeiben megírt. Víznyé méltóságos úrék családja épp úgy elveszti mindörökké belső biztonságát, mint a Pacsirta családja, ahogyan Víznyé méltóságos úr idegen marad mind a proletárforradalomtól, mind az ellenforradalmi fasizmustól, melynek persze rohanna szolgálatait felajánlani, az alacsonyabban, de könyörtelenebbül mondja ki Seneca erkölcsi relativizmusát, s Víznyék és unokaöccsük között ott feszül az az ellentét is, mely az Aranysárkány naív tanár hőse és közönyös, a világot csak haszonélvezetbe vevő tanítványai között. De a regény mégis túllép rajtuk azzal, hogy a bensőséges hitelességgel ábrázolt polgári világba idegen testként belép a másik világ, a dolgozók világa. Kosztolányi művészi ökonómiáját semmivel sem dicsérhetjük annyira, mint azzal, hogy nem egy öntudatos proletárt, nem egy sorsába belekeserült parasztot vezet közéjük, hanem életük mechanizmusának megfelelően, egy ártatlan kis parasztlány kerül cselédként körükbe, aki nem öntudatával, hanem pusztán léteivel képviseli a másik világot. Aminthogy az is Kosztolányi művészi biztonságát dicséri, hogy Víznyék nem valami cselédnyúzó, démonikus rabtartók, hanem átlagemberek, akik a maguk módján meg is kedvelik Édes Annát, dicsekszenek vele, pártolják s a fiatalúr, aki megejt, nem tesz egyebet, mint amit a fiatalurak tenni szoktak, s inkább maffla, ügyefogyott senkiházi s nem valami inkarnált úri kéjenc. A regény nem a két világ tudatos szembenállását ábrázolja, hanem azt, hogy az osztályellentét ezen a fokon feloldhatatlan, hogy nincs köztük közvetítő közeg, hogy Víznyék egy elembertelenült életformában csak embertelen közönyre képesek, akkor is, amikor azt hiszik, jóságosak. Édes Anna gyilkossága nem action gratuite és művészileg egyáltalán nem indokolatlan (Heller Ágnes állítja ezt⁴⁰), hanem annak művészi kifejezése, hogy a két világ között az akció-reakció mechanizmusa érvényesülhet csak. A világtörténelmi fordulaton is áttörő cseléd-válság szatirikus ábrázolása a Víznyé-családban, ahogy Víznyé rábök az először látott Annára és azt kérdi: „— Ez az?”, ahogy az Annát beszerző Ficsor és Víznyé az eladó-vevő viszonylatában, Anna jelenlétében beszélnek róla, Víznyé az egész cseléd-társadalomra vonatkozó általános állítványai („Aztán amikor kanalat vesznek a kezükbe, kiderül, hogy fogalmuk sincs” . . .), ahogy Anna megszédül a molyirtó kámfor szagától, ahogy elképeszti, hogy a gazdáját Kornélnek hívják, szóval, ahogy Kosztolányi kibontja a két világ ellentétét, ahogy Anna megvaló érzelmi világát bemutatja a volt gazdáinak gyerekeihez való ragaszkodásán, az udvarlójával való kapcsolatán keresztül, madár-rebbenésű szerelme kibontakozásán keresztül, az az ábrázolás mesteri remeke. Ezért sikerült Kosztolányinak, ezzel az árnyalt elemzéssel és finom ábrázolással élménnyé tenni a társadalmi törvény elvontságát, s ezért emelkedik ez a regénye a többi fölé. Mert, amint a polgári világ belső bomlását társadalmi dialektikájában tudja bemutatni, tehát extenzivitásában is, feldereng regényében az eszmények és elvek kifejezője

⁴⁰ Heller Ágnes i. m. 66 – 67. l.

is, a pozitív hős lehetősége. Moviszter doktor már nem regisztráló Seneca, hanem egy társadalom felébredt lelkiösmereite, az igazság kimondója. „Kiálts” — sürgeti őt a lelkiösmeret — „kiálts úgy, mint a te igazi rokonaid, az őskeresztények hősi papjai . . . Próbálj te is így kiabálni az arenán, oroszlánokat is túlharsogva, bátor kathakumen”. És Moviszter, még bátortalanul ellenkezeve-engedve a mechanikus igazságszolgáltatásnak, végül is bátran kiált: „Nem úgy bántak vele, mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle — és itt kitört, majdnem kiabált. — Embertelenül bántak vele. Cudarul bántak vele”.

Az Édes Anna nem parnasszusi tökéletességű ábrázolás volt, hanem tett, abba a sorba tartozik bele, amelyben a „Rokonok”, „A falu álarca,” a „Puszták népe”, az „Elindult szeptemberben” ragyog. A hatása is csak ezekéhez mérhető. Ne az én kortársi emlékemnek higgyenek, hanem a Kosztolányival nem egy kérdésben szembenálló, vitatkozó Bálint Györgynek, aki 1936-ban kelt, „Kosztolányi és a nép” című cikkében⁴¹ azt írja többek közt — ebbe a „többek közt”-be az is beletartozik, hogy az Édes Annát „a század egyik legszebb magyar regényé”-nek nevezi —: „Nem akarok most ennek a könyvnek példátlanul szuggesztív művészi erejéről beszélni. E pillanatban csak emberi ereje, emberi szuggesztivitása tartozik ránk. Ez pedig olyan hatalmas, hogy Kosztolányit örökre a magyar munkásokhoz és szegény-parasztokhoz fűzi”.

Ha csak regényei tematikájánál ragadunk meg, akkor is semmibe oldódnak deklarált elvei. De ha arra is ügyelünk, hogy ezekhez a témákhoz hogyan használja fel élete élményanyagát, hogyan számol le családjával, ifjúságával a Pacsirtában és az Aranysárkányban, hogy formálódik át maga is Kosztolányi—Britannicusból, Kosztolányi—Senecából Kosztolányi—Moviszterré, még világosabb, hogy itt szenvedélyesen személyes vallomásokról van szó. S ha magyarázatot keresünk arra, hogy olyan zuhanás után s egy konstruált póz merevségébe fagyva hogyan lehetséges ez, erre is megkísérelhetjük a feleletet. Kosztolányi művész. S mikor a forradalom előtt megküzd a saját korlátaival s enged a korban növekvő forradalmi igazságnak, amikor a forradalom után elzuhan s elmerül a kor szennyes árájában, tehetsége a valóság felé talál utat. Nemcsak Seneca és Moviszter álláspontja közt teszi meg az önismeret útját, de átéli a nerői utat is, amikor a pusztítók közé áll, amikor a gyújtogatásban leli örömét, S mert esendő ember, de becsületes művész, és mert tévelygő művész, de nagyerejű tehetség, ábrázolása elmélyül, kritikája élesebbé válik, s nem tudja építményeitől a malterkeverő vért, a saját vérét megtagadni. Nem sokáig járta tudatosan és elszántan a haladás egyenes útját, s rövid volt az élmény, melyet a forradalmi szabadság világában megélt. De ezt az utat, ezt az élményt soha nem tudja elvonni tehetségétől: elég volt egyszer kizökkennie polgári biztonságából, hogy többé ne tudjon megrekedni osztálya zárt világában, ha egyszer szóba állt a lengyel bányásszal, nem tudja többé elhárítani szemhatárából legalább Édes Annát, aki nemcsak a reggelit hozza be, hanem ott hozza tálcán sorsát is. És még valami. Bálint György idézett cikkében ezt írja: „Alig van ma igazán nagy író a polgári oldalon vagy a semlegesek csoportjában, akit valamilyen láthatatlan lelki szál ne fűzne a szegényekhez és kizsákmányoltakhoz: ha más nem, legalább a lelkiismeretfurdalás”. Ami Kosztolányival történt, az végbement a polgári értelmiség legjobbjainak szívében is. Ugyanez az értelmiség, mely áruállászámba menő gyorsasággal fordult szembe a proletárdiktatúra emlékével, amely Szekfű és Szabó Dezső ideológiáját felitta valósággal, ugyanez az értelmiség figyeli egyre növekvő lelkiismeretfurdalással „Magyarország felfedezését”, a falukutató szociográfiákat, sorukból képződik a népi írók tábora. Ebben az értelemben kell Kosztolányi fejlődését néznünk ezen a szakaszán: a horizont, ameddig belát a társadalom belső ellentéteibe, polgárian korlátozott, mert nem forradalmi, de a műalkotás, melyet látomásáról alkot, éppannyira forradalmasító hatású, mint ahogy a Rokonok, A falu álarca, a Puszták népe, az Elindult szeptemberben is egy forradalmi tudat kialakítását segítették elő.

⁴¹ Bálint György: A torony visszapillant, II. 290–295. l.

Az a sajátos jelenség figyelhető meg Kosztolányi fejlődésében, hogy minél magasabbra hág alkotóművészete során, annál makacsabbul ragaszkodik konstruált szerepéhez, mintha képzelete és érzelmvilága más úton járna, mint értelme és elvei. Vessék egybe azt az elragadtatást, ahogyan József Attila *Őszi reggel* című versét mint műalkotást elemzi azzal az éles és kemény ítélettel, ahogyan a homo aestheticus elméletét bírálja: József Attila kritikája is ezt a furcsa kettősséget tükrözi s hogy elragadtatása sem kicsi és kevés, az az oka annak, hogy ítélete nem definitív, hanem ajtót nyit a reménynek: „Talán Kosztolányit is elvezérli latin világosságú értelme a társadalmi elvben fölfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban”.⁴² Így jut el egyfelől az Édes Anna magasára, s majdnem egy időben ezzel, így írja meg 1929-ben *„Az írástudatlanok árulása (Különvélemény Ady Endrérről)”* című pamfletjét. Akik szeretjük Kosztolányi művészetét, sokan megpróbáltuk menteni ezt az írásművet. Nem menthető. A személyes elfogultságtól kezdve a magára öltött homo aestheticusi szemlélet legkiáltóbb hazugságáig minden hiba kimutatható rajta, s ezeket csak tetézi a megírás időpontja: az európai és a magyar politika utolsó nagy haladó irányú fel lendülése és végzetes elhanyaglása előtti percben íródott, s Ady forradalmi költészetének lebecsülésével nem a haladó erőket erősítette. Külön mégsem foglalkozunk vele ezúttal, mert bírálata már megnyugtatóan megtörtént, s mert Kosztolányi Ady-reviziója egészében bele illik forradalom utáni deklarációinak sorába. Itt csak azért szólnunk róla és csak annyiban, hogy egy — eddig nem sok figyelemre méltatott — elemére hívjuk fel a figyelmet. A tanulmány egy helyén így érvel: „Tyrteus, aki egy kezdetleges ókori társadalomban „lanttal kezében búzdítja a csatát”, azért megrázó, azért nem nevetséges, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig. Vajmi kevésbé valószínű, hogy egy költő, a jelenkor reklámparkjai, kormányrendszerei közepette mindaddig követeli verseiben az általános, egyenlő, községekre is kiterjedő titkos választójogot, a hadikölcsönök valorizációját, a munkáskórházakat és napközi otthonokat, míg azokat meg is adják”.⁴³ Ez a néhány mondat kiugrik a tanulmányból, nem illik bele érvelésébe, ellentmond az utána közvetlenül következő mondatoknak is. Ezekből a mondatokból nem Ady bírálata szól, hanem az a szívszorító reménytelenség árad, amelyet a költő társadalmi szerepéről vall be. Az Ady-pamflett megállapításait ez sem menti, de motiválja általános magatartását, nézeteinek nihilizmusát. Ennek a nihilizmusnak nem a cinizmus az alapja, hanem a reménytelenség. Közéleti reménytelenség. És ehhez a közéleti-társadalmi reménytelenséghez járul egy másik is, az egyéni is. Kosztolányira ráfagyott az az ítélet, mely méltán érte a proletárdiktatúra bukása után, s ezt maga is elősegítette maga konstruálta szerepével. De a művész közben előrelépett, eljutott az Édes Annáig. S most már fáj neki szereppé átélt helyzete. Erről árulkodik a tanulmány befejezése, mely nemcsak Ady megítélésére vonatkozik: „Tapasztalat szerint nálunk nem igen szokták átértékelni az irodalmi ítéleteket. Egyes költők megrögződnek azon a helyen, ahová egyszer beskatulyázták őket”.⁴⁴ Minél gyakoribb ez a „tapasztalat” minél inkább érzi, hogy „egyes költők” (milyen áruló az általános alany!) belerögződnek skatulyájukba, annál kihívóbban, annál dacosabban tart ki póza mellett. Elmondhatatlan kárt okozott vele. Elképzelhetetlen kínjába kerülhetett.

Legnagyobb szabású kísérlete, hogy elveit és költői gyakorlatát, életét és műveit egyen súlyba hozza, az *„Esti Kornél”* (1933) volt. Az Esti Kornél-elbeszélések nemcsak elbűvöltek minket, egykorú olvasóit, hanem el is borzasztottak. Esti Kornél gátlástalan cinizmusa, az abszolút úr dermesztő hidegét árasztó nihilizmusa taszított, s ezért nem kárpótolt írásművészetének az a végső érettsége sem, mely ezekben a novellákban éri el csúcspontját. Teljesen egyetértünk Babits nekrológjával, aki azt írta, hogy „Esti Kornél szavai sokszor keltettek bennem ellentmondást, olykor belső tiltakozást is, noha művészetét mindig jobban bámultam,

⁴² József Attila *Összes Művei*. Budapest, 1958. III. 167 – 170. l.

⁴³ Kosztolányi *Dezső hátrahagyott művei*. III. 40 – 41. l.

⁴⁴ I. m. 52. l.

s írásait elbűvölve kényszerültem élvezni.”⁴⁶ Csak József Attila nem osztotta véleményünket, Babits ítéletét „értetlenségnek” nevezte, és az Esti Kornélt „nagyon fontos műnek” nevezte nem is egyszer, azt mondta róla, hogy „funkciója van”. Mikor utólag próbáltam értelmezni József Attila felfogását, nem tudtam okosabb eredményre jutni, mint amit ma is vallok egyébként, hogy az Esti Kornél abban páratlan jelentőségű, hogy egy író ilyen leplezetlen őszinteséggel tárja fel nihilizmusát. De azért az volt az érzésem, hogy József Attila valami másra is gondolhatott, hiszen a cinizmusnak és nihilizmusnak ilyen gátlástalan feltárása talán nagyobb cinizmus, mélyebb nihilizmus, mint amit feltár, hogy ez nem egyéb, mint a pervertálódott, exhibicionista cinizmus. Mi lehet ennek a funkciója? — nem tudtam rá felelni. Ma azt gondolom, hogy sem az Esti Kornél elbeszélésekre nem figyeltünk eléggé, sem József Attilára. Mert mit is írt József Attila, mikor Kosztolányival kapcsolatos reményeit megfogalmazta? „Kosztolányi gazdag művészete azonban mégis társadalomalakító erővé válik. E korban a szociális törekvések mögött meglapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják „*ezt a nagy világot, mint a dióhéjt*”, bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez — hisz alkot — Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható”.⁴⁶ Az Esti Kornél nem egyéb, mint ez a kísérlet: a tudatosítás kísérlete. Tessék felütni az Esti Kornél első fejezetét. „Már túljártam életem felén, amikor egy szeles, tavaszi napon eszembe jutott Esti Kornél . . . Tíz éve nem érintkeztünk akkor . . . miután elmúltam harmincéves, teremre kezdett lenni . . .” — írja. Önéletrajzi pontosságuk ezek az időmeghatározások. Mikor múlt el Kosztolányi harmincéves? A húszas évek derekán, s majdnem egy évtized múlva jut eszébe, hogy leszámoljon Esti Kornéllal, a harmincas évek dereka felé. Kicsoda Esti Kornél? Kosztolányi ellentmondásos lényce, a nihilizmus megtestesítője, az action gratuite-ek inspirálója, de ő a látszatok elleni lázadás szellemé is, akiről azt írja: „ő csempészte érzésemhez a gúnyt, kétségbeesésemhez a lázadást, ő tanácsolta, hogy azoknak a pártján legyek, akiket a többség leköp, bebörtönöz és fölakaszt, ő hirdette, hogy a halál örökkévaló, s ő akarta velem elhitetni azt a kárhazatos hazugságot is, mely ellen kézzel-lábbal tiltakoztam, hogy nincs Isten”. Nem figyeltünk ennek a vallomásnak mélységére, szabadulásáért, vagy irgalomért esdő hangjaira: „Fizettem érte. Sokat fizettem. Nemcsak pénzt. Becsülettel is fizettem. Görbe szemmel néztek rám mindenütt. Nem tudták, hányadán állnak velem, hogy a jobboldallal tartok-e, vagy a ballal, hogy államfőntartó polgár vagyok-e, vagy veszedelmes fölforgató, tisztcsaládapa, vagy züllött kéjence, s egyáltalán ember vagyok-e, vagy csak álomkép, részeg kétkulacos, holdkóros madárijesztő, aki még az uraságoktól levett, rongyos köpönyegét is arra forgatja, amerre a szél fúj”. Így jut el a tisztázás, tisztázódás igényéhez, így tesz ajánlatot Esti Kornélnak: „Alapítsunk társasceget. Mit ér a költő ember nélkül? És mit ér az ember költő nélkül . . . ha összefogunk mi ketten, én meg te, Kornél, akkor talán a közelébe érhetnénk. Mint az Éj meg a Nap, mint a Valóság és a Képzelet, mint Ahrimán és Ormuzd”. Ebből a kísérletből született meg az Esti Kornél s ez volt a funkciója: „A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható”, ahogy József Attila megfogalmazta.

Majd egy tüzetesebb vizsgálat — műveinek kritikai kiadása és egy gondos életrajzi monográfia elkészülte után — eldönti, mennyire töltötte be funkcióját az Esti Kornél. Most elegendő annak leszögezése, hogy Kosztolányi nekivágott ennek a számvetésnek, talán a legkönyörtelenebb viviszekciónak, melyet polgári író végrehajtott magán. Nyilván nem lehetett teljesértékű ez sem, hiszen századunkban semmiféle számvetés nem lehet teljesértékű a marxizmus szövénckének világossága nélkül, semmiféle számvetés nem vezethet enélkül József Attila követelményéig, „a társadalmi elvben fölfogott igazságig”. De hogy e számvetés nem volt hiábavaló, azt verseinek utolsó nagy ciklusa és hátrahagyott versei bizonyítják, a Számadás (1935) és ami utána következett. Ez a játékos-artistikus-dekadens költő ezekben

⁴⁶ Írók két háború közt. Budapest, é. n. 193. l.

⁴⁶ József Attila i. m. 170. l.

az utolsó versekben meztelen nagyságban áll élénk, lírájának utolsó korszaka a magyar líra legnagyobb kincsei közé tartozik. Nem tudom ennek más magyarázatát adni, mint hogy ezek a versek az Esti Kornél leszámolója körül vagy az után születtek, s hogy egyéni felszabadítási küzdelméhez két munkatársat kapott.

Kosztolányi élete és művészi fejlődése a polgári lét elhatároltságának korlátai között folyt. Olykor küzdött ez ellen, olykor elfogadta ezt mint áttörhetetlen fatalitást. Élete utolsó esztendei azonban a legförtelmesebb betegség elleni küzdelemben teltek, a testén elhatalmasodó halál elleni harcban. Élete utolsó esztendei az emberiség legförtelmesebb betegségének terjedése idején, a fasizmus uralomrajutása idejében teltek. Ahogy József Attila írta a „Thomas Mann üdvözlésében”:

Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág . . .

A betegség, a halál értelmetlen réme iszonyú erővel ébresztette rá azokra az alapvető élet-értékekre, melyeknek minden elhatároltság, minden korlát ellentmond, s őt, az élet gyerekes szeretőjét, ebben az utolsó korszakban kitepték korlátai közül s emberré, csak emberré növelték. A fasizmus réme, mely minden embernek tetteles tagadása volt, mely minden értéknek lábbal tiprása volt, elmosta azokat a határokat, melyeket magára erőszakolt, melyek eltepték őt az emberiségtől. A halállal való viaskodás látszólag arra vezetett, hogy a személyes élet, az alapvető, néha csak animális értékek költője legyen. De ezek a személyes, életről, halálról, szenvedésről, családról, hitvesi szeretetről, a tűnő élet visszavillanó fényeiről, a szerelemről szóló vallomások, sajátos percében élete és az emberiség idejének, különös közéleti-közösségi súlyt kaptak azzal a rontó társadalmi erővel szemben, mely semmiféle élet-értékre nem volt tekintettel, mely kínzókamráival és halálkamráival a szenvedést és a halált is megfosztotta természetességétől. Tudjuk, hogy költészete végső értékeinek kibontakozásában már nem csak ő munkált, hanem a förtelmes halál és a fasizmus rákfenéje. Valljuk, hogy ehhez a költői magassághoz úgy kell eljutnia a mai költőnek, hogy ne a halál félelme s ne az emberiség pusztulásának rémképe segítse, hanem a „társadalmi elvben fölfogott igazság” meggyőződése és az egyakarató népek növekvő ereje. De ez emlékező órán idehalljuk annak szavát, aki egy szörnyű korban, nem a mi tudatunkkal, önmagától búcsúzva s azokért rettegve, akik pusztá eszközzé, számmá, géppé aljasultak egy embertelen hatalom kezében, megírta a „Halotti beszéd”-et, mégegyszer felmutatva az egy embert, ki a mi meggyőződésünk szerint nemcsak a nagy emberi közösségért van, hanem akiért a nagy emberi közösség van.

Bóka László előadásának vitája

A vita Bessenyei György hozzászólásával kezdődött. Tanári és előadói tapasztalata alapján elmondotta, hogy Kosztolányiról igen szélsőséges, a valóságtól eltérő kép él az olvasókban. Ez a kép az elefántcsonttoronyba visszahúzódo, az élet sodrától távol élő költő alakját idézi. E kép csak akkor változott, amikor olvasni kezdték műveit, s a friss olvasmányélmény hatására véleményük az ellenkező végletbe lendült át. Ekkor, már műveinek ismeretében ui. úgy nyilatkoztak róla, mint a XX. század legnagyobb költőjéről, aki szinte Ady fölé magasodott. A hozzászóló ezután arról beszélt, hogy milyen szélsőségesen értékelő a Kosztolányiról megjelent kevés kritika is, amely azt az ismert közhiedelmet táplálja, hogy Kosztolányi nagy művésze a költői mesterségnek, érdemei a magyar nyelv ápolása és művelése terén kimagaslóak, világnézetileg azonban el kell marasztalni őt. Az ilyenfajta vélemények módszerükben hibásak. Mert ahelyett, hogy a költő életművének értékeit keressék, gyengéit igyekeznek mentegetni. Ez a módszer pedig nem elemző, hanem a mentő tanú módszere, ami az irodalomtudományban csak félreértésekre vezethet, az említett esetben Kosztolányi felmagasztalására, értékeinek eltulzására. Bessenyei szerint a művek gondos elemzésében, az írói ábrázolás

módjában kell megkeresni az író világnézeti gyökereit, mert csak a marxista elemző kritika segítségével lehetséges a félreértéseket eloszlatni, az irodalomtörténeti portré sematikus vonásait eltüntetni, és a múlt értékeit valóban megbecsülve a maguk helyére állítani. Ebben a törekvésben érzi példamutatónak Bóka László tanulmányát.

Ezután Kiss Ferenc Bóka László előadásának azokat a gondolatait emelte ki, amelyekben az előadó előbbre jutott a Kosztolányi-kérdés megoldásában — amelyekkel véleménye szerint —, végre lerakta a Kosztolányi-életmű értékelésének fundamentumát. Bóka tanulmánya a felszólaló szerint „felold egy csomó görcsöt”, amely eddig képtelenné tette a Kosztolányi-mű megértését. Kosztolányiban a forradalom után született nagy műveket szeretjük legjobban, hiszen a költő „A szegény kis gyermek panaszai”-n kívül alig írt jelentőset 1919 előtt. S mivel a forradalom után bekövetkezett árulása olyan súlyosan kompromittálta, értékelés dolgában egyszerűen visszajára fordult az egész Kosztolányi-életmű.

Bóka László tanulmánya bizonyító erővel mutatja meg, hogy egy költő nem olyasféle jelenség, aki máról holnapra eljut egy bizonyos elvi, erkölcsi meggyőződéshez, s azután valamilyen megrázkódtatás következtében egyszerűen leveti addigi meggyőződését, mint a rossz ruhát. Kosztolányiban is az 1919 utáni kor érlelte humanizmussá korábbi filantropikus hajlamait, s maga kísérte meg elméleti magyarázatát adni árulásának. Am művészi alkotásaiban nem az elméletét követi, hanem korábbi jobb igényéhez igyekszik magasodni. Kiss Ferenc szerint ez a generális pontja a Kosztolányi életmű értékelésének, s e tekintetben Bóka László tanulmánya betetőzése mindannak a jónak, amit Kosztolányiról eddig írtak. A tanulmány legfőbb értéke, hogy szerzője nem deklarál, hanem a tényekhez szigorúan ragaszkodva igyekszik a jelenségeket elemző értékeléssel a helyükre tenni. Ebben a vonatkozásban különösen kiemelte Bóka *Néző* és *Esti Kornél* elemzésének kritikai jellegét. Véleménye szerint a tanulmány feloldja az emberben azt a görcsöt, hogy nem lehet kimondani az igazságot Kosztolányival kapcsolatban, visszaadja a hitet, s bizonyítja, hogy nincs olyan ún. „kényes kérdés”, amelyet elmélyült, őszinte elemzéssel és becsületes munkával ne lehetne ma megválaszolni.

A vitában ezután Barta János szólalt fel. Úgy érzi, hogy Bóka László előadásával a vándorgyűlés hallgatósága olyan ritka pillanatot élt át, amelyben egy másfél évtizede forrongó, elhallgatott probléma, ha nem is véglegesen, de egyideig most már megkapta megnyugtató megoldását. Személyes, ifjúkori Kosztolányi emlékeinek felidézése közben megemlítette, szerette volna, ha Bóka László a lírikus Kosztolányi fejlődését részletesebben mutatta volna meg. A felszólaló számára ui. Kosztolányi elsősorban mint lírikus volt nagy, nem korai, alakoskodó és érzelmi tartalommal szegényes, hanem az utolsó évek nagy lírájában. Szerinte éppen annak az emberi, társadalmi, személyes, magánéleti megrendülésnek és gyötrelmeknek, amiből az igazi nagy Kosztolányi-líra kiforrott, egy stádiuma az előadásból teljesen ki is maradt, mert a lírikus bemutatása sajnos nem ért be a megadott időkeretbe. Barta János a *Megtelenül* c. kötetre gondolt, amely éppen a lírikusnak a 20-as évek derekán bekövetkező megrendülését, az általa addig megteremtett lírai attitűdtől való eltérését dokumentálja. Noha a kötetben Barta szerint kevés a nagy vers, de ezekben kell látnunk ama ugródeszkák egyikét, amelyen keresztül Kosztolányi, miután kiforrott, végül is eljutott a maga nagy lírájához.

Az előadásból néhány nagy elvi tanulság származott, fejtegette Barta János, olyan, amely nemcsak Kosztolányira érvényes, hanem amely az irodalomtudomány néhány ún. kényes kérdését is megoldáshoz segíthetné. Az egyik ilyen természetű tanulságot abban látja, hogy az igaz tehetség a legmélyebb mondanivalót, amit emberről, világról, társadalomról mond, azt műveiben, nagyigényű alkotásaiban mondja el. Tehát nem újságcikkekben, nem az ötszoros Pardon-rovatban, nem Kosztolányi valóban játszadozó artisztikus verseiben vagy hírlapi cikkeiben, hanem a tehetség teljes felelősségével írt nagy alkotásokban, amelyekben az önmaga iránt érzett kötelesség erejével mondja ki azt, amit tud. A nagy lírában, a nagy regényekben. Tehát műveiben keressük az írókat, és azokban is mindenekelőtt lényeges mondani-valóját. Nem abban, amit maga is csak az ideiglenesség jelszavával és érzésével írt.

A másik nagy tanulság, amelynek felismerésére az előadás adott indítékot, az, hogy az igazi tehetség végeredményben soha sem lehet individualista, még művészeite lezúllott korszakai-ban sem. Kosztolányival szemben gyakran elhangzik az individualizmus vádjá. Barta a fogalomban rejlő ellentmondásnak érzi azt, hogy „nagy tehetség, de individualista”. Hiszen — mondotta — a nagy tehetség ott él a korában, felfogja azokat az áramlatokat, amelyek körülötte zajlanak. Lehet, folytatta, hogy ábrázolásmódja nem fogja fel extenzíven azt, amit ő felfog, vagy nem adja vissza, nem tükrözteti extenzíven azt, amit alkotott. Véleménye szerint a kései Kosztolányi lírája sem ilyen extenzív módon tükrözi az életet, de azért senki sem tagadhatja, hogy benne van ezekben a versekben az élet a maga egészében. Kosztolányi individualizmusa is legendává foszlak, ha — mint az előadó tette — valóban azt vizsgáljuk, ahogyan felfogta és ábrázolta az életet. Ez nem elefántcsonttorony és nem elzárkózás, legfeljebb csak az élet egészének egy kicsit különösebb, talán kevésbé extenzív tükröztetése, de nem individualizmus,

nem menekülés a közösségi problémák elől. Kosztolányi nem szakadt el a valóságtól. Bizonyára nem élte át az akkori magyar élet teljes valóságát, de volt annyi élménye, annyi kapcsolata a valósággal, hogy egy nagy költészetet kifejlesszen belőle.

Ezután Mezei Márta az elhangzott referátum inspiráló hiányairól szólott, és Kosztolányi novellisztikájáról beszélt részletesebben. Kosztolányi korai novelláiban az ember iránti fogékonysága főként az extrémekkel való kapcsolattal esik egybe. (Ilyen címek: *Bűbájosak*, *Béla, a bűla*, *Beteg lelkek*.) Ezek a novellái mindig egy extrém lélektani, szociológiai, pszichiatriai, patológiai esetből indulnak ki. A felszólaló kimutatandónak tartja, hogy Kosztolányinak a világháborús időkben, ill. 1919 körül keletkező riportjai, kisebb írásai, dramatizált novellái hogyan kezdenek közeledni az ember felé, az extrémről a tipikus felé. Ezt az észrevételét Mezei Márta több elbeszélés megemlékezésével igazolta, annak a nézetének adva kifejezést, hogy éppen a Kosztolányi novellák humanitása, a kisemberek életének bemutatása, az extrémről a tipikusba vezető út művészi ábrázolása hat ma is és fog hatni mindig az olvasóra. Persze — folytatta —, felvetődik a kérdés, hogy vajon elég-e, ha ezt megállapítjuk Kosztolányiról, ahhoz, hogy a XX. század irodalomtörténeti értékrendjében hogyan helyezzük el őt. Bóka László helyesen és megnyugtatóan tisztázta a kérdést, hogy ti. Kosztolányi korában nem ez a műveken átcsillogó humanitás volt a legtöbb. Ahogyan Kosztolányi megfizetett az „Új Nemzedék”-ben és egyéb nyilatkozataiban vállalt szerepléseiért önváddal, ugyanígy fizetett meg a kispolgári körben való megmaradásért azzal a reménytelenséggel, amelynek megrázó hangjai éppen a versekben hangzanak fel, az *Esti Kornél énekében*, *Marcus Aurelius* önvallomásában, és a *Számadás* c. kötetben. Amikor tehát megállapítjuk, hogy jelentős volt a magyar nyelv körüli tevékenysége, és az az egész irodalmi levegő, amelyben egy kissé Kazinczyt szenvedte vissza és egy kissé a kornak az irányzatát vélte helyesen megállapítani, akkor megint csak azt kell mondanunk, hogy volt ennél több is. Volt egy olyan mozgalom — fejezte be hozzászólását Mezei Márta —, amelyhez ő nem jutott el, és volt ennek a mozgalomnak olyan költője, mint József Attila, akihez mérve persze az ő életműve kevesebb, de mindenképpen igen tanulságos.

A következő felszólaló Bán Imre kiegészítette az előadásnak Kosztolányi francia nyelvtudásra vonatkozó megállapításait. Elmondotta, hogy az a fiatal Kosztolányi, aki sokszor felületesen bővíszkedett francia tudásával, erőteljes filológiai lényével és bámulusos nyelvtelhetségével később nemcsak alaposan, hanem mesterien megtanult franciául. Kortársi tanulságként megemléktette, hogy Sauvageot professzor, aki Kosztolányival bensőséges barátságban volt, azt mondotta, hogy Kosztolányi az a magyar író, aki nemcsak magyarul, hanem szinte franciául is a legjobban tud.

A vita utolsó felszólalója Koczás Sándor volt. Lényegesnek éppen azt érzi — mondom — és erre a Bóka-előadás mind szemléletében mind módszerében is szép példát adott —, hogy az író életművének problematikáját dialektikusan — egyik oldalon sem hallgatva el a tényeket — fogalmazza meg és elemzi. Tehát nem kell elhallgatni Kosztolányi Pardon-rovatbeli működését az egyik oldalon, mint ahogy a másik oldalon sem azt, hogy Kosztolányi műve ma is él és hat, és olyan mondanivalók jutnak benne kifejezésre, amelyeket a mai olvasó is szívesen magáévá tesz. Értékes életművel állunk szemben, de olyannal, amely bonyolult körülmények között jött létre, és amelynek alkotásaiban ellentmondások találhatók. Életművében, mint Babitséban vagy Szabó Lőrincében, az a probléma, hogy vajon ezekben az izgalmas, sokrétű, sokféle szellemi áramlat hatására létrejött művekben mi az az érték, ami maradandó és értékes a széles tömegek között is, s nemcsak a szakma szűkebb köreiben, a filológusok között, nemcsak az irodalmi, az irodalomszerető, az irodalmat aktívan művelő emberek vagy írók, költők között, akiknek joguk van ahhoz, hogy szuverénül válasszák meg a maguk elődeit és tanúvallomásait.

A továbbiakban Barta Jánossal vitatkozott, kifejtve, hogy fel kell használnunk a valóságos dialektikát, mert különben nem jutunk egyenesbe. Kosztolányiban szerinte jelen van az individualizmus, de jelen van a részvét is. Az egyik oldalon ott az elefántcsonttorony, de a másik oldalon ott az a bizonyos lelkiismeretfurdalás is, amely a renegát XX. századi magyar polgári irodalomban különböző formák között jelentkezett.

A következőkben Koczás a vitában többször felmerült író és valóság problémát boncolgatta. Véleménye szerint nem lehet azt a tételt egyértelműen kimondani, hogy a nagy tehetség vagy a jelentős ember általában nem szakadhat el a valóságtól, mivel számos példa van az ellenkezőjére. Legfeljebb arról lehet szó, hogy nem szakadhat ki abból a létből, amelyben él. Ebből következően műveiben megtalálhatók korának vagy az adott társadalomnak bizonyos mozzanata, amelyekről nem tud elszakadni. A kérdés inkább az, hogy a valóság megközelítésével mennyire tudatos, elméleti, vagy adott esetben felderíthető ösztönös módszerek követ, és ezek mennyire felelnek meg a valóság felületi vagy mélyebb visszatükrözésének művészi ábrázolásakor. Bóka László *Édes Anna*-elemzésével egyetértve azt mondotta, hogy véleménye

szerint csak egyszeri és konkrét elemzés döntheti el, hogy adott esetben Kosztolányi hol tud a freudista pszichológia módszerébe, motivumaiba belekeverni olyan társadalmilag konkrét és mélyebbre mutató mozzanatokot is, amelyek egy lényegesebb igazság hordozóivá válnak, és hogy hol nem tudja áttörni a valóság lényegéhez vezető utat. Ezután arról beszélt, hogy a mai magyar irodalomban is találkozhatunk olyan idősebb és fiatalabb írókkal, akiknek epikus módszerében, novellisztikájában vagy regényeiben ráismerünk a Kosztolányinál kialakult eszközökre és módszerekre. Tehát vezet út a Kosztolányi-féle prózából a szocialista realizmus irányába, és éppen ez az út mutatja meg, hogy mi volt Kosztolányiban tényleges érték, ami ma már történelmi jelentőségűvé vált, s amely elsősorban novellisztikájának módszerében jelölhető meg. Kosztolányi a novellának a XX. század vonatkozásában ma már maradéktalan klasszikusa. Az előadás és a vita azt is megmutatta, hogy Kosztolányival szemben továbbra is felmerül az értékelés végtelensége, hogy vagy teljesen elfogadjuk Kosztolányit, vagy pedig a vele szembeni bizalmatlanságnak különféle motivumait fejtegetjük. Am azt is nézni kell — folytatta Koczás Sándor —, hogy a mai irodalom eleven áramlatai szempontjából mit tanulhatunk Kosztolányitól. Véleménye szerint az emberségnek és a nagy művészi alkotó erőnek a saját tévedései, a művészi módszerében mutatkozó megkocsonyásodott, ábrázolásra alkalmatlanná vált eszközei elvetésének bátorsága az, ami Kosztolányit marandandóvá, értékessé és a magyar irodalom történetében állandóan témává és problémává teszi.

Ezután Bóka László válaszlát a felszólalásokra. Mezei Márta felszólalásával kapcsolatban az irodalomtörténeti értékrend kérdését vetette fel. Véleménye szerint sajátos helyzetű állunk szemben. Amíg egy problematikus író nem tisztáztunk, addig ez a tisztázatlanság valamiképpen mindig veszélyezteti az irodalom teljes értékrendjét. Amikor fitymálva beszélünk Tóth Árpádról, amikor rámutatunk Juhász Gyula némely fogyatékoságára, amikor teljesen a polgári irodalomnak és a fasizmusnak ajándékozzuk Kosztolányi Dezsőt, akkor igazi nagyjainkkal is mintha valami baj volna. De amikor eljutunk egy becsületes álláspontig, akkor mit tapasztalunk? Ha eljutunk odáig, hogy megmutatjuk, hogy Kosztolányi mekkora volt költőnek, prózaírónak, ez nem csökkenti sem Ady, sem József Attila nagyságát, hanem éppen ők sokkal tisztábban és plasztikusabban bontakoznak ki az irodalomtörténetben, mint addig, mert nem kapcetyárok és alantas írók veszik körül őket, hanem egy Tóth Árpádnak, egy Juhász Gyulának, egy Kosztolányinak ragyogó életműve mellett domborodik az a többlet, amely a mi irodalmunk vezető szellemeivé teszik őket. Minél több értékkel rakjuk körül nagyjainkat, annál plasztikusabban, nagyságukban megnövekedve fognak ránk visszaragyni. Barta Jánosnak válaszulva elmondotta, hogy ő is a kései Kosztolányit tartja nagyobbak. De az a véleménye, hogy a költő művét kezdeteiben és végső kiterjedésében egyaránt vizsgálni és értékelni kell. Más kérdés, hogy az ifjúkori vagy öregkori művek esnek nagyobb súllyal a latba. Az összefüggést azonban nem szabad szem elől téveszteni. Fontosnak tartja Barta megállapításaiban az extenzitásról mondottakat. E téren sok hibát követtünk el a felszabadulás után — mondotta —, éppen Lukács György regényelméletének kritikátlan elfogadása körül, és emlékszik, hogy milyen felszabadító hatással volt az irodalomtörténetesekre, amikor egy Móricz ünnepségen Révai József azt magyarázta, hogy, noha Móricz parasztról vagy kispolgárról ír, ábrázolása azért extenzív. Elég tehát, ha egy író egyetlenegy ponton mélyen megragadja a társadalomnak egy jelenségét, és ha az ábrázolás igaz, reális, tipikus, az egész társadalmat bevilágítja.

A többi hozzászólásra adott válasz után Bóka László a következőkkel zárta mondani-valóját: úgy véli, „*nagyon a kezdetén állunk annak, hogy magunkat teljes joggal marxista irodalomtörténeteseknek nevezzük, de olyan pillanatokban, amikor ki tudunk mondani egy kegyetlen igazságot anélkül, hogy sárral vernénk be egy költő arcát, akkor biztosan közel járunk ahhoz, hogy marxista irodalomtörténetesek legyünk*”.

A vándorgyűlés zárszavát Weber Antal mondotta el. A három nap tanácskozásait, a referátumokat, a vitában elhangzott felszólalásokat jónak, eredményesnek tartja, örömmel állapítja meg, hogy az elért eredmények szervesen kapcsolódnak a társaság korábbi vitáihoz és egyben biztosítékot jelentenek arra, hogy a jó kezdeményezéseket tovább is folytatni kell. Úgy véli, hogy társaságunk munkájának az a legfőbb célja, hogy megindítsa az erjedést, s az egyes vitákban lerakja azokat az alapokat, amelyekre a következőkben építeni tudunk.

Összefoglalta: Pálmai Kálmán

DARVAS JÓZSEF

IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI*

A vándorgyűlés második napján *Darvas József* Kossuth-díjas író, a Magyar Írók Szövetségének elnöke mondotta el vitaindító referátumát irodalmunk időszerű kérdéseiről. Véleménye szerint a legfontosabb az a tény, hogy irodalmi életünk konszolidációja úgy ment végbe, hogy nem csupán sikerült megvédeni a szocialista realizmus igazságait a revizionista támadásokkal szemben, hanem, miután a dogmatizmus sokféle, az irodalmi élet bázisát szűkítő elemét is sikerült áttörni, korszerű elemekkel bővült a szocialista irodalomról vallott felfogásunk.

A másik fontos eredmény az, hogy a felszabadulás előtti és utáni irodalom közötti túlságosan éles cezúrát sikerült megszüntetni. Ennek következtében a szocialista irodalom örökségét részben megszabadítottuk a dogmatikus ítéletektől vagy előítéletektől, részben pedig ezt az irodalmi örökséget sikerült újra felfedezni. Döntő ebből a szempontból — mondotta —, hogy József Attila életműve végre az őt megillető helyre került, hiszen ennek az életműnek összirodalmunk fejlődése szempontjából rendkívüli jelentősége van. De megtörtént az ún. „elsüllyedt irodalom” fényrehozatala is, s ezáltal mód nyílt a szocialista irodalmi örökség-rendszer újjáértékelésére.

A következő igen fontos mozzanat az előadó szerint e folyamatban az, hogy az új magyar irodalom értékrendje közben átalakult. Széthullott a fordulat éve körül vagy még az előtt kialakult koncepció, amely részben a népiek szűkebb csoportjára, részben — mint mondotta — egy kissé üvegházi tenyészetként felnövesztett derékhadra szűkítette le az új magyar irodalmat. A protokoll-lista — ahogyan ezt emlegetni szokták — felbomlott, a különböző irodalmi csoportosulások erősen differenciálódtak. Így pl. a „népi” írócsoport szétszóródott, az egykori *Új hold* köréhez tartozó írók csoportjának is igen komoly a differenciálódása. Ehhez a folyamathoz tartozik az is, hogy feltört egy új és nagyon tehetséges írónemzedék.

Ez az egész folyamat így együtt — mondotta — egy szélesebb, kevésbé merev értékrendet teremtett a magyar irodalmi életben. Megrázkódtatásokkal, olykor fájdalmas veszteségekkel járt ez a zajlás, ez a sokszor földrengésszerű átalakulás, de alapvető mozzanat e folyamatban mégis irodalmunk, irodalmi életünk egészséges átalakulása volt. Az irodalmi élet atmoszférája megjavult. Ezt egy erőteljes, a réginél feltétlenül egészségesebb vitaszellem is bizonyítja. Új irodalmunk nevekben és művekben is színesebb lett, irányzatokban, törekvésekben gazdagabb és izgalmasabb mondanivalók törtek elő vagy akarnak előtörni. Megnőtt a kísérletező kedv, s az irodalmi kísérletek lehetősége is.

Ez időszakban és ebben a folyamatban ha számban nem is, de jelentőségben feltétlenül erősödött irodalmunk szocialista törzse, s ami a legfontosabb: több szocialista szellemű, izgalmas, eleven, mai mondanivalójú mű látott napvilágot. A legtöbb új talán a drámában

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén, 1961. május 22-én.

született, de figyelemre méltó kísérletekről adhatunk számat a prózában is, új nevek, új tartalmak, új próbálkozások állnak az olvasók előtt. Az előadó jelzésképpen Molnár Géza, Erdős László, Galabárdi Zoltán nevét említette, a fiatalok közül pedig Galambos Lajosra, Tabák Andrássra, Fekete Gyulára hívta fel többek között a figyelmet. Véleménye szerint a lírában azonban elakadt a fejlődés. Közéleti líránkban viszont egy új út biztató csapása tetszik föl, különösen Váci Mihály, Garai Gábor vagy Simon Lajos költészetében.

Az egészséges folyamat igen lényeges jele az, hogy többen olvassák már az új, szocialista írókat, s ennek az az oka, hogy az új irodalom gazdagabban, igazabban, izgalmasabban és színesebben próbál beszélni az életről, a valóságról, mint ahogy régebben történt.

Mindez úgy ment végbe, hogy az egészében véve egészséges fejlődés talaján új ellentmondások keletkeztek, illetőleg a régebbi és feloldatlan ellentmondások új mozzanatokkal bővültek. A továbbiakban elsősorban ezekről az ellentmondásokról beszélt Darvas József, mert — mint mondotta — az előrehaladás szempontjából, mint az élet minden területén, az irodalomban is csak az újonnan keletkező ellentmondások feloldása visz előre bennünket.

Az ellentmondások egyik csoportja magával a konszolidációval van kapcsolatban, az irodalmi élet bázisának a kiszélesítésével, amely a párt helyes irodalompolitikájának egy alapvető mozzanatát jelentette. Voltak olyan nézetek, amelyek szerint nem volt helyes a pártnak ez az irodalmi élet bázisát kiszélesíteni törekvő politikája, s ezt a törekvést megalkuvásnak, opportunizmusnak tartották. Darvas József azt a meggyőződését fejezte ki, hogy feltétlenül helyes volt a párt irodalompolitikája, hiszen csak örülhetünk annak, hogy könyvekben és folyóiratokban egyre több olyan névvel találkozunk, amelyekkel régebben nem igen találkoztunk. Németh Lászlóra, Sinka Istvánra hivatkozott, valamint olyan, a polgári múltból elindult, mégis jelentős írókra és költőkre, mint amilyenek Thurzó Gábor, Szabó Magda vagy Pilinszky János. S éppen úgy örülni lehet, hogy olyan jelentős írók, mint Illyés Gyula s mások egy újabb, felívelő alkotó korszakba jutottak. Irodalmi életünk kiszélesedése tehát a teljesség felé halad. E kiszélesedéssel kapcsolatban baloldali, szektás nézetek időnként még ma is előbukkannak, hiszen ez a konszolidáció nyilvánvalóan azzal jár, hogy szükségszerűen bekerültek és jelen vannak az irodalmi életben olyan ars poeticák, amelyekkel a szocialista írók és kritikusok nem mindenben érthetnek egyet. Az ebből a helyzetből fakadó ellentmondásokat a szektarianizmus időnként még újra meg újra felhasználja a kiszélesedés elleni támadásra.

Darvas József ezután feltette a kérdést: mit mondhat az ember ilyen nézetekkel szemben? Először azt — mondotta —, hogy az élet, az irodalom fejlődése nem őket igazolta. Másodszor azt, hogy a kommunisták nemcsak a magyar irodalom jelenéért, hanem jövődjéért is felelősek.

Nyilvánvalóan, elvi engedmények nélkül, de mindent meg kell tenni azért — hangsúlyozta az előadó —, hogy a magyar irodalom bármilyen jelentőségű, tehetségű, valamit ígérő talentuma benne legyen az élő irodalom folyamatában. Nem vehetjük magunkra az irodalomtörténetnek egy olyan ítéletét, hogy nem tettünk meg mindent azért, hogy egyetlen tehetség se pazarolódjék el. Éppen ezért — folytatta — nem akarjuk még egyszer elkövetni azt a hibát, amit 1951-ben elkövettünk, amikor az első írókongresszuson deklaráltatott a magyar irodalom szocialista alapon létrejött egysége, csak éppen a deklaráción túl a valóság mást mondott. Természetesen mai törekvésünk is az, hogy elérjük a szocialista alapon létrejövő irodalmi egységet, de ezt a ma még nem szocialista ars poeticák betöltésével nem tehetjük meg. Ezeket nyilvánvalóan csak egy folyamatos ideológiai harcban és művészi versenyben lehet legyőzni.

Darvas József utolsó érvként a szektás nézetekkel szemben azt említette, hogy a szűkítő tendenciák végül még annak is ártanak, aminek használni akarnak. A magunk felszabadulás utáni irodalmi fejlődéséből tapasztalhattuk, hogy az irodalmi életből adminisztratív módon kitanácsolt nem szocialista ars poeticát ért veszteségen túl a szűkítő törekvések a szocialista

irodalom veszteségét is jelentették. hiszen a szocialista irodalom elvein belüli mindenfajta szűkítések és torzításokat hoztak létre.

Ezután azt a kérdést tette föl az előadó, hogyan menjünk tovább? Hogyan menjünk előre azon a helyes uton, amely előbb-utóbb a szocialista irodalom primátusához vezet a fejlődésünket? Azt felelte a maga feltette kérdésre, hogy az irodalom természetét bonyolulttan vizsgálva kell okos, helyes és türelmes döntéseket hoznunk. A türelmes irodalmi ítélet néha még hiányzik nálunk — mondotta. Néha olyan leegyszerűsítve gondolkozunk, hogy vagy be-tiltani, vagy mindenestől elfogadni. Vannak helyzetek, amikor csak így lehet dönteni, ítélni. De hogy esetenként van egy harmadik szempont, egy jó értelemben vett „harmadik út”, hogy a marxista értékeléssel a maga helyére tenni egy-egy ars poeticát, egy-egy költői művet, ezzel a legfontosabb eszközzel nem eléggé, illetve nem elég színvonalasan éltünk. Irodalmi életünkben az utóbbi időben egyfajta szellemi kényelmesség uralkodott el, olyan megalkuvás, amely segít elmosni a határokat a szocialista világnézetű irodalom és az azon kívüli vagy azzal csak határos irodalom között.

A kérdések másik csoportja magának a szocialista irodalomnak további perspektívájával és fejlődésével kapcsolatos. S itt tért át Darvas József az ún. maiság kérdésének vizsgálatára. Megállapította, hogy minden irodalom úgy nőtt nagygyá, hogy a kor problémáira próbált emberi válaszokat adni. A mi szocialista irodalmunk is csak akkor nőhet nagygyá, ha a mai ember problémáival foglalkozik. Éppen ezért alapvető kérdés a mai élettel való világnézeti szenvedélyes azonosulás: ez az ugrópontja annak, hogy színvonalban, értékben előbbre jutunk-e vagy sem. Éppen ezért — véleménye szerint — az egész színvonalbeli problémát is erről az oldalról s nemcsak a művészet oldaláról kell felvetni, és a nagyon mélyen és igazán megragadott emberi konfliktusok felől kell közelíteni megoldásához.

Ezek után arról beszélt, hogy a máról a mának szóló írásban bizonyos közbátortalanság figyelhető meg. Féknek és gátnak érzi túlságosan „belterjes” irodalmi életünket. Véleménye szerint élesen megkülönböztethető módon kétfajta irodalmi ízlés és irodalmi ítélet van még jelen nálunk. Az egyik az a fajta értelmiségi ítélet, amelyben a polgári nézetek és előítéletek túlságosan nagy súllyal vannak jelen. A másik ettől meglehetősen külön — a munkások és a parasztok irodalmi ítélete, amely — sajnos — más módon van még fertőzve ugyancsak kispolgári nézetekkel és ítéletekkel, nagyon sokszor megint csak a bestsellert és a ponyvát követelve a máról szóló művektől. Ezért elsőrendű feladata az irodalmi és közoktatási szervezeteknek, hogy ez a belterjesség megszűnjék, hogy az irodalmi közítélkezés ilyen kettősségének véget vessenek, és kialakuljon egy egységes, szocialista irodalmi közvélemény.

A továbbiakban az élő irodalom és az irodalomtudomány kettészakítottságának káros hatásáról beszélt Darvas József, hangsúlyozva, hogy a szocialista irodalomnak rengeteg olyan problémája van, amelyre az elmélettől várna választ.

A következőkben a modernség kérdését vizsgálta az előadó. Azt mondotta, hogy maga is bátortalanul veti fel ezt a kérdést, sokat töpreng és gondolkodik rajta. Nem lehet véletlen az — hangoztatta —, hogy úgyszólván minden szocialista ország irodalmában a legtöbb izgalmat, keresést e körül a probléma körül lehet érezni: a modernség körül. Lengyelországban azt tapasztalta, hogy ott a nyugati filozófiáknak, főleg az egzisztencializmusnak és mindenfajta formalizmusoknak zűrzavara uralkodik, ami bizonyosan nem célravezető, mert írói eredményt hozni nem tudott. Legutóbbi szovjet útja alkalmával más módon, de ugyanezzel a problémafelvetéssel találkozott. A fiatal szovjet írók és költők törekvése is az, hogy más módon beszéljenek a valóságról, mint eddig. A kérdésben még igen sok tisztító, bátor vitára van szükség, mert a modernség, a korszerűség problémájában eddig adott válaszaink semmiképpen sem kielégítőek, többre kell jutnunk, mert az élet, az írói belső anyaggal való viaskodás többet, igazabbat és mélyebbet követel.

Utolsó problémaként Darvas József „félve és töprengve” — mint mondotta — a nemzedéki kérdést vetette fel. Nem intézhető el ez a probléma azzal, hogy nemzedéki kérdés nin-

csen. Az idősebb írók, akik megélték a régi rendszert s most itt élnek az újban, nem akarják tudomásul venni azt, hogy azoknak a fiatal íróknak a számára, akik már ebben a rendszerben lettek írókká, itt nőttek fel, ennek a mostani világnak az ellentmondásai éppen olyan izgalmasak és izgatók, mint amilyenek az „öregek” számára a régi világ ellentmondásai voltak. Ezért több megértést és türelmet kért a fiatalok számára, mert a bírálattal mellett vizsgálni kellene az ő útkeresésüket is, amely járhat sokféle buktatóval, de ezek nélkül a buktatók nélkül soha nem nőttek fel igazán írók.

Darvas József referátuma végén annak a mély meggyőződésének adott kifejezést, hogy véleménye szerint jó úton vagyunk, és soha olyan jó atmoszféra nem volt irodalmunk körül, mint most, mert ebben a légkörben az általa kifejtett ellentmondásokat is fel lehet oldani.

Darvas József előadásának vitája

A vitában elsőnek *Kardos Pál* szólalt fel. Egyetértett azzal a világnézeti szenvedélyességgel, amelyet Darvas József kíván szocialista irodalmunktól, költészetünkötől. Helyeselte az előadónak azt a nézetét, hogy maiságon ne a téma maiságát őrítsük csupán, hanem az író szemléletét is. A felszólaló két dolgot kíván a mai témájú alkotásoktól, tehetséget és írói becsületet.

Ezután *Kiss Ferenc* az előadónak ahhoz a gondolatához kapcsolódott, amelyet ő azokról az írókról mondott, akik nem szocialisták, de kisebb-nagyobb mértékben közelíteni igyekeznek a szocializmushoz. Ezzel kapcsolatban az írók és az irodalomtörténészek viszonyának kérdését fejtegette. Véleménye szerint a referátum nyomán átmehetne a köztudatba az, hogy az irodalomtörténészek a nemzeti irodalomtörténet folyamatában gondolkodnak, gazdái tehát annak is, ami csak közvetve vagy csak részben azonos azzal, amit szocialista irodalomnak vélünk. A kritikus soha nem mondhat le arról, hogy beérkezett nagy írókat, ha nincsenek is mindenben a szocializmus álláspontján, ne buzdítson állandóan a szocialista irodalom eszményeihez való közeledésre. A Darvas-referátum a felszólaló véleménye szerint komplex vizsgálódásra bátorítja a kritikusokat, irodalomtörténészeket.

Weber Antal felszólalásában a Darvas József által felvetett nemzedéki kérdéshez szözlött elsősorban. Kifejtette, hogy ha a különböző generációk esetében az élmények, a valóság forrásai természetszerűleg módosulnak, és mindazok az élmények, amelyek egy-egy adott generációt áthatnak, befolyásolják annak ízlését, szemléletét, egy más generáció esetében, minthogy újabb források kapcsolódnak be a valóság áramlatába, az egész világkép, érzelmi világ, ízlés átalakul, módosul. Ez azonban annyira természetes, mint ahogy az élet előrehalad és nem visszafelé. Ilyen kérdésekkel állandóan szembe kell néznünk. Az irodalmi ábrázolásban az élmény az a közvetítő közeg, amelyen keresztül bizonyos tartalmat kifejezhetünk. És ha az élményvilág változik, ha egy ember más életkorban, más perspektívával tekinti a jövőt, más történelmi eseményeket élt át, akkor nyilvánvaló, hogy a gondolkodásban különbségnek kell lenni, és nyilvánvaló, hogy két ilyen ember, egy idősebb és egy fiatalabb, nem ugyanazt látja a világból még akkor sem, ha nagy általánosságban és a fő elvi kérdésekben megegyezik álláspontjuk. Ennek kapcsán *Weber Antal* a hagyomány kérdéséről is beszélt. Elmondta, hogy a hagyomány is keletkezik és bizonyos generációk számára nem hagyomány az, ami az ifjak számára hagyománynak számít, mert az idősebb generáció ezeket a „hagyományokat” maga teremtetette meg. Az ifjabb generáció ezeket nemcsak mechanikusan viszi tovább, hanem a fejlődés törvényeinél fogva túl is lép rajtuk. És ez természetes és magától értetődő dolog, ami az úgynevezett modernség kérdésében mindig a jogos mozzanatot képviseli. Amikor a moderniségről beszélünk, egyrészt azt a különböző izmusokkal terhelt jelenséget értjük rajta, amelyet ez a szó a nyugati irodalmakban és művészetekben jelent. Kétségtelen, hogy a modernizmusnak vannak ilyen dekadens forrásai is. De a modernizmus más vonatkozásban természetes igény, amely szerint az alakuló életnek megfelelően kell változnia az irodalmi kifejezés formáinak és bizonyos mértékig tartalmi elemeinek is. A modernizmusnak ez a felfogása nem keverhető össze az előbbivel. Az irodalomtörténet is azt bizonyítja, hogy a nagy előrelépések mind szükségszerűek voltak bizonyos korszakokban, sőt még a nagy irodalmi értékek is túl kellett lépni. S a következő generációnak szembe is kellett nézni ezzel a jelenséggel, egyszerűen azért, mert ha nem történt volna meg ez a szembeszállás, akkor nyilvánvalóan nem jöhettek volna létre új kifejezési formák. Véleménye szerint azon kell gondolkodnunk, hogy a modernistának nevezett jelenségek körében mi az, ami sajátos, természetszerű, szükségszerű, a szocialista irodalom érdekében való, és mi az, ami hamis, ami csak látszat, ami csak modern-

kedés. A modernkedés véleménye szerint olyan fiataloknál fordul elő, akik nem találták meg saját helyüket az irodalmi életben, akiknek ízlése, elgondolásai nem állják meg kellően a valóság próbáját, de él bennük a vágy, hogy újat adjanak. Ha ezt a vágyat nem tudják érvényesíteni, akkor beírik pótlásával és tallózzán a magyar és a nyugati mesterek körében, valami olyat fedeznek fel, ami kifejezi bizonytalanságérzéküket, ami valóban kielégíti őket azáltal, hogy eltér, vagy eltérni látszik az általánostól. A különben jogos törekvés ilyenformán megreked és az alkotók pályája zsákutcába jut. Weber Antal szerint helyes modernség az, amely előrevisz, amely új kereteket próbál teremteni a valóban kimondandó mondanivalók számára, nem pedig az a fajta modernség, amely pusztán abban fejeződik ki, hogy a hagyományost egyszerűen felbontja, hogy szereti, műveli a formáknak újszerű kombinációit, de a hagyományok rombolásán kívül — akár a régmúltnak, akár a közeli múltnak a hagyományaira gondolunk — semmi újat nem tud adni. Ezért nyilvánvaló, hogy a kutatások irányának a jogos és természetes mozzanatok, valamint más behatásokból eredő mozzanatok szétválasztása útján kell haladnia. Ezen az úton tehetünk lépéseket a Darvas József által említett kritikai elbátorítalanodás megszüntetésére.

A vita következő felszólalója, *Bóka László* az irodalom és az irodalomtudomány viszonyáról szólva azt a kérészt tolmácsolta az írókhoz, hogy mint irodalomtörténetünk nagyjai közül annyian, foglalkozzanak az irodalomtörténet, az irodalomelmélet kérdéseivel, hiszen az élő írók ítéleteiből mindig sugárzik valami az irodalomhoz közel álló adekvát érzés, amit semmiféle tudomány semmiféle nagyképűségével sem tud pótolni. Szólanak tehát az írók az ő belülről látó, az alkotásmódot belülről ismerő hozzáértésükkel az irodalom kérdéseiről.

A továbbiakban a modernség kérdéséről mondotta el véleményét. Megemlítette, hogy nálunk bátorítatlanul, óvatoskodva szólnak erről a problémáról. A szovjet kritikai életben sokkal bátrabban vetődnek fel ezek a kérdések, mert ott eleve kimondják, nemcsak a vitakozó felek, hanem a vitát lezárók is, hogy valamiféle egyges stílus nem lenne kívánatos, és nem is lenne reális követelmény, mert az emberiségnek nem volt olyan kora, amely egy ilyen irodalmi egységet létrehozott volna. Ezek a szovjet megnyilatkozások a modern élet adta szemléleti lehetőségekből fakadó új kísérleti formákat nem utasítják el, nem tartózkodnak az új megformálás lehetőségeitől. Tehát amikor az új megjelenik, az gyakran tisztító és egyben szenvedélyes is, amikor az újat keressük, akkor eleve ne keressük azt, ami azért nagyjában-egészében mégis csak hasonlít ahhoz, amit eddig csináltunk. Mi olyat keressünk, és ezt kell tennünk kritikai életünkben is, ami merőben különbözik a megelvetől, a szokásostól, amin úgy vitatkozunk, mint ahogy apáink és nagyapáink nemzedéke vitatkozott Ady versein. Az irodalmi jelenségekkel szemben — folytatta *Bóka László* — kétféle magatartásra van szükség. Elsősorban arra az elemző magatartásra, ami mindenekelőtt a kritika feladata és arra a nagyvonalú, az új jelenségeket helyükre tevő bizalomra, ami az irodalompolitika feladata. A kritika ne akarja magára vállalni az irodalompolitika feladatát, az irodalompolitika pedig ne akarja a kritika szűkebb szerepét vállalni, hanem nagy szakaszokat tekintsen át és összefoglaló értékelésekben legyen támogatója az újnak, elvetvén belőle azt, ami fattyúhajtás. A nemzedéki kérdésről szólva kifejtette, hogy a jelenlegi helyzetben a nemzedékek teljes szembenállásának nincsen alapja. Azért, mert az a nemzedék, amely most idősebbnek számít, világnézetben nem áll ellentétben a fiatalok nemzedékével, nem mondhatjuk azt, hogy valamilyen más irányban látja az emberiség fejlődését. Nálunk lehetőség van a nemzedékek nem békés egymás mellett élésének, hanem együttélésének megvalósítására olyan mértékben, amilyenben talán még soha nem volt. Véleménye szerint komoly belső kritikára van szüksége az idősebb generációnak, hogy vajon megérti-e a fiatalok világát. Megérti-e egy egészen más társadalmi alapról induló fiatalok szavát, és nem akadályozza-e kibontakozásukat. A nemzedéki kérdésnek a kulcsa véleménye szerint ott van, hogy az idősebbek szellemük frissége jogán mernek-e olyan fiatalok lenni, hogy megtalálják a fiatalokkal azt a közös fórumot, amely nélkül harmonikus, szép, szocialista irodalmi élet nincsen.

A következő felszólaló, *Juhász Géza*, örömmel üdvözölte a referátum őszinte, elemző hangvételét. Bátorításnak érzi Darvas József szavait, amelyeket a kiadói politika, a kritikai élet, az írók és irodalomtörténészek összefogásának szükségessége tekintetében mondott. A modernség kérdéséhez szólva azt ajánlotta a fiatal íróknak, hogy igyekezzenek saját tapasztalataik alapján eljutni a remekművek alkotásához, bátran élve azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a megváltozott élet, azaz a tartalom, az új forma irányában felvet.

A következőkben *Zolnay Béla* a külföldi és hazai irodalomtudomány néhány újabb publikációját ismertette, az írók és kritikusok figyelmét felhívta arra, hogy az a friss levegő, amelynek jelenlétéről Darvas József beszélt, az irodalomtudomány területére is betört, és megtermékenyítette idősebb és ifjabb irodalomtörténészeinket.

A vita következő felszólalója, *Tóth Dezső* a fiatalabb írógeneráció problémáiról szökött. Az a tapasztalata, hogy a fiatal írók szemléletében hiányzik valamilyen fix pont, valamilyen

Hibaigazítás

E számunk tartalomjegyzékébe tévesen írtuk Zolnai Béla nevét **Zolnay-nak**. Helyesen : **Zolnai**.

távolságtartás, a jelenséggel, a társadalom ellentmondásaival szemben gyakorolt kritikának valamilyen formája. A szocialista szemlélet kérdésében nincs minden rendben. Tematikában megvan a maiság igénye, de a kérdések megközelítése többnyire pesszimista, s az életnek valahogyan az árnyas oldala kerül az ábrázolás középpontjába. Emiatt sok tehetséges író műve nem adható ki. Az az érzése, hogy itt nincs másról szó, mint a pártosság vagy a szocialista mentalitás jelenlétének a korábbi rossz, sematikus és dogmatikus számonkérésétől való félelemről. Ezért bátorítani kell az írókat arra, hogy mindent írjanak meg, minden problémát vessenek fel, csak az a lényeges, hogy tudatukat, írói lényüket marxista mentalitás hassa át. Szűnjék meg az a fajta kettősség, ami különben mindig jellemző egy világnézet hódítása idején, hogy ti. egy világnézet elméleti elsajátítása és annak magatartásbeli vetülete között mindig van feszültség, különösen ilyen történeti, átmeneti időszakokban. Ennek a kettősségnek egymásba olvasztása és feloldása a feltétele annak, hogy ezt a problémát elkerüljük, hogy túljussunk rajta.

A következőkben *K. Nagy Magda* novellairódmunka egyes jelenségeiről szól. Egy-két jól sikerült novella elemzése során azt a véleményt fejezte ki, hogy a lélektani realizmusra ma nekünk is fel kell figyelnünk. Ábrázolni kell az emberek lelkében végbemenő folyamatokat, mert csak a vulgáris felfogás mondhatja azt, hogy a szocialista realizmushoz a valóságnak, a külső valóságnak a pontos leírása tartozik. Igen fontos, hogy fiatal íróink hozzákezdtek belső világunk realitásának ábrázolásához, a belső lényekre figyelnek, azokra a jelenségekre, amelyek az emberekben végbemennek, azokra a viszonyokra, amelyek a családban, a közösségben új módon alakulnak ki. A kritika feladata, hogy elsősorban ezeket az előrevivő mozzanatokat ragadja meg egy-egy fiatal író művében.

A vitában felszólaló *Pándi Pál* a felszabadulás utáni irodalom fejlődésének történeti rajzát adta meg. A fordulat éve táján — mondotta —, mint egykor a Szovjetunióban, a politika igen nagy jelentőséget tulajdonított az irodalom minden mozdulatának, még reflex-mozdulatának is. A hazánkban lezajlott fordulat évében objektíve jelenlevő társadalmi, politikai, ideológiai problémák nem a maguk eredeti bázisán vetődtek fel a nyilvánosság előtt vitakérdésként, hanem áttolódtak az irodalom, az esztétika területére, aminek a legpregnánssabb megnyilatkozása akkor a Lukács—Rudas-vita volt. Ez lényeges kérdéseket vetett fel, de ha arról volt szó, hogy a népi demokrácia osztálytartalmának a problémáját milyen síkban vitassák meg, akkor mégis azt kell mondani, hogy az elsősorban nem esztétikai, hanem alapvető politikai kérdés. De a politikai kérdések nem így, a maguk helyén, a gazdaságpolitikában vagy a művelődéspolitikában vitatódtak meg a nyilvánosság előtt, hanem pl. 1951-ben a sematizmus vitában vetődtek fel. S lényegében ez volt a helyzet egészen 1956-ig. Hogy az osztályharc — folytatta *Pándi Pál* — 1956 után nem irodalmi vetületben szerepelt, hogy a pártvezetés nem az irodalom életén keresztül bonyolította, hanem mindig a maga eredeti területén, ebből tudomásul kell vennünk, hogy az irodalomnak ilyen típusú politikai szerepe nincsen. Tudomásul kell vennünk, hogy az irodalomnak kívülről biztosított fontosságát fel kell, hogy váltsa az irodalomnak belülről kiharcolt jelentősége. Ez alapvető kérdés. Megkérdeshetné valaki, hogy vajon ezzel a felfogással nem becsüljük-e le az irodalmat, nem jutunk-e az irodalomnak, amely a mi történelmünkben rendkívül fontos szerepet játszott, valamilyen értécsökkentő szemléletéhez. *Pándi Pál* úgy véli, hogy nem. Elmondotta, hogy irodalmunknak, főként líránknek mindig volt bizonyos vezető szerepe, különösen a XIX. század elejétől. De líránkak ez a vezetőszerke és ereje mindig a magyar politikai viszonyok gyengeségével függött össze. 1948 és 1953 között is, sőt 1953 és 1956 között is ez volt a helyzet. Most vagyunk először olyan helyzetben — folytatta —, amikor végre a politikai viszonyok ereje szabja meg az irodalomnak a funkcióját. Nem a politikai igazságok kimutatásának a jogát veszi el tőle, hanem azt a kényszert, hogy az egészséges politika helyett beszéljen. Ezen az úton kell tovább haladnunk a közéleti irodalom felé azzal az igénnyel, hogy a művészet maga harcolja ki saját társadalmi jelentőségét és ne kívülről várja, hogy fontosságot tulajdonítsanak neki. Irodalmunk szocialista törzsében, a költőben, a próza- és drámaírókban lát erre biztosítékot. Meg van győződve arról, hogy irodalmunk kiverekshi a maga tényleges, méltó helyét a szocialista magyar társadalom életében.

Ezután *Darvas József* válaszolt a vitában felmerülő kérdésekre, majd *Pándi Pál* zárószavával a vita véget ért.

Összefoglalta: *Pálmai Kálmán*

AZ ÉLŐ MAGYAR IRODALOM KÉRDÉSEI*

KIRÁLY ISTVÁN előadásának vitája

Király István irodalmunk legfontosabb problémájának a polgári ideológia jelenlétét és behatolását tartotta. Hogy ez a kérdés még mindig a legfontosabb, annak okát kritikánk védekező jellegében látta. Igazi, szocialista művekről nem lehet napjainkban alapos elemzést olvasni, s elméleti cikkekkel sem találkozunk, melyek a szocialista realizmus elvi kérdéseit próbálják továbbfejleszteni. Szerinte ifjúságunk érdeklődése is helytelen irányba tolódott el. Általában alig olvasnak olyan jelentős műveket, mint Fagyjev : Az utolsó udege, Solohov : A hazáért harcoltak, Aragon : Nagyhét stb. Kevesen látták az olyan színdarabokat, mint az O'Casey-é, a Rozové, a Krucskovszkijé. E szerzők helyét az ifjúság körében Dürrenmatt, Ionescu, Jimenez foglalta el.

Számot vetett azokkal a véleményekkel, melyek a polgári ideológia behatolása helyett inkább a dogmatizmust tartják hamarabb leküzdendőnek. Egyetért azzal az elgondolással, mely szerint : „Irodalmunk kulskérdése a művészi színvonal emelése. Ezt akadályozta a dogmatizmus a maga szűk, szorító esztétikai elveivel, amely az írói fantáziát, az írói alkotást gúzsba köti.” De nem értett egyet azzal, hogy a dogmatizmus elleni harc révén eltereljük a figyelmet a polgári behatolásról. „Ahogy a munkásmozgalom egészére a revizionizmus a főveszély, úgy az irodalom sem olyan különös terület, ahol a polgári ideológia előtti behódolás lehetséges. Elvetette azt a nézetet is, mely szerint a központi kérdés a népi- és urbánus ellentét lenne. „A szocialista ideológia szempontjából ez mellékes, lényegét nem érintő kérdés.” Mindkettő kispolgári ideológia. A polgári ideológia jelenléte : elbizonytalanodás, elbátortalanodás. „Egy elavult, idejétmúlt kérdés nem homályosíthatja el és nem befolyásolhatja, hogy bátran és határozottan vessünk fel egy élő, valóságos kérdést.”

Itt elsősorban a szocialista és polgári irodalom viszonyának problémáját vetette fel. Elutasította azt a dogmatikus nézetet, mely szerint a polgári irodalom többé már nem képes nagy alkotó műveket létrehozni, mely már csak : pesszimizmusba vesző dekadencia. Szerinte a polgári irodalomnak van egy értékes kritikai realista vonulata, s ez nem ellensége a szocialista realizmusnak, hanem természetes szövetségese. Ezt a problémát a kritikai realizmus és polgári dekadencia közötti határ megvonása teszi nehezzé. A harmadikutas polgári értelmiség egy része az imperializmus elleni csömörét szkeptikusan, irracionális úton próbálja feloldani, továbbá a nyugati irodalomban az imperializmus közvetlen apologetikájának helyét elfoglalta a nehezebben észrevehető, közvetett apologetika. Vita-kérdésnek tartotta azt, hogy nem helyes túlmereven elítélni a nyugati, avantgardista törekvéseket, mert van bennük bizonyos lázadó mozzanatot. A maga részéről azonban lényegesebbnek érzi az anarchikus, individualista szálat, melyek a dekadencia felé hajtják ezeket a műveket. Nem tekinthető viszont vita-kérdés-

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűlésén, 1960. október 23-án.

nek az, hogy van egy határvonal, amely világosan elválasztja egymástól a dekadenciát és a kritikai realizmust, s ez a humanizmus, az ember iránti tisztelet.

A továbbiakban felvetette azt a kérdést, hogy elég bátrak és következetesek vagyunk-e a kritikai realizmus bírálatában, értékelésében, bátran szembeállítjuk-e velük a mi szocialista eszméinket. Itt hangot adott annak az érzésének, hogy ez nem így van. Beszélt Dürrenmatt és Frisch szerinte indokolatlanul nagy kultuszáról: „Irodalmi kritikánk nem érzi át elég mélyen a szocialista irodalom fölényét a kritikai realizmus irodalmával szemben. A szocialista irodalom többletét szem elől téveszti.” (Itt példának Hemingway: *Az öreg halász és a tenger* és Solohov: *Emberi sors* című regényét vetette egybe. Mindkét elbeszélésnek azonos a motívuma, mindkét hős, mindkét emberi élet harcok és küzdelmek után ott áll, s nem talál úgyszólván semmit. De mégis lényegesen más a kettő. Hemingway könyve nagyszerű hitvallás a küzdő emberről, a bátorságról, de mégis valami konok reménytelenség érzését hagyja hátra, mert nincs mögötte semmi cél. Solohov műve viszont felemelő aktivizmust sugall, mert hőse mellett ott van a kislíú. Ott van a közösség, a nép. A biztos tudata annak, hogy az egyén mögött ott van az emberiség, amit az egyén nem tud elvégezni, azt elvégzi a közösség. Ennek a tudata hiányzik Hemingway nagyszerű munkájából. Innen a szkepszis. S ez a tudat van jelen Solohovnál, és innen van a felemelő optimizmus. Itt ragadhatjuk meg a *szocialista realizmus többletét*, azt, hogy az egyénen túl érzi az emberiség, a közösség, a nép erejét. Innen halad új esztétikai kategóriák felé, a forradalmi humanizmus, a művészi távlat kérdése felé, ami fölfele emeli a kritikai realizmus mai legjelentősebb alkotásainak is.

A kritikai realizmus és szocialista realizmus különbségének megvitatása azért fontos, mert csak így tudunk mai irodalmunkban helyes kritikai álláspontot kialakítani. A kritikai realizmusnak mai irodalmunkban is jelentős szerepe van. Számos olyan mű jelenik meg, mely a múlt rendszerről vagy az uralkodó osztályok bukásáról fest értékes képet, anélkül hogy a szocializmus világából valamit is fel tudna villantani. (Itt Ottlik Géza: *Iskola a határon* c. művét említette példának.) De kritikánk csak a legutóbbi időben vetette fel ezt a problémát, hogy a kritikai realizmus mellett mennyire és miért van szükségszerűen jelen a dekadencia is.

Ennek a problémának a kapcsán a továbbiakban a modernizmus kérdéséről beszélt. Megállapította, hogy ennek a szónak van bizonyos vonzó hatása. Ezt részben a sematizmus elleni visszahatással, részben pedig az intellektuális irodalom iránti igénnyel magyarázta. Szerinte azonban a modernizmus nem formai, hanem tartalmi kérdés, a fogalom csak fedőnév a dekadencia számára. A moderniségre hivatkozók elsősorban a XX. század sajátos természetére hivatkoznak. Itt a XX. század mint egy sajátos szellemtörténeti fogalom tér vissza, mely elmosza az egymástól eltérő, egymással vitatkozó jeleket. Pedig két XX. század van. Gorkij, Solohov, Fagyeev, Alexej Tolsztoj, Bertold Brecht, József Attila másfajta XX. századot jelöl, mint Joyce, Michaux, Proust vonala. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a XX. században jelentkezett egy nagy súlyú kritikai irodalom, és jelentkezett a szocialista realista irodalom.

A modernség varázsszó lett, mellyel a realizmus és antirealizmus határát kívánják elmosni. Hangsúlyozta, hogy nem akarja feleleveníteni a realizmus-antirealizmus kérdésének vitáját, de annyit meg kell szerinte állapítani, hogy „mindig volt olyan irodalom, mely az élet, az emberek harcai felé fordult és fordította az emberek figyelmét, és mindig volt olyan irodalom, aminek lényege az élettől való elfordulás volt. Ez az ellentét valóban végighúzódik irodalmunk harcain. Hogy ezt most milyen terminológiával fogom meg, az másodlagos kérdés.” De az irodalomban kétféle irányzat fut egymással párhuzamosan: az egyik az élet, a valóság, az ember harcai felé fordítja a figyelmet, a másik pedig attól eltereli. E gondolat ébrentartása ma különösen fontos, mert van egy szocialista irodalom, amely a maga alkotó módszerével az embert, a valóságot állítja előtérbe. S ezzel szemben van egy irodalom, mely azt mondja, hogy valahol belül, az élettől függetlenül vannak rejtett gazdagságok, amelyeket felszínre hozhat.

„Ez a kétfajta irodalom és ez a kétfajta szemlélet az, amelynek vitáját a modernség címszava megett meg kell látnunk és észre kell vennünk.”

Mit talál a modernista szemlélet a külső világtól elzárkózva, a lélek irdatlan tájain? Az ember teljes reménytelenségét, céltalanságát, mint legnagyobb költői problémát, a borzongást, a semmivel, a nihillel, a halállal szembeni mélységes pesszimizmust. „Azt az irodalmat, mely nem tartja magasra az embert, amely az embert nem nagybetűvel írja, nem lehet másként nevezni, mint dekadensnek.”

Befejezésül még egyszer hangsúlyozta, hogy itt nem formai kérdés vitájáról van szó, hanem kétfajta esztétikának, kétfajta életérzésnek a harcáról. A XX. században egymás mellett él kétfajta XX. század. Egymás mellett él az emberről kétfajta mítosz. Az egyik a Camus-féle sziszifuszi mítosz, a másik, melyet Marx legkedvesebb alakja, Prométheusz fejez ki, a dacos, a lázadó, aki tüzgyújtásával az embereket formálta a maga képére, és társaival szembefordulva megteremtette a szabad, örök emberiség nagy mítoszáét. Kritikai állásfoglalásunkból gyakran hiányzik az öntudatunk. Szembe kell fordulni az elkövetett hibákkal, „de azt az öntudatot elengedni, ami a prométheuszi ember tudatában van, bűn az emberiség ellen, mert ezen annak sorsa múlik.”

Tvardovszkij *Igy volt*-jából felolvasott rész után a következő szavakkal zárta előadását :

„S azt hiszem, ezt az öntudatot, ezt a büszkeséget, aki ott áll a prométheuszi mítosz szolgálatában, mindenki bátran érezheti, hogy mit láttam, tettem a világban, azért a fejemen felelek.”

*

Király István vitaindító előadása után elsőnek *Kolta Ferenc*, a pécsi pedagógiai főiskola tanszékvezető tanára szólalt fel. Azt remélte, hogy a *Jelenkor*-ról több szó esik. Amit különben Király István a folyóiratról mondott, megnyugtatta a szerkesztő bizottságot, amely eddig is a színvonal emelésére és a szocialista szellemben való lapszerkesztésre törekedett. A Király István által kifogásolt passzus egy vitaindító cikk egyetlen mondata volt, ezzel a szerkesztőség sem értett egyet, a cikkben a tartalom és forma elvált egymástól, és éppen az említett írók egymás mellé helyezése lett a tanulmány egyik eszmei fogyatékosága. A vitát a következő számban szerkesztőségi cikk zárja le, ez lesz hivatva arra, hogy a vitaindító cikk eszmei félre-siklását korrigálja.

Bóka László akadémikus, egyetemi tanár felszólalásában kifejtette, hogy az ifjúság műveltségi állapotát ő is aggasztónak találja. Vannak nagyon öröndetes és dicséretes jelenségeket mutató fiatalok, de gyakorlati tapasztalatai alapján állítja, hogy sokan sem a *Kortárs*-at, sem az *Élet és Irodalmat* nem olvassák. Az irodalmat és az ifjúságot közelebb kell hozni egymáshoz. „Rá kell venni az irodalmat — mondta Bóka László —, hogy nagyobb lángokat vessen, hogy messzibb látsszék, az ifjúságot pedig meg kell győzni arról, hogy a láng akkor lángol magasra, ha egy kicsit körülállják, és amikor még csak felpislog, megvédi az első szélétől. Azután már semmiféle szél sem tudja eloltani az igazi tüzet.”

A továbbiakban Ady, Babits, Németh László és a népi írók ifjúkori érdeklődésének kiterjedésével példázta, hogy mindig az első forrásból, sohasem egyoldalúan, hanem széleskörű érdeklődéssel kell a világban tájékozódni. És éppen ezért aggasztó az a jelenség is, hogy ifjúságunk tájékozódása egyre inkább az antológiákra támaszkodik, és ezért egy-egy nép irodalmából csak annyit lát meg, amennyit az antológia szerkesztője eléje tálat.

A modernségről szólva Bóka László kifejtette, hogy a szónak számára mindig nemes és szent zengése volt, és az Ady-kor szóhasználatából került szótárába. Számára a szó mindig valami bátrát, valami forradalmat jelentett, és ha ez az irodalom síkján jelentkezett, akkor mögötte roppant erővel nagy, haladó, új, forradalmi eszmék mozdultak. A modernség igénye, az új eszme súlya kimondásának igénye minden valamire való író legnagyobb becsvágya, és minden valamire való olvasó igénye. A baj ott kezdődik, amikor a modern modernizmus válik, és önmagában egyetlen egyedüli ismerve lesz az irodalomnak. Nem minden újszerű modern és előremutató, mert újszerű például a járvány is és új volt annak idején a penicillin is.

A kritikáról szólva Bóka László megállapította, hogy nagy kritikusok ott szóltak meg, ahol az írói csoportosulások nem klikkszerűen verődtek össze, hanem ahol az írókat valami

nagy eszme, valami nagy irodalmi vagy politikai eszme, valami emberformáló, embert előrevivő eszme tömörítette egybe. Az igazán nagy kritikusok eszmeadóik, nagy propagátorok is egyben, mert a jó kritikus nemcsak reagál arra, amit az író ír, hanem propagálja és formálja is azt, mert a nagy kritikus sohasem a személyt védi vagy támadja, hanem az eszmét, amelynek igazában hisz, amely mellett vagy ellen állást foglal.

Kardos Pál egyetemi tanár a *Jelenkori* vitájáról szólva elmondja, hogy hasonló törekvések jelentkeztek az *Alföld* hasábjain is. Az *Alföld*-ben úi. Barta János vitaindító tanulmányával a tükröződés elméletéről, a művésznek a belső és külső valósághoz való viszonyáról indított vitát. A két hasonló természetű vita is azt példázza, hogy a szocialista eszmeiség védelmére itt is ott is felsorakozott egy fiatal, harcra kész tábor.

A továbbiakban Kardos Pál kifejtette, hogy a szocialista irodalomnak valamiféle „kormánypártisága” optikai csalódás, mert a szocialista irodalom harcát nem provinciálisan, hanem világperspektívában kell szemlélünk. Ebben a világperspektívában tűnik ki, hogy a mi forradalmi irodalmunk egy elég hatalmas, ellenséges világgal áll szemben, amelyet le kell küzdenünk.

Koczkás Sándor felszólalásában a kritikai realizmus tendenciájának és dekadenciájának szétválasztásáról beszélt. Ennek a kérdésnek tüzetesebb vizsgálatát azért tartja fontosnak, mert az 50-es évek magyar irodalmában megjelentek olyan művek is, amelyekben a múlt maradványai felszámolásának segítő folyamatát figyelhettük meg, tehát lényegében egy olyan kritikai realizmust, amely a változott körülmények között szövetsége volt a szocialista realizmusnak. Ezzel szemben napvilágot láttak olyan alkotások is, amelyekben a kritikai realizmus egyfajta dekadens áramlattal és életérzéssel párosult. A kritikának és az irodalomelméletnek számos fogalmat tisztázni kell ahhoz, hogy a nyugati irodalmi áramlatok elemzésekor megfelelő módon szétválaszthassuk a kritikai realizmust ma is előremutató tendenciáit a dekadenciába hajló jelenségektől. Ez a mélyreható elemzés azonban csak úgy oldható meg, ha a humánus és az életigenlés eszmei különbségeit és nem a formai elemeket állítjuk vizsgálataink középpontjába.

Mihályi Gábor a modern nyugati irodalmi áramlatokról szólva megállapította, hogy a marxista kritikának éppen az a feladata, hogy az alkotásokat rendkívül differáltan, marxista szemlében vizsgálja és azt keresse, ami a valóságos probléma, ami a művekben a valóságos humanizmus. A humánus kérdése az alapvető választóvív; ennek alapján ítéltethető meg a kritikai realizmus tendenciája és az öncélú dekadencia egyaránt. A modern irodalom élő törzs, amelyhez egészséges és beteg ágak egyaránt hozzátartoznak, és a marxista feladat éppen az, hogy az egészségeset ápolja, a beteget lenyesse, sohasem feledkezve meg arról, hogy mindkettő az élet talajából nőtt ki. A továbbiakban Mihályi Gábor a szocialista realizmus továbbfejlődésének kérdését érintve egyfajta epigonizmus veszélyéről és a provincializmustól való állandó félelemről szólt.

Király István a felszólalásokra adott válaszában kifejtette, egyetért a követelménnyel, hogy az ifjúság érdeklődése sokoldalú legyen és eredeti forrásokból táplálkozzék. Véleménye szerint a mai ifjúságban több a türelmetlen hit és a lelkesedés, mint gondolnánk, tud dönteni és állást foglalni, és éppen ez az, amit a mai kritikának is táplálnia kell. — A provincializmus nem művelődéskategóriai fogalom, hanem történelmi. Provincializmus ott van, ahol az ember nem látja meg a történelem fősodráit; provinciális gondolkodású az, aki az emberiség országútján kívül esik. A provincializmusnak hazánkban három fajtája hatott a múltban: a dogmatikus, szektás provincializmus, amely nem mert szabadon és merészen beleilleszkedni az egész világ fejlődésébe, a népies provincializmus, amely hungarocentrikus szemléletével maradt kívül a történelem fősodrából és a sznobisztikus provincializmus, amely egyszerűen nem tudott különbséget tenni lényeges és lényegtelen között.

A nyugati dekadenciával erősen vegyült és ennek hazai változatában is jelen levő irodalom iránti érdeklődést, amely elsősorban értelmiségi körökben tapasztalható, Király István azzal magyarázza, hogy az ellenforradalom lelki iszapjának levezetéséhez hosszú idő szükséges. Nagyon sok becsületes, tiszta, jószándékú emberben is megmaradt az egyszer megküzdött hit átmeneti megingása, s ez — ha átmenetileg is — bizonyos mértékű közönyhöz, székepszishez vezetett.

A mai magyar kritika „elemező” realizmusának kérdése irodalmunkban az átmenet fontos kérdésévé válik. Valóban rendkívül lényeges, hogy az átmenet problémáit hogyan oldjuk fel. Nem helyes azért úgy kategorizálni, hogy van szocialista realizmus idehaza és azon túl minden dekadens. A realizmus átmeneti formáit fel kell tárni, és a kritika akkor követ el mulasztást, ha ezek között az átmeneti formák között nem mutatja ki élesen a dekadens jelenségeket és ezzel magának az átmenetnek folyamatát nehezíti.

Összefoglalta: Miklós Róbert

MÁDL ANTAL

A NÉMET KÉRDÉS AZ ÚJ NÉMET IRODALOMBAN

„A nagy Karthágó három háborút viselt. Hatalmas volt még az első után, még lakható a második után. A harmadik után nyoma veszett.”

(Bertolt Brecht: Offener Brief an die deutschen Künstler und Schriftsteller. — Berlin 1951)

Az 1961. augusztus 13-án fogantatosított intézkedések a Német Demokratikus Köztársaság fővárosában, amelyek szükségszerűen választ jelentettek a nyugatnémet politikusok sorozatos, békét veszélyeztető neofasiszta tetteire, a két német állam íróinál is élénk visszhangra találtak. Különösen az NDK írói szolgáltattak írásaikkal, sőt nem egy esetben tetteikkel is szép példákat ezekben a napokban arra, hogy mennyire együtt éreznek és haladnak népükkel. A Német Szocialista Egységpárt lapja, a *Neues Deutschland* augusztus 13-át követően rendszeresen hírt ad azokról a látogatásokról, amelyeket a Német Írószövetség tagjai csakúgy mint más művészeti ágak képviselői tettek a Berlint, az NDK-t és mondhatjuk a világbékét védelmező német katonáknál. Az agg Arnold Zweigtől kezdve a prózaíró Gotschén, Stefan Hermlin, Willi Bredelen, Bodo Uhse keresztül egészen Helmut Baierlig és Herbert Nachbarig számosan nyilatkoztak — ami nyugati kollégáik kérdéseire is választ jelent —, hogy teljes mértékben egyetértenek és támogatják kormányuknak és népüknek a béke védelmét és az antifasiszta harc erősítését célzó intézkedéseit.¹

Ahogy a német békeszerződésért folyó harc igen régi keletű és augusztus 13. ennek csak egyik, bár igen jelentős állomása, úgy az irodalomban is a német írók mostani magatartása az elmúlt 15 év irodalmi életének szükségszerű következménye. Érthető, hogy ez az írói magatartás más az NDK íróinál, akik a népellenes múlt következetes leszámolása közepette bontakoztathatták ki tevékenységüket, és más azoknál a nyugatnémet haladó gondolkodású íróknál, akik néhány évvel a háború után felismerték a refaszizálódás veszélyét, szembehelyezkedtek vele, de igazi perspektíva hiányában és népükhöz fűződő mély kapcsolat nélkül mind a mai napig nem tudták rezignált lemondástól terhes aggodalmukat minden esetben leküzdeni. Szöges ellentétben állnak ezzel az írói magatartással azok a nyugatnémet írók és költők, akik a háborús generálisok egykori visszaemlékezéseiből merítik témájukat, és a reakciós múlt, elsősorban a nagyfrigyesi porosz és a hitleri fasiszta módszerek folytatására tüzelnek.

A kettéosztott Németország és különösen a főváros erőszakos szétválasztása a német irodalomban az elmúlt másfél évtizedben állandóan visszatérő téma és probléma is egyben, s mély kihatása az egész németnyelvű irodalomra szinte felmérhetetlen. „Egy országban, amely ketté van választva, mint Németország, a kettéválasztás számos gondolkodási folyamatban, tapasztalatban és visszaemlékezésekben, egészen a nyelvhasználatig érezhető” — állapí-

¹ Vö. a *Neues Deutschland* 1961. augusztus 19., 21., 26., szeptember 2. számait.

totta meg Anna Seghers a közelmúltban az NDK írók V. kongresszusán.² Ennek a rendellenes állapotból adódó problematikának ábrázolása igen nehéz és egyre újabb feladatok elé állítja a német írókat; az NDK viszonylatában nagy részben olyanok elé, amelyek más szocialista államok irodalma számára szinte teljesen ismeretlenek, s amelyeket ezért kizárólag maguknak a német íróknak kell megoldaniuk. Az említett kongresszus számot adhatott arról, hogy írók és költők sikeresen helyt álltak és műveikkel máris lerakták az alakuló szocialista realista német irodalom alapköveit. Ugyanakkor a megosztott ország és a fokozódó fasizálódás nyugaton odavezetett, hogy egységes német irodalom nem alakulhatott ki, hogy éles ellentét támadt a fasizmusból és a második világháborúból a kellő tanulságokat levont írók és Adenauer elvtelen írói támogatói között.

Számos, a többi népi demokráciák és az egyéb nyugati államok irodalmában ismeretlen vonás mutatkozott meg német írók műveiben az elmúlt másfél évtized alatt már pusztán tematikai síkon is. A háború utáni négy zónából csak fokozatosan alakult ki a két gazdasági egységet és elsősorban két külön társadalmi formát képező német állam, s ennek megfelelően az irodalom is csak néhány évvel a háború után tükrözhetette és ölelhetette fel tematikájában ezt a fokozatosan kibontakozó különbséget. Az NDK íróinál egy évtizeddel ezelőtt történtek meg az első jelentős kísérletek az új, az alakuló szocialista embertípus megrajzolására. Eduard Claudius irodalmi riportja *A nehéz kezdetről*³ a nyugatberlini tőkéseknek Kelet-Berlinben irányított szabotázsakcióit mutatja be, és szembeállítja velük azokat az új embereket, azokat a munkásból lett vezetőket és egyszerű munkásokat, akik az új gyárat a magukénak érzik. Ebben a riportban történik meg az egyik első kísérlet arra is, hogy az új embert a gyárkapun kívül, magánéletében is bemutassa, egyéni ügyeiben is éreztesse a különbséget. Különösen Nyugat-Berlin izgatott, erkölcstelen légköre és az NDK főváros lakóinak harmónikus élete közötti különbség érzékelteti ezt igen hatásosan. Stefan Hermlin *Mansfeldi oratorium* (1950), Willi Bredel *Öven nap* (1950) és Kuba (Kurt Barthel) *Költemény az emberről* (1949) című művek jelentik Claudius könyve mellett az első mérföldköveket az új embernek, a munkához és a megváltozott szocialista tulajdonhoz való új viszonyának az ábrázolásában.

A következő években a Nyugat-Berlinből és Nyugat-Németország egészéből kiinduló sorozatos provokatív mesterkedések állandó témát jelentettek az NDK-beli írók műveiben. A különféle szabotázsakciók a filmekben éppenúgy mint írói alkotásokban, sőt újabbban televízió játékokban is állandóan visszatérnek. A továbbiakban aztán a nyugati részről megnyilvánuló közvetlen gazdasági szabotázsakciók két újabb dologgal egészültek ki. A fejlődő NDK-beli ipar láttán a vezető szakemberek nyugatra csalása lett egyik kedvelt téma, a másik pedig a Nyugat-Berlinben és az NDK határai mentén lebonyolított revansista gyűlések és szervezkedések leírása. Stefan Heym a közelmúltban egy kötet elbeszélést szentelt a keletnyugatberlini kérdésnek. A kötet egyik legsikerültebb elbeszélése, „A bacilus”⁴ bemutatja, hogy a majnai Frankfurtban székelő egyik nyugatnémet konszern hogyan csalja át az NDK üzemek vezető szakembereit és tudósait. Ez azonban csak egy része az elbeszélésnek. Heym képes bepillantást adni a nyugatnémet gazdasági életbe, érzékelteti, hogy a Keletről átcsalt szakemberek odaát nem találják helyüket, gyanú övezi tevékenységüket és tulajdonképpen félreállítják őket. Az említett másik problémát a nyugatberlini revansista találkozókat Franz Fühmann — igen tehetséges fiatalabb novellista — ábrázolja. Az általa érintett téma egészen a háború idejére és az azt követő első évekre nyúlik vissza; és az áttelepültek kérdésével foglalkozik, „... akik az egyik Németországban földet és házat és tisztességes munkát kaptak, a másik Németországban pedig rég divatját múlt „népi” egyenruhákba bújtatták az áttelepültek gyermekeit, előtűk pedig olyan reményt csillantottak, amelynek valóra váltásához

² *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 8. füzet, 22. o.

³ Eduard Claudius: *Vom schweren Anfang*. — Berlin: Verlag Neues Leben 1950.

⁴ Magyarul is megjelent: *Nagyvilág* 1959. évf. 10. sz. 1507 — 1518. o.

majdan gyilkosságok tapadnak.”⁵ Fühmann *Csehek a tengernél* című novellája bemutatja, hogyan nyugtalanítanak egyszerű áttelepült embereket a különféle revansista találkozók. Az író személyes élményét, Nyugat-Berlinben szerzett benyomásait leírva, arról beszél, hogy az egykori báró a szónoki emelvényen és a találkozó valamennyi résztvevője egy régen elmúlt világra emlékeztették, arra a világra, amelynek ezek csak itt felejtett, halott képviselői.

A fiatal Karl-Heinz Jakobs egyik elbeszélése az NDK szocialista mezőgazdaságában érzékelteti a kettéosztott német fővárosból adódható problémát.⁶ „Hőse”, egy fasiszta múltú nagygazda nyugatberlini bankban helyezi el jövedelmét, hogy majd alkalomadtán átszökjön és ott éljen. Ez az elbeszélés érinti, hogy a jelen magatartás jelentős mértékben a múltban betöltött szerep függvénye. Jakobs *Március* c. elbeszélésének „hőse” nyugaton akar magának létalapot teremteni, de mégsem óhajt megválni birtokától, reménykedve abban, hogy a nyugat-németországi élet még az ország keleti felében is visszatérhet. Az elbeszélés ezzel utal arra a nyugatnémet haladásellenes írók műveiben állandóan visszatérő motívumra, hogy a nyugat valóságát az NDK számára mint „perspektívát” jelöljék meg. Ezek a jelenségek, amelyeknek az írói művek természetesen csak tükröződései, is bizonyítják, hogy a „frontváros” korlátlan kártevő lehetősége mennyit árthatott az NDK-ban.

A legátfogóbban, mondhatnók klasszikus formában ábrázolja az egész problémát Anna Seghers *Döntés* című, nálunk is megjelent regénye. „Főcélom volt — mondja regényéről maga az író —, hogy megmutassam, hogyan hat napjainkban az a szakadás, amely a világot két részre osztja, életünk minden területén, a legintimebb és legegényibb területén is. Az embernek a szerelemben, házasságban, hivatásában éppen úgy döntenie kell, mint a politikai vagy a gazdasági életben. Senki nem vonhatja ki magát; az élet mindenkinek neki-szegezi a kérdést: ki mellett és ki ellen vagy?”⁷ Seghers regényének éppen az a nagy érdeme, hogy túl a gazdasági szabotázsakciók és a káros múlt kihatásának bemutatásán érzékeltetni tudja, hogy a kettéosztott ország kegyetlen valósága nem kímél meg senkit; válaszra, állásfoglalásra kényszerít mindenkit. Nem riad vissza attól sem, hogy egyéni tragédiákon keresztül is bemutassa, mit jelent a kettéválasztott ország. Alakjai, akik az ország nyugati és keleti felében vagy azon kívül élnek, nem sematikus sablonfigurák, hanem élő emberek, akik más-más múlttal terheltek, különféle nézeteket vallanak és semmiképpen sem egyértelműen hősök vagy gonosztevők. A két főalak, Richard Hagen és Robert Lobse múltjának ecsetelésével az író a jelen mellett a fasiszta éveket is bevonja regényének cselekményébe, és módot talál arra, hogy leszámoljon ezzel a múlttal, s minden káros utóhatásával.

Ez a múlt ott kísért napjaink minden német írójánál, és a hozzá való viszony egyúttal állásfoglalást jelent saját korának legfontosabb kérdéseiben, döntést jelent a háború vagy a béke mellett. Berlin természetellenes helyzete megszólaltatott számos nyugatnémet író, s közülük sokat az NDK élete és társadalmi rendszere is erősen foglalkoztat. Azonban ezen a ponton mutatkozik meg, hogy a nyugatnémet antikommunista propaganda hatása szinte egészen a legutóbbi évekig mennyire meg tudta téveszteni még az oppozíciós, az adenaueri Németország politikáját ellenző írókat is, és teljesen hatása alatt tartja még ma is azokat, akik hitelt adnak Strauss háborús szólamainak. A múlttal való hiányos leszámolás, vagy ennek a múltnak közvetlen folytatása, amire ugyancsak sok példa van, lehetővé teszi Nyugat-Németországban, hogy a fasiszta évek olyan közismert írói mint Ernst Jünger és mások újra az irodalmi élet homlokterébe kerüljenek.

Egy a közelmúltban megjelent elbeszéléskötet Weyrauch szerkesztésében* — bár kritikai szándékkal fordul a Szövetségi Köztársaság felé — mégis rágalom sorozata nemcsak egyszerűen valótlanságok halmaza, hanem még a jóízlést is sérti. Különösen Walter Jens *Egy*

⁵ Vö. *Neues Deutschland*, 1961. augusztus 19.

⁶ Vö. *Einheit* 1961. évf. 3. sz. 429. o.

⁷ *Neue Deutsche Literatur* 1959. évf. 8. füzet, 52–53. o.

* „Ich lebe in der Bundesrepublik” (A Szövetségi Köztársaságban élek). — München: Paul List Verlag 1960.

nap Berlinben című híradása hemzseg a valótlan állításoktól. Képzelt utasa nyugatnémet autóbusszon jön Kelet-Berlinbe, ahol közvetlenül a szektorhatárnál „... cigarettacsikkeket szedegető emberekre talál”, a „harmincas évek szegényeinek a szagát érzi” és „kolduló gyermekeket lát”.⁹ Jens még ugyanakkor az „ártatlanabbak” közé tartozik, ő csak „hírt ad” a kommunista fővárosról.

A fasiszta és ma is tevékeny Ernst Jüngerrel együtt különösen Scholz *A Spree zöld partján* című regénye fejezi ki a legjobban a nyugatnémet neofasiszta törekvéseket. Jüngernél és nála is nem egyszerűen híradásról van szó. Nyugat-Berlin polgári köréi állnak a regény központjában; egy arisztokratikus gondolkodású, szekta jellegű csoport, amely az egykori junkerporosz katonatiszti tradíciókat ápolja, és osztályhelyzetéből adódó izoláltságát Nyugat-Berlin szigethelyzetére igyekszik átvezetni. Szereplői „hősök”, akik a kommunista tengerben „porosz” állhatatossággal helytállnak. Nyugat-Berlin az egykori keletporosz területek politikai hagyományát örökli a regényben, szigetjellegzet ölt, szimbolikus jelentést kap. Ezzel a szigettel és arisztokratikusan fennkölt, „felsőbbrendű” embereivel helyezi szembe az író az NDK fővárosának lakóit, akikről csak azt tudja ismételgetni, amit valamennyi CDU-lap évek óta harsog az egyszerű nyugatnémet emberek fülébe. Scholz újabb könyve, amely színvonalban nem, de uszító hangjában az előbbin is túlesz — *Most örülj Berlin* — ismét csak a „frontvárossal” foglalkozik. Még egy kimondottan Adenauer-párti lap is csak egyetlen „pozitívumot” állapíthatott meg a könyvről, azt ugyanis, hogy „Scholz könyve egyetlen egy dologban különbözik számos német író műveitől” éspedig „egyértelmű, minden fajta baloldali beállítottságú komplexumoktól mentes antikommunizmusában”.¹⁰

Ezért a dicséretért azonban többen is versengenek Scholzzal, akik tehetségben esetleg alulmaradnak, de uszító propagandájukkal még felül is múlják. Martin Josef Bauer, aki ugyancsak tipikus képviselője ennek a nyugatnémet ún. „második irodalomnak”, Scholz sziget-szimbolumát és hősi állhatatosságát az egész nyugat-európai katolikus civilizációra terjeszti ki, amely önmagán kívül az egyéb földrészeket, s elsősorban Amerikát hivatott megvédeni a mindent veszélyeztető kommunizmus továbbterjedésétől. *Ameddig a lábaim bírják* című regényét az egyik hamburgi diáklap „az Oroszország elleni propagandakönyvnek” nevezi.¹¹ Hasonló szellemben fogant H. G. Konsalik könyve, *A szálíngráuli orvos* is, amely semmi más, mint a fajelmélet újbóli felelevenítése egy szovjet fogságba került német orvos magatartásán keresztül. Erich Kern, Heinrich Eisen és mások átvezetnek fokozatosan az igényes irodalomtól a generálisok visszaemlékezéseiből táplálkozó „Landser” ponyvasorozatba, amely műfajból a már említett hamburgi diáklap szerint évente kb. 20 millió füzet jelenik meg. Ez annyit jelent, hogy a Német Szövetségi Köztársaság felnőtt lakosságát számítva kb. egy főre évi egy ilyen „Landser”-füzet jut. Nem felelne meg a valóságnak, ha azt állítanánk, hogy minden esetben leplezetlen nyíltsággal beszélnek ezek a sajtótermékek egy újabb háborúról. Egyik-másik visszaemlékezésszerűn „csak” egyéni hőstetteket mond el. Mások „csak” régi német katonai erényeket dicsőítenek. Érzelmes szentimentalizmus és hazafiúi fájdalom az „elvesztett” keleti területek miatt található bennük, nem uszítanak okvetlen leplezetlenül azok visszafoglalására. De mindezek együttesen tömegpszichológiai hatásra törekednek, s ez sok esetben sikerül is. A háborús élmények tárgyalása „általános emberi” szempontból — anélkül, hogy felvetnék a kérdést: ki kezdte a háborút és miért, vagy ki a felelős a háborúban bekövetkezett pusztulásokért — már önmagában is bizonyítja, hogy ennek a „második irodalomnak” a képviselői nem számoltak le a német fasiszta múlttal, hanem annak folytatásán, újjáélesztésén munkálkodnak. Pedig éppen a szembenézés saját múltjukkal tette képessé a német irodalom mai legjobb képviselőit arra, hogy színvonalas műveket alkossanak. Ezt bizonyítja az NDK irodalmi élete csakúgy, mint a legjobb nyugatnémet kritikai realista írók munkássága.

⁹ „Ich lebe in der Bundesrepublik“... — Walter Jens: Ein Tag in Berlin. — 77–78. old.¹

¹⁰ L. *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 7. füzet, 24. o.

¹¹ Vö. *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 5. füzet, 79. o.

A mai egészséges irodalmi élet kialakításához arra volt szükség, hogy számvetést végezzenek az egyes írók a német nép jó és rossz örökségéről. Egy mai német irodalmi mű megítélésénél éppen ezért nem elvetendő szempont annak vizsgálata, hogy milyen mértékben következett be ez a lelkiismeretvizsgálás, és hogy az író milyen tradíciókat folytat, a német klasszikus irodalomét vagy a nagyfrigyesei porosz militarizmusét, a forradalmi-proletár írócsoportét vagy a weimari köztársaság fasizálódó elemeit, a hitleri Németországot vagy a fasizmus elől az emigrációba kényszerült 250 polgári haladó és kommunista német íróét.

Az NDK írói sorában az utóbbi években szép számban jelentek meg olyan művek, amelyek magas fokú művészi igényességgel számoltak le a fasiszta múlttal és találták meg a német szellemi életben és elsősorban a német irodalomban azokat a tradíciókat, amelyeket folytatva, komoly erőfeszítéseket tehettek a szocialista realizmus klasszikus művei megalkotásáért. A kezdő lépést ehhez közvetlen a háború után tette meg a német irodalom, amikor képviselői hazatérve Hitler elveszett háborújából vagy a fogságból, a koncentrációs táborból vagy külföldi emigrációból, először saját egyéni lelkiismeretüknek próbálták számot adni a háborús évekről. A fiatalon elhunyt Wolfgang Borchert *Kinn, az ajtó előtt*¹² című drámája jelentette az egyik legszínvonalasabb kísérletet ezen a téren. Ugyancsak ő volt az, ki programot is igyekezett adni a háborúban nihilistává üresedett fiatal német íróknak, amikor a múlt hazugságaival ellentétben, konkrét reális nyelvet követelt az irodalom számára.

Víszonylag könnyebb volt megtalálni az utat a háború utáni kilátástalanságból az akkori szovjet zóna területén, ahová az emigrációs írók nagy többsége igen hamar visszatért, nemcsak külföldön született művekkel tarsolyukban, hanem konkrét életcéllal, gyakran szilárd marxista—leninista világnézettel. Ennek volt köszönhető, hogy már a negyvenes évek második felében sorra jelennek meg az emigrációban készült, de a német olvasó közönség számára még ismeretlen művek, amelyek elsősorban a fasizmussal való könyörtelen leszámolást, a fasizmus valódi arcának megmutatását tartották céljuknak. Ezeket az emigrációban készült műveket hamar újabbnak is követték, amelyek témáikban ugyancsak még ezzel a múlttal foglalkoztak, de már a jelen építésének perspektívája és lendülete határozta meg ütemüket. A koncentrációs táborokról szóló regények és az emigránsok szemszögével vázolt hitleri Németország képe tovább kiteljesedik később, amikor a háborúból visszatért fiatal generáció képviselői is megírják a maguk háborús regényeit, persze nem úgy, mint ahogyan a Nyugat-Németországban letelepedett generálisok visszaemlékezéseiket, hanem a valóságnak megfelelően. Az így teljesnek mondható irodalmi kép a fasizmusról és a második világháborúról folytatást nyert régi emigránsok és fiatalok közös erőfeszítése nyomán az elmúlt években, amikor az NDK életének ábrázolása, a szocializmus építése és vele együtt a nyugatnémet neofasiszta tendenciák elleni harc került előtérbe. A lírában Johannes R. Becher neve jelképezi számos más költővel együtt ezt az utat, a drámában Brecht epikus színháza és Friedrich Wolf proletár darabjai nyomán bontakozik ki ez az új dráma, amelynek Helmut Baierl *Frau Flinze* jelenti az egyik legújabb kimagasló csúcsát. A regény terén a tucatnyi kiemelkedő új mű körül csak a legfontosabbakat említjük: Anna Seghers: *Döntés*-ét, Strittmatternek a Grimms-hausen írói módszerére emlékeztető *Csodatevőjét*, Marchwitza bányásztrilógiájának, a Kumiaksnak utolsó kötetét és mint egyik legújabb eredményt Dieter Noll *Werner Holt kalandjai* című regényét.

Nem olyan egyértelmű és következetes az az út, amit a nyugatnémet irodalmi élet tett meg ugyanebben az időben. A csekély számú emigráns, akik a nyugati zónákban telepedtek le a háború után, az ún. „belső emigráció” képviselői és a háborúból visszatért, nagybárá fiatal kezdő írók az első időkben látszólag együtt haladtak a fasizmus teljes leszámolásának követelésében és a demokratikus fejlődés útjának keresésében. Első látszatra Adenauer

¹² Wolfgang Borchert: *Das Gesamtwerk*. — Halle: Mitteldeutscher Verlag 1957. — 127—205. o. L. ehhez még Hans Bender: *Ende — Übergang — Anfang*. — 15 Jahre Gegenwartsliteratur. — *Akzente*, Zeitschrift für Dichtung, 1961. évf. 4. füzet, 378. o.

pártjának kultúrpolitikai frázisai is, amelyek a polgári művész számára a teljes szabadságot proklamálták, ebbe az irányba mutattak. Nem telt el azonban hosszú idő és már heves viták indultak a német líra körül, hogy vajon lehet-e egyáltalán ábrázolni a múltat vagy pedig a Hoffmannsthal és George által képviselt kései polgári dekadens utat kell követni. Az expresszionista Gottfried Benn, a „belső emigráció” egyik képviselője, aki a hitleri politikának eleinte erősen behódolt, jelenti a lírikusok egyik példaképét. Ő fogalmazza meg a háború utáni nyugat-német líra feladatát, amikor azt hangsúlyozza, hogy „ejtsem ámulatba és legyen virtuóz”. Az egzisztencializmus és a szürrealisták sem vártak ezek után már soká magukra.

Kimondottan politikai megnyilvánulás első ízben akkor volt tapasztalható nyugat-német írói körökben, amikor 1947-ben egy kisebb csoport, akik azóta mint a „47-es csoport” tagjai ismertek, látva, hogy a fasiszta múlttal való leszámolás helyett Nyugat-Németországban egy újabb fasiszta veszély fenyeget, szembehelezkedtek a hivatalos politikával. Képviselői nagyjából a fiatalabb generációból kerültek ki, akik a háború alatti tapasztalataik alapján váltak antifasisztákká. Írói munkásságukban és politikai nézeteikben nem egységesek. Írói példaképeiket nem a német kritikai realizmus nagy képviselőinél keresték, s így Thomas Mann, Heinrich Mann, Feuchtwanger, Leonhard Frank és mások hatása itt alig érvényesült, de még kevésbé az emigrációs irodalom vagy a weimári évek proletár íróinak kezdeményezése. Sokkal inkább hatott rájuk a mai nyugateurópai és gyakran az amerikai irodalom. Hiányzik tehát ezeknél az íróknál az a kontinuitás, ami az NDK irodalmi életében megtalálható. Feltehetően egyik oka ez is az irodalmi közvélemény hiányának, amelyet oly gyakran fájlnak, és amelynek létezését annyira csodálják az NDK-ban.

Ennek az írói csoportnak egyik képviselője, Hans Magnus Enzensberger a német írók ezévi PEN ülésén felvetette azt a kérdést, vajon „mi írók egy adandó polgárháború esetén, amelynek előkészületei szinte folyamatban vannak, a háború mellett vagyunk-e vagy ellene?”¹³ Kérdésfeltevése mindennél jobban bizonyítja, hogy ő és írotársai is a német politikai élet útjén tartják a kezüket, és írói felelősséget éreznek mindazért, ami Németország mindkét részében történik. Enzensberger és társai éppen úgy, mint az NDK írói, ellenzik a polgárháborút, amit az ország nyugati részében előkészítenek, és amit a már említett „második irodalom” szemrebbenés nélkül támogat. A tiltakozást az ilyen polgárháború ellen a legjobban kifejezik ezeknek az ellenzéki íróknak a művei. Igaz, kevés jutott el közülük oda, hogy az NDK-ról a valóságnak megfelelően nyilatkozzék, éppen azért, mert nem ismerik az NDK életét, kivéve talán néhányukat, így például Richtert, aki egy NDK-beli útján szerzett tapasztalatai alapján kezdi megváltoztatni régebbi nézeteit, vagy Geisslert, aki kiutat keresve a nyugat-német „gazdasági csoda” világából az NDK felé irányítja tekintetét. Többségük még hisz a hamis propagandának. Bizonyos ellenzéki álláspont — amelynek foka megint igen eltérő — azonban valamennyiüket jellemzi. Ez az oppozíció vezetett jelentős művek megalkotásához az elmúlt években, így Böll *Biliárd fél tízkor* című regénye, Geissler *Kérdésfeltevése*, Günter Grass *Fémdobja*, Paul Schallück *Engelbert Reinekeje*, stb. Az ellenzéki álláspont foka igen különböző, viszont egyértelműen fokozódott az elmúlt években, ami a kritikai realista irodalom törvényszerűségei szerint elkerülhetetlen is. Wolfgang Koeppen nálunk is ismert könyve, a *Halál Rómában* (1954) megjelenésekor az oppozíciós nyugati balszárnynak egyik kimagasló irodalmi és világnézeti teljesítménye volt. Ő ábrázolta elsőnek az újból aktivizált fasiszta háborús bűnös típusát Nyugatnémetországban. Ahogyan Adenauer állama túlhaladt ezen a fokon, úgy haladnak ellenkező irányban a balszárny írói is. Heinrich Böll eddigi írói fejlődése egyik jellemző példája ennek a fejlődésnek. Első műveiben a háborút és az abban bekövetkezett pusztulást még a vallásos ember megnyugvó fatalizmusával fogadta, egyedül szociális tiltakozás szólalt meg sorai között a gazdagok ellen. Későbbi munkái már párhuzamosan vezetik a sorsszerűség és a felelősség kérdését, míg legutóbbi jól sikerült regényében

¹³ *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 8. füzet, 62. o.

már a fasiszta veszély elleni akciók szükségességét sürgeti.¹⁴ Ennek az akciószükségtségnek a jellemző példája Schallück is, aki említett könyvében egy pedagógust állít szembe egy egész tantestület refaszizálódó nevelő tendenciáival.

Az utóbbi években így kibontakozott nyugatnémet regényirodalom joggal kapta a kritikai realizmus megjelölést, mert ha más módszerekkel is, mint a kritikai realista elődök, de mégis folytatását jelenti a kritikai realista német irodalomnak. Ezek az írók példát szolgáltatottak az elmúlt években arra, hogy az NDK pusztá léte olyan helyzetet teremtett, amely a nyugatnémet íróknak, minden hazug propaganda ellenére, megadja a lehetőséget a kritikai realista állásfoglalásra. Ez az irodalom természetes szükségszerűségből szövetségesre talál az NDK íróinál, hiszen az alapvető cél ugyanaz: harc a neofasizmus ellen, ami egyértelmű a háború megakadályozásáért folytatott erőfeszítéssel és a békéért folytatott harccal.

A német irodalom ma szükségyszerűen igen sokat foglalkozik a haza sorsával, jövőjével. Szinte állandó témát jelent a kettéválasztott országból adódó politikai, világnézeti, gazdasági s nem egyszer egyéni problémák egész sora. Berlin pedig mintegy gyűjtőlencséje ezeknek a problémáknak. A német írók túlnyomó nagy többsége az alapvető kérdésben, a háború vagy béke kérdésében, a fasiszta veszély elkerülésének kérdésében döntött és ezt a döntést műveikkel bebizonyították. Elenyésző a száma azoknak, akik Jüngerrel, Scholzcal, Bauerrel, Konsalikkal, Dwingerrel és másokkal együtt a hitleri évek folytatására törekednek, és inkább az atombombát mint a békegalambot választják. Így a német irodalomban nem ott húzódik a választvonal ahol az országhatárt és Berlin városhatárát kijelölték, hanem valahol mélyen Nyugat-Németország belsejében, amelynek haladó írói, mint népük élő lelkiismerete objektíve nem választhatnak mást, mint az NDK írói által augusztus 13-át követően is ismételtlen bizonyított helyes utat, a békéért folytatott harcot.

Az irodalomban ez persze nem jelenti azt, hogy valami szoros írói egységről lenne szó. Az NDK írói a szocialista realista módszerrel, túl a számadáson, amivel a múltnak tartoztak, a jelen ábrázolásával a jövő élet perspektíváját, bontakozó körvonalait is igyekeznek kibozogni. S mindehhez a klasszika és a kritikai realizmus csakúgy mint a proletárforradalmi írók szövetsége és az emigráció képviselői töltik be a tanítómester szerepét, és egyben az elődét is, akinek művét kedvezőbb feltételek között és még nagyobb felelősséggel folytatni kell, hogy megszülessenek a szocialista német irodalom klasszikus alkotásai. Ezzel szemben a nyugatnémet íróknál, még a legkövetkezetesebb ellenzéki íróknál is ez a perspektíva, a jövőbelátásnak ez a „képessége” hiányzik. Ők csak az eseményeket követve, azok után járva, szólalnak meg bíráló hangon. Egyik oka ennek minden bizonnyal az, hogy maguk az oppozíciós írók is többnyire egymástól teljesen elszigetelten élnek. Nem érznek hátuk mögött irodalmi közvéleményt és hiányoznak a műveiket olvasó tömegek. Mindezt objektív feltételek hozzák magukkal: az ellenzék íróinak művei általában igen alacsony példányszámban jelennek meg, szemben egy Bauer, Scholz, Konsalik és mások műveivel vagy a „Landser” füzetek milliós példányszámaival. Maguk az írók védelmezni igyekeznek saját írói szabadságukat, amelynek megnyirbálására az utóbbi időben Adenauer pártja már elég sok példát szolgáltatott, védik az általános humanizmust, azaz a polgári humanizmust, amely ehen a CDU emberei újabban nyíltan is uszítanak és síkra szállnak a polgári demokrácia vélt szabadságjogaiért. Mivel szavuk és írásaik nem érik el a kívánt hatást, amit szeretnének, nem ritka a kétségbeesés közöttük az irodalom szerepét illetően. Nossack 1958-ban megjelent regényében a szerző alteregoja, Arno Breckwaldt író a következő keserű kijelentésre fakad: „Ha írnak még könyveket és ezek meg is jelennek — az teljesen mindegy. És hogy ezek a könyvek jök-e vagy rosszak — az nem változtat a világon.” — A már említett Jens pedig „A jelenkori irodalom” c.¹⁵ tanulmányában egyes nyugatnémet íróknak ezt a válsághangulatát az egész német irodalomra

¹⁴ Vö. Frank Wagner: Der kritische Realist Heinrich Böll. — Die Entwicklung „Der Krieg und Frieden” — Problematik in seinen Romanen. — *Weimarer Beiträge*, 1961. évf. I. sz. 99–125. o.

¹⁵ L. mindkét utalást Hermann Kant: Macht und Ohnmacht einer Literatur. — *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 8. füzet, 65–66. o.

szeretné kiterjeszteni. Ennek a válsághangulatnak egyik eredménye a mai nyugatnémet regényekben — de egyéb művekben is — gyakran megtalálható rezignáció, menekülés a valóságtól egy képzelte világba. Kedvelt motívum több regényben a cselekmény színhelyének áttétele Olaszországba, ami ugyancsak a valóságtól való menekülést jelenti. Azért mennek délre ezek a regényhősök, akárcsak az írók maguk, hogy ott szabadságukat töltsék és legalább erre az időre mindenfajta felelősségvállalás elől kitérjenek. De Olaszország, mint Németország mellett más volt európai fasiszta állam gyakran összehasonlítási alapot is szolgáltat az ellenzéki írók számára. Enzensberger kivétel nélkül olyanoknak találja az egyszerű olasz embe-
reket, „akik a puskát, amit kezükbe nyomnának, rögvést eldobnák”.¹⁶

Az egyes nyugatnémet íróknál érezhető krízishangulat — persze elsősorban nem a néhány leghaladóbb írónál — megnyilvánul abban is, hogy milyen kétségbeesetten keresnek kivezető utat koruk és államuk helyzetéből. Még az egyébként közismert ellenzéki író, Koeppen is egy egyesült Európába vagy egy egyesült világba helyezi reményét. Scholtis pedig a nem járható visszatart akarja végigcsináltatni mindkét német állammal, hogy újból a háború befejezésénél lehessen elkezdni és ezáltal az elkövetett hibákat elkerülni. A legtöbbjük azonban csak az egyre fokozódó veszélyt ismeri fel, amit Nyugat-Németország államrendszere jelent, anélkül, hogy konkrét elképzeléseik lennének a kiutat illetően. Weyrauch,¹⁷ a már említett kötet kiadója abba az irányba utal, hogy talán a múlttal kellett volna teljesen leszámolni s akkor a német ember képes lenne, hogy önmagán segítsen és nem szorulna másokra. Az NDK vagy a Szovjetunió felé ezek az írók, köztük még a leghaladóbbak is úgy közelednek, mint a riadt madár, anélkül azonban, hogy ijedtségük okát meg tudnák nevezni. De minden esetre közelednek és az utóbbi években egyre inkább. Az ebből a közeledésből adódó eredményt fogalmazza meg Richter, amikor összeveti NDK-beli látogatása után a két német államot, és elmondja, hogy mit tapasztalt az NDK-ban: „... élénk politikai érdeklődést, ... elszánt, óhajt a további javulás iránt, ... nagy vágyat és igazi szükségletet az újraegyesítés iránt, egy demokratikus állam iránt, amely mentes mindenfajta diktátori törekvésektől és háborús ambícióktól: egy, a blokkok között álló demokratikus állam iránt”.¹⁸ — S miközben Richter ezt megfogalmazza, már mint saját óhaját veti papírra.

Ez az óhaj egyszerűen a béke óhaja, amely még az esetenkénti szubjektív antipátia ellenére is hidat ver az NDK szocialista realista irodalmához, és ennek képviselőivel együtt a nyugatnémet haladó írók a háborús propagandát szító „második irodalommal” fordulnak szembe.

¹⁶ Ua. 69. o. — továbbá Hans Magnus Enzensbergerhez i. még Dieter Schlenstedt cikkét — *Neue Deutsche Literatur* 1961. évf. 6. füzet, 110–127. o.

¹⁷ L. Hermann Kant: *Vielfaches Unbehagen und ein Modell.* — *Neue Deutsche Literatur*, 1961. évf. 3. füzet, 122. és 128. o.

¹⁸ Ua.

SAUDER JÓZSEF :

MEGJEGYZÉSEK BARTA ISTVÁN KÖLCSEY-TANULMÁNYÁHOZ

Barta István legutóbb (Századok, 1961. 4—5. sz. 720—8. l.) hitelesnek látszó érveléssel kimutatta, hogy Wesselényi védelmének az a szövege, mely Jakab Elek 1876-i kiadása óta mint Kölcsey teljes szövege került be a köztudatba s Angyal Dávid összkiadásába is, csak kisebb részében Kölcseyé, nagyjából Benyovszky Péter tollából való. Ezért súlyosan szemére veti Kölcsey Összes Művei (Szépirodalmi Könyvkiadó, Parnasszus-sorozat, 1960. I—III. köt.) szerkesztőinek, Sauder Józsefnének s Sauder Józsefnek, hogy Angyal kiadását kritika nélkül vették át.

Elismerem, hogy kiadványunk II. kötetében *e szövegközléssel kapcsolatban változatlanul továbbél az a hiba*, melyet 80 év óta mindenki elkövetett. „Az irodalomtörténész adott körülmények között nem tehet mást, mint hogy ... mind a forrásanyagban, mind az elméleti kérdések megoldásában a történeti kutatás adott szintjéhez alkalmazkodik” — írta ugyancsak Barta István, szintén Kölcsey-kutatásaimmal kapcsolatban, a Századok 1959-i 2—4. számában, a 253. lapon. 1959-ben még világos volt előtte, hogy az irodalomtörténész nem végezheti el egymagában azt a sok feladatot, mely részben a történettudomány művelőire hárul, s ezért kénytelen „a történeti kutatás adott szintjéhez alkalmazkodni”. Mivel tudomásom szerint Barta csak 1960-ban (vagy később) kezdett el foglalkozni a Wesselényi védelmének szerzőségével, az 1958—59-ben elkészült és sajtó alá került összkiadásunkba igazán nem vehettük át Bartának azokat az eredményeit, melyeket 1961 végén tett közzé. Ugyanez áll Bartának arra a megjegyzésére is (Századok, 1961. 720.), mely szerint 1959-i tanulmányának nem látszik a hatása az 1960-as összkiadáson. Csak ennyit tennék hozzá a fentiekhez, kérő formában: ellenőrizze az olvasó maga, nem ismertetjük-e 1960-i Kölcsey-kiadásunk II. kötetének 1029. lapján Bartának A szatmári adózó nép állapotáról szóló beszéd szerzőségére vonatkozó — azóta tévesnek bizonyult — véleményét, melyet Barta maga volt szíves közölni velünk? Ami tehát 1959-es tanulmányából még megjelenése előtt hozzáférhető volt számunkra, azt igenis figyelembe vettük. Azt pedig talán nem kell bizonygatnom, hogy a 3000 lapnyi terjedelmet meghaladó Kölcsey-kiadás 1959 közepén már a nyomdában volt s így az 1959 végén megjelent Századok-beli tanulmány esetleges eredményeit a legjobb szándék mellett sem hasznosíthattuk már.

Barta kritikáját a Wesselényi védelmének általunk adott közlésére vonatkozólag csak akkor tudnám teljes egészében elfogadni, ha Barta azt vetné szemünkre, miért nem követtük a Wesselényi védelmének kiadásakor is következetesen azt az eljárást, melyet kiadványunk szövegeinél általában, különösen pedig az első kötetbe foglalt szépirodalmi, kritikai, esztétikai és filozófiai iratoknál egyértelműen alkalmaztunk: a szövegösszehasonlítások kritikai eljárását.

Barta azonban nem így bírálja munkánkat. Merőben elfelejtve, hogy 1959-ben még talált mentő körülményt az irodalomtörténész hasonló, igen nagy terjedelmű kiadványának s vállalkozásainak esetleges hibáira, munkánk színvonalának nem az egyenletlenségéről beszél: nem, Barta kiadványunk értékét *egészében véve tagadja, feleslegesnek állítva be a kiadványt s mi több, kétségbevonja azt is, hogy törekedtünk volna a szövegek tartalmi megértésére.*

Barta István *e feleltétlen állításait határozottan visszautasítom.*

Ezt írja: a kritikai kiadást megelőző „újabb teljes kiadást ... csak az indokolhatta volna, ha az új kiadás nemcsak mennyiségileg, hanem minőségben, használhatóságban s a kritikai szempontok érvényrejuttatásában is jelentősen felülmúlja a korábbi kiadásokat.”

Ezek szerint minőségben, használhatóságban s a kritikai szempontokat tekintve kiadványunk nem múlja felül jelentősen a korábbiakat. Kénytelen vagyok felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy az első kötet végén pl. az 1283—1322 lapon álló jegyzetek bizonyága szerint *nemcsak eddig ismeretlen vagy mellőzött Kőlcsey-szövegeket* vettünk fel a kötetbe — *ami nemcsak mennyiségi kérdés!* —, hanem számos ponton *helyreállítottuk Kőlcsey igazi szövegét*, máskor a fejlődésrajz szempontjából fontos *kronológiai kérdéseket* düntöttünk el stb. Mindez józan megítélés szerint minőségi munkát jelent s kritikai szempontok meglétére vall. Ami pedig a használhatóságot illeti, az elsősorban a szöveg helyességén múlik (s a három kötet túlnyomó részében sokhelyütt helyesbítettünk a romlott szövegeken), azt meg Barta is tudhatná, hogy szó-, szöveg- és részletes keletkezés-magyarazatokat mellékelni Kőlcsey összes műveéhez annyit jelentett volna, mint egy külön kötetet írni össze s ezzel tényleg messzemenően előre vágni a kritikai kiadás feladatainak. Ez nem lehetett célja a Parnasszus-sorozatban megjelent kiadványoknak. Különbben a mi Kőlcsey-kiadásunk éppen abban különbözik — gondolom, előnyére — a legtöbb Parnasszus kötetétől, hogy jegyzetei mindig utalnak a kéziratokra, az első kiadásokra s mindarra, amit a szöveg hitelességének tisztázása érdekében végre szükségesnek láttunk, összkiadásban először, elmondani.

Barta mindezt lényegében mellőzi kritikájából. Ezért jut ehhez a bántó, szinte érthetetlen következtetéshez: ez a tévedés (a Wesselényi védelmének közlésével kapcsolatban) elkerülhető lett volna, „ha az új kiadás közreadói a régi, sokszor napvilágot látott szövegek pusztá átvétele helyett a szövegek tartalmi megértésére . . . is törekedtek volna” (720. l.). Megítélheti az olvasó, hogy a kiadványunkban szereplő szövegek nagy többségét nem vettük át mechanikusan a korábbi közlőktől, hanem szembesítettük Kőlcsey kézírataival vagy az általa készített kiadásokkal. Ezek után nem tudni, miért vonja kétségbe Barta a szerkesztők tudományos erkölcsének és felkészültségének, szellemi érdekelttségének azt a minimális fokát is, amit így lehet — az ő szavaival — megjelölni: *törekedni a szövegek tartalmi megértésére*.

Barta szerint a kiadvány szerkesztői még csak nem is törekedtek arra, hogy szövegeiket tartalmilag megértsék. Ha így volna, a kiadvány nem érne semmit sem s a szerkesztők oly morális fogyatékoságban szenvednének, mely lehetetlenné tenné írásaiknak, Kőlcsey-tanulmányaiknak komolyan vételét. Hogy Kőlcsey-kutatásaimban mennyire törekedtem a kritikai igényességre, az elvileg, tartalmilag és formailag tudományos megértésre, és hogy e törekvéseim milyen eredményekkel jártak, azt az elfogulatlan szakkritika részben már megállapította, részben majd megállapítja.

Az a hiba, mely a Wesselényi védelmének közlésével kapcsolatban — sajnálatos, de érthető módon — becsúszott az összkiadásba, de esetleg több kisebb, hasonló hiba sem jogsíttja fel Barta Istvánt arra, hogy még az elemi jószándékot is elvitassa a szerkesztőktől. Ítélete e sanyarúságának az okát keresve, úgy látom, Bartát az bántja, hogy 1959-i tanulmánya (Kőlcsey politikai pályakezdetek, Századok, 1959, 252—302.), melyet — szaktudóstól kissé szokatlan módon — saját maga értékel igen nagyra („több lényegbevágó, a politikus Kőlcsey eddigi értékelését . . . jelentősen módosító megállapítás” stb. — írja róla a Századok 1961. kötetében, a 720. lapon), még nem talált visszhangra irodalomtörténetésznél. Vagy talán: még nem ismertem el azt, hogy a kritikai igényesség a Kőlcsey-kutatás terén egyedül Barta István-nál fedezhető fel. Sajnálom, hogy ennek elismerésével ezúttal nem szolgálhatok. Azért nem, mert abban a bizonyos, 1959-i — *egészében véve jó és a Kőlcsey-képet kétségtelenül gazdagító, bár elvileg újat alig adó* — tanulmányában némelyik fejezet arról tanúskodik, hogy *Barta tárgyszerű ismerete, elmélyülése és bizonyítási módszere* minden jószándék s igaz kutatói erények mellett is nagyon *fogyatékos, nem egyszer teljesen felületes. Erről is bőven szólok abban a dolgozatomban, mely tanulmánykötetemben jelenik meg (A romantika útján)*, e sorokkal egyidőben, s *A szatmári adózó nép állapotáról szóló Kőlcsey-beszéd keletkezésének kérdését teszi tüzetes vizsgálat tárgyává*.

Barta István — munkám erkölcsi hitelét alaptalanul kétségbe vonva — elvágta annak útját, hogy további, hasonló megnyilatkozásait polémiaira érdemesítsem. Feleleteimet — szigorúan tárgyi kérdések körül — inkább tanulmányokra és szövegkiadásokra fogom bízni. Ezért is hívtam fel az olvasók figyelmét arra a tanulmánykötetben megjelenő dolgozatomra, mely *A szatmári adózó nép állapotáról c. beszéd keletkezéséről* szól, s amely több, mint pusztá vitairat; a vitaformát részemről mellőzve változatlanul helyeslem azonban a történések s irodalomtörténések jövőendő együttműködését, különösen a megindítandó s a szokottaknál nagyobb feladatokkal járó kritikai Kőlcsey-kiadásban.

Szauder József

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

SIMON LÁSZLÓ

ADALÉK A DEBRECENI DEMOKRATIKUS SZELLEMI MOZGALMAK, KÜLÖNÖSEN A DEBRECENI ADY-TÁRSASÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ-KORABELI TÖRTÉNETÉHEZ*

Debrecen gazdag, haladó múltjának még sok feltáratlan vagy már-már feledésbe merülő tanulsága van arról, hogy mindaz, ami népünk életében a felszabadulással kiterkebélyesedett, történelmileg is mély és szerte ágazó gyökerekről táplálkozik. A tanulságok nemcsak esztétikai formája is. A demokratikus és hazafias erők összefogása az illegális kommunista párt irányításával, lelkesítő kezdeti eredményeket ért el az 1930-as évek végén és a második világháború utolsó esztendejében. Különös érdekessége ennek a népfrontmozgalomnak, hogy 1943–44-ben gyűjtőpontjába egy akkor már nagymúltú irodalmi és művészeti tömörülés, a Debreceni Ady-Társaság került.

Adalékainkkal ennek a körülbelül egy esztendő időszaknak lassan feledésbe merülő mozzanataiból s az azok értelmezéséhez szükséges történeti előzményekből szeretnénk néhányat feleleveníteni. Nem a filológus módszerekkel dolgozó kutató igényével, hanem csak kortársként, az események tanújaként s 1943–44-ben az Ady-Társaság egyik vezetőjének visszaemlékezéseként.

A *Debreceni Ady-Társaság történetét* Kardos Pál, a Társaság egyik alapítója, a névadó demokratikus és forradalmi szelleméhez egyik leghívebb működő tagja, a felszabadulás után a Társaság főtitkára írta meg.¹

Az Ady-Társaság 1927. június 19-én alakult meg. Négy fiatal tanár, az új magyar irodalom lelkes rajongói, költőként, kritikusként, irodalomtudósként maguk is művelői, *Gulyás Pál*, *Juhász Géza*, *Kardos László* és *Kardos Pál* szebbet és jobbat akarása volt a Társaság megszületésének legjelentősebb tényezője. Kardos Pál így foglalja össze az alakulás eszmei mozgatóit: „Az alakulás központjában kétség kívül az írók állottak. Mindnyájuknak volt egy közös, döntő jellegű irodalmi alapélménye: Ady. És az a nagy igazságtalanság, amia század legnagyobb magyar költőjén megesett, amikor sem hivatal, sem irodalmi társaságok nem akarták elismerni nemhogy a lángeszét, de még a tehetségét sem. És vele együtt a század elejének korszakalkotó folyóiratát, a „Nyugat”-ot s abban a nagy magyar írók olyan sorát, mint Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád. A négy fiatal tanár és két fiatal hírlapíró (Béber, Thury) rajongott ezekért az írókért. Úgy érezték, nincs szentebb kulturális feladat, mint a nemzetet, vagy legalább a debreceni közönséget ráébreszteni arra, micsoda bűn meg nem adni ezeknek a szellemi nagyságoknak az elismerést, az illő hódolatot. Ebből az alapérzésből fakadt az az elv is, amelyben mindnyájan meg tudtak egyezni, noha sok minden elkülönítette volna őket. El a politikai felfogás, mely egyeseket jobb, másokat balfelé hajlított közülük.

* Kéziratom lezárása után jelent meg *Juhász Géza* „Irodalmunk ujra indulása Debrecenben a felszabadulás után” c. tanulmánya (*Alföld*, 1960. 3. szám). A szép tanulmány, írásában és formájában is méltóbb a tárgyalt hősi korszakhoz az én szerényebb soraimnál, röviden, „eposzi szereplőként” foglalkozik a nálam tárgyalt eseményekkel is. A lényeges mozzanatokra *Juhász Géza* is velem egyezően emlékezik. Ellentétes vélemény ink nincsen, néhány részlete viszont fontos kiegészítése vagy alátámasztása az én emlékezetemnek. Különösen az 1944. március 12-i József Attila-ünnepélyen elhangzott elnöki megnyitójának itt el iször publikált részletei figyelemre méltóak. Azt dokumentálák, hogy a párt az akkori haladó erők irányításában nemcsak szervezeti szerepet töltött be, hanem átforgalmazta már a lejobbak gondolkodását is. *Juhász Géza* és sok-sok tagja a haladó értelmiségnek akkor még nem volt kommunista, nem is ismerte világosan a párt szervezeti, politikai irányító szerepét, de már kommunista módon gondolkodott.

Még csak a hiányos ismeret kedvéért szeretném megemlíteni, hogy a *Juhász Géza* tanulmányában említett Koczka László-éle készülő tanulmányának legalábbis egyik iorrása a párt irányító szerepéről, e sorok írójának régebben készült el egyzése volt.

¹ Kardos Pál: *A Debreceni Ady-Társaság húszéves története (1927 – 1947)*. Debrecen, 1947, 1 – 47. l. különlenyomat a „Vándortűz” debreceni, 1947 novemberi számából.

El a származás, hiszen zsidók is voltak köztük, s a reakció, melynek korát élték, éppen a zsidókérdést állította a politikai élet tengelyébe.

Igy valóban csak az az elv egyesíthette őket, hogy az irodalmi mű, a művészeti alkotás értéke független az alkotó világnézetétől s ebből fakadó politikai vagy erkölcsi felfogásától, sőt a művészeti iránytól is, melyhez az író, a művész tartozik. A művészeti szabadságnak ez az elve könnyen hozzájuk kapcsolta a festőket is, akik akkoriban még egészen benne éltek az egymást kergető stílus-irányok („izmusok”) világában... S a muzsikuskokat...”²

Kardos a Társaság első két évének történetét tárgyaló fejezetnek ezt a címet adja: „A tiszta művészet.” Am elemzéséből kiderül, hogy itt mégsem a szokványos l'art pour l'art-ról van szó: „Természetes azonban, hogy olyan korban — írja —, amikor politikai magatartása miatt csak a baloldali, forradalmi gondolkodású írók szorították hátra, a tiszta művészet és az irodalmi szabadság elve gyakorlatban csak baloldali íróknak jelentett előnyt... A stílusok és irányok iránti szabadelvűség... csak a modern írói törekvéseknek, az újító szándékú művészetnek vált hasznára.”³

Az Ady-Társaság a „tiszta művészet” jegyében azt a kulturális feladatot teljesítette, amire az alapítók Ady-élménye és „Nyugat”-élménye még az 1920-as években lelkesítette őket: az évente megrendezett Ady-emlékünnepek és Adyról évente többször is elhangzó előadások, s főleg az Ady-versek megszólaltatása mellett dobogóra jutottak Debrecenben a Nyugat-nemzedék nagyjai, majd az induló népi írók. A képzőművészeti szakosztály — legkiemelkedőbb tagjai Holló László, Gáborjáni Szabó Kálmán, Félegyházy László, Káplár Miklós, Senyei-Oláh István — évente megrendezett tárlataikkal s azokon Csók, Kmetty, Perlrott, Aba Novák s más neves és újat akaró fővárosi festők s a debreceninek számító Medgyessy Ferenc műveinek bemutatásával, a zenei szakosztály pedig már Bartók és Kodály műveinek megszólaltatásával töltött be az irodalmi szakosztályéhoz hasonló kulturális feladatot.

A művészeti szabadság tehát korántsem jelentett teret-kaput nyitást minden művészeti irány számára. Teljesen elképzelhetetlen volt pl. az, hogy a konzervatív akadémizmus, a húszas éveknek még töretlenül hivatalos irányzata, szóhoz jusson a Társaságban. E sorok írója — 1930-ban került Debrecenbe mint egyetemi hallgató — hadd tanúskodjék arról, hogy az akkori irodalmi köztudatban, az egyetemi fellegvárakban, a jobboldali ifjúsági szervezetekben az Ady-Társaság mint „baloldali”, mint „kommunistagyanús” gyűlekezet szerepelt.

Hogyan is állunk ezzel a „baloldalisággal”? Kardos Pál elválasztja egymástól az irodalmi és a politikai baloldaliságot. „Az ellenforradalom kezdete óta — írja — szokás volt a hagyományoktól vagy álhagyományoktól elhajló, új és újító szellemű irodalmi törekvéseket baloldalinak nevezni és ezt az irodalmi baloldalt azonosítani a politikaival. Nos, ez az azonosítás az ellenforradalmi korszak kezdetén, vagy még inkább az 1919 előtti időkre visszavetítve, még nagyjából helyes lehetett. De... ,amint gyökeresedett a reakciós rendszer, úgy lett ez az azonosítás egyre alaptalanabb. A Nyugat írói mindinkább visszahúzódtak minden politikától. Az elefántcsonttoronyok fala csöndben vastagodott...”

Am az Ady-Társaság egy percére sem követte a nyugatosokat az elefántcsonttoronyba. Mindvégig valami újat akart, nemcsak az irodalomban és a művészetben, hanem a magyar életben, sőt elsősorban abban. Mit és hogyan, azt nehéz volna rekonstruálni. A vélemények nem is voltak egyezők. Egy azonban bizonyos: az újat és a jobbat őszintén akarta. S ez a magatartás kapott „fémjelzést” a baloldaliságban. Az egész Horthy-korszak társadalmi, politikai és szellemi életét tudva vagy öntudatlanul az „Európát bejáró kísértet”, nálunk az 1919-ben fényes valósággá lett proletárforradalom emléke határozta meg. Hogyan viszonylik valamely szervezet vagy szellemi áramlat ehhez a „kísértethez”? Jobb és bal legmélyebb értelmében ebben rejlett. Baloldalinak minősült mindaz, ami nem átok volt a proletárdiktatúrára, minden új, amiről csak gyanú is eshetett, hogy egy új proletárdiktatúra útját egyengetheti. Nos, az Ady-Társaság nem akart új proletárdiktatúrát, de a szabó dezsói átkokat sem szórta rá. S amit akart, az öntudatlanul is inkább egyengette egy új proletárforradalom útját, mint az attól magukat élesen elhatároló „baloldali” politikai pártok, a liberálisok és a szociáldemokraták. A „harmadik út” Debrecenben csak 1934-ben fogalmazódott meg, addig a Társaság magát csak az „első” úttól, a hivatalos kurzus-Magyarország útjától különítette el. Viszont az 1934-gyel kezdődő korszakot Kardos a „Vita” időszakának nevezi. A „baloldaliság” tehát, ha az sajátos is volt, legalább a harmincas évek közepéig ráillett a Társaságra.

Ezt a sajátos baloldaliságot hangsúlyoznunk kell, mert ebből hajtottak ki azok a hagyományok, melyek a Társaságot a harmincas évek közepétől meginduló viták, repedések, bomlás és szakadás ellenére is, a háború utolsó éveinek komoly erőpróbájára alkalmassá tették. Melyek voltak ennek a baloldaliságnak az eszmei tévelygéseknél is erősebbnek bizonyuló

² Kardos Pál: i. m. 6. 7. l.

³ I. m. 16. l.

jegyei? Itt korántsem vállalkozhatunk részletes vizsgálatukra és elemzésükre. De szeretnénk felhívni a tudományos érdeklődést arra, hogy e kérdés alapos vizsgálata éppen az Ady-Társaság esetében megérné a fáradozást. A probléma lényegét a következőkben látjuk.

Említettük, a művészeti liberalizmus ellenére is elképzelhetetlen volt az, hogy az egyre sivárabb akadémizmus dobogóhoz juthasson az Ady-Társaságban. (No persze az akadémizmus sem túlzottan kereste erre az alkalmat.) Ámde az 1929-ben kibombant válság, az élesedő osztályharc, az egyre nyersebb politikai és egyre újabb és változatosabb szellemi eszközöket igénylő fasizmus viszonyai között mind világosabb lett, hogy az akadémizmus már hultott fogú farkas a Horthy-rendszer társadalmi és államrendjének szellemi biztosítására. A szellemi fasizálódás új, igényesebb és rendkívül sokrétű, változatos eszközöket kívánt. Az alapeszmék: az anti-kommunizmus, a nacionalizmus és azon belül az attól elszakíthatatlan antiszemizmus, természetesen változatlanok maradtak, de korszerűbb fegyverzetben jelentek meg. Korántsem lehetne állítani, hogy az Ady-Társaság nem ismerte fel idejében az akadémizmus alkonyát, hogy a tüzet továbbra is múmiákra összpontosította volna. De nem mindenki ismerte fel az új eszmék, új áramlatok mögött a szörös Ézsau-kezet, Különösen a nacionalizmus, a faji eszmékör változatos áramlatai jócskán behatoltak a Társaság egyes tagjainak eszmevilágába. S erősítette ezek hatását az új, fiatal tagok jelentkezése, akik az irodalmi igényt az alapítók-nál is sokkal fokozottabban a politikai igények burkáinak, eszközeinek tekintették. S elkezdődött a nem alkuvo nagy névadó, Ady eltorzítása . . .

Mindez azonban csak a belső viták tüzét élesztette. De lankadt a kifelé irányuló harci kedv, amely még az akadémizmus elleni-küzdelemben nemcsak tüzes volt s egységes, hanem világosan látta, hová s miért kell ütni.

Nos, mi óvta meg a Társaságot attól, hogy ilyen körülmények között is, a tévelygések ellenére sem tért le végzetesen a népünk és nemzetünk valóságos felszabadulása felé vezető útról? Pontosabban: mi tette képessé arra, hogy az 1943–44-es erőpróba idején a tévelygők is egységfrontba álljanak azokkal, akik a legmélyebb politikai értelemben is baloldaliak voltak vagy azokkal fejlődtek? Mi tette alkalmassá a Társaságot arra, hogy 1943-ban jóhiszeműen vállalja a kommunisták irányító tevékenységét? Ezt volna érdemes részletesen megvizsgálni. Itt csak néhány félreismerhetetlen vonásra mutathatunk rá. Őszinte népszerűtet a felismertnek vélt hibák könyörtelen kimondásával, ha nem is elvi, de az őszinte népszerűtetből fakadó mély demokratizmus, patriotizmus és a dunai sorsközösség tudata, gyűlölete földes és tőkés uraknak és ha nem is mindig harcos, de mindig komolyan vett humanizmus: talán ezek voltak, amik az eszmei zűrzavarok idejében is óvtak a súlyosabb eltévelyedésektől. A jobbra tolódástól. Adyt, igen a torzítások és megcsonkítások ellenére is egész és forradalmas magyarságra és egész emberségre sarkalló, ezekből jóvátehetetlenül kisiklani már nem engedő nagy névadót kell első helyen említeni. A kérdés egyik irodalomtörténeti ugrópontja talán az, hogy mily mértékű volt az Ady-Társaságban végbemenő Ady-torzítás, és miben, mily mértékben különbözött az Adynak a Horthy-fasizmus igényei szerint végbemenő tudatos eltorzításától. S a másik, több mint irodalomtörténeti, s minden esetre ma időszerűbb és fontosabb probléma: milyen forrásokból, milyen változatokban és árnyalatokban és milyen formákban jelentkezett a nacionalizmus az Ady-Társaság eszmei alakulásában?

A nagyjában 1934-gyel kezdődő időszakról szóló fejezetének Kardos Pál „A vita” címet adja. Miről folyt a vita? Mielőtt erre felelnénk, vázolni kell a Társaság irodalmi kapcsolataiban végbement változásokat. Az 1930-as évek elejétől az Ady-Társaság fokozatosan az új generáció második, ha nem első otthonává fejlődött. Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Szabó Lőrinc és a házigazda Gulyás Pál és Juhász Géza, Kardos László, Kardos Pál — Németh László szavaival — itt ébredtek rá, hogy „egy nemzedék, hogy közönségük van, és közös hivatásuk”. Az Ady-Társaságból indul el a népi írók folyóirata, a Válasz. Első számát szerkesztőként is Gulyás Pál jegyzi. 1934-ben megalakul a Társaság tudományos osztálya, a Hungarológiai szakosztály, mely 1936-tól Soó Rezső professzor vezetésével elkezd a falukutató munkát, 25 előadásból álló előadássorozatot rendez, előadókként a népi mozgalom írói, továbbá a népiekhez közel álló kutatók, szociográfusok, folkloristák, etnográfusok, geográfusok és történészek szerepelnek.

A Társaságban meginduló új áramlásokban fontos szerepe volt az ifjúságnak, a „húszéveseknek”. A Hungarológiai szakosztály létrejötté főleg a fiatalok igényeit fejezte ki. A fiatalok szellemi fejlődését kétségtelenül a népi írók, főleg Németh László eszmeköre hozta pezsgésbe.

De már 1934-től kezd behatolni a fiatalok egy csoportjának eszmevilágába a leghatalmasabb szellemi erő, a marxizmus. Kállai Gyula, abban az időben az egyetemi könyvtár csődös és legszorgalmasabb látogatója körül alakult az a mag, a fiatal marxista értelmiségiek csoportja, amelyik a második világháború alatt és a felszabadulás után történelmi szerep vállalására is alkalmassá fejlődött. Zöld Sándor, Fehér Lajos, Kovács Kálmán, Újhelyi Szilárd

és még 10–15 marxistává fejlődő fiatal értelmiségi, már a harmincas évek közepétől minden jelentősebb debreceni szellemi mozgalom egyik pólusa, soha el nem hanyagolható tényezője lett. 1934–35-ben inesgett a csoda, hogy a jogász és a bölcsész bajtársi egyesületnek olyan „vezérei” voltak, akik akkor már a népi eszmekörtől útban voltak a marxizmus felé (Barcza Gedeon, Simon László, Újhelyi Szilárd). E sorok írójának kezdeményezésére jött létre 1935-ben az első „Debreceni Diaeta”, melyet 1936-ban a második „Diaeta” követett. Az elsőn még Németh László és a „harmadik út” aratta a legtöbb babért, a másodikon Veres Péter, Ortutay Gyula és a vitában remekelő marxista fiatalok már a „második út” felé húzták a mezőnyt. Ha az Ady-Társaságban forrt „nemzedékké” a népi írók csoportja, úgy e diaetán alakult a nemzedéknél minden esetre kevésbé misztikus, de politikailag sokkal akcióképesebb tömörüléssé, egyik magvává a leendő magyar népfrontnak, a népiek egy csoportja, néhány liberális értelmiségi és a fiatal marxisták. E tömörülés még nem volt szervezett, de forró és lelkes. A marxisták jól ismerték az összekapcsoló és elválasztó szálakat de nemcsak egyetértés, hanem közös lelkesedés is volt a legfőbb kérdésben: a harcot a fasizmus ellen, a független demokratikus Magyarorszáért kell folytatni. Ez a debreceni megmozdulás volt egyik legjelentősebb kezdeménye a „Márciusi Front”-nak, melynek legtisztábban látó és legkövetkezetesebb alkotóeleme mindvégig a debreceni fiatal marxisták csoportja volt.

Az Ady-Társaság vonatkozásában ennek az 1936-os megmozdulásnak az volt a jelentősége, hogy markánsan kirajzolódott a debreceni szellemi élet baloldala, már valóban baloldal, eszmei és politikai értelemben egyaránt. Ha eddig csak számolni kellett e csoporttal, most döntő tényezővé növekedett.

Miről folyt hát a vita a Társaságban? Lényegében a nacionalizmusról. Lényegében arról, hogy a ködös nacionalista burok a legösszintébb szociális jószándékot, radikalizmust és a humanizmust is a fasizmus szekerébe foghatja, a magyar nép valódi érdekei ellen fordíthatja. Ezt állította a baloldal, ezt tagadta a jobboldal, mely magát természetesen nem jobboldalinak, hanem harmadik utasnak tartotta. De következetesen csupán a marxisták harcoltak, akik viszont csak a Hungarológiai szakosztályban tevékenykedhettek rendszeresen, az irodalmi osztályban fokozatosan a Gulyás Pál lobogóul használó jobboldaliak szálltak meg a dobogókat.

A vita korszaka mégis a baloldal erőteljes fölényének jegyében zárult. Horváth Árpád, az illegális kommunista debreceni színigazgató a Társaságban indítja el nagyhatású Színházi Szabad Egyetemét, egyetemi tanárral kezdve és kommunista előadókkal folytatva az előadás-sorozatot. S bár 1937-ben Makkai Sándor a Társaság legnagyobb közönséget vonzó előadója, 1938-ban, egy hónappal Ausztria megszállása előtt a Társaság addigi történetének legjelentősebb politikai matinéját rendezte a „Kelet Népe” javára. A személyes érdem elsősorban Juhász Géza ügyvezető elnöke, a szervezés munkájának legnagyobb részét viszont a „Márciusi Front” fiatal marxistái végezték. A színház zsúfolásig megtelt, nagyrészt fiatalokkal, egyetemi hallgatókkal és tanáraik vezetésével felvonuló középiskolásokkal. Az előadók többek között Erdélyi József, Kovács Imre, Szabó Pál, Veres Péter voltak. A matiné tüzes politikai demonstrációvá emelkedett. Kovács Imre előadása alatt a református püspök (Maklár) tüntetően eltávozott, a rendőrség pedig beavatkozott. Juhász Géza ellen a főigazgató fegyelmet indított, társasági ügyvezető elnöki tisztségéről le kellett mondania.

A hivatalos körök húztak egyet a csavaron: a „vitát” ez, nem a jobboldal szellemi fölénye döntötte el. Anschluss, készülődés Csehszlovákia felosztására, az első zsidótörvény tervezete: ezeket dobta a közvéleménybe a komor jóslatú történelem és a fasiszta propaganda. Ebben a légkörben ment végbe az Ady-Társaságban 1938 áprilisában az „átállítás”. Juhász Géza már előbb lemondott, Kardos László főtítkár, Kardos Pál és még három baloldali működő tag kilépett. Új ügyvezető elnök Gulyás Pál lett, főtítkár Tóth Béla. Kardos Pál könyve sok magyarázatot talál, mentséget is Gulyás Pál cselekedetére, másrészt kissé szépíti is az eseményt.⁴ Nos, magyarázat természetesen van, mentség nincs. A mentségek, miszerint Gulyás Pál magatartásában már 1938-ban is voltak pozitív vonások – mely humanizmusa, őszinte szeretete és emberi, írói megbecsülése baloldali ellenfelei iránt – nem mentik, inkább elmarasztalják őt. E vonások nem az 1938-as tett enyhítói, hanem a későbbi jobb belátásra téris gyökerei. Nem mentséget, a megérdemelt felmentést Gulyás Pál maga szerezte meg, midőn őt év múlva teljes helyesléssel fogadta az újabb, az 1938 előttinél is baloldali fordulatot a Társaság életében. Elnök, haláláig továbbra is Ady Lajos maradt, aki azonban akkor már évek óta a fővárosban élt. Helyébe 1940-ben Földessy Gyula lépett. Néhány előadása és Gulyás Pálra tett hatása igen pozitív mozzanat volt. Mégsem tudjuk elfogadni Kardos Pál megállapítását, miszerint a közönség észre sem vett nagyobb változást.⁵ Az érdeklődés megcsappant, megcsappant a tagdíjfizetés is. A régi nagy nevek egy-egy szereplése megtöltötte az

⁴ I. m. 33 – 40. l.

⁵ Kardos I. m. 36. l.

előadótermet, de inkább csak kulturális érdeklődésből, mint felajzott vágyból a történelmi cselekvés helyes útjának megismerésére. Voltak viták is, de a régi vitaszellem is sorvadozott. A marxisták száma meggyérült. Egy részük, köztük Kállai Gyula is elköltözött Debrecenből. Az egyetemi szervezetekből már 1937-ben kiszorultak egy monstre egyetemi fegyelmi eljárás során. A marxisták egy része hamarosan ügyészségi eljárás alá került lapjuk, a „Tovább” néhány cikke miatt, más részük megjárta az alagi internáló tábort, majd rendőri felügyelet bénította nyilvános szereplésüket. Az Ady-Társaság „átállítása” végeredményében azért is súlyos csapás volt, mert ezzel a marxista csoport egyelőre elvesztette a nyilvános szereplés, a nyilvános viták fórumát.

Jellemző adatként kell megemlíteni e korszakról, hogy Mórincz Zsigmond utolsó debreceni szereplése 1942 nyarán, és vele együtt Veres Péteré is nagy közönség előtt, nem az Ady-Társaságban, hanem a nyári egyetem ünnepi estjén ment végbe, ott, ahol aznap délelőtt Kállay Miklós miniszterelnök mondott kétértelmű, de egy célú beszédet.

A döntő fordulatot nem a lassú szellemi erjedés, hanem Szfalingrad és a Don-kanyar hozta meg. De tudjuk, hogy még korántsem a demokratikus erők diadalmenetét. A marxista csoportból hárman-négyen maradtunk Debrecenben olyanok, akik hajlandók voltunk cselekedni. De egyelőre még sokkal nagyobb volt a lelkesedés tüze, mint a taktikai lehetőség. Hogy a feladat most inkább, mint valaha a demokratikus és hazafias erők összefogása, azt világosan láttuk. De meddig terjedhet, milyen erőkre, szervezetekre támaszkodhat helyi viszonylatban az összefogás? És lehet-e szó közvetlen politikai mozgalomról? Úgy láttuk, politikai tömegmozgalomhoz az erőviszonyok még kedvezőtlenek, helyes kezdő lépésnek még mindig a szellemi mozgalom látszott, eleinte főleg az értelmiség körében. Az értelmiségi mozgalom helyes szerepmegosztás is volt, hiszen tudtuk, hogy a párt a munkásság és a parasztság körében más eszközökkel és más elvtársak útján dolgozik.

Magán összejöveteleken valósággal letapogattuk a debreceni értelmiség különböző rétegeit. Csak ez a helyzet mutatta meg a Horthy-korszak misztifikációra, elbutításra épült propagandagépezetének irtozatos pusztító hatását. De megmutatkozott az is, hogy a történelem gyorsabban vedlet le az előítéleteket, mint hosszú éveknek az érteleme ható színvonalas propaganda munkája. Az értelmiség nagy többsége zavarban volt. Viszont súlya, ami abból a funkcióból származott, amit a Horthy-korszak az ún. „középosztálynak” szánt, még nem csappant. S erről a társadalmi súlyról, a valóságos értelmiségi funkciók, az értelem elárulásáért kapott társadalmi kiváltságokról az értelmiség még nem is akart lemondani. Nyugtalanította az ország helyzete is, de főként saját jövőndő sorsa. E nyugtalanság elosztatása nélkül az értelmiségben lappangó hazafias, németellenes erők összefogása csak formális lett volna, aligha materializálódna hajlamot, lelkesültséget a cselekvésre is. A jövőndő sors perspektívájának kulcsa pedig a szocializmus volt. Egy értelmiségi mozgalomban ezt a kérdést nem lehetett megkerülni, annál inkább nem, mert most az is megmutatkozott, hogy a korszak nacionalista-antiszemita szennyarádát éppen a szocializmusra dobálta a legtöbb sarat. A fasiszta propagandagépezet mintha éppen egy ilyen erőpróbára készült volna...

Így azután a tennivalókat nem lehetett csak a taktikai, sőt a stratégiai célhoz, az ország függetlenségéért és a széleskörű polgári demokratikus jogokért vívott küzdelem kérdéseihez igazítani, felelni kellett olyan kérdésekre is, amelyek nyilvánvalóan fakadtak abból, hogy a küzdelem vezető ereje már csak a munkásosztály lehet, hogy a felszabadulást nyilvánvalóan nem lehet elképzelni a szovjet hadsereg feltartóztatathatlan győzelmé nélkül. Rendkívül sokáig eszméi, politikai és szervezeti feladat volt egy értelmiségi szellemi mozgalom. Összefogását, irányítását, összehangolását az országos mozgalommal csak a párt végezhetette. A központi vezetőség megbízásából Kállai Gyula elvtársnak jutott ez a feladat is, vele a rendszeres összeköttetést Tariska István elvtárs tartotta fenn. Néhányunknak, akik akkor még nem voltunk tagjai az illegális pártnak, munkánkhoz a nyugalmat és a biztonságot az a tudat adta meg, hogy a párt irányítása alatt dolgozunk.

Az értelmiségi vagy főleg értelmiségi szervezetek közül három jöhetett szóba: az Ady-Társaság, a Reform-Társaság és a Györfi Kollégium.

Legnagyobb szellemi súlya kétségtelenül az Ady-Társaságnak volt. De a Társaságból egyelőre csak személyekre számíthattunk. Juhász Gézára biztosan támaszkodhattunk. A népi írókról szóló könyvével ugyan nem segített a haladás táborának zürzavarát eloszlatni, de mélyeséges népszerűet, rendíthetetlen forradalmár lelkületét és vitatott írásainál sokkal reálisabb történelmi érzéke az 1938 előttinél is komolyabb szerepre tette őt hivatottá. Eddig költők nevelték őt forradalmárrá és hazafivá és nem Marx, de forradalmárrá és hazafivá nevelték. Biztosan számíthattunk a festőkre, G. Szabó Kálmánra, Félegyházy Lászlóra. Tudtuk, hogy Gulyás Pál is tusakodik, „új magyar idealizmusa” legalábbis arra mutatott, hogy nem fél az elkerülhetetlen nagy történelmi fordulattól. De a Társaság? Még várni kellett. Németh László ugyan ekkor már jól tudta, hogy nem lehet kivonulni Európából, nem lehet szigetre vonulni

De hiveiről nem volt bizonyosságunk. Néhányan abban a halálhangulatban voltak, ami Németh László szárszói szereplését jellemezte. Ha készültek valamire, inkább az elkerülhetetlen időkre készültek. Valami „nép- és fajvédelemre” a vihar átvonulása után.

Sokkal biztatóbb volt a helyzet a Győrfi Kollégiumban. A népi jobbszárny és Karácsony Sándor ideológiája ugyan itt is érezte a hatását, de volt a tagok között néhány marxista, és a kollégium ifjúsága hajlamos volt a cselekvésre. Úgy terveztük, hogy a mozgalom nyitányaként 1943. április 14-én, a debreceni Habsburg-detronizáció évfordulóján a kollégium rendez matinéit. Erre az alkalomra tanulmányt írtam „A reformkor antinómiáiról”. (Ma bizonyára másként írnám meg.) Az alap gondolat az volt, hogy a reformkor ellentmondásait a nemzeti függetlenségért vívott szabadságharc oldotta fel, ez vont be a cselekvésbe a széles néptömegeket, az ország egész népét. A rendőrség azonban a matinéit nem engedélyezte. A kollégium marxistái szerint ebben része volt Karácsony Sándornak, a kollégium tanárelnöke-nek is.

Folytak tapogatódzások a Reform Társaság felé is. Elnöke, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály egykori minisztere, a radikális polgári demokrata és mély meggyőződésű antifasiszta, Debrecennek abban az időben kétségtelenül legképzettebb polgári politikusa, a Reform Társaságot mégsem tudta markáns, akcióképes tömörüléssé formálni. Radikális ábrándokon és józanul mérlegelt egyéni kiegyezéseken ringatózó óvatos kispolgárok, „civilsek” és polgári értelmiségiek voltak a Társaság tagjai. Negyvennyolcasokból lettek októbristákká, októbristából liberálisá, szívesen meghallgatták a radikális pohárköszöntőket, de a tett számukra legfeljebb az volt, hogy megjelentek egy-egy „gyanús” emlékvacsorán. A megjelenésnél többet nem is vártunk tőlük. Viszont sokat köszönhattünk Juhász Nagy Sándor okos, gyakorlati politikai tanácsainak.

A történelem azonban gyorsan haladt. Egy értelmiségi szellemi mozgalomnak is haladéktalanul ki kellett terjeszkednie a baloldali ellenzéki pártokra. Debrecenben mind a Független Kisgazda Pártnak, mind a Szociáldemokrata Pártnak többezres választó tömege volt.

Am a Kisgazda Párt Debrecenben valójában Vásáry István személyes híveinek táborát jelentette. Vásáry, a Bethlen-korszak debreceni polgármestere, a Gömbös-érától az elvielnél fájdalmasabb személyes sérelmeket szenvedett, 1941-ben elég bátor volt mindössze harmadmagával a Bárdossy-féle hadüzenet jóváhagyása ellen szavazni a képviselőházban. Gyűlölte a hitlerizmust és a Bethlen utáni magyar fasizmust. Komor és magányos Coriolanusként ment át a Kisgazda Pártba, magával vive debreceni híveit. Egész magatartását 1943-ban már valahogy az az érzés jellemezte, hogy itt nem jöhet más, csak rosszabb. Személyi tekintélye miatt megkerülhetetlen volt, érzése viszont lehetővé tette a vele való tárgyalást. Ez szükséges is volt, mert hívei közé tartozott 20–30 koinoly, a függetlenségi mozgalom szempontjából nélkülözhetetlen értelmiségi.

A Kisgazda Pártnál nehezebb feladatot jelentett a Szociáldemokrata Párt. Természetesen nem a munkástömegek, hanem a pártvezetőség. Ez hermetikusan elzárta még a vezetőség baloldali tagjait is a „kommunista-gyanús” közeledés elől. Félték a kommunistáktól, félték az oroszoktól, ez világos volt a tárgyalások folyamán. Viszont 1943-ban már mint a leendő kormányzó párt, nem is koalíciós alapon, hanem mint a leendő hatalom kizárólagos birtokosai tárgyaltak. A Szociáldemokrata Pártban ott voltak a cselekvésre kész munkástömegek, a függetlenségi harcnak is döntő osztályerői, és ott a jó forradalmi ösztönű baloldali szociáldemokraták. De rendkívül erős volt a pártfegyelem, amely még 1943-ban is inkább balról, mint jobbról óvta a pártot. Emellett a Szociáldemokrata Párt, a Horthy-rendszer hatalmi gépezetének ez a nélkülözhetetlen alkatrésze, az értelmiségiek előtt még mindig „gyanús” volt, nem annyira „szocializmusa” miatt, hanem „idegen”, „nemzetietlen”, „zsidóberenc” hírneve miatt.

Az első sikeres lépés a Független Kisgazda Párt értelmiségi tagozatának megszervezése volt. A marxista csoportból 1943 tavaszán néhányan beléptünk a Kisgazda Pártba, beléptek néhányan az Ady-Társaság baloldali ellenzékéből is, aktiválta régi párttagságát Juhász Géza. A tagozatban sikerült szervezeten összefogni 20–25 tanárt, ügyvédet, orvost, újságíró, akik abban egyet értek, hogy a németek a háborút elveszítették, hogy a háború után Magyarországon is új korszak kezdődik, demokratikus szabadságjogokkal, földreformmal. De mi történjék addig? Nos, a tagozatot, kivéve a kommunistákat és az Ady-Társaságiakat, nem a harci buzgalom töltötte el, inkább csak valami jó érzés afőlött, hogy íme szervezeten is együtt vagyunk a történelem és a szövetséges hadseregek jóvoltából hamarosan hulló hatalom átvételére. Közvetlen feladatként csak közönségsszervező munkát vállaltak, „ki-kí a saját körében”, ezt el is végezték. Nyereség volt az is, hogy a „Debrecen” című napilap szerkesztői szintén beléptek a tagozatba, s a csoport rendelkezésére bocsátották hasábjait. A tagozat többségének eszméi korlátai azonban nyomasztóak voltak, lelkesedtek az újért, de rettegtek

a szovjet hadseregtől, a velük folytatott viták udvarias és kimért tónusából érezni lehetett, hogy együtt csak korlátozott célokért harcolhatunk.

Debrecenben, a „népi” mozgalom egyik fellegvárában, mégsem a Kiszgazda Párt eszmei korlátai határozták meg egy függetlenségi és demokratikus szellemi mozgalom sorsát, hanem az, hogy milyen mértékben fakadnak fel a „népi” mozgalom belső ellentmondásai, hogy át tud-e ütni végre e mozgalomból az, ami benne pozitív, az adott történelmi helyzetben is helyes irány-mutató lehet. Döntő jelentőségű kérdés volt ez éppen az értelmiségi mozgalom szempontjából, hiszen a „népi” mozgalom, paraszti–népi ideológiája ellenére is, döntően értelmiségi mozgalom volt. Két igen jelentős szellemi esemény döntő lökést adott e kérdések tisztázódásához. Az egyik az 1943. évi nyári szárszói konferencia volt, a másik Kállai Gyula: Népiség, demokrácia, szocializmus c. könyvének megjelenése. (Tudtuk néhányan, hogy e könyv alapja a „Magyar szabadság—világabszurditás” szerzőjének kéziratosa műve. Csak a felszabadulás után tudtuk meg, hogy e kézirat a magyar politikai irodalom egyik remekműve, Révai József *Marxizmus és népiessége*.) Meggyőzte-e Szárszón Erdei Ferenc az aggodalmaskodókat és a mítoszok megszállottait? S meggyőzte-e Debrecenben Kállai Gyula könyve a riadozó szigetkeresőket? Bizonyára nem. De megerősítették a baloldalt, tágitották szemléletét, Kállai könyve kijelölte a helyes cselekvés útját, világos plattformot, a lényeges kérdésekben biztos támpontot adott a további vitákhoz. Különösen fontos volt, hogy Juhász Géza teljesen felszabadult érzelmi fékjei alól. Németh László szárszói kétségeiben addig sem osztozott, már régen tisztán látta, hogy nincs „harmadik út”, sem a világpolitikában, sem belső kérdéseink megoldásában. De mélysges szeretet fűzte a népi tábor egészéhez, a nem kívánatos árnyalatok képviselőihez is. Nos, a szeretete talán változatlan maradt, de megerősödött az az érzése, hogy a népieket akkor nem hagyja cserben, ha abban bízik, hogy előbb–utóbb a más árnyalatok hívei is elindulnak a jó úton s valahol majd utólrának bennünket. Juhász Géza tisztult lelkesedése a legfontosabb személyi tényezője lett a debreceni szellemi mozgalomnak. Ő akkor még nem volt kommunista, de teljesen tisztában volt vele, hogy a mozgalmat a kommunisták irányítják, s ez még fokozta lelkesedését, hitét és bizalmát. Tekintélye pedig egyre nőtt a balra hajló értelmiségiek előtt, s mutatkozott a számom-bánom, sőt valami dörgölődő tapogatózás feléje a „gutgesinn” illúziókból ébredező körök részéről is.

Szóval mégiscsak az Ady-Társaság legyen a mozgalom bázisa? 1943 nyarán már egy-értelműen igennel feleltünk erre a kérdésre. De az út még nem volt egyenes.

Szeptember elején üzenet érkezett Budapestről: kezdeményezzünk valami mozgást a Szociáldemokrata Pártban. Mi a munkás tömegekhez akartunk közelebb kerülni, a szociáldemokrata pártvezetőségnek viszont szüksége volt értelmiségiekre. Néhányan most beléptünk a pártba, de közvetlen akcióról egyelőre nem lehetett szó. A vezetőség „megkülönböztetett tisztelettel” bánt velünk, érezte saját méltóságát is mint leendő kormányozó párt és azt hangsúlyozta, milyen fontos szerep vár ránk a háború után. Nos, a mi gondunk sokkal inkább a háború befejezése előtti szerep volt, de úgy tűnt, hogy ennek betöltéséhez nem elegendő első fecskéknek lenni a pártban, hanem a debreceni haladó értelmiség tekintélyesebb csoportjának súlyával kell fellépünk. Ismét az Ady-Társaságra kellett gondolnunk.

Az Ady-Társaság Hungarológiai szakosztályáról a tárgyalások már tavasszal elkezdődtek. Soó Rezső a kolozsvári egyetemre került, a szakosztály stagnált. De most a marxista csoport kezdeményezett, Juhász Géza cselekedett, egy kibővített osztályülésen engem választottak osztálytitkárrá. A mindenütt ott levő 5–6 elvtárs, 15–20 tanár, egyetemi tanárság, már 2–3 professzor is, bekapcsolódott a szakosztályba. Kötetlen belső vitadélutánokat rendeztünk. Nyíltan beszéltünk a háború várható kimeneteléről, de minden másban csikorgott a beszélgetés. Nem akartak semmiről többet mondani, mint amit a hivatalos körök előtt is el lehetne árulni. Mi viszont nem beszélhettünk többről, mint amit előtűnik lehetett elárulni. Nem beszélhettünk a kommunistákról, még a Szovjetunióról sem. A „szövetségesekről” lehetett beszélnünk, főleg az a meggyőződésünk hatott megnyugtatóan, hogy a szövetségesek együttműködése nemcsak háborús szövetség, hanem folytatódni fog a háború után is. (Ez természetesen akkor őszi meggyőződésünk volt, s tudjuk, nem a Szovjetunió múltot, hogy a háború után mégis másként alakultak a dolgok.) Belső kérdéseinkről már könnyebb volt szót érteni. De nem a sürgető tennivalókról, hanem a háború után várhatókról. Nem a tettvágy hozta ide ezeket az illúziótlan és viszonylag haladó értelmiségieket sem, hanem valami megnyugtatót kerestek az elkerülhetetlen jövőről. Ősszel mégis sikerült egy plattformban megállapodnunk: 1. A háború elveszett, érdekünk a kiugrás. 2. A polgári demokratikus követelések megvalósítandók, beleértve a helyre ható földreformot. 3. Szükséges a németellenes, háborúellenes és a demokratikus erők összefogása (a kommunisták az utóbbiak között még nem említhetők). Megállapodtunk továbbá egy előadássorozatban, melynek keretében többek között Kállai Gyula, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula ismertették volna a kibontakozás fő kérdéseit. Az előadássorozat, helyi előadókkal, még novemberben el is indult.

A szakosztályon át így lassan megnyílt az út az egész Ady-Társaság felé. Októberben üzenet érkezett Kállai elvtáristól: a marxista csoport kezdeményezze a közgyűlés összehívását s aktívan működjék közre a Társaság politikai irányításában.

Kardos Pál, a Társaság krónikása, rajta kívül álló okokból nem lehetett cselekvő részese ezeknek az eseményeknek. S 1947-ben talán még korai is lett volna nyilvánosságra hozni a történetek mélyebb mozgatóit és összefüggéseit. Talán ez a magyarázata annak, hogy alig néhány sorban méltatja 1943–44 fontos hónapjait, a társaság történetének töretlen vonalába illesztve az intermezzót: „A humánum, a szabadság vágya már újra bontogatja szárnyait. *Gulyás Pál* is teljes lélekkel fordul ebbe az irányba, amelyetől igazában sohasem tudott elszakadni. De halálos betegség támadja meg, ereje fogytán van. 1944 elején visszaadja az ügyvezető tisztt *Juhász Géznak*, aki mellé a közgyűlés egy fiatal történetíró-szociológust választ főtítkárul: *Simon Lászlót* . . . Ez a személyesre tulajdonképpen már a felszabadulást jelentette.

Ennek első megnyilatkozása *József Attila* emlékének megünneplése . . . S hogy az állásfoglalás annál határozottabb legyen, *Nagy István*, a kolozsvári munkásíró az ünnepség vendéglőadója. 1944 márciusa volt. És akkor közbejött valami.”⁶

A lényeg igaz, az összefüggések azonban hiányoznak, s emiatt kissé elszürkül a Társaság jelentősége. A fordulat valóban felszabadulás volt, de nemcsak az Ady-Társaság felszabadulása. Ennél jóval több: *Debrecentenben a demokratikus erők összefogásával, a munkásság, a parasztság képviselői és a haladó értelmiségiek előtt, Debrecent egész haladó közvéleménye előtt, először az Ady-Társaság dobogójáról hangzott el mindaz, ami az irodalom nyelvén, de teljesen korszerű politikai jegyvetetben riadó volt a független és demokratikus Magyarorszáért megindítandó küzdelemre, s amiben társadalmi, politikai és szellemi arculatában kirajzolódott a jövő népi demokratikus Magyarországa. S mindez már a kommunista párt irányításával ment végbe.*

Az első feladat keserves adminisztrációs munka és lelkesítő közönség-szervező tevékenység volt. A Társaság ügyviteli meglehetősen „költői” rendetlenségben folyt, a hatóságok ebbe bármikor beleköthettek. Hetek éjszakába nyúló munkájával rendbehoztuk a tagnyilvántartást, irattárat, pénztári naplót. Minden taggal személyesen beszéltünk, rendeztettük az elmaradt tagdíjakat, 40–50 új tagot léptettünk be. Tagdíjából, felajánlásokból szép summt, emlékezetem szerint közel ezer pengőt gyűjtöttünk be.⁷ Lelkesítő jele volt ez a közönséggyűnynek. Az aktivizálódó régi tagság és az új tagok összetétele azt mutatta, hogy a történelem olvasztóköhője felszínre hozza azokat a társadalmi és szellemi erőket, amelyek majd az új Magyarország felépítésének lesznek döntő tényezői. Az új tagságnak csaknem fele már ipari munkás volt. Az értelmiségiek közül pedig azok mutatták meg, hogy hajlandók egy most már nemcsak hírnevében baloldali szervezethez csatlakozni, akik közül sokan eddig talán visszahúzódtak, de mindig szerették a dolgokat végig gondolni, akik nem egy hazug és nemzetpusztító társadalom hierarchiája, hanem az értelemnek a dolgok és összefüggések megértésére való felhasználása szerint voltak értelmiségiek, alkalmasok arra, hogy a jövő rendjében töltsék be az értelmiség fontos funkcióit.

Közben folytak a tárgyalások a baloldali szervezetekkel. Januárban a társaság főtítkáraként megállapodást kötött a Szociáldemokrata Párttal és a szakszervezettel, továbbá a Független Kisgazda Párt értelmiségi tagozatával és a Reform-Társasággal közös rendezvények szervezésére. Az Ady-Társaság gondoskodik előadókról, ők a közönségről. A Szociáldemokrata Párttal abban is megállapodtunk, hogy az Ady-Társaság „ismeretterjesztő” előadássorozatot tart a munkások otthonban. Egy népfront szervezeti magva volt ez a megállapodás. Igaz, a szociáldemokraták arra gondoltak, övék lesz az Ady-Társaság is, mi viszont arra, hogy a Társaság kommunista vagy a kommunista párt politikáját elfogadó előadókat küldhet a munkások otthonba.

És mi legyen a Társaságon belüli ideológiai ellentétekkel? Ez komoly gondunk volt. Felfakasszuk-e nyílt vitában a „népi” eszmekör belső ellentmondásait? Vitatható, hogy helyes volt-e, vagy sem, de úgy láttuk, erre egyelőre nincs szükség. Az aggódók, szigetkeresők, harmadikutasok, a ködös parasztszocializmus hívei a vezetésben bekövetkezett fordulattal politikai vereséget szenvedtek, s *Gulyás Pál* csatlakozásával az új irányzathoz, vezérten, lobogótlan kisebbséggé lettek. A személyes vitákat nem kerültük, de pl. a Hungarológiai szakosztály előadássorozatán a kérdések fel sem vetődtek. A sürgető tettet akartuk előkészíteni, s úgy gondoltuk, ha menet közben a kérdések mégis felszínre vetődnének, elég erősek leszünk azokat menetközben tisztázni. A „népi” jobbszárny nem látszott már akkora erőnek, hogy esetleges

⁶ Az említett közgyűlés pontos dátuma: 1943. december 8. *Gulyás Pál* vállalta az új irányzatot, csak 6–8 héttel a közgyűlés után, betegségének súlyosabbra fordulása miatt adta át az ügyvezetői tisztséget.

⁷ Mind a Hungarológiai szakosztály munkájával, mind az ügyviteli rendezésével, a tagtoborzással, a nagy odaadást kívánó szervező munkával kapcsolatban meg kell emlékeznünk *Dr. Vranay Kálmán* elvtársról, a szerény emberről és kitűnően képzett, lelkes és fáradhatatlan kommunistáról, a Társaságnak a közgyűlésen választott főpénztárosáról, aki már nem érthette meg azt, amiért harcolt. 1944 őszén a fronton, a szovjet csapatokhoz való átszökése közben érte a halálos golyó.

egységbontó tényezőként is számba jöhetett volna. Átmeneti vezető szerepe is már csak a Társaság hagyományaitól eltérő intermezzónak tűnt...

Szintézisbe akartuk foglalni mindazt, ami a Társaságban is, az ország összes demokratikus mozgalmaiban is haladó volt, s ami mégis több ezeknél, átfogóbb, korszerűbb és idősebb, eszmeileg, politikailag és irodalmilag több és előremutatóbb a szociális, a demokratikus és a függetlenségi gondolat minden addigi összefoglalásánál. Igen, a párt! De a párt nyíltan még nem léphetett pódiumra. Akadt olyan vélemény, hogy rendezzünk nagyszabású matinét a korszerű Adyról. Nem volt rossz gondolat. De Ady óta hangzott el az övénel korszerűbb beszéd is...

József Attila személyesen soha nem szólalt meg az Ady-Társaságban. Még egy szakosztályülést sem szentelt a Társaság a Horthy-korszak és az utána jövő korszak legnagyobb magyar költőjének. Tisztelői, hívei és rajongói, sőt értői természetesen Debrecenben sem voltak kevesebben, mint az ország más hasonló városában. De a „népi” értékrend szerint a legnépibb költő híveinek tábora legfeljebb szektának minősült.

Nos, nem a mulasztást jóvátenni, nem az emlékezés okából, hanem az időszéri eszmei és politikai mondanivaló legátfogóbb és legtisztább s irodalmilag is a legmagasabb rendű kifejezése érdekében úgy döntöttünk, hogy a Társaság első nagyszabású tömegrendezvénye, a társszervezetekkel való megállapodás lehetőségeit is felhasználva, *József Attila-emlékmatiné* legyen. A matiné 1944. március 12-én folyt le.

Előadók: *Nagy István*, a kolozsvári kommunista munkásíró, aki József Attila és a munkásosztály című előadásában nemcsak azt mutatta meg, hogy a munkásosztály magát csak úgy szabadíthatja fel, ha az egész nemzetet felszabadítja, hanem a társadalmi és nemzeti felszabadulás időszéri politikai kérdéseit is József Attila szemléletében és szinte az adott nap időszériuságában vetette fel. A rendőrség nem engedélyezte a „Hazám” műsorra tüzését, *Nagy István* előadásának végén mégis felcattant az „Adj magyarságot a magyarnak — Hogy mi ne legyünk német gyarmat!” Az ováció tüzes politikai tüntetés volt. *Veres Péter* József Attila és a parasztság kérdéseiről beszélt tiszta hangon. *Juhász Géza* a megújított Ady-Társaság és az irodalom hivatásáról, e sorok írója — megnyitójában — a matiné jelentőségéről beszélt. *Asztalos István* novellát olvasott fel és megszólaltak a nagy József Attila-versek és Ady-versek.

A Déry Múzeum előadó termébe a 4—500 főnyi közönségnek fele sem fért be. A hangulat olyan tüzes volt, hogy a rendőrség kénytelenségből azt is megengedte, hogy a széksorok között is álljanak, megtölthessék az előcsarnokot. A közönségben már 100—150 munkás is ott szorongott. *Nagy Istvánnal* a matiné előtt külön „röpgyűlést” rögtönöztünk a munkásotthonban s megbeszélést a Györfly Kollégiumban. A siker akkora volt, hogy a következő hasonló tömegmatinét már az Arany Bika ezres befogadó képességű nagytermében terveztük április elejére. De pontosan egy hét múlva közbeszólt valami...

Mégsem a matiné volt a Társaság utolsó szava a német megszállás előtt. Közben ugyanis a Hungarológiai szakosztály munkáját is tovább fejlesztettük. Márciusban már 150—200 főnyi értelmiségi és munkás hallgató jelent meg a szakosztály előadásain. Sikerült az előadások céljára egyetemi előadó termet kapnunk, ez — az egyetem autonómiája folytán — mentesítette az előadásokat a rendőrségi engedély alól. Az egyetemi ifjúság szervezésébe bekapcsolódtak a györflyisták.

Március 18-án *Erdei Ferencet* vártuk előadóul. A közönség össze is gyűlt, de az előadó már nem érkezhett meg... Én ugrottam be az egy év előtt írt tanulmányommal „A reformkor antinómiáiról”. (A tanulmány a felszabadulás után megjelent a „Magyarok” 1945. 1. számában.) A vita azt mutatta, hogy érnek a feltételek komolyabb, már kimondottan politikai akciókra is.

De másnap délelőtt már Debrecen felett is mélyrepülésben dübörögtek a német csapatszallító repülőgépek. És egy hét múlva megjelent a Sztójay-kormány rendelete a baloldali pártok, szervezetek és társaságok betiltásáról. Közöttük volt a Debreceni Ady-Társaság is. Múltjával és különösen az utolsó hónapokban kifejtett tevékenységével méltán rászolgált e „fémjelzésre”, de még inkább arra, hogy a felszabadulás után egyik jelentős szervezete legyen a korszerű mondanivalóért és kifejezési formáért, a szocialista magyar irodalomért és művészetért folyó küzdelemnek.

SÁRA PÉTER

ADY ENDRE KIADATLAN LEVELEI

Nemrégiben került a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába Szalay József magángyűjtő jelentős irodalmi gyűjteménye, amely értékes Ady-kéziratokat is tartalmaz. Szalay magánlevelezéséből kiderül, hogy az Ady-anyagot a költő özvegyétől, Boncza Bertától és Osvát Ernőtől vásárolta alkalmosszerűen. A gyűjtemény mintegy száz Ady-kéziratot (főként vers-kéziratot) tartalmaz. Ezek között az értékes verskéziratok között húzódott meg néhány mindmáig publikálatlan Ady-levél is, amelyet itt teszünk közzé.

A kronológiának megfelelően először közöljük Ady 1903-ban a Nagyváradi Napló hivatalos levélpapírján írott levelét. Mivel a címzett neve nincs feltüntetve, így csak a levél tartalmából és Hegedűs Nándor idevonatkozó adataiból¹ lehet következtetni, hogy valószínű dr. Kurländer Ede nagyváradi ügyvédnek írta a levelet, akitől közvetlenül a nagyváradi fogházból való szabadulása² után így akart kölcsönt kérni. Hogy Adynak ez a pénzszerzési kísérlete mennyire volt eredményes, arra adatok hiányában sajnos nem válaszolhatunk.

Ady Endre — [Kurländer Edéhez?]

Nagyvárad, 1903. jún. 13

Igen Tisztelt Ügyvéd Úr, ezerszeresen kérem bocsánatát s minden esetben szíves diszkrécióját kérésemben, mellyel most igen tisztelt Ügyvéd Úrhoz fordulni kénytelen vagyok. Olyan helyzetben, hogy nem lehet s nem tudok máshoz fordulni s igen nyomasztó, sürgős ügyben húsz forint kölcsönt kérek. Mielőbb vissza fogom fizetni. Az Igen Tisztelt Ügyvéd Úrnak tisztelő s előre hálás híve.

Ady Endre

A következőt a Budapesti Napló hivatalos levélpapírján írta Ráskai Ferenc hírlapírónak, a Pesti Hírlap munkatársának. A levélen nincs ugyan feltüntetve a keltezés éve, de a szövegből és az idevágó adatokból kideríthető, hogy a levelet 1907-ben írta. Hiszen 1907 nyara volt a hétvégi varsányi kiruccanások boldog korszaka (l. Lengyel Géza: *Ady a műhelyben* c. könyvét). Ady a levélben egy megírandó kabaré-versről beszél és azt írja, hogy e verset Medgyaszay Vilmának szánja. A művésznőnek azonban — vallomása szerint — erről nem volt tudomása. Ady a címet nem közli, de minden valószínűség szerint *A Lóri csókja* c. versről van szó, amely A Holnap I. k-ben jelent meg nyomtatásban először.

Ady Endre — Ráskai [Ferenc]-hez

[Budapest, 1907] aug. 30.

Kedves Ráskai úr,

ígéretemhez képest belekezdtem s meg is akartam mára írni a Medgyaszay kisasszonynak szánt dolgot. Részben azonban (vasárnapi tárcácskámat³ is meg kellett írnom) halálos fáradtság fogott el, részben nem szeretnék nem jót írni. Ma délután kénytelen vagyok, de

¹ Hegedűs Nándor: Ady Endre Nagyváradon. Akadémiai Kiadó, 1956.

² Az Egy kis séta c. cikke miatt 1903. jún. 6–9. között ült a nagyváradi fogházban.

³ Alma kisasszony próbanásza c. novellájára utal, amely megj. a Budapesti Napló 1907. szept. 1-i számában. Hogy valóban erről a novelláról lehet szó, az kiderül a levél és a novella bevezetőjének egyező vallomásaiból is.

örömmel kénytelen, Varsányba, Vésziékhez kimenni. Ezért nem jelenhetek meg találkánkon. De viszont még ma ott künn megírom az irnivalót s mielőbb önhöz juttatom. Előre jelzem, hogy ez egy nagyon is sötét kis tragédia lesz, versben, cselekménnyel s — egy szereplővel. Szívéből üdvözlő önt régi híve

Ady Endre

A következő leveléről is biztosan csak azt lehet megállapítani, hogy Párisból küldte. S mivel a boríték hiányzik, így még a postabélyegzés sem nyújthat segítséget a keltezés pontos megállapításában. Kizárólag a szövegben található néhány adat összehasonlítása alapján lehet sejteni, hogy a levelet 1910 elején írhatta Radó Antalnak, a Magyar Könyvtár szerkesztőjének. (Egyébként Radó Antal nevét is csak a szövegből lehetett kikövetkeztetni.) Tőle szeretne előlegképpen 100 koronát szerezni egy, a M. K.-nál hagyott, novellás-füzetére. A füzet címét nem említi, de egészen biztosra vehető, hogy Ady a Magyar Könyvtár sorozatában 1910-ben megjelent *A tízmilliós Kleopátra* c. kötetére utal. Adatok hiányában azonban arról éppen úgy nincs tudomásunk, hogy Ady a kért összeget megkapta-e, mint arról, hogy a jelzett Monte-Carló-i útítervét megvalósíthatta-e? A levélben még arról is szó van, hogy Ady egy verses-kötetet is szeretett volna a M. K. sorozatában megjelentetni, ami azonban csak terv maradt, mert Adynak semmilyen verses-kötete sem jelent meg ebben a sorozatban.

Ady Endre — [Radó Antalhoz]

[Párizs, 1910 eleje.]

Nagyon Tisztelt és Kedves Szerkesztő úr!

a mai napon Mikes Lajos címére, ki páratlan barátsággal magára vállalta a vers-füzetem⁴ összeválogatását — természetesen az Ön felülbírlása mellett — egy tucatnyi kötetben meg nem jelent, új s a „M. K.” illő verset küldtem. Ezt tisztelettel bejelentem s ezzel együtt egy kérésemet, mely nem új Ön előtt, de szörnyűen aktuális most nekem. Szeretném, ha az otthagytott novella-füzet⁵ anyagért nagyon sürgősen (persze ugyan előlegképpen, de talán ez nem nagy baj) megkaphatnám a száz koronát. Beteg vagyok, munkaképtelen. Három héten belül a címem: E. de Ady Monte-Carlo, poste restante. De azelőtt aközben s mindig: 92 Rue de Levis, Paris. Kérem, nagyon jó tisztelt Szerkesztő úr, legyen hozzám ezuttal is szíves. Igen tisztelő híve

Ady Endre

Csütörtök

Az alábbiakban néhány rövidke levél következik, amelyek az Ady-filológiában eddig ismeretlen személyekhez szólnak. Jelentős adatokat nem tartalmaznak, de a gyűjtemény teljessége kedvéért érdemes ezeknek is helyet adni.

Ady Endre — Tarkó Jenőhöz

[Párizs, 1911. febr. 28.]

Tisztelt Uram, semmi kifogásom nincs a kért verssorok fölhasználása ellen. Sok sikert kíván s üdvözlő

Ady Endre

Ady Endre — [Ismeretlenhez]

[Budapest, 1911. vége?]

Kedves Uram,

Megkerült A Baranyai⁶ úr levele s tudom már a pontos címet: 225 Rue St. Jacques. Adja át neki üdvözlömetem és hotelcímemet, ha találkoznék vele. Öntől pedig a viszontlátásra búcsúzik tisztelettel

Ady Endre

(Szerda d. u.)

⁴ Ez a kötete nem jelent meg.

⁵ A tízmilliós Kleopátra címen jelent meg.

⁶ Baranyai Zoltán.

Kedves barátom,

Köszönöm jelentkezésedet s minden habozás nélkül bizalommal vagyok hozzád. Verseimmel rendelkez zene-ország minden ereje s hatalma szerint. Érdekes baráti köröm nyert a te így messziről furcsának tetsző, de értékes figuráddal.
Üdvözlő!

Ady Endre

Máriagrün 1913. VI. 22.

E gyűjtemény levelezési anyagából talán a legjelentősebb az a 12 db levél, amelyet Ady a Nyugatnak írt 1908—1916 között. A levelek értékes filológiai adatokat, vonatkozókat tartalmaznak, és együttesen különösen jól dokumentálják Adynak a Nyugathoz való kapcsolatát. S talán éppen ezért indokolt, hogy e leveleket — a közlés kronológikus rendjét megbontva — külön csoportosítva adjuk. A levelekből is világosan kiderül, hogy Ady és a Nyugat közötti kapcsolat nem lehetett valamiféle idillikusan békességes kapcsolat, Ady a Nyugatra meglehetősen sokat panaszkodik, de a levelekből az is tisztán érződik, hogy szüksége volt rá és ragaszkodott is hozzá.

Ady Endre — A „Nyugat” szerkesztőségéhez

[Párizs, 1908. jún. eleje.]

Édes Ernőm,⁷

szerettem volna (s van vagy tíz témám) könyvekről s francia irodalmi dolgokról írni.⁸ Nincs időm s az itt mellékelt eset⁹ volt nagyon a begyemben. Ne legyetek esztéták ezuttal s adjátok ki, mert igaz és szükséges. Egyébként a jövő számra többet s jobbat, ha élek. Ölel

Adyotok

Ady Endre — A „Nyugat” szerkesztőségéhez

[Párizs, 1908. aug. eleje.]

Édes Ernőm,

nem tudom, a te kezébe kerül-e ez a levél, vagy máséba? Sőt azt se tudom, van-e Nyugat vagy nincs? Én nem kaptam a legújabb számot. Sőt nem kaptam hírt a küldeményről, egy kis prózáról s egy versről.¹⁰ Azonkívül kértem a Nyugat négy utolsó számát. Azután híreket kértem felőletek. S minden, amit kaptam: három gyűjtő-ív. E gyűjtő-íveket én fölhasználok. Remélem, öt-hat előfizetőt szerzek. De kérem, legalább a lapot kapjam, ha még él. S a kézirataimat küldjétek vissza, ha már nem éltek vagy ha nem akartok engem.

Ölel mindőtöket

Ady Endre

92 Rue de Lévis.

Két vers¹¹ van itt, mivel nincs meg másolatban küldjétek vissza, ha nem kell.

Ady

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Érminsztent, 1908. dec. 7.]

Édes, jó Ernőm,

Itt van a vers,¹² nekem tetszik, de neked nem muszály, hogy tessék. Sok szigorú sorát töröltem, mert félek, hogy a Nyugat lány-olvasói előtt is eljátszom kis játékaimat.

Áldjon meg a Devla, ölel valamennyieteket

Adyd

⁷ Osvát Ernő.

⁸ Valószínű ezzel a tervével van összefüggésben az 1908. aug. 1-i számban megjelent Mesék balog poétákról c. cikke is.

⁹ A föld meg a város-ról (Dutka Ákos verses könyve) írt bírálata. Megj. az 1908. júl. 1-i számban.

¹⁰ Az 1908. aug. 1-i számban megjelent: Ha csókokat hallok — vers és Mesék balog poétákról — próza, c. írásairól van szó.

¹¹ A fehér lóuszok, Ásom a gödröt c. versek. Megj. 1908. szept. 1-i számban.

¹² A Hágár oltára c. vers. Megj. 1908. dec. 17-i számban.

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Érminsztent, 1908. dec. 24.]

Édes, jó Ernőm,

itt küldöm a Szini-cikket;¹³ becsületes írásnak hiszem s küldöm. Ne sajnáljatok egy táviratot, hogy vers vagy novella kell-e az új számra? Idő van, hiszen úgy se jelentek meg jan 3 vagy 4 előtt. Küldhetek, ha táviratoztok verseket vagy novellát vagy újféle író-képeket. Esetleg többféléit is, mert nektek nyavalyámban is szeretném megmutatni, hogy veletek vagyok. Ha ti nem is vagytok velem. Ignótust, Fenyőt, Hatvanyt s téged ölel

Ady

Táviratcím:

Ady
Érminsztent
Érszentkirály

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Kolozsvár, 1909. jún. vége.]

Édes Ernőm,

mindenekelőtt kérlek: azonnal küldjete táviratilag pénzt. Akárhonnan, akárini címen¹⁴ Ne várjátok meg, míg én táviratozom. Mindent eladok, azaz megigérek nektek. Cik kem¹⁵ holnap küldöm, remélem nem kések le vele. Kétségbeesetten, fillér nélkül ideérkeztem máma a híres zöldfedelű palotába, a többi sok bolond közé. Azt hiszem innen még szép dolgokat is fogok írni. Címem: Kolozsvár, ideggyógyászati klinika.

Ölel mindőtöket s a többi ízben kért és megígért pénzt
azonnal várja

Adytok

Ady Endre — Osvát Ernőhöz

[Budapest, 1912. máj. eleje]

Édes Ernőm,

talán többet szerettem és tudtam volna írni Jásziról.¹⁶ Mint mindig, körmömre hagytam égni s félek a lekéséstől. Mert az a legfontosabb, hogy az első írás legyen a Nyugatban. Am a verseket pláne meg akarom még e számra írni, de a dátum-adásban légy a legliberálisabb. Még azt tudatom veled, hogy én öcsém, a Nyugaton s a szanatóriumon kívül mindenki számára ismeretlen helyre utaztam. Telefonálj dél körül.

Ölel szerető Ady

Ady Endre — A „Nyugat”-hoz

[Budapest, 1912 vége]

Kedves „Nyugat”,

itt küldöm a szükséges két arcképet az 1913-iki vasúti szabadjegyekre. Jó volna a kérvényt minél gyorsabban beadni, hogy — ha így muszáj — már január elejére megkaphassuk a jegyeket.

Szeretettel

Ady Endre

Ady Endre — A „Nyugat” kiadóhivatalához

[Maria-Grün, 1913. márc.]

Kedves Kisasszony,¹⁶

ma, kedden estig még mindig nem kaptam meg a „Nyugat” új számát. Egy bécsi levelet kaptam csupán. Kegyeskedjék intézkedni. Kérje meg Fenyőt, írjon néhány sort nekem. A nyomdától pedig tudakolja meg, mikor lesz már kész a könyvem.¹⁷

Üdvözl

Ady Endre

¹³ Szini Gyula — cikk. Megj. 1909. jan. 1-i számban.

¹⁴ A cikket valószínű nem küldte el, mert cikke a közeli számokban nem is jelent meg.

¹⁵ Jászai Oszkár könyve címen megj. az 1912. máj. 17-i számban.

¹⁶ Havas Irén, a Nyugat szerkesztőségének titkárnője.

¹⁷ A magunk szerelme c. verseskönyve után érdeklődik.

Tisztelt és jó szerkesztőm,

ma, váratlanul, olyan lelki ütések értek, hogy leülök, hozzálátok, akarok s képtelen vagyok a cikkem¹⁸ bevégezni. Ha már eddig kedves és jó volt, még várjon néhány órát. Bocsánatát, jóindulatát s türelmét kéri

tisztelő híve

Ady Endre

éjjel ½ 3 óra.

Ady Endre — A „Nyugat” Szerkesztőségéhez

[Maria-Grün, 1913. jún. 13.]

Nagyon kérném a verseket jól korigálni, mert a múlt számban jelent verseket¹⁹ értetlenekké tették a sajtó-hibák. Mivel pedig sejtem, hogy csak hétfőn vagy kedden jelenünk meg, valószínű, hogy szombat reggelre még küldök valami kis prózát is.²⁰ Nagyon sajnálom, hogy a kért és ígért novellát²¹ nem írhattam meg e számra sem, de a következőre okvetlenül megírom. Én nem tudom, mikor szabadulok már innen, ahol kutyaül unom magamat s céltalannak látom a további kúrát. Ha hazamegyek, egy napra megállok Pesten s okvetlenül megkereslek benneteket. Igaz szeretettel ölel

Adyok

Ady Endre — A „Nyugat” kiadóhivatalához

[Érmindszent, 1914. máj. 29.]

Kedves Irénke,

kérem azt a pár krajcárt, ami még jár, azonnal elküldeni. A Nyugatot is kapjam a leggyorsabban. Béla menjen be pünkösdkor is s esetleges leveleimet továbbítsa. Az egész redakciót szeretettel köszöntöm. Úgyis mint órangyalomat üdvözlöm

Ady Endre

Ady Endre — A „Nyugat” kiadóhivatalához (Irénke kisasszonynak)

[Érmindszent, 1916.]

Kedves Kisasszony,

a versemet őrizze meg a következő számra. Csodálom, hogy a Nyugatot még ma (pénteken) se kaptuk meg. Esetleges leveleimet küldje exprezs Érmindszentre. Ignótust, Fenyőt ölelem. Szeretettel

Ady Endre

¹⁸ Nem lehet megállapítani, melyik cikkéről lehet szó.

¹⁹ Elsősorban az 1913. máj. 16-l számban megjelent Hunn, új legenda c. versére gondol, amelybe valóban súlyos sajtóhibák kerültek.

²⁰ A kis prózát el is küldte — Thaly Kálmán regénye címmel megj. az 1913. jún. 16-l számban.

²¹ A jelzett novellát a következő számban sem találni — valószínű, nem is írta meg.

HÁROM DIÁKKORI ADY-STRÓFA?

Ady Lajos ezt írja bátyja életrajzában a zilahi diákevek fejezetében: „Nyolcadikos korában . . . már nemcsak a kollégium, hanem a város is poétának tartotta és ismerte. Mint ilyent, őt kérték fel a vándorszintársulat tagjai, akikkel a diák-korcsmákból személyes ismeretsége volt, hogy a vidéken akkoriban nagyon kedvelt helyi vonatkozású ének-szövegeket számukra megírja, s csakugyan több szöveget — kuplé és magyar nóta-strófát — énekeltek tőle akkor télen” (Ady Endre 41—42).

Ady Lajos közlésének nyilván megvan az alapja: IV-es gimnazista korából jól emlékezhetett bátyjának a színészekkel való kapcsolatára.

Zilahon Ady VIII-os korában (1895/6. iskolaév) valóban jártak vándor szintársulatok. 1895. október elejétől december közepéig Homokay László társulata játszott a városban, 1896. április közepétől pedig özv. Veszprémy Jenőné társulata szerepelt ott. A műsoron az akkor országszerte játszott, ma már többnyire feledésbe kopott darabok kerültek sorra: A vereshajú, A méltóságos csizmadia, A csikós, Zsidó honvéd, Goldstein Számi, Mi történt az éjjel?, Három Kázmér, Egy magyar huszárkáplár Bécsben, Bányamester stb.

Ady Endre bizonyára lelkes látogatója volt ezeknek az előadásoknak; kisvárosban izgalmas esemény volt egy-egy szintársulat megjelenése, s a nagyobb diákok körében különösen érdeklődést ébresztett. Adyról pedig tudjuk, hogy már Nagykárolyban, kis gimnazista korában is jelét adta a színház iránti élénk vonzalmának (l. Hetey Zoltán: Ady Bandi — Ady Endre 41—6). Ez az érdeklődés igen eleven benne újságíró korában is, s csak utolsó éveiben nem érdekelte már a színpad.

Ady Lajos szerint „akkor t é l e n” aratta bátyja, mint „színházi költő” sikereit. Ez az időmegjelölés Homokay társulatának zilahi szereplésére utal. Egy későbbi „aktuális” versében Ady Endre maga is megemlékezik róluk. 1899. végén felépült a zilahi Vigadó, s erre az alkalomra Ady humoros verset írt a Szilágy 1899. dec. 29-i számába (Levél a szerkesztőhöz), visszaidézve diákkori színházi emlékeit is:

... azt is hallám, Szerkesztő Úr,
Hogy ez új, fényes Vigadó
Nemcsak bálnak és hangversenynek,
Hanem színháznak is való,
Hogy Zilah rajong Tháliáért
És szellem-kosztra éhezett ...
H o m o k a y is ott telet volt ...
(Óh, édes, szép emlékezet!) ...

(Rövid dalok 47)

Számára kedves emlékü tehát a társulat zilahi időzése. Hogy Ady valóban kapcsolatban, sőt jó barátságban volt a társulat tagjaival, bizonyítja egyik iskolatársának, Szunyoghy Farkasnak novellisztikus emlékezése. Azt írja, hogy az 1895. nov. 30-i András-napon Ady Endre meghívott diáktársai közt ott van „az éppen Zilahon működő vándor szintársulat komikusa, Petre Ferenc, ki különösen diákkörökben nagy népszerűségnek örvendett” (A zilahi diákélet Ady Endre korában 30). Petre valóban a Homokay-társulat közkedvelt színésze volt. Szunyoghy utólag még ezt írja levelében: „A színészekkel, különösen a névleg is említett Petre Ferencel a kocsnázások révén bizonyosan összeismerkedhettek, és Ady Endre írhatott számukra kuplékat és más ilyes dolgokat” (1959. ápr. 3).

A Szilágy hetenkénti részletes színházi beszámolóí megőrizték a társulatok műsorának és igyekvő vagy silány produkcióinak nyomát, s e fontoskodó-aprólékos vidéki színikrónika-stílusnak köszönhető, hogy a lap Színház rovata Ady Endrének talán három diákkori strófáját tartotta fenn.

Az 1895. okt. 20-i színházi beszámoló szerint „Rajcsányi [János] másodszor dalolta el a Goldstein Számi örökéletű nótáját, megtoldván azt egy pár jóízű lokális érdekű strófával . . . A közönség a színházat egészen megtöltötte, s ez estén nem illett reá a couplet ama verse, mit alább közlünk, de ami általában igen alkalmazható, hogy ti.

Nincsen nekünk közönségünk
Igaz, nincs is mit remélnünk:
Sem *Pepitánk*, sem *nagydobunk*,
Sem befedett *hippodromunk*,
Csak szegény színészek vagyunk,
S mint játszunk, úgy mulattatunk.
De a finnyás közönségnek
Jobban tetszenek a *misszek*,
S ha nem tudsz *bukfencet* hányni,
Nincs közönség, szegény Számi!”

December közepén búcsúzott a társulat Zilahról. A Szilágy 1895. dec. 15-i száma ezt írja:

„Az utolsó előadás hozott egy kis életet a színházba. A feneleányok került színre meg-
lepő jó előadásban . . . Curgós Erazmust Csete ábrázolta elég sikerülten, s nagy jó kedvvel
énekelt el pár kuplét. Az utolsó — állítólag igen előkelő helyről sugalmazott — verset itt
közöljük:

Egy kritikus a színházban
Potya jegyet élvezett;
Égig emelte eleintén
A szegény színészeket.
Később gusztusa változott.
(Hja, az idő hosszú már!)

S jobban esnék most ő neki
Hangverseny, bankett s a bál.
Dorongoljuk hát le őket,
Hisz rossz már a mi jó volt!

Az ily kritizálás — czupász, czupász,
Kinek ez szentírás, annak czupász!

A közönség egész vegyes érzelmekkel fogadta a hallatlanul zseniális kis kuplét, többen pisszeg-
tek, néhányan füttyöltek. Ez volt az oka, hogy a kuplé következő versét Csete nem dalolta el.
Itt közöljük tehát:

Egy direktor élt e sártekén,
Ki gondolkozni nem tudott:
Fejét elveszté a szegény!
Helyette m á s gondolkozott
A slendrián uralgott nála,
A publikum . . . m ű é l v e z e t t !

S a direktor, mert üres a kassza,
A kritikusra éhezett:
„Ha színházam nem dicséred,
Ember, beléd harapok!”

Szegény direktor, neked czupász,
Keresd a fejed, mert czupász, czupász!

Az előadás egyébként minden nagyobb emóció nélkül ért véget.”

A „czupász, czupász” refrén egy kártyás „bemondás” (= zu pass). Kortársi emlékezé-
sekből tudjuk, hogy Ady nagy kedvvel kártyázott ifjúkorában.

Ha tehát Ady Lajos közlése való, a Carillon aláírási színházi cikkek feltehetően a VIII-os
Ady Endre tréfás, „rendelésre” írt strófáit őrizték meg. A fenti álnéven talán Kapus Sámuel

segédszerkesztő írt; ő azonban emlékezéseiben nem tesz célzást a diák Ady effajta szereplésére, s a cikkekben nincs semmiféle utalás a szerzőre. Ha a versek valóban Adytól származnak, ez természetes is: mint diák nem szerepelhetett így a nyilvánosság előtt. Ő maga nem dicsekedett később — s ez érthető — e műfajban elért ifjonti sikereivel. Valószínű, hogy a kuplék szövegét a színészekől kapta meg közlésre a tudósító.

A fentebbi *tárgyi* érvek, támogatják azt a feltevést, hogy az idézett strófákat valóban a fiatal Ady írta, bár — főként így kiszakított töredékességükben — nincs semmi különösebb, árulőbb egyéni jellegzetességük, amely világosan utalna szerzőjükre. Igaz, Ady ifjúkori írásai — és főként ún. aktuális strófaiban (Rövid dalok) egyébként sem található meg későbbi sajátos, félreismerhetetlen stílusának úgyszólván a nyoma sem. A századvég epigonköltészetének rutinos-sablonos kitaposott útján jár még ekkor. Nem várhatunk tehát semmi egyéni, „adys” jellegzetességet a 18 éves vidéki diáktól, s éppen ilyen igénytelen műfajban, amely akkor szinte közhelyszerűen divatozott, burjánzott a lapokban és a színpadon egyaránt. Hegedűs Nándor, az Emlékezések Ady Endréről c. készülő gyűjtemény lektora ezt írta e versekkel kapcsolatban: „Abban az időben divat volt, hogy a komikus, aki valamely operetben kuplét dalolt, ezt helyi érdekű aktuális rigmusokkal fűszerezte. Én magam fiatal nagyváradi újságíró koromban sok ilyen kuplészöveget írtam komikusok kérésére. Feltehető, hogy ezt Ady később mint debreceni és nagyváradi újságíró szintén megtette.” Felvetődik itt a gondolat: vajon a Rövid dalok jó része nem ilyen „inspiráló” igénynek és hatásnak a szülőtte?

A versforma aligha jöhet számba a hitelesség szempontjából, mert kupléről lévén szó, bizonyára megadott, kész dallamra kellett szöveget írni. Bizony, ezek csak rigmusok; elég volt hozzájuk egy kis ötletesség, némi ritmuserzék és rímfaragó készség. Mindez, tudjuk megvolt már Adyban, aki társai közt gúnyos, csipkelődő modorával tűnt ki, s úgyszólván gyermekkorra óta verselt. Mindez az ő szerzősége mellett szól, ámbár lehetséges, hogy mégis más írta a kérdéses strófákat, talán éppen a kritikus, Carillon (bár Kapus Samu csak prózát írt) vagy valamelyik színész, sőt a kuplék talán nem is Zilahon, s nem azon frissen keletkeztek, hanem már máshonnan hozták magukkal, hiszen többé-kevésbé mindenütt „aktuálisak” voltak.

Kétségtelen döntésre tehát nem, legfeljebb a valószínűségig vezetnek el ezek a megfontolások. Jellemző stílusajátosságok híján még egy megközelítési módszer kínálkozik, a szorosan vett nyelvi elemzés. A fiatal Ady nyelvének és stílusának jellemzői c. tanulmányomban (MNy. 1957. 3—4. sz. 351—68) éppen azokat a vonásokat igyekeztem kielemezni és megállapítani, amelyek a kezdő, kiforratlan író nyelvhasználatára a még kialakulatlan egyéni „stílusjegyek” híján mégis jellemzők bizonyos mértékben, ha kevésbé feltűnő sajátosságokkal, rejtettebb összefüggésekkel is. Ezt az elemzést elvégeztem Adynak az 1899. év végéig, tehát Debrecenből való távozásáig keletkezett valamennyi hozzáférhető, hiteles (névvel vagy ismert álnévvél, írói jeggyel jelzett) verses és prózai írására vonatkozólag. Kísérletemnek volt bizonyos gyakorlati célja is: az 1955-ben megindult kritikai kiadás sok vitás, névtelen cikkének hitelesítéséhez próbáltam objektív támpontokat adni. A vizsgálatot természetesen Ady későbbi korszakaira is ki kell terjeszteni, hiszen az író nyelvhasználatát is változtathá, stílusa is alakul, fejlődik, s mindaddig, amíg Ady állandó újságírói munkát végez, 1908—9. tájáig, sok névtelen vagy eddig számba nem vett álnévvél, betűjeggyel jelzett cikke jelent meg.

Tanulmányomnak Próbakő c. fejezetében megpróbáltam eredményeimet néhány cikkre alkalmazni. Hasonló módon vizsgáljuk meg a három színházi strófát is annak megállapítására, vajon a nyelvi sajátosságok melyik oldalon nyomják le a mérleget: pozitív vagy negatív irányba döntenék-e el a szerzőség kérdését. Tekintetbe kell azonban vennünk az elemezhető anyag kis terjedelmét, az adatok esekély számát s így a véletlen, az esetlegesség torzító szerepét, ami természetesen nem adhat egészen reális eredményt. A nagy számok törvénye a nyelvstatisztikában is érvényes.

Haladjunk az említett tanulmány vizsgálati sorrendjében!

1. Azonosításra felhasználható jellemző hangtani sajátosságokat és változatokat, sajnos, nemigen találunk a szóban forgó versszakokban.

A várakozástól eltérően Adynál meglehetősen vegyes képet mutatnak az *e* — *ő* hangú alakpárok (pl. *jelett* — *földött*). Vannak azonban szavai, amelyeket csak *e*-s alakban használ. Ilyen a *fed* ige is, s a versben is *befedett* fordul elő.

Másik variációs lehetőséget adna a *nekünk*, *neki*, *neked* ragos névmási alak; az *e* hangú változat (*nekem* stb.) azonban itt nem fordul elő, holott a két típus aránya Ady ifjúkori írásaiiban csaknem 2 : 1. Természetes tehát, hogy a mindössze három adat a nagyobb csoporthoz tartozik, s így pozitív értékű.

2. A helyesírási sajátosságokat, így az egybe- és különírást, pl. a vonatkozó névmási alakok és határozók esetében, mint Adyra jellemző vonásokat nemigen vehetjük figyelembe, mert az elemzés legnagyobb részét nyomtatott szövegeken végeztük, ott pedig egyrészt a szedő

és a korrektor egyéni ízlése vagy önkénye döntött sokszor a meglehetősen kiforratlan, szabályozatlan helyzetben, másrészt pedig vidéki lapokban tömérdek volt a következetlenség, pontatlanság, felületesség. Mindezt természetesen nem írhatjuk a szerző számlájára mint jellemző, egyéni sajátosságokat.

Az egyetlen eset, amelyet talán figyelembe vehetünk, hogy Ady a *hja* ~ *hja*, *ejh*, *hejh*, *hajh* indultásokat mindig *h*-val írta; a második versben is *hja* fordul elő.

3. Az ún. etimológiai alakpárok közül igen jellemző Adynál az *és* ~ *s* kötőszó használati megoszlása, az utóbbi javára (1 : 1,8) főként mondatkapcsoló szerepben, ahol 1 : 3 az arányuk. Ez lehet természetesen általános szilágysági sajátosság, tehát más szerzőre is érvényes. A három strófában 5 *s* kötőszó van (*és* egy sincs!), s közülük 4 mondatokat kapcsol, 1 pedig mondatrészeket köt össze. Ez a megoszlás szinte pontosan megfelel a korábbi, nagy anyagon végzett vizsgálat eredményének: 4,4 : 1.

4. Az alakitani változatok adják a vizsgálati anyag legnagyobb részét.

a) A *-z* képzős *gondolkozni*, *gondolkodott* igealak jellemző, mert Ady fiatalkori műveiben *gondolkodik* alakot nem találtam.

Kedveli versben a régies, irodalmias *-g* gyakorító képzőt is: *közelg*, *rezg*, *sóvárg*, *nyüzög*: ebbe a sorba illik az *uralgott* igealak is. Mindkét sajátosság Adyra vall tehát.

b) A *sem* ~ *se* tagadósók közül Adynál az irodalmi használatú *sem* az uralkodó, 6,6 : 1 arányban. A versekben csak 3 *sem* található. Ez azonban általában is jellemző az irodalmi nyelvre.

c) A *ha* és az összetett *hogya* kötőszó előfordulási aránya Adynál 4 : 1. Itt csak 2 *ha* van.

A *hát* ~ *tehát* egyszerű és összetett változatok közül Ady csaknem egyedül az első használja (arányuk: 63 : 5); itt is az előbbi találjuk.

d) A személyes névmás egyszerű és nyomósított változatainak számaránya a *-nak*, *-nek* ragos alakokban határozottan a rövid oldalra húz (2 : 1). A versekben előforduló *nekünk* és *ő neki* 1—1 adata azonban semleges eredményt ad.

e) A vonatkozó névmások közül az *ami* ~ *mi* pár kivételével a rövid alakok vannak nagy többségben Ady ifjúkori műveiben. A versekben előforduló 1 *ami* s viszont a *ki*, *kinek* alakok ezzel mutatnak egyezést.

f) A vonatkozó szerepű mód- és állapothatározó *mint* (= *amint*, *ahogy*) használata megfelel az általános képek: ez a forma az uralkodó Adynál az *amint*, (*a*)*miként* alakkal szemben; az *ahogy* nem használatos nála.

g) Az egyszerű és a toldalékos alakváltozatokra a következő példánk vannak:

Az *e* mutató névmást Ady főként versben kedveli, mint a szótagszám rugalmas alakításának és a nehézkes ragismétlés feloldásának eszközt.

A rövid *ily* (*oly*) mutató névmás általában erős kisebbségben van az *ilyen* (*olyan*) mögött (6 : 25, ill. 26 : 77 az arányuk). Az *ily* csak versben fordul elő (az *ilyet* tárgyragos alak prózában is); ritkasága ellenére itt is felbukkan, valószínűleg a vers ritmusa kívánta így.

A *most* határozó mellett Ady egész ifjúkori termésében csak egyetlen *mostan* alak található, az is erősen kétes hitelű versben.

A *hisz* ~ *hiszen* meglehetősen egyensúlyban van Adynál (23 : 22); az itt található *hisz* alak tehát nem jellemző, s így nem döntő.

A *nincs* ~ *nincsen* igealakok megoszlása szélsőséges: 70 : 6. A versben 2 *nincs* és 1 *nincsen* van; változtatásukat a ritmus, tehát külső tényező alakítja, s így nem jellegzetes.

A névszók és névmások tárgyragját az egyes szám 1. és 2. személyében Ady gyakran elhagyja, főként versben, a jobb ritmikai és rimalkotási lehetőség miatt. Itt is 2 ilyen ragtalan tárgy van: *színházam* (dicséred), *fejed* (keresd . . .).

A mellénevek módhatározó szerepű alakjai Adynál többnyire ragosak (*egészen*, *botránosan* hamis, *példáttanul* nagy stb.) de meglehetősen gyakori a ragtalan alak is: *meglehetősen* közel, *roppant* meglepett stb. A versbeli *jobban* (tetszenek) alak a szabályos, irodalmi használatra példa, s kevésbé jellemző.

Egy szokatlan határozószó található a versben: *eleintén*; Adynál nem találkozunk vele, sem az *eleinte* alakkal, tehát nincs pozitív értéke.

5. A nyelvtani szinonimák közül a *csak* határozószó jóval gyakoribb Adynál, mint a *csupán* (47 : 22); itt is csak az előbbi áll.

Az előforduló 2 *mert* kötőszó jellemző ennek általánosan kimagasló arányára a *mivel*-el szemben (15 : 1), amely csak prózában fordul elő Adynál.

6. Az igeragozás körében két jelenség érdemel figyelmet. Az egyik az ikesen ragozott 3. személyű *esnék* alak. Ady meglehetősen következetességgel ragaszkodik az ikes igék „szabályos” ragozásához (a számba vett ikes és iktelen alakok aránya: 75 : 22), különösen a jelentő mód 1. és a felszólító mód 3. személyében. A mi esetünkben, a feltételes mód 3. személyében, 6 ikes alak áll 4 iktelennel szemben, ez utóbbiak közül azonban 1 a rim miatt került a versbe,

s így az arány 6 : 3, azaz 2 : 1. Az *esnék* adat tehát Ady mellett szól, annál is inkább, mert párját megtaláljuk nála (ÖPM. I, 220), és a felszólító *essék* alakot (I, 125), ami az *esik* ige következetesen szabályos ikes ragozását mutatja.

Ady ifjúkori írásaiban meglehetősen gyakori még a régies, magánhangzós jelű múlt igealak, különösen versben, ahol erősebben tartotta magát a XIX. század klasszikusai nyomán ez az irodalmi stílushagyomány (7 : 41 a prózában és a versben előforduló ilyen alakok aránya). Az *elveszté*-féle igealakokat tehát, ha általában jellemzők is a századvég költői nyelvére, Ady szívesen használja, s ugyanez az ige elő is fordul nála hasonló régies alakban: *Köztük vesztéd el* ifjúságod (Egy koporsó felett).

7. Szóhasználati jellegzetességek. Cikkeiben és aktuális verseiben Ady bőven használ idegen szokat; ez mintegy hozzátartozott a korszerűséghez, a „modern”, városi műveltséghez és magához az újságíró-stílushoz is.

Az idézett strófákban szereplő idegen szók közül Ady korai írásaiban, főként debreceni cikkeiben megtaláljuk a következőket: *hippodrom* (ÖPM. I, 179; a kor kedvelt látványossága volt, vö.: Szép Ernő *Gyermekjáték c. versében* is: *Sose vittek hippodromba*), *kritikus* (ÖPM. I, 75, 87, 98, 214), *kritizál* (ÖPM. I, 102) — a *kritika* szóra több mint 10 példa is van —, *direktor* (ÖPM. I, 54 stb., 10 előfordulás, Rö. dal. 35—6 : 4 példa) — a *dirigál* is előfordul kétszer —, *publikum* (ÖPM. I, 75).

Hiányzik azonban az egybevetett Ady-szövegekből a *bankett*, a *gusztus* és a *slendrián*.

A *misszek*-et is majd csak Váradon kezdi emlegetni (Miss Mary és Miss Klára. Rö. dal. 49), az akkor nagyon népszerű angol operettek hatására. Zilahon és Debrecenben azonban, úgy látszik, már hallott róluk.

Akad más kifejezésbeli egyezés is Ady korai műveivel, írásaival. A *Goldstein Számít* említi egy 1900. jan. 17-i humoros cikkében (ÖPM. I, 228). A *potya-jegy* szót éppen egy zilahai színházi vonatkozású versében használja (Rö. dal. 47). Ugyanott feltűnő egyezés van a második strófa egy sorával: „... az új, fényes Vigadó Nemcsak *bálnak* és *hangversenynek*, Hanem színháznak is való.” Itt: [A színháznál] jobban *esnék* most ő neki *Hangverseny*, bankett s a *bál*.” Hasonló párhuzam: „*Égig emelte* eleintén A szegény színészeket.” — „[Amerikában] a lift is az *égig emel*.” (Rö. dal. 10.)

Összegezve az egybevetés eredményét, a nyelvi vizsgálatnak mintegy 40 ponton elvégzett próbája 28—30 esetben mutat egyezést a fiatal Ady nyelvhasználatával. Természetesen nagy része lehet mindebben a korstílus és a szilágysági nyelv szokás közös vonásainak is. A nagyarányú nyelvi azonosságnak azonban, ha nem dönti is el kétségtelenül a kérdést, a tárgyi érvek mellett van annyi bizonyító súlya, hogy az idézett három strófát, ha kérdőjellel és további behatódó elemzésig feltételeken is, de fölvegyük Ady diákkori versei közé.

GÁBORJÁNI SZABÓ KLÁRA

SZABÓ LŐRINC KIADATLAN KÉZIRATA

NAGY DOLOG A KÖNYV...

A költő Volkmann utcai lakása szomszédságában egy baráti családnál kölcsönkönyvtár alakult 1945. június havában. A szövegben előforduló „Pasaréti Könyvklub” csak cím maradt. A klub jelleg a továbbiakban nem alakult ki. De a szép könyvtár még hosszú időn át tanította és szórakoztatta a környék baráti olvasótáborát. A közvetlen szomszédságból egybegyűlt ismerősök előtt olvasta fel Szabó Lőrinc — a háziasszony, özv. dr. Gadl Andrásné kérésére — itt közölt megnyitó beszédét. Az olvasó a későbbi Tücsökzene néhány versének prózai megfogalmazásával is találkozik ebben az írásban.

Nagy dolog a könyv, kedves barátaim. Mégsem tudom a betű és a szellem magasztalásával kezdeni ezt a mai aktuális beszélgetésemet. Háziasszonyunk kölcsönkönyvtárának, a Pasaréti Könyvklubnak a keresztelőjét tartjuk, ezért vagyunk itt, s hogy ezért, hogy éppen ezért jöttünk össze, azt most valami különlegességnek érzem. Jóideje alighanem az első olyan társas cselekedet a környékünkön, — amely nem a hétköznapi közvetlen kényszeréből született. Oh vannak, ennek is vannak mai gyökerei. De ezek nem a bunkerélet ilyen, vagy olyan parancsaiból indulnak, nem valamilyen materiális szükségből törnek a remélt megvalósulás felé, vagy legalább nemcsak azt teszik, hanem olyan alkalomra mutatnak — olyan első alkalomra — amely a szó régi értelmében ünnepségszámba megy, s egy kicsit túlmutat saját magán. Valahányszor jelképpé tudunk tágitani valami ténnyt, rögtön emelkedik a jelentősége; a szimbólum mintegy szárnyakat ad a valóságnak, a valóság legkisebb töredékeinek, és tartamot ad tűnő aktualitásnak. Kapcsolatokat beállít, vérkeringést indít a dolgok viszonylataiba, és az ész és a szív aranyával gazdagítja szegénységünket. Igen, ez az összejövetel olyasmit idéz, ami egykor életünk egyik nemes értelmét adta, és remélhetőleg mindig adni fogja. Az önkéntes kollektivitás gyönyörűségeire, a ráérés örömeire, a szellem szerelmére, az egyéni vállalkozás érdemességének hitére emlékeztet és bátorít. Belső nemességre, a gondolatok világára. Ezt a világot időnkint brutálisan kettétörheti a fizikai lét, és véglegesen — de talán nem is véglegesen — az elmúlás; ez a világ azonban mindig és mindig brutalitás nélkül — legyűri fizikai szükségleteinket, és legalábbis valami harmóniába igyekszik hangolni az anyagi valóságot és a vágyainkat. Ahogy a lélek naponta újjászületik az alvásban, úgy ébredeznek most ebben a friss könyvtárban, s az itt induló akcióban, szerény keretek közt a kulturélet reménységei.

Nagy dolog a könyv, kedves barátaim. Bizonyos értelemben mindnyájan könyvek vagyunk, az emlékezőképesség tesz azzá bennünket. Mert nem vagyunk-e tele mi is versekkel, a saját rezdüléseinkkel, idegeink folyton villogó, érkező és elsuhanó, de megállíthatatlan tükröjártékaival? sóhajokkal és zenékkal, amelyeket nem érünk rá vagy nem tudnánk elgondolni és rögzíteni, de amelyeknek foszlányai kiűtköznek minden tündöklő pillanatunk arcán, minden hangsúlyunkban, és félbemaradt vagy befejezett mozdulatunkon? Olyan időkben, amilyen a közelmúlt és a ma, többnyire hallgatnak a Múzsák; viszont élményekkel, regényekkel, regénysorozatok tartalmával zsúfolódnak és viszhangoznak a napjaink és hónapjaink. Húsunkba, velünkbe, csontjainkba írják, vésik, préselik zord szövegeiket a tények, azonban íróeszközük ekrazit és csákány, nem egyszer rögtön össze is törik egyetlen közléseiktől az élő könyv. Ez az élő könyv a test, előbb-utóbb úgyis összetörnék, és nem biztos, hogy olyan kár-e érte; éppen a törékenysége és mulandósága ébreszti kételyeinket, ébresztve viszont ugyanakkor másféle vágyainkat és látomásokat egy érdemesebb létforma iránt, egy maradandóbb valóság világáról. Mindenesetre furcsa, hogy a romló testnél romlandóbb papír legyen fizikai

őre a rombolhatatlan szellemnek; de ha furcsa is, így van, mondja a tünőség... Aztán tiltakozik: nincs így: a könyvtár maga szintén csak test, a papír maga szintén matéria, szétfűzhető és elégethető: a szellem csak úgy van jelen a polcokon és a kötetekben, ahogyan a gramofonlemezeken a zene, új percepció és appercepció kell a meglevénítéséhez, új, élő gép, amely lapjait forgatja és megzendíti a tartalmukat. A könyvtár mindent megőriz, évezredek és évszázadok tesz házunk barátaivá, lakótársainkká, apáinkká és kedveseinkké, de csak ha mi is akarjuk. A szekrénybezárt szellemek némák, mint a Múzsák; sőt, nemcsak fegyverzörgésben, hanem mindig, békében is hallgatnak: megjelenésükhöz, megszólalásukhoz hívás kell, szólítás kell, lélektől lélekig ható idézés. A könyvtár az emberi tudat mása, rögzített és megnagyobbított materializált emlékezet, de időfeletti erejét, bűvös értelmét, eleven életét mi magunk adjuk. Ahogyan az emberi lélek könyv, éppenúgy a könyv is lélek, és csak úgy az. Nagy dolog a könyv, barátaim. A világot hozza körénk, a múltat telepíti szobánkba. Igazán nem csodálhatjuk, hogy a régi mindig úgy veri az újat, hogy a múlt olyan roppant fölényben van a jellel szemben. Nem csodálhatjuk, hiszen összehasonlíthatatlanul nagyobb nála! Ami velünk történik, amit a pillanat hoz, az csak fodrozódás, az csak játék a mélység felszínén: a hullámverés csak egy-két vagy legfeljebb tíz-hísz métert mutat a tenger keresztmetszetéből. A könyvek barátai, igazi barátai: alázatos emberfajta, hiszen úgyszólván mindennap szembekeverülnek, néhány órára vagy legalább percre, az időtlenséggel, az örökkévalósággal. A könyvtár nemcsak a szobánk falait béleli, béleli a lelket is! Az olvasó, a lelkes olvasó még akkor is boldog, ha nem ér rá felütni a könyveit, csak érzi a jelenlétüket. A könyv már kívülről is ígér és szuggel. Mindnyájunknak vannak hatalmas könyvtárményei, a legtöbb élményünk — terjedelemben és változatosságban — könyvtármény. S a tudásunk 99%-a szintén könyv, az élő betű, a szellem tudása, ajándéka. Mit tapasztalhatunk ezen a földön közvetlen tapasztalat, saját érzékelés formájában? Nagyon keveset. A könyv — legtöbbször értelmében véve most ezt a fogalmat — vagyis a szó, a mások közlése — épít számunkra kontinenseket, ahol nem jártunk, múltakat és jövőket, amelyekből kizár bennünket idő, érzéseket, sorsokat, történelmet, kalandokat, édeneket és poklokat: a könyv az egyik leghatalmasabb eszköz az egyéniség határainak kiterjesztésére. Az egyéniség legfeljebb új veretést ad a köztulajdonban közkézen forgó érzéknek, az életbölcesség váltópénzeinek. Nincs a nap alatt semmi új. Mennél többet tudunk, annál jobban ismerjük a tudatlanságunkat. S persze az egészben ez a legfontosabb!

Mindnyájunknak voltak szerelmei a könyvekkel és a könyv — többek közt — valóságos kicsapongássá válhat; ahogy másrészt nők nem egyszer féltékenyek a férjük vagy szeretőik könyveire. Mint önk, én is emlékszem első hatalmas szédületeimre, amelyeket a betűktől kaptam, az első szellemi szerelemre. Még harmadikos diák lehettem, amikor kezembe került egy Olcsó Könyvtárfüzetben Szofoklész Oidipusza. Valahogy reggel üthettem fel, még az ágyban, felkelés előtt, és nem bírtam letenni. Viszont öltözködni, mosdani kellett, hívott az iskola. Harisnyahúzás közben még egészen jól lehet olvasni. Aztán a nyomorúságos vas-mosdó párkányára állítottam a füzetet és így olvastam tovább. Belekerültem egy nagy drámába, szörnyű érzéseknek váltam szem- vagy fül- vagy még inkább: lélektanújjává, együtt viharzott a szívem a szerencsétlen király sorsával — hogy lehetett volna abbahagyni ezt az izgalmat? Megoldást rögtönöztem még a szappanozás idejére is: a félarcomat és felszememet mostam és hunytam be, a másik féllel tovább ettem-szívtam magamba a boldogtalan Oidipusz és a kórusok jajgatását. A reggeli megint könnyen ment, az utcán is lehetett olvasva bukácsolni. Mire beértem a kollégiumba, végigéltem a Labdakidák történetét, az első tíz percben már a szomszéd antikváriumban kutattam a folytatást, az Oidipusz Kolonoszban és az Antigonét. Ekkor lettem olvasó, ekkortól kezdve gyűjtöttem könyveket. Előbb az éjjeliszekrényem fiókjá telt meg filléres füzetekkel, remekművekkel. Őh, az még csak egy tarsolynyi volt, az a könyvtár, s nem is álltak az egyes darabjai, hanem feküdtek, egymást takarva. Az igaz könyvtár ott kezdődik, ahol legalább egyetlen polc megtelik! Ahol a könyvek inár állanak, egymás mellett, kihasználva a teret és áttekinthetően! Ilyen könyvtáram, polcos könyvtáram, csak egy év múlva gyűlt össze. A könyvek egymásra utaltak, egymást ajánlották, folyton újabb kollégákat mutatták be, és mind meglepőbb társaságokba vittek. A negyedik gimnáziumi fordulója előtt falun töltöttem a nyarat, Tiszabecsen, egyik pap-nagybátyámnál, Ugocsa és Szatmár határán. Rekenő nyár volt, akkor már könnyű volt felfedeznem a szomszéd hat osztályos falusi elemi iskola könyvtárát. A meszelt falak és poros ablakok tele pókhálókka és kiszáradt legyekkel. A két barna szekrény könyv barátom lett abban az üres, vakációs tanteremben; legszívesebben mégis a rokon kert nagy méhesében olvastam, árnyékban, erjedő, édes viasz-szagban, ezer- és milliószálú zsongás szövevényében, nagy árnyak és éles napsugarak dúzuzsoló, döngicsélő álomvilágában. Időnkint ki-kiszaladtam, szedni egy-egy kalap szilvát vagy körtét, aztán vissza az édes zsongásba, szédülésbe. Ott, a tiszabecsi nyárban és méhesben ismerkedtem meg először azzal a fogalommal, hogy irodalom, ott tudtam meg, hogy voltak magyar költők.

Legelsőnek Berzsenyi életéről értesültem, a Beöthy-féle irodalmai Kís Tükörből. „A kemes-aljai kiscsajda...” —, hogy bámultam, milyen tisztelettel gondoltam rá: ime, van valaki, vannak csodálatos alakok...: én már a nagyapámról is alig tudtam annyit, mint Ádámról tanítottak, arról a paradicsombéliről, s most egyszerre kiderült számomra, hogy bizonyos embereknek minden rezzenését, hangulatát, cselekedeteit, sorsfordulatát és leveleit mennyire számontartja és keresi-kutatja az utókor! Kik ezek a megkülönböztetett emberek? És igazán megérdemlik? Ettől kezdve úgy gondoltam a költőkre, mint legalábbis az arkangyalokra. Előbb ismertem meg a magyar irodalom történetét, mint magát az irodalmat. Volt mit hozzátanulnom ősszel egy még hatalmasabb tanteremben, a kollégium nagykönyvtárában, a Tisza-becsen szerzett irodalomtörténeti tudásomhoz, s volt mit hozzáolvasnom az újabb, a nyugatosok irodalmából a régiekéhez. Ekkortájt kezdtem egyúttal átkandikálni a népi és fizikai országhatáron, egy új, idegen nyelv — melyet akkor tanultunk — volt rá az első távcsővem, ekkor tértem le a polgári tanárjelölti útról, ekkor indult meg a baj, a rossz, sok minden, ami évtizedek múlva robbant: ... egy kritikus gonosz magyar, és egy kritikus gonosz német vitt lépére: az egyiket úgy hívták, hogy Ady, a másikat meg, hogy — Heine Henrik.

A baj, a rossz! — Nagyot ugrottam az elbeszélésben, évtizedeket! de akárhová ugrottam volna, mindenütt a Könyvek Országának valamelyik tartományában értem volna földet. Az első nagy ilyen — és már egyéni — tartomány az életemben a Babits Mihály könyvtára volt: 1919 után vagy két-három esztendőig együtt laktam benne nemcsak évezredek legnemesebb szellemével, de együtt a megelevenítőjükkal, a költővel is, akinél a magyar szellemiség még nemigen szült hatalmasabb, gazdagabb és tisztább gondolkozót. Azt a könyvtárat most télen mindenestől porrázúzta egy repülőbomba. A második nagy egyéni könyvtartomány, amely a kerete lett az életemnek, a magam bibliotékája, itt a szomszéd utcában. Ezt már én gyűjtöttem, vettem, minden pénzemet ebbe fektettem. Ott szeretnék dolgozni, benne szeretnék meghalni. Hadd mondjak róla csak annyit, hogy megmaradt, az ostrom, és a 65 napos bunkerélet során egy kirgiz poéta mentette meg, leírom a nevét: Temirkul Umecoli-nak hívják...

De éppen ideje visszatérnünk a mai naphoz. Ebben a házban most egy könyvtár született. Nem közvetlenül olyan, amelyet elsősorban szeretünk, nem egészen az, aminek állványai előtt, mint Goethe mondta, egy nagy tőke jelenlétében érezzük magunkat, amely kiszámíthatatlan kamatokat osztogat nesztelenül. A házbelieknek van — és mindig volt — saját könyvtáruk, álmaik vehikuluma, igazi könyvtár, országok rongya és dicsősége, amelyben az emberi szellem minden gyönyöre és fájdalma összegyűl, minden szárnyalása és egyúttal minden irtózata a mindenütt-jelenvaló hazugságtól. A mai alkalom, a kölcsönkönyvtár megnyitása, gyakorlati célt szolgál, a közönséghez fordul, nevelni akar és bevezetni. Szórakoztatás útján átcsalogatni a kicsiből a nagyba, a külső szobából a belsőbe, a kellemesből az igazba, a múltból a véglegesbe. Lehetséges, hogy az ismeretlenből köztünk időzik valaki, egy baráti szellem, aki maga is nagy olvasó volt és nemrég még ebben a házban, ezek között a falak között élte emberi életét: ha itt van, ha valahogy itt lehet, bizonyára örül együttlétünknek, örül az alkalomnak, amely annyi riadalom után ismét kulturális célra gyűjthetett össze bennünket, s velünk együtt kívánja, hogy kedves háziasszonyunk és a Pasaréti Könyvklub sokáig éljen, és gyarapodjék és virágozzék!

ZOLNAI BÉLA

THALY, BALLAGI, RIEDL

R. Várkonyi Ágnes a Magyar Történelmi Társulat Tudománytörténeti Tanulmányok című sorozatának első kiadványaként kitűnő, műmellékletnek való papíron, 502 lapos, nagy szorgalommal összeállított, kritikai dokumentációban gazdag, helyenként drámai lendületű könyvet publikált, *Thaly Kálmán és történetírása* címmel. Ez a könyv aktuálissá tesz egy évtizedek óta birtokomban levő közérdekű levelet, amelynek szövegét alább közlöm.

Thaly Kálmán a magyar történettudomány legromantikusabb, harcokban edzett, dicsőség-övezte alakja, akinek tudósi, irodalmi érdemei a halála után szinte tragikusan omlanak össze. Az abszolutizmus alatt az ifjú, nagyreményű Thaly ellen azt a vádat emelik, hogy Táncsics forradalmi írásait, katekizmusát terjeszti, márciusi tüntetést rendez. Élete végén a városok és vármegyék második Deák Ferencnek nevezik Thalyt, aki a koronás királyt és népet kibékítette egymással és aki ezzel a paradoxonnal élteti Ferenc Józsefet: „Éljen a király, éljen Rákóczi szelleme!” Mint az ország szellemi és politikai életének egyik főembere vesz részt Thaly a díszmenetben, amely Rákóczi hamvait a Rákóczi-úton kíséri. Élete végét jó mód-
ban, Európa előkelő gyógyfürdőiben tölti, — írja Várkonyi Ágnes (266) . . .

Ami összeomlott Thaly halálával, az a hivatalosnak mondható, illúziós történelem-szemlélet és a kuruc balladák hitelességébe, népköltészeti értékebe vetett hit. A hazug kuruc-romantikát (Endrődi Sándor!) Ady Endre versei foszlattják szét költészetben, közfelfogásban. Thaly tudománytalan idealizálását Szekfű Gyula *Száműzött Rákóczi*-ja (1913) semmisítette meg. A magyar Dreyfus-pör volt ez a vita, amelyben Rákóczi és a kuruckor igazi értékelői — a haladók és emberi szemlélet, a tudomány szabadsága nevében — Szekfű mellett harcoltak. A képrombolással vádoltak közé Riedl Frigyes is bekerül, akit régebbi, realis-józan irodalom-szemlélete mellett ez az áldatlan pör is determinált a Thalyval szemben való erősen kritikai állásfoglalásra. Thaly leghevesebb védelmezői közé tartozott a történész Ballagi Aladár, akinek szerepe a balladák irodalmi vitájába is átnyúlt.

*

A kuruc balladák hitelességének pöre a magyar filológiának nagy erőpróbája és páratlan diadala volt. Bebizonyítani tizenhetedik századi remekműveknek hitt költeményekről, hogy a XIX. század közepén keletkeztek: hálátlan, de köteles munka volt, és az irodalomtörténeti módszerek éleselméjű alkalmazása.

Tolnai Vilmos a Thaly közléseinek szövegében talál anakronizmusokat, nyelvújítási alkotásokat. Riedl Frigyes a legszebb kuruc balladákban ismeri föl Arany János hatását. László Zsigmond (Egyet. Philol. Közlöny 1915) a Sievers és Rutz melódia-kutató módszerét alkalmazza a gyanús szövegekre . . .

Csodálatos és történetietlen szemléletre vall, hogy föl sem vetődött az a szempont, miszerint a ballada mint irodalmi műfaj nem időtlen és örök gyakorlat, hanem a XVIII. század közepén Angliában (1765) és Németországban (1773) alakult ki (vö. Epikus románc, dal-románc c. dolgozatomat, Filológiai Közlöny, 1958, 207. és 353. l.). A kuruc háborúk idején nem írhatott sem népi, sem literátus költő aranyjánosí balladákat. Meggyőződésem egyébként, hogy népköltészeink nem függetlenek az irodalmi ballada-műfajtól.

Riedl bámulatos intuícióval pszichológiai alapon rekonstruálja Thaly költői pályájában — mert a Fejedelem rajongója a maga módján költő és hazafi volt, inkább, mint tudós — a *pia fraus* vagy erősebb szóval a hamisítás lehetőségét. Tanulságos ebből a szempontból Várkonyi Ágnes könyvében (419—485) a függelék: Thaly Kálmán munkáinak jegyzéke.

Lapozzunk ebben a bibliografiában, amely a *poétai berek*-nek nem mindennapi topográfiáját mutatja! Nincs még egy történészünk, aki ilyen romantikus tájakon, magának teremtetett boldogtalanságok és verőfények útvesztőjében andalgott volna, néha Bujdosó Bálint, Palotás Miklós kuruckodó álnéven és ilyen exotikus-biedermeier fölírású sajtóhelyeken, mint: Bolond Miska, Családi Kör, Fekete leves, Gombostű, Garabonciás diák, Házi kincstár, Hortobágy, Kétgarasos Újság, Nefelegts, Ördög naplója, Virágcsokor. A verscímek túltengenek a nagytekintélyű akadémikus munkásságában és elvezetnek a fiktív költészetre, a helyzetdalkok, „utánérzések”, leplezett *pastiche*-ok világába. Íme egy választék: A bujdosó lélek, Az őrlött, Elment a képzelet bolyongani, Regék és balladák, Régi hűn mondák, Kósza betyár (nép-románc), Az elátkozott lovag (ballada), Dévai harc, Dezső vitéz (1330!), Ó-svéd ballada, Spanyol románc, Hunyadi fohásza a várnai vész után, Szomorú ballada, Szomorú időkből (1526), Skót ballada, Csaba vezér (székely ősrége!), Hegedősök bordala a XVI. Században, Som Gerő (ballada ó-magyar modorban), Székely kürt, Szilágyi Mihálynak szomorú dalai török rabságban, Rákóczi keserve Bercsényi halálán, Thököly bujdosói (énekli egyik lantos II. Rákóczi Ferenc táborában), Bujdosó kuruc dala (1711), Bujdosók siralma...

A kuruc-pörnek egyik meghatározó dokumentuma került elő gyűjteményemből: Riedl Frigyes levele Ballagi Aladárhoz, 1914-ben, *post festum*. Kétségkívül Riedl kézírása. A címzett nem lehet más, mint Ballagi Aladár, Riedl kartársa a pesti egyetemen. Ez kitűnik a levél tartalmából és ezt bizonyítja az is, hogy annak idején a vagyonmentő vásáron vett és Ballagi Aladár pecsétjével ellátott könyvek egyikében találtam.

Riedl udvariasan elhárítja magától Ballagi szóbeli meghívását (volt oka rá!) és látogatás helyett levélben válaszol irodalmi ellenfelének.

Igen T. Kollega Ur,

Mért nem léptem fel a kurucz baladakra [sic] nevé [sic] Thaly életében?

Mert lassanként győződtem [sic] meg. Thaly életében csak gyanum volt, az a vág* impressió, hogy néhány ballada modern. A szükséges levéltári kutatásokat csak tavaly végeztem. Thaly levelei külömben [sic] régebben nem állottak volna rendelkezésemre. Négy évvel [áthúzva: adtam ki] Thaly halála után adtam ki cikkemet: ha esetleg elolvassa, meg fog győződni, hogy nem támadom Thalyt, hanem mindig tisztelettel beszélek róla és ki akarom mutatni, hogy sokkal jelentékenyebb költő volt, mint általában hiszik.

Hogy volt e valami befolyása a bécsi kamarillának az én szöveg-kritikai elméletemhez — erről tán nem szükséges szólnom.

Utolsó beszélgetésünk alkalmával, Ön volt oly szíves, magához invitálni: tán nem fogja rossz néven venni, hogy legalább e levéllel keresem fel.

Öszinte tisztelettel

Riedl Frigyes

1914 márc. 11

A bécsi kamarilla befolyásával vádolt Riedl levele diszkrét iróniával figyelmezteti Ballagit, hogy olvassa el azt a szöveget, amelyről rossz véleményt formál. A tudós Riedl emberi portréjához is értékes vonásokra világít rá ez az írás.

* *Vague* (francia szó): 'bizonytalan', 'ködös'. Festészeti műszó is. A németek szeretik használni. Thomas Mann írja a Tonio Kröger (1922) VI. fej.-ben: „mit einer vagen und abwehrenden Armbewegung”.

SZÉLJEGYZETEK PETŐFI IKONOGRÁFIÁJÁHOZ

Míg legtöbb írónk arcképének kutatásánál egyetlen forrásunk Szinnyi életrajzi lexikona, Petőfi képmásainak feldolgozásával Kertbenynek a Koszorú 1879. I. évfolyamában megjelent dolgozata óta, Várkonyi Nándor Petőfi arca (Pécs, 1940) tanulmányáig aránylag sokan foglalkoztak. Szakszerű szempontjainál és érdemi teljességénél fogva egyik legjobb ikonográfiai tanulmányunk, Rózsa György: Petőfi Sándor képmásai (Irod. 1951. 2. sz.) után már csak a részletkérdések tekintetében hozhat újabb adalékot a további nyomozás.

Várkonyi új Petőfi könyvének (Az üstökös csóvája, Pécs, 1957.) első és leghosszabb, ikonográfiai fejezete s az ehhez csatlakozó kiegészítések is bizonyára a részletkérdések bőséges tárgyalásában bírák legfőbb érdemüket. Műve rombol és épít, de mindig a történeti igazság útját kívánja egyengetni. Szétfosztatja azt a szép legendát, mintha a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről hangzott volna szét a világba a Talpra magyar; százötven szerző irodalmi hagyatékára támaszkodva, idézetek gazdag halmazával kíséri végig Barabás, Mezey József, Orlai Petrics és mások műveinek, főképp a dagerrotípiának keletkezését; az irodalmi források világánál iparkodik eljutni a valódi Petőfi-arca hűséges tükröződésének meghatározásához. Következtetései, megállapításai és eredményei mégsem mindig megnyugtatóak s ezt első kézből tanulmányának célkitűzése magyarázza. Tudományos igényű forrásvizsgálatokat zsúfol szándékolatlan szélesebb közönségre tekintő írásába, összefoglalást kíván nyújtani, amely kiindulása legyen a további feldolgozásnak, a Petőfi ikonográfiát szeretné „helyes útra téríteni”, a „hamis Petőfi-hagyományt” kicorrigálni, úgy érezve, hogy munkája „joggal nevezhető egy tökéletesebb, rendszerezettebb Petőfi ikonográfia indító állomásának”.

Nem lehet vitás, hogy a történeti ikonográfiai kérdések megoldásának alapja a fáradságot nem kímélő adatgyűjtésen alapuló, önmegtagadó aprómunkával felszerelt, módszeres katalógus. Ilyen összeállítást készen talált a szerző Rózsa György – általa is több ízben idézett – tanulmányában. Ezután azt vártuk volna, hogy az olvasót vagy egyszerűen annak kézbevitelére utalja és megelégszik az esetleges hibák kigyomlálásával és a hiányok pótlásával, vagy új s ha lehet módszeresebb és teljesebb katalógus talapzatára építi fel mondani-valóját. Várkonyi a harmadik lehetőséget választotta. Új katalógust tűz tanulmánya elé és mintha ezzel maga sem volna megelégedve, könyvének végéhez is függeszt egy képjegyzéket, de ezek sem teljességükkel, sem metodikájukkal Rózsa összeállítását meg sem közelítik. Mindez nem volna túlnagy baj, ha csupán népszerűsítő szándék vezérelné. De ha új alapvetést kívánt nyújtani, akkor miért hagyta el pl. Orlai Petőfi szüleinél és Petőfi Egerben című vázrait, miért nem említi Barabás 1856. évi litográfiáját (Petőfi, Vörösmarty, Nagy Ignác és Garay mellképe egy lapon), továbbá az 1860. évi ecsetrajzát, amely Axmann acélmetszetében önállóan és az Újabb magyar lantosok 1864. és 1875. évi kiadásában is megjelent. Jó alkalom kínálkozott volna itt arra is, hogy Vayer Lajos nyomán (It. XXXI. 1942. 210.) véglegesen kiirtson a Petőfi ikonográfiából egy durva hamisítást, amelyet Lázár Béla publikált a Petőfi Társaság közlönyében (Koszorú. u. f. VIII. 1942. 69.), mint Barabás 1848. évi eredeti rajzát, egész tündérmesét körítve az előbb említett acélmetszet után kiugyetlenkedett mellképhez. Az sem lett volna érdektelen, ha kiegészíti Rózsa katalógusát azzal, hogy Petőfi Barabás megörökítette a Lánchíd alapkövetételénél, Than a Nemzeti Múzeum falfestményén s — ha jól emlékszünk — Dudits az Országos Levéltárán. Ezek bizonyára érdekes vizuális dokumentumai Petőfi hódító útjának és többet mondanak az „igazi” Petőfi-arca kialakulásáról, mint a képmellékleten is közölt állítólagos diák- és színészkori ábrázolások, amelyek csak a nagyérdemű, de nem mindig kellő kritikájú műgyűjtő, Ernst Lajos révén jutottak a halhatatlan költő közelébe. Folytathatnánk még a hiányokat, elég azonban arra hivatkozni, hogy míg Rózsa

1898-cal lezárt katalógusa 68 tételt sorol fel, de ennél jóval több, kb. 150 ábrázolást tartalmaz, mivel az ismétlések, reprodukciók, változatok nála, a módszeresség követelményeinek megfelelően, mint az eredeti alkotások származékai, alszámon következnek, addig Várkonyi 63 ábrázolást tart számon, s ezek között a legutóbbi évek alkotásai is szerepelnek, elsőnek figyelve meg napjaink megújódott Petőfi felfogásának képzőművészeti tükröződését.

Várkonyi összeállításai nem eléggé rendszerezsek és következetesek. Első katalógusában az időrendet alárendelve, mesterek szerinti fősoportokba gyűjti anyagát. Legfeltűnőbb itt a zavar a dagerrotípiánál, amelyet (római számmal) külön fősoportba sorolva, arab egyes számmal jelez, majd folyamatosan, mint önálló darabokat közli a dagerrotípia másolatait, azután új (római számú) fősoportban írja le a Klösz-féle retusált fényképmásolat származékait. Második katalógusa egyszerű időrendi felsorolás, minden tekintet nélkül az ábrázolások belső összefüggésére. Elfogadhatatlanok a „közvetett, másodlagos hitelességű” ábrázolásokról szóló fejtegetései. A hiteles ábrázolás első kritériuma, hogy élet után készült legyen. Hiteleseknek fogadhatók el az emlékeztet után készült képek s méginkább az eredeti alkotások hű és egykorú másolatai, mint az előkép után készült egykorú metszetek vagy litográfiák. Ezek mesterei a kor stílusegységében maradvá mindig a hű reprodukciót tekintették feladatuknak. Másodlagos hitelességűeknek nem tekinthetők azonban a modell személyes ismerete nélkül, a hiteles ábrázolások felhasználásával alkotott későbbi képmások, rekonstrukciók. Ragadják ezek bár meg az egykorú képeknél százszor jobban az ábrázolt habitusában megnyilvánuló egyéniséget és jellemet, alkossanak hasonlíthatatlanul kifejezőbb erejű, szuggesztívebb képmásokat, értéküket nem hitelességükben, hanem művészi erejükből bírják.

Szerzőnk központi kérdése a dagerrotípia. Ebben látja Petőfi vonásainak, sőt egyéniségének leghívebb megörökítését, fejtegetései erről a legbővebbek, a többi képmás értékét elhagyja viszonyítja. Az elveszetteknek hitt, a maga nemében egyetlen darabot ugyancsak Rózsa György találta fel, ha nem is olyan anekdotikus körülmények közt, mint azt Várkonyi másodkézből előadja, hanem rendszeres anyaggyűjtésének jutalmául.

Az első kérdés itt a fényképiró személyének kiderítése. A dagerrotípizálást nálunk biztosan Marastoni Jakab kezdeményezte 1841 júniusában. Simonyi Antal az idő tájt még javában külföldön járt, Heller József mint vésnök munkálkodott, Strelisky Kawalkyval együtt 1844-ben kezdett dolgozni. Ők hárman, Marastoni, Strelisky és Kawalky legjobb nevű dagerrotipistáink. A hirnevesség alapján tehát nincs jogunk a Petőfi-fényképet Streliskynek tulajdonítani, annyival is inkább, mivel a kevésbé ismert nevű fotografusoktól is maradtak ránk technikailag a Petőfi-arckép mellé állítható darabok. Strelisky a felvételt idején nem az Egyetem utcában dolgozott. 1846. május 1-én a Bálvány utcában fekvő Blüchdorn-ház harmadik emeletére költözött és itt működött 1848-ban is. (Hirdetési: Der Schmetterling 1846. máj. 11. 19. sz. 292.; Der Ungar 1848. 638.) Így Strelisky műtermének helye sem bizonyíték az ő szerzősége mellett.

A dagerrotípia felvételi ideje nem tarthatott néhány percig. Ekkor már nálunk is készültek úgynevezett pillanatképek, legalább 3 másodperces idővel. Normális felvételnél sem gondolhatunk 40–50 másodpercnél hosszabb időtartamra. Am még ez az expozíció is meghatározó módon szolt bele a képmás elkészítésébe. A fejet okvetlen meg kellett támasztani. A Petőfi István és Jókai által kifogásolt lehajtott fejtartás ennek következménye: vagy hátul fejtámlát alkalmaztak s ez buktatta előre a fejet, vagy a galléra hajló áll adott annak támasztékot. Legvalószínűbb a két módozat kombinálása. A fejtartás ezek szerint nem Petőfi szokott, önként felvett mozdulata. Úgy tetszik, a bal arcfél teltsége, húsossága sem a dagerrotípia hűségéből, hanem ellenkezőleg gyarlóságából következik. A megtámasztott fej és arc körvonalait, a merőben a lencsére szegzett szempárt az ezüstlemez híven visszaadta, de az arc izomzata, amint azt Várkonyi is írja, megrándult, kifeszítette a bőrt, ettől látszik a bal orca teltebbnek.

Mindebből következik: a dagerrotípia nem emelhető ki főforrásul a ránk maradt képmások közül, hanem Orlai műveivel, Mezei kis festményével és Barabás képeivel együtt alkotja azt a hagyatékot, amely Petőfi emberi valóját formában és színben az utókornak híven megőrizte.

Orlai valódi jellemző erővel készült, életművének csúcspontján álló mellképe bizonyára modell utáni alkotás és nem az íróasztalánál álló költőt ábrázoló festményének másolata. Ennek ellentmond a minden kényszeredettség nélkül, friss, közvetlen mozdulatokkal való ábrázolás esakúgy, mint a szokásos festői gyakorlat. Az íróasztala mellett álló Petőfi kompozíciónak festését úgy rekonstruálhatjuk, hogy a festő előbb megalkotta a mellképet, mint reprezentatív darabjának előtanulmányát, utána felvázolta a kompozíción modelljének egész alakját s aztán dolgozta ki a részleteket, amikor már az aprólékos gondallal készült interieur-festésénél a költőnek akár nem is kellett jelen lennie. Maga a kompozíció is erről a munkamód-

szerről vall. Mindkét változatán mellig az alak ábrázolása sokkal erőteljesebb, azon túl lapos, nem tudja a test formáit éreztetni.

Záradékol néhány megjegyzés a módszer kérdéséhez. Az ikonográfia nemzetközileg elfogadott módszertani szabályai, pl. a méretek megadása, a „céhbeli” szó-használat, a forrásokra hivatkozó lábjegyzet aligha léptetik a szerző személyét előtérbe. A tudós lírájának az esszé a műformája.

De ha eddig műhelybeli kritikát gyakoroltunk, el kell ismerni azt is, Várkonyi nemcsak az irodalomtörténet iránt érdeklődő közönségnek nyújtott élvezetes, újdonság számba menő olvasmányt, hanem olyan széles irodalmi forráskutatás alapján tárgyalja témáját, aminővel előtte nem bírtunk. Maga az a tény, hogy szinte a legfontosabb — számszerint 63 — Petőfi-ábrázolás reprodukcióját tette közzé egyetlen kötetben, munkáját a további kutatás nélkülözhetetlen segédeszközzé avatja. Írott források és képek szintetikus egymásravitítése az adatközlés gazdagságán túl is nyeresége a Petőfi-ikonográfiának.

LÖKÖS ISTVÁN

EGY ISMERETLEN KAZINCZY-LEVÉL

A XVIII. században II. József, öt iskolai kerületre osztva országunkat, rendeletben határozta meg az „új közös iskolák” (állami iskolák) létesítését. Egyik ilyen iskolai kerület, „tudománybeli megye” volt a kassai, amelynél Kazinczy Ferenc volt 1786 őszétől¹ 1791 április 1-ig a kerületi tanfelügyelő. Ilyen minőségben tárgyalt két alkalommal az egri görög keleti egyházközség vezetőivel a közös iskola felállításáról. Megállapodás azonban közöttük nem jött létre. Az egri görögök és szerbek annyira védtek kiváltságaikat, főleg a római katolikus klérus támadásaitól, hogy még állami szinten sem voltak hajlandók tárgyalni a közös iskola felállításáról.

Jellemező a római egyház iskolapolitikájára a XVIII. század folyamán a féktelen terror, amellyel a görög keleti vallású szerb és görög szülők gyermekeit a jezsuita papok kényszerítették a „saját klostromukban való nevelkedésre”. Az sem volt ritka eset, hogy testi fenyítéssel („páltzákkal”) valószínűtlenítették meg a nevelés eme magasztos, nem éppen humanista jellegű módszerét.²

A görög iskola megszervezését, ha hosszú küzdelem után is, de elérték, ahol mind a görög, mind a szerb anyanyelvű gyermekek tanulhatták saját anyanyelvüket. Kazinczy később tárgyalásainak eredménytelenségéről egy német nyelvű levélben számol be gr. Eszterházy Károly akkori egri püspöknek (1798. október 7.), amely levelet már Bihari József közlött az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyvének III. kötetében. (Eger, Hungaria, 1957. 535–536. 11.) E sorok szerzője kutatásai során egy újabb, eddig ismeretlen Kazinczy-levelet talált, az egyházközség jelenlegi plébánosa, Szergej Gaľeckij támogatásával, aki lehetővé tette a levél-tári anyag tanulmányozását, s akinek szívességét ezúton köszönjük meg.

A levél korábbi keletű, mint a fentebb említett, Bihari József által közölt és magának az egri nem egyesült görög egyháznak címezték. Olvasása során meggyőződhetünk arról, hogy Kazinczy valóban tárgyalt a közös iskola felállításáról az egyházközség vezetőivel.

A levél betűhív szövege a következő:

Tisztelendő Plébánus Ur!

’s egész betsületre méltó Egri Görög Ecclesiának Előljárói!
Örömmel láttam ugyan utolsó Egerben-létem alkalmatosságával, hogy Tiszt. Plébánus Ur és ezen Ecclesiának Előljárói ő Felségének a’ Helytartó Királyi Magyar Tanács által az eránt kiadott, és párban ide is zárt parantsolatját, hogy ez ezen Felekezetű nevendék Ifjúság a’ Normális Oskolákban bé-vett mód szerint tanítasson, serényen tellyesíteni kívánják, ugy mint a’ kik ezen végből Lazarovich Uramat Zomborról magok közzé is hívták, és már az Oskolai Tanítást véle el is kezdtették.

De mivel hogy a’ Felséges Rendelések szerint minden ilyen Normális Oskola fel-állításában a’ leg első lépés az, hogy a’ Tanítónak fizetése, ’s szállásának ki-mutatása, továbbat pedig az Oskolai tanításra szükséges képpen meg kívántatott alkalmas szobának akár fel-építése, ’s minden esetekben elő fordúlható reparatiója, akár ki-bérlése, annak fűttetése, szé-

¹ Fináczy Ernő szerint csak 1789-ben foglalta el az állást. (Az újkori nevelés története, Bp., Egyetemi nyomtat. 1927. 339. l.)

² Dr. Bihari József: Újabb adatok az egri szerbek és görögök történetéhez, Eger, 1958. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének IV. kötetéből. 2. l.

kekkel, táblákkal, krétával, és papirossal leendő providealtatása eránt, az ilyen Communitásoknak vélem, mint az ezen Kassai Tudománybeli Megye Nemzeti Oskoláinak Királyi Igazgatójokkal Contractusra kelletik lépni, melyet én osztán három egymáshoz mindenekben hasonlatos exemplarokban expediáltván, egy concernens (Várme)gye-béli Tiszt Coramisiója mellett a' Fels. Helytartó Királyi Magyar Tanátsnak pro ratificatione bé-mutatok, honnan, egyykét a' most nevezett Fels. Helytartó Tanáts maga Archivumába tétetvén, a' kettejét olly véggel küldi-le, hogy az itt Kassán a' Tudománybeli Igazgatásnál, másika pedig a' velem Contractusra lépet Communitásnál tartattassék meg: ezek pedig Egri Görög Ecclesiának Tagjai által még nem tellyesétettek: hivatalom szerint kérem mind Tiszt. Plébánus Urat, mind pedig ezen Felekezetnek érdemes Elöljáróit, hogy az ide rekesztett Contractust három exemplárban expediálják, és azt nékem Te(kinte)tes Heves Vármegye által minél előbb küldjék-bé.

E szerént tökéletes tellyesítésre fog menni Fels. Királyunknak meg-nevezett Rendelése, 's ez az Oskola a' több Királyi Igazgatás alatt lévő Nemzeti Oskoláknak számok közzé vétetik, úgy mind az által hogy a' mellett

1. Mindenkor tulajdon az az Görög Religiójú lesz a' Professor, és az Hitnek tanításában sem én magam és Successoraim, sem semminémű köz hivatalban lévő, annyival inkább particuláris személyek leg-kissebbet is nem avatkoznak; sőt inkább azt akár maga a' Világi Tudományokat Tanító Professor, akár pedig Plébánus Úr vagy Káplánja olly tökéletes szabadsággal fogja tanítani, mint, ha ez az Oskola Nationalis Normalis Oskola sem volna.

2. Lesz ezen Religiójú Felekezethől egy Localis Director, de minden fizetés nélkül a' ki a' Tanítónak serénységére, tanítása módjára, erköltseire, 's a' Tanulók' igyekezetire fog vigyázni; ezen Oskola eránt velem egyenesen Correspondentiában lesz, és ha panasz támadna a' Tanító ellen, azt nékem elég tétel eránt bé-jelenti.

3. A' Tanítót maga a' Communitás fogja választani, és nékem praesentálja melly egyedül arra való lesz, hogy én láthassam, ha a' Tanításra alkalmasan el-készült é.

4. Tanítani fogja ez a' Német nyelven kívül azokat a' Nyelveket is, a' melyekre a' Görög Religiójú Gyermekeknek szüksége van, példának okáért, a' Görög és Rázt Nyelveket.

Ezek mind olly ártatlan sőt idvességes Rendelések, hogy nem kételkedhetem a' felől, hogy ezen Communitás ezt két kézzel ne fogadja-el; holott ellenben az ide zártt parantsolatnak értelme szerint én kéntelen volnék arra szorítani, hogy a' Gyermekek a' már Egerben fenn álló RCatholica Oskolába járjanak, és a' szülék az abban lévő három Professorok fizetésére contribuáljanak.

Egész betsülettel maradok Kassán Martnak 18kán 1789.

Tisztelendő Plébánus és
Elöljáró Uraimékk

kész köteles szolgája
Kazinczy Ferentz

SZILÁGYI JÁNOS

EGY ISMERETLEN GVADÁNYI-VERS

Hatvanyi Pál *Némely feljegyzésre méltó történetek, melyeket olvasás közben egykor máskor összeszedegeltél és nemzete kedvéért magyar nyelven Világ eleibe kibocsátott* (Kassa, 1796) című könyve elé Gvadányi írt egy verset, mely a költő művészetében jelentős helyet igényelhet. Irodalomtörténészeink Gvadányi művészetének értékelésekor sehol sem említik ezt a verset, ami ismeretlen voltára mutat, és ennek az sem mond ellen, hogy régebbi irodalmunk kétszer is megemlékezik róla, legutóbb 1894-ben. 1885-ben Kiss Rezső *Gvadányi József gróf a két Hatvanyiról és Debreczenről 1796-ban* című cikkében közli a verset (Debreczeni Ellenőr. 1885. 3. sz.). Kiss Rezső cikkében a hangsúly nem a versen van, inkább csak alkalom, hogy kirohanjon kora elfajzott ifjúsága ellen, és provinciális dicsőhimnusz zengjen Debreczenről. 1894-ben Szinyei József is említést tesz róla (Magyar írók élete és munkái, 1894), de csak Hatvanyi Pál neve alatt s ezzel még inkább hozzájárult ahhoz, hogy a vers ismeretlen maradjon.

Hatvanyi Pál, királyi táblai jegyző, Bihar és Szabolcs vármegye táblabírája volt, a híres debreceni orvos-tanár, Hatvanyi István fia. A családban hagyomány az irodalom iránti érdeklődés. Hatvanyi Pál testvére, István is foglalkozott irodalmi tanulmányokkal. Hatvanyi Pálnak a fentemlített kivül még egy művét tartja számon az irodalomtörténet, a *Cheron-beli Plutarchosznak a gyermekek neveléséről írott könyve, mely görög nyelvből magyar nyelvre lefordított* (Buda, 1794) című fordítását. A „Némely feljegyzésre méltó történetek . . .” valószínűleg tudatosan kapcsolódik Plutarkhosz nevelésről írt gondolatainak fordításához, annak mintegy művelődési kiegészítőjeként. A könyv Hatvanyi olvasmányainak válogatása volt, mint a címe is mutatja, és a görög mitológia túlsúlya a jellemző rá, de megemlékezik a magyar történelem néhány eseményéről is (pl. a Zsigmond és Mátyás királyról szóló fejezetek).

Gvadányi ismerte Hatvanyi irodalmi munkásságát. Versében a Plutarkhosz-fordítást is említi. Kapcsolatuk története ma még nem világos, de valószínű, hogy az akkor már neves családfőn keresztül ismerkedhettek meg, ez hívhatta fel Gvadányi figyelmét a családra, vagy esetleg Hatvanyi első fordításának olvasása volt a kapcsolat kialakítója.

Gróf Gvadányi József magyar lovas generális ezen nagyböcsű Munkának érdemes Authorához

Két eszköz van, mellyek minden Országokat,
Boldogokká teszik, s fent tartják azokat.
Az első a fegyver, a más az tudomány
És bár mind a kettő Isteni hagyomány.
De mégis nagy kérdés, mellyik szükségesebb,
Mellyike hasznosabb, és üdvösségesebb:
Én nekem Mars mellett, kellene állanom,
Hogy szükségesebb fegyvere mondanom.
Mivel fija vagyok, és zászlója alatt,
Hogy szolgálók, ötven, s két esztendő haladt.
De mégis azt mondom, ahol áll táborom,
Azon Orzágnak van, legnagyobb ostora,
A mezei munka, nem folytattathatik,
Mert munkás marhája, mind elragadtatik.
A kereskedésnek, el van zárva uttya,
Gazdag folyásától, elrekesztve kuttya.
Dörgő fegyverétől mindenenek romlanak,

Várak, és Városok, halomra omlanak.
 Van rá szükség olykor, de kevés időre,
 Mert ha sokáll ront, s bont, juttat veszendőre.
 Méltán szükségesebb, tehát a Tudomány
 Mert hol e virágzik, nincs ott ragadomány.
 Nincsen ott vérontás, nincs semmi rémulés,
 Nincsen ott öldöklés, Város vagy Vár dülés.
 Sőt a békességnek, zöldül olaj fája,
 Melly alatt megnyugszik, mind népe, mind nyája.
 Apollónak épült, olly Országba oltár,
 Aztat temjénezik, nem esik népén kár.
 Békeség, s igazság csókollyák ott egymást,
 Vigad, gazdagodik, s nő szemlátomást.
 Tudósok száma, abba gyarapodik,
 A Tudományokra sok fő iparkodik.
 Ugy látom illy Ország, mostan édes Hazánk,
 Magyarok Istene, néz Égből mireánk.
 Adott őfelsége erőt, és segédet,
 Amellyel megtörtük, a Török nyegédet.
 Azolta fel is nyílt, békesség Temploma
 Boldogulásunknak, vagyonis sok nyoma.
 A mezei munkák, mennek divattyába,
 A kereskedés is, fog jönni folytába.
 De mindenek felett a szép Tudományok
 Ugy kezdenek nőni, mint kövér öltványok.
 Hazánkba tudósok, vannak már nagy számmal,
 Kik bölcsen munkálnak, nemcsak immel s ámmal.
 Ezek között tudom, lenni én HATVANYIT,
 Fel is mult közülök, már ő hatvan annyit.
 Bizonyosága ennek, azon szép munkája,
 Mellyet Plutárkhusnak, irt Görög pennája.
 Bizonyosága, ezen kiadott remeke,
 Hogy bölcs Apollónak, fija és gyermeke.
 De jaj! nincs élők közt, ezen Muzsák Attya,
 Debrecen Városa, méltán sirathattya.
 Él! él! és örvendgyen, kire bu áradott,
 Mert ezen fiába, megint feltámadott.
 Mivel ihol vagyon, bölcs képének mása,
 Nagy lelkű Attyának, nagy lelkű rajzása,
 Sas keselyű soha, galambot nem fajzik,
 Munkás méh is herét, szintén úgy nem rajzik.
 Hatvani itt példa, ha nézzük személyét,
 És e jelen való, esze szüleményét.
 Valamint az Attya, nagy volt életében,
 Ő éppen nem kisebb tudósok sergébe.
 Nem volt ama hires, tudós Athénába,
 Görögöknek az ő szent Muzeumába.
 De ott is ülhetne, a Doktori székbe,
 Értvén a nyelveket, olyan nagy mértékbe.
 Majd minden Munkáit, Görögből fordította,
 Két Magyar Hazánkba, szárnyára indította.
 Így kíván szolgálni, mind a két nemének,
 Őh építs Debrecen, oszlopot nevének.
 Ird rá! tiszteleted, és a te nagy neved,
 Örökké megmarad, a te dicsireted.

id est:

Semper honos Nomenque tuum, laudesque manebunt.
 Vergilius.
 eccloga. V.

Fortes creantur fortibus, et bonis,
 Est in iuvenis, est et in equis patrum
 Virtus: nec imbellem feroces
 Progenerant Aquile Columbam.

Horátius Lib. IV.

A tudományok pozitív szerepének hangsúlyozásában, a polgári fejlődés szükségszerűségének felismerésében a felvilágosodás gondolatai szólnak meg Gvadányinál. A kérdés azonban korántsem világos és egyszerű Magyarországon a XVIII. század végén. Nemcsak haladást követelő és haladás ellenes írók táboráról beszélhetünk, de egy író művészetén belül is sok, a két végletet bizonyító tételt találhatunk (Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám...). Az ellentmondás Gvadányinál is megvan. Ebben a művében Gvadányi általában beszél a tudományokról, a polgári fejlődésről — és dicséri, szükségesnek tartja. Ugyanakkor azonban amikor a polgári fejlődés gondolata a legradikálisabb formában, Martinovics és társai szervezkedésében jelentkezik, akkor így ír A Peleskei nótárius elmélgései: „Nemrég ugyan hétnek gombjokat elűték, Kik pecsenyéjüket rossz tűz mellett süték.” Az, hogy csak hetet végeztek ki a Martinovics-kör maroknyi igaz magyarja közül, Gvadányi szerint túlságosan is humánus gesztus volt a király részéről. A francia forradalommal kapcsolatos állásfoglalása is ezt támasztja alá, Gvadányi a francia nép emberfeletti küzdelmét egyszerűen pestisnek nevezi. Csak egy szóra vár és „Tövestül kiirtjuk szabadságuk fáját.” (Egy a Rhenus vize partján táborozó magyar lovas katonának ...levele. 1796.) Az sem véletlen, hogy Gvadányi mindkét művét 1796-ban írta.

Gvadányi a magyarországi fejlődést az udvar segítségével elért eredménynek fogja fel:

Adott őfelsége erőt, és segédet,
 Amellyel megtörtük a Török nyegédet.
 Azolta fel is nyílt, békesség Temploma
 Bóldogulásunknak, vagyonis sok nyoma

A bécsi udvar szerepét a magyar fejlődésben megcáfolhatatlan tényekkel bizonyítja a történelem. A kor haladó írói is felismerték az udvar igazi arcát. Ezt bizonyítja a kor irodalmában jelentkező gyarmat-vízió képe is. A lassan kialakuló magyar ipar elsorvasztását célzó, a további fejlődést lehetetlenné tévő Habsburg törekvéseket legszemléletesebben Mária Terézia intézkedései foglalják össze. Másrészt viszont nálunk a föld felhalmozási folyamata sem jelentette a föld tökéletes tulajdonná válását. Az udvar, gyarmatosító terveinek megfelelően, megakadályozta a magyarországi kapitalista fejlődést.

Ez újra felveti Gvadányi viszonyának kérdését mind az udvar, mind a rendi ellenállás felé. Gvadányi harcol a magyar viseletért, a nemzeti nyelvért, de egyikhez sem kapcsolódik az elnyomó hatalom bírálata. Így Gvadányi művészete lényegében csak formailag tartozik a rendi ellenálláshoz, tartalmilag inkább az „omnis mutatio periculosa” nevében tiltakozik minden új ellen. „E szó, hogy új világ, nálam érthetetlen” — mondja Zajtai, A peleskei nótárius hőse, és valóban azt érezzük, a régi ruha, a nemzeti nyelv nem az udvarral szembeni állásfoglalását, hanem a régi rend fenmaradását jelenti.

A vers jelentősége Gvadányi művészete szempontjából ezek ellenére sem vitatható. Az, hogy Gvadányi sikraszáll a polgárosodás mellett, még ebben az ellentmondó szituációban is értékelendő lépés. Másrészt pedig a háború és béke szembeállításában Gvadányi ez egyszer mintha az évszázados küzdelmekben megkínzott nép vágyainak megfogalmazója lenne.

TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ NOVELLÁIRÓL

Neve hallatára a hálás olvasó Kakuk Marcira gondol. Regény- és novella-hőseire, a kedves gaminre, „egy becsületes csavargó emberre”, aki tisztos polgári családból züllött le a társadalom periferiájára. Kivetetten tekereg, hányódik, bőgőt hordoz, ringyókat használ ki, jól megél az öreg kerítő Csüvesnénél, majd annak halála után átköltözik Lujzihoz, a „pöfök piros arcú asszonyhoz”. És itt, a tisztességben megkorosodott asszony szerelmét fordítja a maga hasznára.

Huncutságait, erkölcsösnek éppen nem mondható tetteit azonban oly szemérmes naivsággal, *erkölcsi* meggondolásokkal viszi végbe, hogy rokonszenvet kelt bennünk, és nem őt, hanem a társadalom zord magatartását hibáztatjuk. A *javulás* című elbeszélésben például Pizdok fölszavazása igazságérzetünket elégit ki: az undok nyámnyila ember elmeséli, hogy Rozit, a szegény utcalányt hogyan csapta be egy izben. Marci ezt a történetet hallva, bosszúból csalja ki Pizdoknét éjszaka. Szívjósága a lezüllött Kukhazy urat is megindítja (*A rigók*). A rigófészket védelmező Kakuk Marci láttán eszébe jut, hogy ő bizony a saját családi fészket is földülta, és sirva vallja be Marcinak, hogy rosszabb egy csavargónál. Vonzóbbá teszik alakját szenvedései. Az *A/B* című elbeszélés Marci pórul járását közli velünk, a „bűdös urak” miatt, *A beteg* pedig azt, hogy az ilyen szegény legényt, még az iparos felesége is agyonszekálhatja, hacsak az eszén túl nem tud járni.

Marci mesebeli hős: tetteinek szennye sohasem őrá hullik vissza. Még keményebbre sikerült tréfái után is inkább őt szánjuk, mint a kárt vallottat. Mert ez a kispolgárok réme, akinek nyála csordul, ha a falusi porták alól ételillat csap az orra alá, megbolydul a vére, ha frissen vetett ágyat lát, békességre és nyugalomra vágyik. Ahogyan az író vallja róla: „a családi élet örömeinek nagy barátja, de minden igyekezete dacára sem bírt fészket rakni magának”.

Legendássá elevenedett figura, nem sok hozzá méltó párra lel a magyar irodalomban. Eredeti, eleven olyannyira, hogy az olvasó hajlamos valamiféle írói önarcképet képzelni alakjába. Hiába tiltakozott az azonosítás ellen önmaga az író, és az értő kritika egyaránt.

A Kakuk Marci történeteinek füzére mellett azonban nem kisebb jelentőségű szerep jut az életműben a kisregényeknek — és a nem Kakuk Marciról szóló elbeszéléseknek is. A feledhetetlen *Viszontlátásra drága*, illetve érettebb változata, a *Margarétás dal* a frontot járt író vallomása a háború ellátásihatásáról. A *legenda a nyúl-papirkásról* egy téli vadászat megfigyelhető epizódja köré sűríti a falusi szegénység nehéz életét. De azokban a kisregényekben is, amelyekben egy tárgy vagy állat meséli el élete történetét, a társadalmi valóságra villan fény (*Egy ceruza története*, *A vezérbika emlékirata*). Tersánszky nagyszerűen ért ahhoz, hogyan játsszon a hangulatok, ízek ezernyi változatával. A *Két zöld ász* naturalizmusától az *Illatos levélkék* finom romantikájáig sokféle írásművészetének a skálája.

1.

A Nyugat első nemzedéke fölfigyelt novelláira, életműve irodalmunk több korszakát íveli át, a kritika, az irodalomtörténet mégis adós maradt értékelésével. Talán azért, mert Tersánszky távol maradt az irodalmi csoportosulásoktól, irányzatoktól. Becsülték, és szerették a kortársak legjobbjai. Írt mindenhová, a Nyugatba éppen úgy, mint később a Szép Szóba. *Hozzájuk tartozónak azonban nem vallhatta egyetlen írói kör, szerkesztőség sem.* Talán éppen tudatosan dolgozott annyifelé, hogy ezzel is hangsúlyozza külön álló voltát. A zenében is független-

ségének fellelvárát kereshette, nemcsak az irodalmi csoportoktól, de magától az irodalomtól is független akart maradni. Szegénységben, számkivetetten élni, de szabadon. Kicsúszni a társadalom szigorú szorításából és élvezni a szabad-nyomorúságot, káromolva az úri világ rendjét vagy kárörvendően nevetni rászédett képviselőin. Kakuk Marci magatartása ez, de nem lehet más az íróé sem. Am illúzió a novella és a regényhős függetlensége, illúzió Tersánszkyé is. Látszatfüggetlensége éppen arra volt jó, hogy különállásának hátrányait élvezhesse — a függetlenség előnyeiről vajmi keveset beszélhetünk.

Emberi, eszmei magatartása, írásaiban, mégha akaratlanul is, állásfoglalássá jegecesedett. Az ember küzdelme az alkotásban nyerte el értelmét. Sohasem írt programszerűen, nem akart háborúellenes, az emberi humánusmótt védelmező vagy antikapitalista művet írni. Egy-egy emberi jellem, életsors érdekelt. És regényeiből, novelláiból mégis háborúellenes, humanista vagy antikapitalista művek lettek. Ahogyan Ady írta a *Viszontlátásra drágá-ról*: „Voltaképpen Tersánszky Józsi Jenő háborús regénye az én mostani háborús olvasmányaim közül talán az első igazi háborús regény. . . De, hogy a háború mégis el tud férni e regényben : - - ez a legnagyobb virtus, ezt csinálta meg Tersánszky úgy, hogy a Háború nem fontos. Egy élet fontos, egy sors, egy logikus vagy logikátlan vég, egy történet, vagy történeté mállott líra a fontos. S Tersánszkyt nem is érdekli más, mint hősnője, holott ügyeskező és ravasz szemű ember ő, de itt, most csak egy nőnek kellett jellemét és rendeltetését megvilágítania.” Ez az igazi irodalom, az igazi művészet ismérve, a realizmus magasrendű megnyilvánulása a műben. A művészet, az emberi tevékenység legsajátosabb legemberibb eredménye létrehozójára figyel mindenekfölött, és a természethez, társadalomhoz is csak ezen keresztül közelít. És nem akar-hogyan. A legvalóságosabb hús-vér ember problémáin, sorsán keresztül. Az író mindenekfölött Natasa, von Tallódy, Kúkházy, Firona, Grillusz úr, Hivolka László és a többi regény-és novellahős sorsa érdekli. De ha igazán érdekli, vajon eltekinthet-e a közösségi élet nagyobb összefüggéseitől, a mindennapok történetétől, amelyek hősei sorsát irányítják, alakítják? És így jut el az író akarva-akaratlan a világnézeti állásfoglalásig. *Tersánszky függetlensége, különállása úgy kap tartalmat, hogy a tőkés rend erkölcsével, szellemével áll szemben.* És ezzel már eldől a hovátartozás kérdése is. Nem ő az egyetlen író a két világháború között, aki nem jut túl ugyan a romantikus antikapitalizmuson, de működésének egésze, ha laza száakkal is, a szocialista irodalom felé közelíti. Ez a *távoli* kapcsolat azonban nem téveszthet meg bennünket az író világnézeti tudatosságát illetően. Azok közé a jellegzetes írók közé tartozik, akik megálltak a félúton, akik vagy nem akarják, vagy nem tudják levonni a végső konzekvenciákat és ezért nem lépnek előbbre. A haladó magyar polgári irodalom arzenálja az ilyen típusnak a két világháború között. Legföljebb annyi különbséggel, hogy akinek rövidebb távolságot kell megtennie vagy lassabban halad, annak a félút közelebb vagy távolabb esik a végcélhoz.

Két világháború közötti irodalmunk szuggesztív ereje nem kis mértékben sokszínűségében rejlik. Az irodalomtörténeti sémák, amelyek népiesekre, urbánusokra, nyugatosokra, szocialistákra osztályozzák az írókat, szükségesek, de nem elegendők. E csoportok tovább ízelődnek, és még ezen belül is az írói egyéniség, eszmei tudatosság, a szemlélet sokfélesége nehezíti a rendszerezést.

Ez a tagozottság azonban nemcsak az írói egyéniségben való gazdagságra vall, hanem a *forradalmak bukását követő eszmei zavarodottságra* is. Az a szellemi egység, amely a Nyugat mozgalmát viszonylag jellemezte 1919 előtt, a Horthy-korszakban megtörik. Részben tovább élnek egymástól eltávolodva a Nyugat irányzatai. Szétfutnak, mint a vasúti gócpontról szerteágazó sínek. Nincs már az a vonzóerő, amely azelőtt egy irányban tartotta őket. A régi irányokhoz pedig újak csatlakoznak. Kétségtelenül a két legerősebb a népi és a szocialista írók működésében nyilatkozott meg.

Tersánszky azok közé tartozik, akik a Nyugatból szertefutó sínpárok valamelyikén haladnak. Közös jellemzőjük ezeknek az íróknak polgári humanizmusuk, klasszikus polgári demokrácián nevelt politikai szemléletük. A háború, az elzúgott forradalmak, és az ellenforradalom azonban arra is megtanította őket, hogy a *tőkés rend nem tudja megoldani* a társadalmat súlyosan érintő problémákat. Nem marad tehát más megoldás, mint a lázadás e rend ellen. Tersánszky kiindulópontja hasonlatos megannyi nyugatos íróéhoz, Karinthytól Szép Ernőig, csak éppen a lázadás formájában, mértékében, sőt irányában különböznek jelentősen egymástól. Tersánszky lázadása vagabond hőseiben, szegényeiben, a periférius és kispolgári rétegek atmoszférájának kritikai megteremtésében bontakozik ki.

Sajátos, különös világ a Tersánszkyé. Réális, közhelyszéri, és fantázia-teremtette egyszerre. Ez a valóságsszemlélet emlékeztet némiképp Remenyik Zsigmondra is. Csakhogy Remenyik széles e világban, Dél-Amerikától Berling kereste azokat a köröket, amelyeket Tersánszky az omladozó Tabánban, poros alföldi kisvárosokban, a Józsefváros köröngeteiben velt föl-fedezni. Tersánszky városi író, de nem urbánus. Főlényes, romantikus gesztussal nagyolja el az osztálytagozódást, őt elsősorban a szegény ember, a csavargó érdekli. A szegény paraszt,

a cselédlány, a szegény tisztviselő, a szegény művész, a szegény kisiparos. A nincstelen szinte „osztályfölötti” írásaiban, akárhonnét jöjjön is, vállát hajlítja a kapitalista rend, ő az, akin mindig csattan az ostor.

Ez a szemlélet sajátos viszonylagosságot teremt műveiben. *Igazságai paradox igazságok*. Írásaiban ellentétek feszülnek, mindenütt a tökéletes rend szülte fonákságokat fedezi föl.

Németh László írja: „Igen könnyű megtalálni azt a gondolatmenetet, amelynek zsinórjára Tersánszky regényei felfűzhetők. A társadalom erkölce képmutatás, arra jó, hogy a gyengét elnyomják vele (*A két gondviselés*), a jámbort elmarasszák (*Jámbor Oská*) és az élettől megáldottat elzúllásszék (*Vízöntőlásra drága*). Épp ezért nem mindig azok az elzúllottak, akik annak látszanak; a cédák és a kivetettek közt több a jó, mint a szűkek és nyárspolgárok közt (*Céda és a szűz*, *A repülő család*). A szenvedély: életgazdagság és minden jelentkezésében megérdemli a rokonszenvet (*Havasi selyemfü, Két zöld ász*) s ha van életbölcs, a társadalomból kirekedt, de fölényét és méltóságát a züllésben is megőrzi Kakuk Marci az.”

Ez az erkölcs-kritikai magatartás szabja meg Tersánszky műveinek jellegét. *A társadalom rendjének visszasságait a társadalom erkölceinek visszasságában tükrözteti*. Az ő világa furcsa konglomerátum, olaszféle, mint egy kísérleti laboratórium tenyészetek, ahol különféle próbák alá vetik a megvizsgálandó elemeket. Az ő világának nem mindennapi atmoszférájában megmutatkoznak annak a másik világnak a hívságai, fonákságai.

2.

Mint minden jelentős prózaíró egyéniségnek Tersánszkyknak is kialakult egy öntörvényű, különös színekkel teli világa. És az igazi művészt éppen az különbözteti meg a talmitól, hogy az általa teremtett furcsa világban az olvasó saját korának világára ismerhet és az adott társadalmi valóságon túl ez a zárt világ általános emberi mondanivalótól terhes. Az író, aki önnön világában nem tudja megállítani azt, amelyikről a sajátját mintázza, különösképpen, hovatovább hóbortosnak látszik, de az az író, aki nem tud külön világot teremteni művészi eszközökkel, csakhamar unalmassá, érdektelenné lesz, és a két véglet a művészi értéktelenség lomtárában lel egymásra.

Tersánszky sajátos világa nem a tájaiban, a helyszíneiben furcsa. Gyakran jelzéstelen a színhely, hol hősei élnek, írásainak cselekményei peregnék. A legszükszavúbb szintér-meghatározások Tersánszky jelzései: „A mise vége felé elhallgatott egy kis időre az orgona. Akkor hirtelen nagy csend ült meg a templomot.” — „Térdét átfogva csöndesen ült a kis ház előtt Firona.” — „A tavasz napja sütötte domboldalokon csavargtam, amelyek csodálatosan finom ívben hajlanak az erdő alá.” — „A temető fölül nem volt sora az utcának, csak egy rongyos berena védelmezte a sorokat.” — „Még télutóján ismerkedett meg a diák Ilkével, s attól fogva szorgalmasan kísérgette hazáig, a zongoraleckékről a kisváros egyik végéről a másikra.” — „A Karszt! a Karszt! A retentő! Ott a Karszt volt, ott állta sorjában az árkok őrhelyeit, nagyon régóta már, az egyik fivér, Borota Lajos.” — „Volt egyszer messze, óriás havasok közt, egy kis falucska. A hegyek elfogták előle a Jóisten napját, s ami kevés szántóföldje volt, azon úgysem termett volna semmi, mert csupa szikla, kavics volt az egész. Nyomorúságos egy fészék volt.”

E hosszadalmas idézgetéssel talán visszaéltünk az olvasó türelmével, de nem ok nélkül. Mert e találomra kiválasztott példák jól bizonyítják, hogy *Tersánszky számára bizonyos szempontból mennyire nem fontos a táj, a vidék, ahol hősei élnek*. Leírásai szinte mindig általánosságok. Novelláinak eseményei főleg az Utcákon, Udvarokon, Alvégeken játszódnak. Már igen konkrét betájolás, ha azt írja, hogy hőse a budai éjszakában csatangol, vagy, hogy a történet az olasz fronton játszódik.

Mégis, még ebből az általános jelzésrendszerből, jellegtelen külső motívumokból is kialakul egy sajátos tájrendszer, amely gyakori Tersánszky novelláiban (és regényeiben is). Az utcák, főleg a falusi utcák, temetőszélek, árokpartok, lankás domboldalak, hivatogató szőlő-hegyek préházalattal tövükben. De ha közelebb viszi az olvasót akkor sem részletez: „Nagypulykás a Bükkhegység egyik zugában van. Egyik olvan zugában, hogy valaha, mikor a helységek szívesen játszottak buvócskát a török és német hadakkal, hát Nagypulykás bizonyára olyan hunyóhelyet talált, hogy azóta is mintha folyvást saját magát keresné, hogy végre a világ istenfája elé bukkanjon.”

Ritkábban határozza meg pontosan a helyet: Tiszaberény, Andrásy út, Tabán, de ezekkel a megjelölésekkel sem mond sokat, ekkor sem részletez, mindent az olvasó előzetes ismereteire, fanfantiájára bíz.

Ha elhagyja a faluszéleket, szívesen időzik hegyvidéki kisvárosokban, ha pedig Pestre jön, itt is a külső kerületeket kedveli, a hangulatos óbudai kocsmákat vagy a Józsefváros

hónapos szobáit, rozszant lépcsőházaikat, fülledt-szűk bérházudvarait. A Piávé partján éppen úgy a szegény bányász hajlékába botlik, mint a Bükk alján.

Nem kerülheti el azonban figyelmünket, hogy a cselekmény során egyre többet tudunk meg arról a tájról, helyről, ahol hősei élnek. A föld, a tájak a hősökkel, a hősök által elevenednek meg. Az író sohasem akar gyönyörködtetni. Minden leírásának valami funkciója van az események menetében. Korai novelláiban még előfordulnak talán ilyen leírások: „A házban arcukat furán fintorgató fekete-piros szentképekkel voltak teleaggatva a falak. Rikító primitív virágokkal kipingálva az ablakközök, és olyan jó hűvös szaga volt az egész szobának a frissen tapasztott agyag-padlótól.” Néhány mondattal hangulatos környezetet tud teremteni: „Lóca futott kereken a fal alatt, s felette cifrára karcolt, ezüstszürke cintányérok lógtak háromsorosán, mint a pitykék. Az asztal körül vaskos, pingált hátú székek csücsültek. Cinkantában állott a bor az almáriumon, s aki bejött ismerős, se szó, se beszéd, töltött magának. Cserépfazekak voltak tele mézzel, szilvaízzel a hászján, és garmadába hányva az aszalt gyümölcs.”

Csak hogy ez az érzéketes leírás egy öregasszony visszaemlékezése gyermekkorára!

De ha mégis nekifuttatja tollát a leírásnak, sűrűn, tömören, erős színekkel füst: „Szemkőzt tintafekete volt az egész ég, s a megbarnult házfedelek, a föld, a kerítés még sötétebbek voltak a fekete ég alatt. A nap még kisütött egyszer nyugvása előtt, és a fénycsík a ház háta mögül ömlött. Ömlött folyékony, átlátszó sárgán. Csudálatosan világított a levelek nedves zöldje, és csudálatosan ragyogva máskálta a pára a zsindefyfedeleken.”

A módos körülírások helyett lázas izgalommal siet előre az elbeszélésben. Nem kis részben ez az oka annak, hogy Tersánszky írásainak nincs „igazi” atmoszférája. Tájról, faluról, városról szinte hivatalos formában közli az „adatokat”. Persze ezek a jelzések, amelyek a shakespeare-korabeli színpad lakonikus díszlet-fölíratait juttatják eszünkbe, mindig szoros kapcsolatban állnak a cselekménnyel. Így kezdi például a *Havasi selyemfű* című kisregényt: „Egy hércalji falu. Szántója nagyon kevés, legföljebb rétjei, legelői s erdei. A falu felső végében óriás kincstári fémkohó. Ez ad ott javarészből kenyeret az embereknek. A falu fele szekeres gazda, s ezek jobb módú és egészségesebb népek. A másik fele ványadt, éhenkórász kohómunkás.

Éppen úgy mint a táj. Egy részében salakos, füstmentes kietlenség, más része őserdő, buja rengeteg.”

3.

Leírásainak szűkszaváért, atmoszférájának ritkaságáért kárpótol az elbeszéléssel. Czibor János elemzi tanulmányában, hogy Tersánszky legfontosabb és szinte egyetlen művészi eszköze a stílusa. Írásainak atmoszféráját *előadasmódjának hangvételével* helyettesíti. Ez az atmoszféra-pótlék nem az elbeszélés vagy regény öntörvényű légköre, hanem a Tersánszky-féle előadasmódnak minden művére érvényes hangulata. Nem az író által meglevenített valóságnak a légköre, tehát, hanem annak a módszernek, amellyel megleveníti és hitelesíti számunkra ezt a való világot.

Ez a művészi módszer részben megmagyarázza az előző fejtegetések végkövetkeztetéseinek okát. Tersánszky hősei, tájai e sajátos mesélő kedv szülöttei, az író szinte önkényesen reprodukálja a valóságot. Nem történeteinek motívumait, alakjait, tájait akarja hitelesíteni, valószerűvé tenni művészi eszközökkel, hanem az elbeszélés mikéntjét igyekszik úgy alakítani, hogy mindaz, amit elmond, egyedül a stílus sajátosságaitól váljék valószerűvé.

A fentebb idézett példák már érzékeltették ennek az előadasmódnak szembeszökő sajátosságát, rendkívüli közvetlenségét. Rögtön az indítással igyekszik megteremteni az olvasó és az elbeszélő között a legközvetlenebb kapcsolatot. *Stílusa ezért szándékosan egyszerű, köznapis stílus*. Olyannyira, hogy éppen köznapiságának, élőbeszédszerű pongyolaságának túlságos affektáltságát helytelenítette idézett tanulmányában Németh László.

Regény és novellaindításai ennek szemelvényeiben alakulnak. Rövid, két-három mondatban közli a legfontosabb tényeket, ismerteti a helyszínt, vagy pedig rögtön az események közepébe vág.

Előadásának közvetlensége mellett nem kevésbé fontos jellemzője, hogy rendszerint *egyes szám első személyben* adja elő történetét. Maugham figyelmeztet arra, hogy a prózaíró számára bizonyos szempontból ez a legkényelmesebb módszer. Már eleve fölmenti az író egy sor olyan körülmény ismertetésétől, aprólékos ábrázolásától, amely a cselekményben részvevő személy számára szükségszerűen ismeretlen kell, hogy maradjon. Ugyanakkor azonban a lecsúszkult ábrázoló eszközöknek oly szuggesztíven kell hatniuk, hogy feledtessék az ábrázolás sokrétűségének a hiányát.

Tersánszky élőbeszéd-stílusa, közvetlen első-személyes előadasmódja szuggesztivitásával hitelesíti. A szemtanú „én is részt vettem benne” bizonygatásával teszi valószerűvé a cselekményt. Olyannyira, hogy az olvasó Tersánszky-nak szinte minden írását személyes élményből fakadónak érzi.

Így kezdi az *Aszfaltbetyárt*: „Az aszfaltbetyár én voltam, saját személyemben. Én Bedő Tamás, jelenleg nyugalmazott osztálytanácsos.

Azaz pontosan szólva ennek a kis történetnek az idejéig csak elvben és álmokban voltam aszfaltbetyár.”

A meglepő nyilatkozat, az *én* hangsúlyozása, a kijelentés helyesbítése, a „pontosan szólva” pongyola közvetlensége, öt mondatban teremti meg a hihetőség légkörét. Az olvasó érdeklődését rögtön fölkelte az író, mert azt a látszatot keltette, amit el akar mondani az igaz történet. Ennek az előadásmódnak Remenyik Zsigmond még a nagy híve kortársi irodalmunkban.

A stílus közvetlensége, az előadásmód megkívánja a fölkiáltó-, kérdőjeleket, a kitöréseket, az indulatszavakat. Mindezt bőven alkalmazza is az író.

Az élőbeszéd közvetlensége határozza meg *szókinsét* is: „Mi ketten, Zabrunóckyyval minden hónap elsején, egy budai asztaltársaság keretében *ricsajozni* indulunk. Mégpedig úgy szoktuk ezt Gézával, hogyha már a tisztes társaságban egy kicsit *becsiccsantunk*, akkor *meglépünk* tőlük, és aztán elmegyünk még különböző kis vigalmakra.

Nagyszerűen mulatunk rendszerint. Ez a Géza *csudajó poja* és kifogástalan úrigyerek mindenképpen.”

A kiemelt szavak jelzik, hogy a köznapi pongyolaságnak kissé irodalmibb formáját alakítja ki az író. A valóban köznapi beszédfordulatok mellé választékosabb szavakat is kever, és inkább a mondatok lejtésével, a mondat végére dobott hangsúlyosítással igyekszik a hevenyészett élőbeszéd látszatát kelteni. Gyakoriak írásaiban az efféle kitételek: Hát persze!, Hogyan történt ez? Hogy nagyon rossz volt neki? Hát, Isten tudja! Fenemód csinos. Nem közönséges perszóna. Tróger, itten, tulajdonképpen, mindenképpen; és így tovább. E szavak, kifejezések mellett előkelő hangulatú, irodalmi fordulatokat is szívesen használ. Rendszerint a két ellentétes hangulatú elemet szoros kapcsolatban egymással. Ezzel feszültséget teremt stílusában, a negatív és a pozitív pólus közötti feszültség adja meg írásainak humoros-ironikus hangszínét. Szereti a népnyelv hangfestő, hangutánzó szavait, a köznapi beszédre valló ismétléseket pedig választékosan, néha szónokias ünnepélyességgel alkalmazza, és gyakran gondosan ügyel, hogy szinonimákat használjon.

Nyelvének elevensége, lüktetése, változatossága, annak ellenére, hogy néha már csináltak, mesterkéltnek hat, már eleve hőseinek életszerűségét sugározza.

4.

Az annyit emlegetett Tersánszky sajátos világa nemcsak nyelvében, hanem a *stílusa útját megleveleltett hősök* különlegességében bontakozik ki igazán.

Említettem, tájai, a helyszínek, ahol hősei élnek, szűken ismertettek, általánosak. Nincs egyéni jellegük vagy nagyon kevés. Ezzel szemben a hősei pontosan körülhatárolt egyedek. Nem öregasszonyok, kisfiúk, kohómunkások, szekeresek vagy segédfogalmazók, hanem Kelemen Mihály kistisztviselő, Firona, a huszonöt éves bányászasszony, Borota Lajos közlegény, Tancos János kocsis. Kikerics József, akinek specerája volt egy kormos bérkaszánya tövében, és a sok gonddal járó életnek éppen olyan páriája volt, mint a többi milliónyi társa a világon. Subickos Ferkó a magányos hangász; Zifcsek Dénes a női szívek veszedelme, Tancsics Amádéné tabáni háztulajdonos, Milcsike a bolond és párja Gubicki, az ágról szakadt csizmadia. Reményi művész úr, az artista, Sósárdy a részeges, de többre érdemes írnok, a vén Palicsár, a zsugori gazdag, aki úgy élt a viskóban, mint valami béres. Zaplata Lóránd az agglegény, . . . , no de ki olvasná végig türelemmel a megszámlálhatatlan sok *nevet*, mert hiszen még az *Alakok* villanásnyi hősei is személyazonosságuk kétségbevonhatatlan, pontos adataival kerülnek elénk. Egy-egy, éppencsak megjelenő epizód szereplőről is tudjuk a pontos nevét, az adatait. Ez a valószínűsítésnek, a szereplők életszerűségének egyik módja, illetve előidézője. Ez az ábrázolási mód szorosan összefügg a stílussal és az egyes szám első személyű előadási móddal. Az *elbeszélő*, a *szemtanu* a szereplők jellemét azáltal teheti könnyen hitelessé, hogy megnevezi azokat, pontos adatokat szolgáltat róluk.

Tersánszky hőseinek felsorolása azonban nemcsak azt a célt szolgálta, hogy erre az egyszerű ábrázolási módra példázhassunk. Mindenekelőtt azt a világot akartuk érzékeltetni, amely az író novelláinak, regényeinek hőseiből tevődik össze.

Nem tagadhatjuk, *szűkre szabott világ*, szűkre szabott társadalmi kép, annak ellenére, hogy Tersánszky szociális érzékenysége minduntalan kiütközik történeteiből. A hősök egyénítése ellenére szinte mindig ugyanaz írásainak problematikája. A szegény ember küzdelme az őt

sújtó korerkölcösökkel. A különböző jellemekek pedig egy ponton mindig azonosulnak, más-más formában, de ugyanolyan lényegű ellenállással láznak a kapitalista erkölcs ellen. *Ez a lázadás azonban, majdnem mindig anarchikus*, mint Kakuk Marci lázadása, és az egyén magáraitalt-ságának borzongató érzésével kísért. Mert az italoások, végtelen csavargások, a függetlenség hajszolása, hiú ábrándoknak kergetése, a „minden kakas úr a maga szemétdombján” kétes értékű önvigasztalás végülis nem oldja meg ezeknek a hősöknek a problémáit. A jómódú, a kispolgári élet apró kényelmeivel körülpárnázott tisztviselő, nem tett mást, mint állandóan lemondott a nagy, a titkos vágyakról, az életet valóban megszépítő igazán jelentős beteljesítésekéről. A budai kiskocsmák csámcsogó gurmandjai, majdnem olyan sivar életet élnek, mint a nincstelen csavargók, akiknek még lemondaniuk sem volt miről, akiknek nagy vágyai, ezeknek a kispolgároknak az apró örömeivel azonosak.

Tersánszky ha sajnálja is a szegény kispolgárt, mégis a csavargókkal, a kétkézi munkásokkal érez inkább együtt. Közülük kerülnek ki rokonszenves pozitív alakjai. Hősei jelentéktelen emberek, sorsaik jelentéktelen sorsok. Ebben a világban, amelyben Tersánszky alakjai, a Grillusz urak, a Lobudák élnek, nem történnek tragédiák, nincsenek hősi époszok. Nevetségessé válik az, aki ebben a légkörben valami izgalmasan nagyot vél fölfedezni, mint Soltán-fay, aki, alkalmi szeretője ágyán félrészeneg elnyúlva, suttogást hallott valami készülő gyilkosságról. Az ablakon kiugorva, félmeztelenül egy rendőrral tért vissza -- és az egész bérház gúnyos kacaja közepette kellett megtudnia, hogy pusztán fehér egerek elpusztításáról van szó. Tragédia csak akkor bontakozik, ki, ha kilép a cselekmény ebből a mederből; a világháború fejetejére állt világában vagy a déli tengerek jelképes szigetein, a tengeri cápák és gyöngyhalászok vagy az emberevők társaságában.

Az, hogy *hősei ilyen kisszerűek*, hogy lázadásai, tetteik szinte mindig nevetségessé kudarca itéltetnek, hőseinek világnézetéből, anarchizmusából fakad.

Szegényei és szegényei között van egy el nem hanyagolható különbség, ami főleg történeteinek befejezésében lesz nyilvánvaló. Parasztjainak, bányászainak, vagabondjainak históriái szomorkás hangulatúak, bánat felhőzi históriájukat akkor is, ha kisszerű kudarc éri őket. Kispolgári alakjai ezzel szemben hősi tettekre, nagyot akarásokra, tragikus fordulatokra alkalmatlanok. Mindmegannyi hőse törpe Don Quijote. Amely szélmalomba belerontanak, amely juhnyájba belegázolnak, az csupán a kispolgári erkölcs korhadtóv teltőtáblája. És ezekkel hadakoztukban nevetségessé kell válniuk a komikum törvényei szerint.

Vagabondjai, társadalmon kívül rekedt alakjai is ez ellen az erkölcs ellen láznak, ezeket a tiltótáblákat török ki többől, de nem pallossal, kopjával, hanem baltával, pusztá kézzel. És ezért nem lesz nevetségessé lázadásuk, ezért válnak boldoggá nyomorúságukban is. Tersánszky persze távol áll attól, hogy a filikái lét nyomorát holmi lelki gazdagsággal feledhetőnek ábrázolja. Szegényeinek lelki világát idéző optimizmusa, meséinek kedélye nem a Jean Paul—Reviczky-féle humor vigaszt keresése a társadalmi bajok fölött, a szatirikus tagadás, a szembe fordulás helyett, hanem a szegény emberekkel való együttérzést, a szegény emberben való hitet fejezi ki.

Tersánszky *humora* szinte minden írásában, minden *jellemében* fölsejlik. Sajátossága hogy a szatíra határát gyakran súrolja. Meséinek rokonszenves, szegény sorsú hőseire humoros rokonszennvel kacint, de az emberi fogyatékoságokat, hibákat, tévedéseket, tévhiteteket szatírával szemléli. A népi humorból merít, e téren Tamási, Móra rokona. A Nyugat jelentős polgári humoristáitól úgyszólván semmit sem tanult, pedig Karinthyt igen nagyra becsülte. Humora főleg nyelvi humor, az anekdota és a helyzetkomikum motívumaiból tevődik össze, mindez azonban a *jellemekek ábrázolásában* jut szerephez. Szerény és eszköztelen e téren is.

5.

Írásainak mondanivalója gyakran *erkölcsi tanulságokkal* teljes. Sőt nem egy ízben, maga az író vonja le a konzekvenciákat. A *cápa és a gyöngyhalász* tanulságát így foglalja össze: „Mert ezt jegyezzétek meg jól a buta töksitekbe, amit most mondom. A világ eseményei között, s a véletlen játékára történik ezer csodálatos és érthetetlen dolog. Ezekre adni is lehet, meg nem is. De van a dolgok között olyan, ami biztos és amire mindig adni kell, és ez az élőlények jelleme. A cápa cápa, és nem emberbarát, akárhogy mutatkozik is annak. A cápát ki kell kerülni jóindulatának látszata ellenére is . . . Ez az! . . . Bölcsességem ellenére, lám, én magam is ostobább voltam ez esetben nálatok, hogy nem figyeltem ostoba fecsegésekre eddig, és most rukkolkok elő, amikor már késő, intelemmel a jellem változtathatatlanágáról . . .”

Persze, nem mindig ilyen kegyetlen a tanulság, amit az író történeteiből levonhatunk. *Szilveszteri malac* című novellájában azt anekdotázza, hogy a kispolgár akkor is ráfizet, ha

takarékoskodik, és annál inkább ráfizet. Nemkülönbön levonhatjuk a tanulságot az *Öngyilkos kecske* történetéből is, mert hiszen a jóságos Táncsicsné ugyan kevés megbecsülést kapott azért, hogy istápolta a kecskét: „Herce-hurcája aztán még sok volt Táncsicsnének a kecske miatt. Most azonban már az idősb Lobudáékkal, akik még azt is rája kiabáltak, hogy a kecskéjük azért akart öngyilkos lenni, mert nem bírta nézni a Táncsicsné fásult képét...”

Tersánszky mondanivalói rendszerint azonosak novelláinak befejező akkordjaival: a kispolgári lét apró kudarcai, hiábavaló öröklődései, és nemcsak a kispolgári, hanem a szegény sors befúladt igyekezetei is. És nemcsak a harmincas évek közepe táján írott művei ilyen komor tanulság-tételűek, hanem a világháborús írások is. Ezt példázza a Borota fivérek története, akik közül az öccs sohasem ért oda bátyjához az órával, mert belezuhan a galambok szakadékába, egy kartávolságnyira útja céljától (1920).

Tersánszky műveinek hangulata azonban éppen úgy nem pesszimista, mint ahogyan nem is optimista. Hősei megtalálják az életben az örömet is, de a bánat is sarkukra lép. Az író nem látja a világot sem egyértelműen derűsnek, sem egyértelműen lehangolónak.

Sajátos művészi szemlélete alakította ki *elbeszéléseinek formáját* is. Tulajdonképpen a műfajtalanság jellemzi rövidebb írásait. Nem szigorú céltudatosság, hanem a mesélőkedv esetlegessége uralkodik írásain. Nem véletlen, hogy elbeszéléseiben sok a mesészerű elem, nemcsak a kifejezetten mesészerű írásokban, mint a *Pimpi a csizben* vagy a *Mese a Fecskéről*-ben, hanem humoros elbeszéléseiben, szatirikus példázataiban is. A mese kötelező motívumait szívesen alkalmazza: „Egyszer volt, hol nem volt, jóval innen az óperenciás tengeren, a magyar főváros, Budapest kellős közepén, volt egy kicsi, bűbajos falucska.” — A Tabán. — Persze, ezeknek a motívumoknak ugyanaz a szerepük és kapcsolatuk más motívumokkal, mint a már említett köznapi és választékos stílusclemeknek egymáshoz. És kontrasztjuk a gyakran ugyancsak komikus hatású, sajátos, a Tersánszkyra jellemző ironia alapanyaga.

Művészte az évtizedek során viszonylag kevésbé tisztult meg, alakult át. A Nyugat stílusromantikájával indult írói pályafutása, az a nagymérvű klasszicizálódás azonban, amely a Nyugat íróit a harmincas években jellemezte, őt érintetlenül hagyta. Babits, Kosztolányi, Füst Milán, sőt Móricz és Karinthy is leegyszerűsítették stílusukat, a parodizáló kedv számára nem nyújtottak annyi támadási felületet, mint az első világháború előtti stílusromantika korszakában. Tersánszky ha valamit kristályosodott is stílusában, lényegében a régi eszményét valósította meg későbbi műveiben is. De nem is tehetett mást: az ő stílusa sokkal több-rétű szerepet töltött be műveiben, éppen sajátosságai által. És mivel alakjai, műveinek világa sem változott lényegében, írásmódja is a régi maradt.

* * *

Az író hetvenedik születésnapjára aligha kedveskedhetett volna szebb ajándékkal a magyar könyvkiadás, mint ennek a novellagyűjteménynek a megjelentetésével. Úgy véljük azonban, hogy megújított olvasóközönségünknek is ünnepi ajándék e két kötet, élmény és tanulság, egy gazdag írói életmű magvas vallomása.

Szalay Károly

LENIN—GORKIJ-LEVELEK, VISSZAEMLEKEZÉSEK

Ezeket a dokumentumokat — melyek jelentős részét most nyomtatták ki először — a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadója jelentette meg 1958-ban. A magyar fordítás egy évvel később, az Európa gondozásában került kiadásra.

A könyv négy részre tagolódik. Az első Lenin és Gorkij levelezését foglalja magában, kiegészítve néhány olyan levéllel, amelyet Lenin és Gorkij másoknak írtak. A második rész Leninnek Gorkijról szóló, a harmadik Gorkij Leninnek foglalkozó nyilatkozatainak,

írásainak gyűjteménye. A melléklet igen részletes eseménynaptárt és magyarázó jegyzeteket tartalmaz.

A könyv anyaga minden túlzás nélkül, számos vonatkozásban kitűnőnek mondható. Párttörténeti, irodalomtörténeti és írói szempontból is páratlan adalékokkal járul hozzá ismereteinkhez.

A levelezés Lenin és Gorkij között 1905-ben kezdődik. Gorkij ekkor hírből már jól ismeri Lenint. Hozzá írott első levelében kifejezi, hogy a párt fejének tekinti. Ezután

egyre gyakrabban váltanak levelet, és 1908-ra az emigráns forradalmár és az író között őszinte barátság fejlődik ki. Egy 1908 januárjából keltezett levélben Lenin így kezdi sorait:

„Kedves A. M. és M. F.! Ma kaptam meg express levelüket. Az ördögbe, roppant csábító a meghívásuk, hogy utazzunk le Capri-ra! Olyan szépen kiszínezték, hogy isten uccse, fogom magam és máris indulok és megpróbálok magammal vinni a feleségemet is. Csak még az időpontot nem tudom megmondani: most nem hagyhatom itt a „Proletárij”-t, meg kell szervezni a lapot, el kell indítani a munkát mindendáron.”

Az évődő, közvetlen hang szinte Petőfi és Arany levelezésére emlékeztet.

A viszonylag nyugodt, derűs korszak hamar véget ér, és most következik Lenin nagy filozófiai vitája a machistákkal. Lenin a vitát ideológiai, filozófiai síkon akarta folytatni úgy, hogy annak ne legyen semmilyen káros hatása a pártélet fejlődésére. Bogdanovék azonban hamarosan a veszekedés, a párton belüli viszálykodás színvonalára szálltak le, ami mélyen bántotta Lenint is, Gorkijt is. Gorkij csalódott, keserű hangú levelekben ír a helyzetről és az egész mozgalmat válságban látja. Lenin meggyőződően bebizonyítja barátjának, hogy „a szociáldemokrácia egésze nyíltan, becsületesen leküzdötte ezeket a válságokat” (1910. IV. 11).

Gorkij ebben az időben már párttag, komoly szerepe és tekintélye van. Irodalmi munkássága nagy, jelentős segítség a mozgalomnak, munkásságát Lenin felbecsülhetetlen értékűnek tartja. Mint jól kereső, „befutott” író, anyagilag is támogatja a bolsevikokat, saját költségén adatja ki a párt nem egy fontos propagandafüzetét.

Mégis, 1913 végén sor kerül az első komoly ideológiai nézeteltérésre Gorkij és Lenin között. Gorkij ugyanis az egymást követő filozófiai viták során elveszti tájékozódását, és belebonyolódik az istenépítésnek nevezett idealista gondolatrendszerbe. Lenin azonnal hosszú levelet ír Gorkijnak. Levele „markánsan politikusan és barátian gyengéd”. (Bóka László kritikája a könyvről, *Élet és Irodalom*, 1959. dec.) Könyörtelen, szinte hihetetlen élességgel támadja és ostromozza az író hibáit, ugyanakkor érezni engedi, hogy mennyire személyesen érinti Gorkij eltévelyedése. „Miért teszi ezt? Pokolian bánt a dolog.” — írja levele végén.

A kettőjük közti eddig hol világnézeti, hol párttaktikai vita a februári forradalom után tovább szélesedik, most már egy fontos stratégiai kérdésben. Gorkij megbízik az Ideiglenes Kormányban, békefelhívással fordul hozzá, ugyanakkor ellene van a szocialista forradalomnak. Úgy érzi, Lenin hiába áldoz-

ná föl a maroknyi orosz proletariátust és a forradalmi értelmiséget, mivel — szerinte — a bolsevikok ügye még nem érett a győzelemre.

Azt gondolhatnánk, hogy Gorkij 1917-es cikkei, megnyilatkozásai végleges szakadást jelentenek kettőjük között. Gorkij nem tagja már a pártnak és támadja a bolsevikokat. Ebben az időben a forradalom győzelméért harcoló egyszerű párttagok feltették a kérdést Leninnek: „A. M. Gorkij valóban teljesen eltávolodott tőlünk? — Nem — felelte Vlagyimir Iljics —, Gorkij nem távolodhatik el tőlünk, ez valami ideiglenes, tőle távol álló, idegen dolog és ő feltétlenül visszatér hozzánk.”

Leninnek a jelentéget elhanyagoló és csak a lényegre tapintó megállapítása egy éven belül valóság lesz, és éppen az őllene elkövetett merénylet az az esemény, melynek fényénél Gorkij megérti az októberi forradalom jelentőségét és visszatér a bolsevikokhoz. Felkeresi a Kremlben a beteg Lenint, és elismeri, hogy a forradalommal szembeni magatartása helytelen volt. A pártba vissza haláláig nem lép, de most már a szovjet-hatalom híve. Felcílósségértől átitatott leveleinek egyikében olvashatjuk:

„Kedves Vlagyimir Iljics! A Ironról visszatérő kommunista munkások panaszkodnak, hogy agitációjuk a Vörös Hadsereg tarka tömegében nem jár azzal az eredménnyel, amelyre számítottak.”

A továbbiakban arra kéri Lenint, hogy tekintse fontosnak ezt a kérdést, és segítse egy színvonalas agitációs folyóirat kiadását.

Gorkij 1918—19-ben könyvkiadót szervez, fordításokkal foglalkozik és „A Tudósok Életkörülményeinek Megjavításával Foglalkozó Bizottság”-ban dolgozik. A sok hivatalos elfoglaltság mellett alig van kapcsolata az élettel.

Így történik, hogy az érzékeny lelkű Gorkij, aki sokszor érzelmeinek, hangulatainak hatása alatt ítél politikai kérdésekben, az őt megkörményező pétervári burzsoá értelmiség ravasz szenvedéseinek hatása alatt 1919 nyarán még egyszer súlyosan megrendül. Lenin így ítéli meg kiábrándultságát:

„Csupán arról van szó, hogy a hangulata más azoknak, akik aktív politikusok, vagy akik belevetették magukat a legdázabb harcba, s annak, aki mesterségesen olyan helyzetbe juttatta magát, hogy nincs módja megfigyelni az új életet, s akit hatalmukba kerítenek a burzsoázia roppant fővárosának rothadása által keltett benyomások... Nem akarom ráerőszakolni Önre tanácsaimat, de meg kell mondanom, radikálisan változtasson életkörülményein, válasszon más környezetet... Kü-

lőnben megtörténhet, hogy végleg megundorodik az élettől. Meleg kézszorítással : Lenin."

A mindenkinél messzebb látó forradalmár mindig ugyanaz marad Gorkijjal, a sokszor tévútra kerülő nagy művésszel kapcsolatban: „markánsan politikus és barátsággyeéd”. Barátságukat elvi, nem érzelmi, hangulati vonások uralják. Lenin teljesen elválaszthatatlan a mozgalmótól, amelyet képvisel. Tisztában van Gorkij művészetének jelentőségével, mégsem tesz elvi engedményeket Gorkij „megnyerésére”. És éppen ez a szilárdság, vaskövetkezetesség az, mely végül is meggyőzi az írók Lenin igazáról.

Lenin halála után a realista Gorkijnak lelkiismerete azt diktálja, hogy mutassa meg az orosz népnek kettőjük kapcsolatán keresztül Lenin történelmi szerepét. Ekkor írja meg *V. I. Lenin* címmel, epizódokkal gazdagon dokumentált, magasan szépirodalmi igényű visszaemlékezéseit. Ezek az emlékezések összefoglaló, értékelő jellegűek, és Gorkij írói tisztességének köszönhetően mintegy koronáját adják az egész gyűjteménynek.

KÁLNOKY LÁSZLÓ: SZESZÉLYES SZÜRET

Válogatott műfordítások. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.

A kötet végén van egy műfordítás-paródia, részlet egy nem létező Shakespeare-tragédiából, shakespeare-ies halandzsanyelven, valódi és csinált szavak keverékéből, ilyesformán:

Felség, a franc föld külső parlatán
elült a hadvasak zadorlata.
Bék ül hevély-csornáló Mars helyén;
s a nép, a tél-túl potnát, csart, sugát,
pohontyot veszto, nyögsanyarta nép
tallót subál ...

A legelképesztőbb, hogy mindennek végül is bizonyos értelme van; a halandzsaszó hangzásával, hangulatával, s bármily groteszkül hangzik: szintaktikai összefüggéseivel mond valamit; s ugyanakkor nem karikatúra, nem karinthyáda; egyáltalán nem nevetető, hanem inkább félelmes. Mintha a műfordító egy kötetnyi kitűnő teljesítmény után egyszerre lerántaná arcáról a maszkot, s végső lényegül ezt mutatná meg: a korlátlan fordítói lehetőségeknek ezt a tragikus nihiljét.

A színész, aki végigjátszott egy sereg nagy szerepet, szinte valamennyit hibátlanul, a végén így leplezné le magát, egy fintorral: föltárva egy már-már csalhatatlan pontossággal működő mechanizmust; vagy találóbban: megmutatva egy pillanatra a Proteust, aki nem egyéb, mint bravúros alakváltozások

Gorkij azt a tanulságot vonja le kettőjük életéből, barátságából, hogy ő maga jobban ismerte a valóság részleteit, az orosz élet egyes vonásait, mégis Lenin volt az kettőjük közül, aki át tudta fogni, szintézisbe tudta hozni az egész orosz valóságot, és ehhez a valósághoz alkalmazkodva, formálni tudta a világ történelmét is.

Kettőjük emberi fejlődésén, egymáshoz való viszonyán túl számos apró és mégis érdekes adalékot olvashatunk, melyek éppen ténszerű, élményszerű jellegüknél fogva jól tükrözik az akkori Oroszországot, a párt harcának körülményeit, a kor, a társadalom egyes rétegeinek hangulatát stb. Számos dolgot először olvashatunk. Pl. Lenin kis megfigyeléseit a század elején még bolsevik vezető, hiú és pózoló Trockijról, Gorkij zaklatott sorait az 1919-es év éhező és ideges Péterváráról és sok más kisebb-nagyobb részletet, melyek ha nem is elsősorban jelentések, mégis egy nagy korszak lépteit visszahangozzák.

Kőröspatuki Sándor

egymásutánja, de saját léte voltaképpen nincs is?

Nem. Mert erre a pszeudo-shakespeare-iá-dára, mint egy keserű kiáltásra, visszhangzik Kálnoky László kötetének, a *Lázás csillagoknak* egy verse: *A műfordító halála*.

Szilánkra kell annak hasadnia,
aki fordított teljes életében.
Ha meghalok, fakadatok kacajra,
szíveteket a részvét meg ne csalja.
Mondjatok rám kemény ítéletet:
„Végre megkapta, amit keresett
ez a bolond, ki buzgón töltögette
saját vérét idegen szellemekbe,
s ha rendelésre új munkába kezdett,
lefarigcsált szívéből egy gerezdet.
Talan kincset kapott, de nem kímélte,
s mint a krumplicukrot, olcsón kimérte.
Belül így lett mindegyre üresebb,
már nem tartotta semmi ... szétesett ...

A két vers: a vallomás meg a paródia, ugyanannak a művészi keserűségnek más-más hangszerelésű megszólalása; a vallomás a közvetlenebb, világosabb; de a kegyetlenebb, önmaga iránt is, mintha a paródia volna. Úgy hat, mint a kényszerű önpazarlás már-már tébolyt súroló s téboly elől gúnyba forduló monológja; vagy mintha az a munkája közben szívet-szeletelő gép már üresen

is csak járna, járna tovább, s „nyersanyag” híján is csak termelne, termelne, megállíthatatlanul... A vers címe: *A műfordító halála*. A paródiának ez lehetne a címe: *A műfordító álma*. A lámpa eloltása, a tudat kikapcsolása után is tovább működik benne valami szerkezet, gyártja az alexandrinusokat, racine-i vagy hugói hangfekvésekben, már az irrealitás síkján a shakespeare-i asszociációkat, dalformák rokkapergését nem létező szavakkal, schilleri anapestuszokat — míg meg nem szabadítja végre a valódi, kurta álomtalan álmot.

Minden ilyen gyűjteményes műfordítás-kötetnél más és más az ember első élménye a fordítóról. Az egyiknél a tájékozódás és birtokbavevés valóságos mohósága fog meg, a másiknál az, ahogyan a saját alaphangjának rokonait keresi a világirodalomban, egy harmadiknál az, hogyan mondja ki az idegen költő ajkával, amit saját verseiben mintegy érzelmeit szöveggel elhallgat, egy negyediknél filológia és művészet szerencsés ötvöze. Kálnoky Lászlónál — talán azért, mert kezünkbe adta ezt a kettős kulcsot: *A műfordító halálát* meg a Shakespeare-paródiát — ez a költői keserűség az első benyomásunk: ahogy saját vérét, saját kincsét tékozva dolgozik, nemegyszer mint a vers mondja, „rendelésre”.

Ezért olyan találó a gyűjtemény címe: gazdag szűret, de „szeszélyes”. Minden fordító-költőnek vannak „szerelmei”; boldog-viharos hónapokat, éveket tölt velük, s miután eljutott a birtoklás lehetséges teljéig, s miután anyanyelvén az elérhető legelőbbsen szólaltatta, örökitette meg őket, tovább lép, új „szerelem” felé. Kálnoky Lászlónak azonban mintha nem engedték volna meg a körülmények, hogy szíve vonzalmaidd addig a bizonyos boldog birtoklásig kövesse. Azok az idegen költőkkel való kapcsolata, amelyeknek gyümölcseit a *Szeszélyes szűret* nyújtja át nekünk, többségükben inkább megismerkedések, gyors viszonyok; nem találni bennük azt az „életreszóló” szövetséget, amilyen Szabó Lőrincé volt Shakespeare-rel, azt az áthasonulást-áthasonítást (természetesen a fordítói korrektség határain belül!), mint Radnóti Miklós és La Fontaine esetében (ahogy erre egy igen finoman elemző tanulmányában Sőtér István mutatott rá), vagy az idegen testen-véren nevelődésnek azt a mondhatni egzisztenciális kötődését, amellyel Babits foglalkozott — és teljesedett — az angolokkal, Dantével vagy az *Amor Sanctus* latin-himnusz-költészetével. Nem mintha Kálnoky Lászlónak nem volna meg szintén a maga nagy, „életreszóló” és egzisztenciális „szerelme” — de erről majd végeztül.

A *Szeszélyes szűret* bővebben képviselt költői ugyanis aligha az „igazi szerelmei”

Kálnoky Lászlónak. Janus Pannonius? Heine? Burns? Hugo? Kétségtelen, hogy nagyon jól fordítja őket — s hogy formahűen, azt talán nem is kell hangsúlyozni, hiszen ez a magyar műfordítás mai fókán már egészen elemi követelmény, melytől csak egyes, különlegesen indokolt esetben lehet eltekinteni. Követi az eredeti költő belső zenéjét (nem a szavak muzikalitására gondolok, hanem arra a mélyebb zeneiségre, ami a versmondattól lejtéséből, szerkezetéből sugárzik), követi s a legtöbbször igen szerencsésen eltalálja az eredeti lélegzetvételt, mondhatni az idegen költő kéztartását a versírásban, olykor ritka mimikri-készségének már-már alvajáró biztosságával — hiszen kettejük: fordító és fordítandó közt a kapcsolat vég-eredményben mégsem „sorsszerű” (hogy továbbra is a szerelem-hasonlat terminológiájában maradjunk).

Elég végiglapoznunk a kötet tartalomjegyzékét: nyomon kísérhetjük Kálnoky László részvételét azokban a kollektív fordítói vállalkozásokban, amelyeknek célja az volt, hogy egy-egy jelentős idegen költőt alapos, bő választékban megismertessenek a magyar közönséggel. Az ilyen tervek megvalósítása többnyire a főladatoknak a műfordítók közötti kiosztásával történt, ki ennyi, ki annyi sort kapott, ha vállalt, egyik vagy másik költőből (s ha főnn akarta tartani magát, természetesen vállalt); az „ihlet”, a személyes vonzalom szempontjai így szükségszerűen háttérbe szorultak. Kálnoky László is megkapta és vállalta a reá eső főladatokat. Nem saját kedve szerint kalandozott a világirodalomban, nem szíve s ízlése szerint ölelte ki kincsei közül azokat, melyeket a fordítás szoros birtoklásával a maga — s egyben nemzete — javává akart volna tenni. Vagy legalábbis kevés ideje s ereje maradt arra, hogy a saját kedvét is kövesse.

Igaz: a kapott főladatokat példás lelkiismeretességgel teljesítette, s pompás darabok kerültek ki a keze alól. De nem mindig tölthette el az az érzés, ami a műfordítói munka és fáradság legnagyobb jutalma és öröme: hogy közben a saját egyénisége is növekszik, teljeseedik, gazdagodik; nemegyszer érezte azt, hogy miközben olyan idegen verseket, amelyekhez nincs igazán benső köze, hibátlanul kelt életre magyarul, saját szívéből farag le egy-egy gerezdet, saját magát fosztja ki: ő maga nem teljeseedik közben azzá, aki lehetne. Ellenkezőleg, „olcsón kiméri magát”, s így lesz „belül mindegyre üresebb”.

Persze mégsem lett üresebb; mint *Ars poetica*-ja vallja: a költőt, ha igazi költő, csak érleli, edzi, mélyíti a belső szenvedés (s van-e nyomasztóbb költő számára, mint az az érzés, hogy nem valósíthatja meg telje-

sen önmagát). Amellett voltak fordításai, amelyekben kedve és öröme is telt. Ki ne érezne ki pompás La Fontaine-jeiből a könnyedség fölszabadultságát: azt, hogy az a mosolygó, ironikus bölcs (s egyben csodálatos lírikus), aki La Fontaine volt, mint már annyi költő és olvasó utódjának, neki is elárult valamit az élet és művészet gyermeki arcú fölényéből? Vagy ott vannak Burns-fordításai: ha van Kálnoky László költői természetétől, hangjától, ihletétől távol eső költő, hát Burns az. S mégis, nem lehet nem kihallani a hangvételből, a megoldások egészséges ötletességéből, már-már erőfölöslegéből, hogy milyen jó mulatság lett végül is számára a skót költő tenyeres-talpas férfiasságának, brummogómedve-könnyedségének visszaadása. Vagy olvassuk el egyik-másik Hugo-fordítását: mennyire át-átmelegszik a hangja, különösen ott, ahol Hugóban — természetesen a maga módján — valami már-már baudelaire-i van, mint például az *Olympio siralma* végső szakaszaiban.

Izelítőt kapunk három nagyobb arányú fordítói munkából is: Racine *Britannicus*-ának, Molière *Amphitryon*jának és Goethe *Faust*jának tolmácsolásából. A három közül az igazán „nagy” földadata a *Faust* volt, s a kitűnő formakészségű és technikájú fordító a földadat választására talán a benne rejlő rendkívüli formai nehézségek is csábították. Ezeket szerencsésen oldotta meg; bizonyítják a kötet szemelvényei is: már-már a légtornászi lebegés izomfrissítő örömét érezni bennük — de nem ártott volna, ha ebből a témájában is nagyszabású, minőségében is elsőrendű fordításból többet kapunk itt, és nemcsak olyan szemelvényeket, amelyek a fordító fölényes formakultúráját mutatják.

Goethe nagy és szép földadat volt; de bármilyen kitűnő is Kálnoky László *Faust*-tolmácsolása, talán mégsem ez a költői terület és világ az, amely az ő személyes hajlamainak a legjobban megfelel. Az ő igazi éghajlata felé az utat inkább az olyan fordítások jelezhetik, mint Nerval pompás *El Desdichadaja*, vagy mint a Verlaine-átültetések..., s az olvasóban óhatatlanul fölmerül a gondolat: milyen jó lett volna, ha egy szerencsés kiadó ötlet folytán Kálnoky László megbízást kap akár a szimbolista francia líra magyar antológiájának, akár egy Verlaine-kötetnek az elkészítésére — olyanéra, melyet az előző első betűjétől a jegyzetek utolsó szaváig ő maga csinált volna.

Vagy még inkább: megbízást az új magyar Baudelaire-re.

Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc fordítása irodalmunk klasszikus, nemzeti értéke: ez vitathatatlan. De azóta, hogy elkészült, a magyar versfordítás nagyot fejlődött,

lényeges lépésekkel haladt előre (s ezt érdemes volna egyszer lemérni). Szabó Lőrinc, amikor elkészítette a magyar *Romlás virágai* véglegesnek nevezett kiadását, 1943-ban, a maga fordításain simíthatott, a kötet „körítését”: bevezetését, jegyzet-apparátusát alaposan bővíthette, a filológus-fordító körültekintésével és élvezetével; de Babits és Tóth Árpád fordításaihoz természetesen nem nyúlhatott hozzá. Túlzás volna azt mondani, hogy ezek a fordítások elavultak; tagadhatatlan viszont, hogy már nem egészen „korszerűek”, s ami a legfontosabb: nem elég Baudelaire-szerűek, van bennük némi „nyugatosság”, itt-ott némi szecessziós romantika, s nem egy félreértés, félremagyarázás is. Babitsék korszakos jelentőségű munkája óta rengeteget fejlődött a Baudelaire-filológia; keresztül-kasul átvilágították Baudelaire egész életművét, verseinek magyarázatába bőségesen belevonták prózai írásait, esztétikai tanulmányait, életrajzi töredékeit, sőt Poe-fordításait is; ilyen módon szinte minden egyes szavának, képének, kifejezésének valamennyi összefüggését föltárták. Ebben a megvilágításban látni csak, mennyiszor félreértették, még inkább mennyire „félrelátták” sok helyen Babitsék Baudelaire-t. Természetes, hogy mindvégig az ő Baudelaire-jük marad a mi modern költészetünkbe belenőtt „magyar Baudelaire”. De az övéké után, szigorúbb fordítói és alaposabb filológiai igényeinknek eleget téve, nem ártana egy új Baudelaire-fordítás: most már hívebb magához Baudelaire-hez, az ő sajátos világához, mondandójához, stílusához. Semmiképpen nem volna fölösleges fényűzés; és senki mai költő-fordítóink közül nem volna olyan kiválóan alkalmas erre a szép földatra, mint Kálnoky László. Aki ismeri kötetét, a *Lázus csillagont*, s annak nemcsak egyes verseit, hanem egész felépítését, egész ihletkörét, az tudván tudja, hogy ő ma a legbaudelaire-ibb ihletű költőnk, s tőle igazán joggal remélhetnénk egy, a lehetőségig adekvát új magyar *Romlás virágait*.

Ez azonban nem jelenti azt, mintha annak, ami e baudelaire-i világtól távol esik, Kálnoky László ne volna hiteles, biztos hangú, jó stílusérzékű megszólaltatója. A már említett Burns- és La Fontaine-fordítások mellett többek között néhány híven simuló, a vers belső lüktetésében is pontos Rilkéje mutatja ezt; Heinéi, Corbière-je, Laforgue-jai viszont tehetségének egy már-már rejtett oldalára villantanak fényt: a könnyedkeserűn ironikusra, csúfolódóra, szatírába hajlóra — aminek rokon változata a *Lázus csillagon* egy-egy sorában, képében, egész versében is fölvilan.

Rónay György

Arany János mellett talán nincs egyetlen klasszikusunk se, kinek életműve — szám-talan jelentős tanulmány ellenére is — annyi kérdőjelet, megoldatlan problémát tartalmazna, mint Berzsenyi Dánielé.

„A legnagyobb magyar ódaköltőnek” — hogy furcsa paradoxonnal kezdjem e rövid áttekintést — éppen ódaköltészete a legfelületebben elemzett; alig van mű, amelyik nem szinte csak kötelességszerűen foglalkozott e versekkel, és így aztán olyan, legfeljebb itt-ott említett alapvető problémák, mint ez ódák jellemző sajátságainak összegyűjtése, romantikus és preromantikus elemeknek feltérképezése, az egyes ódacsoportok közti esztétikai azonosságok és különbségek kimutatása — bátran állíthatjuk — teljes egészükben kidolgozásra várnak.

Elégiaköltészetről ugyan, hála Horváth János „a romantikus költő” koncepciójával egészen új Berzsenyi-portrét kialakító tanulmányának, sokkal többet tudunk: de talán nem lenne hiábavaló ez esszé szemléletétől, mely kissé egy „szerepiátszó Berzsenyi” Vargha által, sajnos, még tovább élezett portréját vetíti elénk, bizonyos fókig eltérően élesebb határvonalat húzni az egyes elégia-korszakok (Osztályrészem — Horác — Amathus — Magyarország stb., ill. Horatiushoz — Barátimhoz — Levél töredék — Közéleti tél) látásmódja, világnézete és így esztétikai — formai problematikarendszere között.

Berzsenyi és a felvilágosodás kapcsolatának alapvonalai — s ebben nem kis érdeme van Vargha ez új könyvének is — nagyjából tisztázottak, de máig se kísérlete meg senki sem az episztolák alapos esztétikai elemzését.

Igen mély gondolatokat tartalmazó, a kor eszmei áramlatairól és saját költői egyéniségéről sokat eláruló levelezése — Németh László alapvetően helytelen koncepciójú kísérletét* nem tekintve — éppúgy feldolgozatlan, mint életművének nagyon is szerves részét jelentő esztétikai tanulmányai. Kortársaira való hatásának — avagy éppen nem-hatásának —, utóéletének kérdése teljesen felderítetlen. Pedig érdekes feladat lenne annak vizsgálata, miért, hogy Berzsenyi költészete Vörösmarty, Kassák és Füst példája ellenére, sajnálatos módon napjainkig is, a magyar irodalom „outsidere”, kívülállója?

E megoldatlan problémahalmaz — s még mindig csak a legalapvetőbb kérdéseket vetettem fel! — fokozott igényeket támasztott ez új kísérlettel. Vargha Balázs könyvével szemben: kérdés, hogyan felelt meg ezeknek.

* Szauder József: Németh László: Berzsenyi. Itt(1959)2.

„Ismeretterjesztő monográfia”: a „tudományos monográfiával” szembeállítva talán így lehetne meghatározni Vargha könyvének műfaját. A szerző Révész Ferenc kismonográfiájáról szóló ilyen jellegű bírálatá szerinti (It. 1952) az ilyen műveknél előbbre valóknak tartja a közérthetőség és a könnyed stílus szempontjait új eredmények közlésénél, a szigorú tudományosságnál. Ami a munka stílusát illeti, arról csakugyan majdnem csupán jót mondhatunk. Egyszerű, világos és emellett — kevés műről állíthatjuk ezt! — egy-két latinos vagy németes fordulattával, idézeteivel, képszerűségével szinte egyfajta couleur localt teremtet, korabeli hangulatot idéz. Talán néhány erőszakolt képét lehetne csak felróni: „A forradalom piros rózsája elszáradva pihent a történelemkönyv lapjai között: Európa továbblapozott” — olvassuk a hatodik oldalon, avagy „... nem tudhatjuk, hogy Judit tüzes szeme nem pörkölte-e meg titokban a költő szívét” (55. o.), de ezek — még egy-két elszórt példát lehetne idézni az „izmosabb vers” erőszakoltnak tetsző jelzős szerkezettel az élén — nem képesek lerontani a könyv olvasása közben nyert kellemes benyomásunkat.

Ami viszont e munka tartalmi kritikáját illeti, két út is kínálkozik számunkra. Ha ugyanis Vargha fent említett cikke alapján mintegy kibővített, felduzzasztott középiskolás tankönyvként tekintjük e Berzsenyi-könyvet, ez esetben csaknem egyértelműen pozitíven kell értékelnünk. Ha viszont — s e sorok írója ez utóbbi szempontot kívánja követni —, Varghával ellentétben, a kétféle monográfia közötti különbséget sokkal inkább az aprólékos filológiai közlések elhagyásában, kevésbé lényeges művek elemzésének mellőzésében mintsem újszerű, akár egész szemléletünket alapjaiban módosító szempontok ismertetésének eleve elutasításában, vagy egyáltalán; *valamilyen* átfogó irodalomtörténeti-esztétikai elv felvázolásáról s következetes érvényesítéséről való eleve lemondásban látjuk, ez esetben már sokkal több megjegyezni való akad.

Vargha könyvének legfeltűnőbb hibája: a filológiai-tartalmi és az esztétikai elemzések közti hatalmas aránytalanság. Filológiai szempontból ugyanis, különösen művének „műfaját” tekintve, messzemenően kielégít minden igényt. Kiemelkedő a Sopron-fejezetben a „megrostált felvilágosodás” tendenciájának körvonalazása, meggyőzően hat első verseinek 1794-es datálása; érdekes olvasmány A leleplezés, avagy az Egy kézirat vándorútja című fejezet is; egészen újszerű a Berzsenyi-irodalomban a Grammatikai hadüzenés és a Provincializmus feje-

rossz episztolánál —, de még bőviben sorolhatnám a példákat. Ismeretes, hogy Berzsényi már szinte skrupulózus gondossággal javíttatott hosszú éveken át versein. Vargha igen alaposan, meggondolkoztatóan eleméz változtatokat (Magyarokhoz, Barátimhoz), de kizárólag tartalmi szempontból, ami végül is semmiféle „ismeretterjesztő monográfiában” sem elegendő.

Kívételt képeznek a szerelmes versek elemzései. Ezeket ugyanis egy itt helyesnek látszó koncepció alapján — a maga köré szerelmi illúziókat építő Berzsényit keresi — eredetien, érdekesen tárgyalja.

Verstani és stílári vizsgáldásai gondosak, aprólékosak. A kor egész költészetével kapcsolatban is sok mindent megmagyaráz az az okfejtés, mellyel a szerző Berzsényi rimeltetési technikájának tartalmi következményeit elemzi. Még kísérletet sem tesz azonban arra, hogy a különböző versformák és elsősorban a költő mondanivalójához korában tulajdonképpen kizárólagos lehetőséget jelentő, de egyszersmind legalkalmasabb forma, a klaszszikus forma jelentőségét magyarázni próbálja.

Ugyancsak nem tesz Vargha említést az ódaköltő stílusának romantikus elemeiről sem, sőt tulajdonképpen, néhány nem eléggé kidolgozott utalásán kívül, a romantika kérdését a német szentimentalizmus hatásával elintéztnek véli, mégcsak nem is említve a tematikák dimenziói kozmikus méretű kitágításának ódáiban, elégiáiban és rimes verseiben egyaránt — persze nem egyenlő mértékben! — jelentkező, igen meggondolkoztató tendenciáját.

Az episztolákkal kapcsolatos fő problémákról már fentebb szó esett. Néhány vitatható ponttól eltekintve (az *Életfiozjia* nem a felvilágosodáshoz való közeledés, hanem a tőle való félelem verse; a Vitkovics-levél kapcsán is volna megjegyeznivaló) a — mint mindig — gondos tartalmi elemzésekkel egyet lehet érteni. Annál kevésbé azzal, hogy csak nagyon elnagyoltan szól Vargha e költeményeknek az életműben elfoglalt helyéről, keletkezési körülményeiről, művészi fogytékosságaikról pedig egyáltalán nem.

A prózai művek — sőt az egész monográfia — elemzései közül kiemelkedik a *Kupa támadása* új szempontokban gazdag, Berzsényi politikai állásfoglalását taglaló tárgyalása. Levelezése értékelésének teljes mellő-

zésén kívül viszont különösen fájjaljuk a *Poetai harmonistica* lebecsülő értékelését. Már Merényi leszögezte, hogy „nem a Poetica ez, hanem Berzsényi Poeticája”. Mint ilyen azonban sokkal több, kontárkodó, kénysszerre végzett tudóskodásnál, aminek Vargha beállítani szeretné. Mint ahogy a mintegy két évtizeddel ezelőtt írt A reliigiok eredete és harmoniája — egyes utalások és a mű címe szerint — a harmónia keresés tudományos, etikai síkra való vetítése lehetett, úgy e tanulmánya a harmóniakeresés esztétikai síkra való vetítése, életművének szerves része. Ezt az összefüggést igazolja az is, hogy a szerző lebecsülése Berzsényi akadémiai székfoglalójával szemben alaposan megbosszulta magát. Annak ellenére, hogy egészen újszerű szempontok szerint, mélyrehatóan vizsgálta Berzsényi és Széchenyi viszonyát, meggyőződően körvonalazva költőnk görög-angol ideálját, ez utolsó korszak verseivel szemben teljesen értetlenül állt. A Mailáth ódát politikai aktuálverssé degradálta, nem véve észre az önmagán tülemelkedő, emberileg most igazán nagygyá váló költő megrendítő önvalloását, A pceizi hajdan és mostot viszont egyszerűen „rejtélyesnek, szinte már érthetetlennek” minősítette, pedig — költői erényeitől itt eltekintve — ez végül is nem más, mint a Poeticai Harmonistica esztétikájának szubjektív átélése és valóban páratlan tömörségű megfogalmazása.

Hadd jegyezzem meg végül, ez azonban már nem Vargha Balázs feladata lett volna, hogy most már végképp itt van az ideje annak, hogy valaki foglalkozzék a görög és a német esztétika hatásával és keveredésével Berzsényi esztétikájában. Addig ugyanis a görög ideál és a klaszszikus forma szerepének kérdése sem oldható meg megnyugtatóan.

Befejezésül még egyszer azt kívánom leszögezni, hogy e mű elleni kifogásaim jelentős része elesne, ha az „ismeretterjesztő monográfiák” műfaji problémáiban Varghával értenék egyet. Az általa körvonalazott követelményeknek ugyanis könyve megfelel. Kérdés azonban, mi a hasznossága, pedagógiai és irodalomtörténeti jelentősége az ilyen — jelentős értékeik ellenére is csak — hiányos ismereteket nyújtó, fél tudományos monográfiáknak?

Pár Péter

GÁRDONYI GÉZA VERSEI

(Válogatta, bevezette : Bóka László. Bp. 1958. Magyar Helikon.)

Egy regényíró versei mindig különleges irodalmi eseményt jelentenek, a kiadó bibliofil-köntösbe öltözteti őket, s az olvasó

izgatott ujjakkal lapozza át a kötetet: vajon hogyan lélegzik az író egy tőle oly idegen világ törvényei között? Ez az izgalom nem

minden kíváncsiság nélkül való: az olvasó lesi, mikor kapja rajta az író egy szabálytalan lélegzetvételen, bizonytalan mozdulaton, a másfajta világ törvényeinek megszegésén. Am Gardonyi Géza költészetének jobbik felében nem sérül prózaivá a vers, s ha sorai vesztettek is frissességükből, jobbára meg is fakultak, akadnak színei, dallamdarabjai, melyek egy-egy pillanatra megigézik a mai olvasót is.

A próza morgó malom kelepe.

A vers a szívnek hárfa éneke.

A próza mállik, szerte hull, ha régi.

A vers örök, mint minden, ami égi!

(Tolsztojnak)

-- tesz hitet Gardonyi a vers mellett, s ez a vallomás nem pillanatnyi ötlet terméke, az író alkata valóban nem idegen a lírától, epikus hajlamában ott színesedik valami a költészetből is. Az elbeszélés sodrában mindig tetten érhető a líraiság — hasonlítsuk csak össze életművét a minden sejtjében epikus Tolsztojéval vagy akár Mikszáthéval —, s felismerjük ennek a líraiságnak forrása és példája is: a népdal. Mert Gardonyi valahogy a népdal líraiságát hangolja át epikába, a népdal hőseinek inódjára formálja meg alakjait, még rövid mondatai is a népdalra emlékeztetnek erős, szopora ritmusukkal, s ennek, az idegrendszerében őrzött népdalkincsnek révén kerül ki a kor népbábrázolásának buktatóját, a népszínmű hazug szemléletét. Az elbeszélésben is lírai felhangokat megcsendítő író-költő tehát nem idegen világba téved, mikor verset ír.

A múlt század kilencvenes éveiben divat volt idézni Longfellow sorait a „kis költők” létjogosultságáról. A kor önmagát vélte igazolni ezzel. Valóban, ez az időszak a „kis költők” kora, a magyar líra második-harmadik vonalába igazodó tehetségeké. Vajda János mennydörgései már elcsitulnak, s Adyék viharának még az előjelei sem látszottak, a csendes másfél évtized Makai Emil és Heltai Jenő lírájában kereste a korszerűség útját, és Endrőditől Szabolcskáig, a Heine-epigonoktól a népdal-epigonig változó akadémizmusban ápolta a hagyományokat. Heltaiék kísérlete azonban a nagy költészet számára zsákutcának bizonyult, az akadémizmus lírájába meg, a Kisfaludy Társaság felolvasóestéin, csak ásitózni járt el a költészet. Ennek a lírai szélcsendnek szülötte Gardonyi Géza két verseskönyve is. — De hová, kikhez igazodik ez a költészet, merre tájolóhatjuk be a Gardonyi-verseket? Ha felapozzuk köteteit a kor majdminden törekvésére találunk példát. A népi-nemzeti iskola hagyományai érződnek helyzetdalain (*Levél a tanyáról*, *Betyár átok*), a parlagi epigoniz-

mus hetvenkedésére akadunk a Göre Gábornótákban vagy a *Huszár a mennyországban* soraiban, Ábrányi szavalt-stílusa kuruckodik a *Kossuth Lajos* nevében, a korra oly jellemző verses mondáknak (gondoljunk csak Zempléni Árpádra!) egész sorozatát találjuk a Fűzfalévéli, nyárfalévéli lapjain (*A magyarok ősznya*, *A hét vezér*, *A budavári gyűlés*, *A bánhidai vecsernye*), Heltaiék hangja szólal meg az *Emeleti szép kisasszonyban*, a kor életfilozófiai közkincsét hangszereli pásztorsípra a *Bogár*, a *Március*, Szabolcska Mihály népdalos egyszerűsége kap hangot a *falu visszhangja* darabjaiban. A kor konvencióhoz igazodó versek közül azonban olykor üde strófák is villannak elő: az *Éjjel a Tiszán*, a *Szeptember* s a többiek, melyeket most Bóka László gyűjtött kötetbe.

Kosztolányi Dezső, aki először vette igazán szemügyre Gardonyi költészetét, írta róla: „Ez a magyar költő a naivitásával, az ibolyás kellemével, a vergiliusi hullám-puhaságával, egytestvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek, Francis Jammes-mal.” (Gardonyi Géza versei. Nyugat. 1914. ápr. 16.) — Valóban: ezekben a népdal-ihletű versekben valami népdalnál modernebb érzékenység lüktet, egyszerűségük nem a „felix simplicitas”, hanem a raffinált egyszerűség világából való. A halkán dúdolt melódiákból egyfajta csendes rezignációvá finomodott kiábrándulás hallatszik, egy érzékeny és sebzett lélek bánata, mint ahogy maga a költő fogalmazza meg az *Április* mottójaként: „Az én mosolygásom esőben napsugár”. Kosztolányi találó megállapítását kell idéznünk: „Egy neuraszténiás ember idegrendszeré vélgigrezgette magát a magyar népdalokat”. (Id. cikk.) — Igen, csakugyan ez a népdalformában megbúvó leheletnyi dekadencia teszi Gardonyi verseit mássá, modernebb, mint amilyen a körülötte verselők termése. Az alkát itt-ott előbukkanó modern érzékenysége a népi-nemzeti iskola művelőinek nagy részétől; ennek az érzékenységnak a népdal formakincsébe öltöztetése pedig a Heltaiék útját járó, nyugat-európai formákban gondolkodó költőktől különbözteti el. S így joggal mutathat rá Bóka László Gardonyi költészetének jelentőségére: „... lírája a Vajda Jánosék útkereső lírája s Adyék irodalmi forradalma között, egy olyan lírai hangra lelt, melyben még benne cseng a népköltészet visszhangja, de melyben már benne borzong a modern ember érzékenysége”.

Mi okozza ezt az érzékenységet, a népdal és a beléöltözött, már-már modernné változó lélek enyhe, de mégiscsak megjelölhető dialektikáját? Gardonyi születése és életmódja, gondolkodása és ösztönei elrendelésével a falu, a vidék embere volt, s életébe mégis a

város tört be egyre jobban. Otthona már nem a falusi egyszerűség, de még nem is a városi összetettség, bonyolultság — a két pólus között nem talál megfelelő magatartást. Falusi nosztalgiával, a város elutasításával terhes érzésvilága tragikus konfliktust eredményez, akárcsak egy félévszázaddal előbb Arany János esetében, vagy éppen saját, városba szakadt hőseinél (vö. *Az öreg tekintetes* c. regénye). Ez a parttalanul város és falu között tétovázó állapot nemcsak Gárdonyié, egy egész társadalmi réteg került ebbe a lélektani helyzetbe a kapitalizálódó, városiasodó Magyarországon. A megváltozott életritmusú kisvárosban lakó vagy nagyvárosba került nemzedéknek mintegy „kollektív érzése” ez az otthontalanság, hajdani életformáját illúziókban őrzi, ezért ragaszkodik például kultúrája egyik legjellegzetesebb ízéhez, a népdalhoz is. Am a népdal átalakul a másfajta talajon: városi érzékenységgel, a falu és a természet utáni nosztalgiával telik meg. Ebbe az urbanizálódott népdalhangú szólamba illenek Gárdonyi Géza versei is, melyekben a városi hangulat dekadenciája még csak éppen hogy valami fáradt ízt ad a népdalnak, de még nem bontja meg a népi formát.

Mindez voltaképpen még nem teszi indokolttá, hogy Gárdonyi költeményeit kezünkbe vegyük. Világuk nagyjából illeszkedik a korhoz, legfeljebb tehetségesebb alkotó érződik mögöttük, s az új hang, mely felzizzen bennük, még nem erős, sőt másoknál, Vargha Gyulánál, de még Szabolcskánál is meghallható. Hogy költészetének mégis vannak máig élő darabjai, nem magyarázható a szöveg elemzésével, ha az esztétika és az irodalomtörténet objektív mérlegén mérnök meg e verseket, még nem tudnók meg, miért állják az időt. Ezeknek a verseknek valahogy filológiaiilag nem ellenőrizhető varázsuk van: igaza van Bóka Lászlónak: Gárdonyi lírája irodalmunk meghitt titkai közé tartozik. S mert ezt a költészetet nem objektív értékei, hanem szubjektív hangulataink avatják ma is olvasmánnyá — a vele való foglalkozás sem lehet elemzés, irodalomtörténeti és esztétikai érvek felsorakoztatása. Már Kosztolányi is lírával szövi át nevezetes Gárdonyi-cikkét, s így fejezi be sorait: „Nagyon szeretem Gárdonyi Géza verseit”. — átforrósítva ezzel a kritikai számbavétel tárgyiaságát. Bóka László szép bevezetőjé-

ből is így lesz eleinzés helyett vallo-más.

Ez az előszó, csakúgy mint a kötet válogatása, mintája lehet hasonló vállalkozásoknak. Hitelesen határozza meg Gárdonyi prózájának és költészetének viszonyát, a versek irodalomtörténeti helyét. Bóka Lászlót mindig úgy ismertük, mint a magyar vers ihletett magyarázóját. A sorok finom rezdüléseire is fűelve, apró rím vagy ritmusfogásokból, egy-egy látszólag szürke jelzőből is a vers egész organizmusára szokott következtetni, és ezek a következtetések mindig közelebb juttatták az olvasót a költői mű esztétikailag tudatos élvezéséhez. A Gárdonyi-versek elemzése talán még a szokottnál is elevenebb: a feladat, hogy a megporosodott, megfakult sorokon átvilágítson — egészen a mélyükön meghúzódó szépségéig —, érezhetően felkeltette elemző-kedvét. Verselemzései nyomán friss fényt kapnak a sorok, felvillan egy-egy megkopott-nak látszó kép rejtett színe, feltámad egy-egy jelző. — Milyen élvezetes is az például, mikor az „emeleti szép kisasszony” jelzője, az „emeleti” műgöl elővarázsolja az ott lappangó hangulatot, a század utolsó éveinek kisvárosi levegőjét, az ablakra felpillantó fiatalember és a könyöklő „kisasszony” közötti, fizikailag, „emeletben” is lement társadalmi különbséget és az ennek okán érzett bánatot, szelíd reménytelenséget. Vagy mikor *A falu visszhangja* c. vers egyik szakaszát összezsengeti József Attila hangjával, megmutatva, hogy igazi művész kezében a keresetlen egyszerűség olykor milyen bonyolult lelki tartalmak kifejezője lehet. Az író, esztéta és tudós professzor mozdulatával kelti életre ezeket a verseket, elemzései nyomán lélegzeni kezdenek a sorok, muzsikálni kezd mindaz, ami szép. — De még ennél is jóval érdekesebb az, mikor az író szeretetével, a személyes élmény hitelével vall Gárdonyi lírájának varázsáról. Az a Kosztolányi és Füst Milán indítású kapcsolat, mely őt ehhez a költészethez fűzi, a versek újra meg újra olvastával, az ízeikre való rátalálás megismétlődő örömevel mindig csak gazdagabb lett. Ezt a kapcsolatot építi meg előszava az olvasóban is — hogy Gárdonyi lírájának varázsa ne csak kevés irodalomtudós, hanem az olvasóközönség tulajdona is legyen.

Pomogáts Béla

Versfordítások Faluditól Arany utánig (1750—1900). I—II. Bp. 1957. Magyar Könyvtár. Magvető Könyvkiadó. A kötetet összeállította Vargha Balázs.

A fordítók és a fordítások hamar öregszenek. Egy-egy klasszikus értékű műnek szinte minden nemzedékben új tolmácsa születik — néha nem is egy —, s az új fordítás csaknem mindig feledteti a régieket. Nemcsak fordításbeli siker, hanem költői rang, tekintély is kell hozzá, hogy valaki fordítása egy évszázadig is „érvényben” maradjon: Petőfi, Vörösmarty, Arany Shakespeare-fordításai ilyenek. De a túlhaladtak, a másokétől kiszorított fordítások is érdekesek nemcsak a szakember, az irodalomtörténész, hanem a történelmi érdeklődésű közönség számára is. Irodalmunk egy-egy korszakát nemcsak az eredeti művek jellemzik, hanem az is, kik és hogyan szoltak akkor magyarul a külföldi irodalmak nagyjai közül. Ezért volt szerencsés ötlet a Magyar Könyvtár sorozat szerkesztőjétől ennek a gyűjteménynek a megjelentetése.

A gyűjtemény által felületl százötven év versfordítás-irodalma igen gazdag. Tanú erre a két kötet tartalomjegyzéke is. Pedig — mint az utószóban olvassuk — „századrésze sincs benne a korszak magyarra fordított verseinek.” Nem volt könnyű dolga a kötetek összeállítójának, Vargha Balásznak. Ilyen hatalmas anyagot összehasonlítani, értékelni szinte megoldhatatlan feladat. S a fordítások értéke nem is lehetett egyetlen szempontja a válogatásnak. Vargha Balázs — igen helyesen — törekedett arra is, hogy a nehezebben hozzáférhető, új kiadást már aligha remélhető fordítások több helyet kapjanak a gyűjteményben, mint az inkább közkézben forgók. Ezért a régebbi, a XVIII. század végi és XIX. század eleji fordítók értéküknél és jelentőségükénél inkább érvényesülnek a gyűjteményben a XIX. század második fele gyakran jelesebb fordítóinak rovására. A két kötet több mint ötven ívét meg lehetett volna tölteni aránylag könnyen elérhető, kötetben megjelent műfordításokkal is. Vargha Balázs nem ezt a könnyebb utat választotta. Nemcsak régi folyóiratokat forgatott elfeledettebb fordításokért, hanem még kéziratban maradt fordításokat is felkutatott és közölt. (Pl. Révai Iliász-fordítását, Vitkovics Ovidius-fordítását.)

A két kötet tartalmát igen nehéz lenne megközelítő pontossággal is ismertetni, hiszen kilencven magyar fordító s közel százötven idegen költő művei szerepelnek benne. Mégsem lesz felesleges egy egészen rövid szemle: ha nem is pontosan, ha néha az arányokban is megbízhatatlanul, mégis némi képet fog ez adni nemcsak a gyűjtemény tar-

talmáról, hanem másfél évszázad magyar költőinek világirodalmi érdeklődéséről is.

Leggazdagabb a görög és latin költészetet bemutató műfordítások sora. Nemcsak azért, mert szinte valamennyi jelentősebb görög és latin költő szerepel a gyűjteményben, hanem azért is, mert gyakran egy-egy műről is a fordítások egész sorát kapjuk. Az Iliásznak például hét fordítója is felvonul (Molnár János, Révai Miklós, Kazinczy, Kölcsey, Vályi-Nagy Ferenc, Szentjóni Szabó László, Baksay Sándor), s akár még egy nyolcadikat is számonkérhetnénk, Kemenes Józsefet. A Horatius-fordításoknak csak a tartalomjegyzéke másfél lapot foglal el, s a fordítók közt Molnár Jánostól Vargha Gyuláig csaknem húsz költőnk nevét találjuk (köztük Csokonaiét, Kazinczyét, Vörösmartyét, Aranyét). A görög és római irodalom túlsúlya részben abból is következik, hogy Vargha Balázs a régebbi fordítókat — a már fentebb említett okból — előnyben részesítette az újabbakkal szemben. De még ezt számításba véve is arról győz meg bennünket ez a gyűjtemény, hogy a modern irodalmak fordítása terén XIX. századi költőink és fordítóink meg sem tudták közelíteni a két klasszikus irodalom bemutatásában elért viszonylagos teljességet.

De a modern irodalmak fordítása terén elért eredmények épp ezért érdekesebbek számunkra. A modern irodalmak „fel-fedezése” a magyar irodalmi műveltség számára jórészt e gyűjtemény anyagának idő-körében történt. A közölt szemelvények világosan mutatják, hogyan hódította meg Kazinczy és Csokonai mohó érdeklődésű nemzedéke a német és az olasz közelmúlt- és kortárs-irodalmat a magyar olvasók számára (Kleist-, Klopstock-, Lessing-, Gessner-, Wieland-, Bürger-, Goethe-, Schiller-, Metastasio-fordítások). A német irodalom iránti érdeklődés s ha lanyhábban is — folytatódik: főként Heine és Lenau áll az előtérben, Heinét Petőfi is fordítja, s a klasszikusok: Goethe, Schiller és a Nibelung-ének a század második felében is találunk fordítót. (Arany János, Vargha Gyula, Dömötör János, Szász Károly fordításait olvashatjuk a kötetben. — Úgy gondolom, Dóczy Lajos Faust-fordításából is lehetett volna közölni egy részletet.) Az olasz kortárs-költők iránti érdeklődés Csokonaiával csaknem teljesen megszakadt. Későbbi költőink és fordítóink inkább a régebbi olasz költők, Dante, Ariosto, Tasso felé fordultak (Császár Ferenc, Szász Károly, Arany János). Kár, hogy Vargha

Balázs mellőzte Radó Antal olasz-fordításait és Jánosi Gusztáv Tassóját.

A francia költészet először a felvilágosodás korának néhány költőjét ihlette fordításra. La Fontaine és Voltaire álltak ekkor az érdeklődés előterében. A francia költészet igazi kultuszát Petőfi nemzedéke állandósította. Béranger fordítói közül Petőfin kívül Vajda Jánost, Gyulai Pált és Dömötör Jánost, Hugo fordítói közül Kriza Jánost, Jámor Pált, Szász Károlyt, Vargha Gyulát és egy ismeretlen fordítót szálaltat meg a gyűjtemény. Érdekes, hogy a múlt század második felének francia költői: Gautier, Leconte de Lisle, Baudelaire, Sully-Prudhomme, Hérédia, Verlaine, akik nevét és verseit inkább csak a nyugatosok antológiáiból szokás ismerni, már korábbi fordítóknál, magyar kortársaiknál is megjelennek. Reviczky, Endrődi Sándor, Zempléni Árpád, Vargha Gyula fordításában közli verseiket a gyűjtemény.

Némi előzmények után (Young-, Pope-, Osszián-fordítások, Baróti Szabó Miltonja) Petőfi nemzedéke honosítja meg tartósabban irodalmunkban az angol költőket is. Elsősorban a méltán nevezetes Shakespeare-fordításokkal (Vargha Balázs elég bő szemelvényeket közöl belőlük), de lírai költők fordításaival is. A kortárs-költő Moore fordítói között Vörösmartyval, Petőfivel, Arany Jánossal találkozunk, Arany Burnst, Byront és egy skót balladát, Petőfi Shelleyt is fordít. Wordsworth, Hood, Longfellow, Tennyson és Whitman csak egy-egy versével, Poe kettővel szerepel (egyik a híres Holló, Szász Károly fordítása). Nem tudjuk, Milton Elveszett Paradicsomának Jánosi Gusztávtól való fordítását miért mellőzte Vargha Balázs Baróti Szabó latin közvetítéssel készült fordítása mellett. A magyar Osszián-kultusz is megérdemelte volna, hogy Batsányi fordítása mellett a Fábian Gáboré is szóhoz jusson.

Az orosz költők közül különösen Puskin és Lermontov honosodtak meg nálunk a múlt században, a gyűjtemény mindkettőjüktől több fordítást közöl (Bérczy Károly és Arany László mellett Zilahy Kiss Imrétől és Jókai Móról). A keleti népek költészete iránti erős érdeklődést is számos fordítás illusztrálja. (A fordítók közt Arany Jánossal, Csokonával és Kazinczyval is találkozunk.) Sok fordítás közlésével mutatja meg Vargha Balázs azt is, hogy költőink a szomszédos és távolabbi kis népek irodalmát is figyelemmel kísérték. Különösen figyelemre méltó a szerb népköltészetnek az a hűz terméke, amelynek fordítói között Vitkovics Mihály és Székács József mellett Kölcsy Ferencet, Bajza Józsefet és Dömötör Jánost is ott látjuk.

A fordításokat a fordított költők szerint csoportosította a gyűjtemény összeállítója. Indokolása szerint azért, mert így egymás mellé kerültek egy-egy vers különböző költőtől való fordításai. Ez kétségtelenül előny. Igen tanulságos például egymás alatt látni az Iliász sokat vitatott három sorát: Kazinczy, Kölcsy és Vályi-Nagy Ferenc fordítását vagy a híres Thermopylae-i feliratot hat különböző fordításban s még sok más vers különféle fordításait. Mégis úgy gondoljuk, helyesebb lett volna a fordítók szerinti csoportosítás. Ez a gyűjtemény nem a világ-irodalom antológiája, hanem másfél évszázad magyar fordítóinak seregszenléje. A fordítók érdeklődését, ízlését, fordítói elveit, gyakorlatát, képességeit szeretnénk megismerni belőle. Nem utolsó szempont, hogy a jegyzeteket is könnyebb lenne áttekinteni a fordítók sorrendjébe szedve.

Vargha Balázs helyesen látta, mi a jegyzetek legfontosabb feladata ebben a gyűjteményben. A fordítók késztetésének körülményeiről írt, fordítói elveket, véleményeket eláruló megjegyzéseket közölte, tájékoztatást adott a fordítások első megjelenéséről, szövegváltozatairól jegyzetei nagy részében. Nagyon hasznosak, nagyon fontosak és nagyon érdekesek ezek a jegyzetek. Igazán nem hibáztatásként említtük, hogy néha mégsem találunk bennük feleletet minden felmerülő kérdésünkre. Pl. Vargha Balázs nem említi meg mindenütt, ha a fordítás nem eredeti nyelvből készült, vagy nem formahű; különféle mértékű szabadosságokat minősít szabad fordításnak; nem utal filológiai pontossággal minden említett adatra, forrásra stb. De ahhoz, hogy minden igénynek eleget tegyen, legalább háromszorosa terjedelmű jegyzetekre lett volna szükség. Csak ilyen terjedelembővítéssel lehetett volna írni a kevésbé ismert költőkről, fordítókról és művekről is. Pedig egyikről-másikról igazán nem ártott volna néhány tájékoztató mondat. Nemcsak szakemberek számára készült a gyűjtemény!

A jegyzetek legfőbb hibája, hogy nehéz bennük tájékozódni. Lapszámra nem utalnak, a művek szerzőjét és címét nem tüntetik fel, csak a kezdősort, nem tagolódnak sem a fordított költők, sem a fordított nyelvek szerint. Mivel elsősorban a fordítóra vonatkoznak, s gyakran egyszerre utalnak egy fordító több, különféle helyeken található fordítására is, csak úgy lehetne őket — ismétlések nélkül — könnyen áttekinthető sorrendbe foglalni, ha a fordítók szerint tagolódnának. Sajnos egyszer-kétszer az is előfordul, hogy a szöveg és a jegyzet nem felel meg pontosan egymásnak (Dayka Gábor Aeneis-fordítása, Virág Benedek Ars Poetica-fordítása esetében). Ezeknél az tűnik ki a jegyzete-

tekből, hogy az eredeti szándéktól eltérően megkurtították a közölt szemelvényt. Ilyenkor azonban a jegyzeteket sem lett volna szabad változtatlanul hagyni.

Érdekes hasznos olvasmány ez a két kötet. A tájékoztatóbb olvasó, sőt még a szakember számára is tartogat meglepetéseket. Kinek az ismeretlen, először vagy hosszú idő után közölt fordításokat, kinek a jegyzetek új adatait, kinek azt, milyen

széles érdeklődésű fordítók voltak legnagyobb klasszikusaink, Csokonai, Petőfi, Arany. Gyakran beszélünk irodalmunk provincializmusáról, néha hiszünk is benne. Ez a gyűjtemény azt mutatja, hogy a magyar irodalom a múlt században, a „nemzeti” és „népi” irányzat idején nem volt provinciális.

Orosz László

APÁCZAI CSERE JÁNOS MAGYAR ENCIKLOPÉDIÁJA

(1. Magyar Enciklopédia I. Logika — Szerkesztette Lázár György. — Kritikai Kiadás, Akadémiai Kiadó, 1959. 159 l. — 2. Magyar Encyclopaedia — Sajtó alá rendezte és bevezette Bán Imre. Magyar Klasszikusok, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 441 l.)

1953-ban Bán Imre még joggal írhatta Apáczai Csere Enciklopédiájáról szóló tanulmányában a következőket: „A kritikai kiadás kérdése csak a felszabadulás után merült fel, régebben senki sem sürgette, valószínűleg hiányát sem érezte. Ez a tény mindennél többet mond az Apáczairól zengett nacionalista szolamok görög tüzének fényében. Az *Enciklopédia* ma jóformán hozzáférhetetlen. Az eredeti RMK példányokat a nagykönyvtárak nem adják ki használatra, az 1803-as győri kiadás pedig fehér hollónál is ritkább.” (It. 1953. 1—2. sz. 147. l.)

Apáczai halálának 300. évfordulójára sikerült megváltoztatni ezt a vigasztalan — de sajnos igaz — képet. (Bán Imre fentebb jelzett tanulmánya után *Apáczai Válogatott Pedagógiai Művei* jelentek meg, 1956-ban; majd ismét Bán Imre nagy monográfiája: *Apáczai Csere János*.¹; ez év nyarán pedig az *Enciklopédia* két kiadása).

Méltó emléket — elsőül — tanítványa, Bethlen Miklós állított Apáczainak: „Én Apáczait mint atyámat, úgy tartottam, szerettem, becsültem, s emlékezetét ma is becsülöm...” — írja *Önéletírásában*. — Egyaránt szólt e tisztelet és megbecsülés a tudósnak, a magyar tudomány tanítómesterének és az embernek, aki az „ó filozófiát az ujjal conferálván”, megismertette Bethlen Miklóssal Descartes, Regius és Amesius tanait és elméleteit.

Életének főműve, halhatatlanságának záloga, kétségtelenül a *Magyar Enciklopédia*. Létrejöttének vizsgálatakor feltétlenül figyelembe kell venni azt, hogy Apáczai koncepciója külföldön kapott határozott formát, ugyanitt kezdte el főművének megírását is; itthonról csupán a puritanizmus eszméjét vitte magával.

A mozgásban, kialakulóban levő polgári társadalom tanújaként, tágranyílt szemmel figyelte a korabeli Európa formálódó élet-szemléletét, új, tudományos nézeteit és vallási vitáit. Az angol forradalom kellős közepén élt és tanult Hollandiában — a XVII. század „kapitalista mintaállamában” —, akkor, amikor épphogy megcsillapodtak Nyugat-Európa népei a harmincéves háború nyomán. Ezzel kapcsolatosan Turóczi-Trostler József egyik, korábbi tanulmányában eképpen indokolta meg, miért kerültek a korabeli magyar diákok éppen Hollandiába: „A magyar cartesianusok képviselői — egy-két lutheránus kivételével — jórészt középnemes, paraszt származású kálvinista teológusok. Hogy megismerkednek a cartesianizmussal, azt többek között annak a történeti fordulathoz köszönhetik, hogy 1618-ban kitör a Nagy háború, hogy Németország egyetlen csataterre változik, s hogy a kálvinista tudomány „német fellegvárai”, köztük Heidelberg, ideiglenesen katolikus, Odera-Frankfurt lutheránus kézre kerülnek, a többiek pedig (pl. Marburg) jórészt elpusztulnak. A kálvinista diákok, akik 1618-ig ezekben a városokban végezték tanulmányaikat, a háború kitörése után elkerülik Németországot, s egyre nagyobb számban keresik fel a holland egyetemi városokat. Ami megint nem véletlen. Tekintve, hogy jórészt erdélyiek, út-irányukat megszabja Bethlen Gábor tanügyi politikája, új külpolitikai tájékozódása, főleg azután, hogy belépett Anglia, Dánia, Hollandia Habsburg-ellenes koalíciójába” (It. 1953. 3—4. sz. 326. l.).

Apáczai akkor élt ebben az országban, amikor nemcsak a társadalom forrongott, nemcsak Európa politikai határai mozogtak — képletes értelemben —, hanem mozgott, változott a tudomány és a vallási felfogás is; akkor, amikor bámulatos gyorsasággal fejlődött a tudomány és nyomában változott az

¹ Irodalomtörténeti Könyvtár 2. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. 606 l.

életszemlélet is. Minden év meghozta a maga új és csodálatra méltó természettudományos felfedezését. Örököknek hitt és vélt felfogások váltak idejétmúlt szellemi limlommá egyik napról a másikra. Amit tudományos elméletben vallottak, azt tapasztalták az életben is; egy felszabadult kis ország, Hollandia gyors fejlődése (tengeri kereskedelme), az angliai forradalom hullámverései változó világról adtak hírt. Hogyne fogadták volna el koruk tudományos nézeteit, hogyne hittek volna a gondolkozó emberi értelemben, az *én* — igaz, idealista módon felfogott — határtalan erejében és eredményességében! Úgy látták, az élet igazolta tudományos tételeik állításait.

Nem kétséges, felfogásukból egyaránt kiolvashatók a korabeli polgári elméletek történelmi feltételei és ellentmondásai. Ez alól nem mentes Descartes sem, akinek életműve rányomta bélyegét a kor természettudományos (matematikai és fizikai) és filozófiai gondolkozására. Mint korának egyik leghaladóbb tudósa és gondolkozója, erősen *kritikai jellegű* műveivel hadat üzent a skolasztikának. „A változó nagyságokkal való foglalkozással maga a matematika a dialektika területére lép...”

Munkásságának eme vonásával diszharmonikus kapcsolatban áll idealista metafizikája; tisztán természettudományos tételeiben önállósítja magát korának nézeteitől, filozófiájában már kevésbé tudta ezt megtenni.

A XVII. századi polgári világ változásainak ily módon Apáczai közvetlen közelről tanúja lehetett; sőt több volt ennél, részese is volt. Odakötötte önálló véleményt kialakító ifjúsága, odakötötték a tudományok új eredményei, főművének alapelvei, oda a felkínált gondtalanság, odakötötte a hűséges Aletta, a bátor és önfeláldozó feleség.

De Apáczai hazajött, mert itthon nagy munka várt rá. „De mi haszna, ha távolról csak henylélve nézem a kedves hazámnak siránkozásra méltó állapotját? Orvos és orvososság kell a nyavalyásnak. — Ha egyszerűsmind öt vagy hat háznak földelén kicsap a tűz, futkosnak az emberek, a lángon általsietvén azon vannak, hogy valamit avagy valakit a veszedelemből kimentsenek, néme-lyek a házfűdelekre felerőlkednek s vizet öntenek a tüzre, egymást kihordanak az égő házból, az étel, ital, álom akkor senkinek sem jut eszébe. — Ennek a látatnak képe nappal-éjjel mintegy szemeim előtt forgott és elannyira furdalta bus szívemet, hogy azért gyakran nem is alhatván, a tanulásra sem lévén kedvem, egyedül e nyugtalanító gondolattal vesződtem: Vajon miképpen lehetne segíteni a kedves hazámon?” — írja a *Magyar Enciklopédia* Bevezetésében, mintegy eszméit summázva e néhány sorban. Hazajött és nekifogott magyarul, nemzeti nyelven

írni! Dienes Andrásnak Apáczairól írt szép emlékező cikke² is erre irányítja a figyelmet: hazajött és magyarul írt.

Ez teszi alakját plasztikussá és ez emeli ugyanakkor a korabeli magyar tudományos élet elmaradottságának félcímes mélységei fölé. A holland állapotok és Descartes izgató mintaként éltek benne; ám szenvedélyesen kutató tekintete a magyar hazát figyelte. Így bontakozik ki munkásságának két pillére, Erdély és Hollandia.

Most már az a kérdés, a szóban forgó főműve mennyiben hordozza a korabeli nyugati, polgári tudományos nézeteket és az élet változásait?

Mindenekelőtt abban, hogy a *Magyar Enciklopédia* erősen természettudományos jellegű. Ezzel kapcsolatban Bán Imre, a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet bevezetőjében két mozzanatra hívja fel a figyelmet. Egyfelől: e „természettudományos világkép sohasem kerül összeütközésbe vallásos hitével, a korai felvilágosodás kritikai szempontjai Apáczaitól még távol állanak” (25 l.). Másfelől: nézeteiben a „merészen haladó elvek a középkori örökséggel keverednek” (24. l.). Ennek ellenére mégis kiemelkedik Apáczai gondolkodásának és elméleti módszerének „igazi nagysága és jelentősége”; az ti., „hogy az *Encyclopaedia* szerzője az ipari fejlődésben elmaradt, a teológiai gondolkodás kizárólagos uralmától nyugodt magyar földön a XVII. század derekán tudományos tárgyilagossággal fogalmazta meg a vérkeringés vagy a mágneses deklináció elméletét... a világi tudományos igényeinek méltánylása szempontjából... minden kortársát megelőzi...” (25. l.).

A *Magyar Enciklopédia* irodalomtörténeti értéke az, hogy első magyar tudománytárunk, mely híven tükrözi a kor magyar tudományos-ságának eredményeit, pedagógiai törekvéseit, nyelvi színvonalát és kifejezési készségét.

Az Akadémiai Kiadónál megjelent kötetről keveset lehet szólni, mivel az *Enciklopédiának* csupán első három része, a *Logika* jelent meg. Így az alapos kritikai kiadásnak most még csak körvonalai bontakoznak ki. Teljes értékét majd a IX. kötet megjelenése után kaphatja meg. Akkor kerül a teljes Apáczai-életmű az olvasó kezébe.

A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent teljes Magyar Encyclopaedia Bevezetése, Bán Imre tollából, értékes és teljes képet ad Apáczai működéséről; a közép-pontban természetesen főműve áll. Hosszú évek kutatómunkája és szívós kitartása teszi értékké ezt a bevezetést, mely a nem szakember számára mindent elmond Apáczairól. Nem egy vonatkozásban ellensúlyozza a kötet

² *Európai örjárat*, Magyar Nemzet, 1959. okt. 11.

jegyzetapparátusának szüksézszerűségét; mindekelőtt Descartes, Ramus és Amesius személyére és munkásságára vonatkozó — jelentőségükhöz képest — mindenképpen kevésszavú magyarázataira gondolunk (415. l.). A jegyzetapparátus újszerű annyiban, amennyiben nem a megszokott abc-sorrendet követi, hanem az előfordulási sorrend szerint magyaráz. Ez a módszer különösen a fogalmak magyarázata esetén feltétlenül helyes; a nevek esetében már vitatható. Igen helyesnek mondható a jegyzetapparátus felvilágosító jellege, vagyis az a felfogás, mely első sorban a ma már nehezen érthető fogalmak világossá tételét tűzte ki céljául.

Nem ártott volna néhány, Apáczai munkásságára vonatkozó fontosabb tanulmányt a jegyzetapparátus élén megjelölni; ezek eligazításul szolgálhatnak Apáczai régi és újabb értékelésének kérdésében. (Így a kisebb művek közül elsősorban Turóczi-Trostler József — fentebb jelzett — tanulmányára gondolunk, mely a kor általánosabb összefüggéseiben is eligazít.)

Végül még egyet. Egy kicsit jogosan merül fel a kérdés, vajon nem felesleges-e kritikai kiadással egy időben a Magyar Klasszikusok sorozatban is megjelentetni Apáczai művét?

Nem lehet, mert nem is könnyű egyértelmű igenléssel vagy tagadólag válaszolni erre.

Nem könnyű, mert egyfelől nyom az adósság terhe; a 300. évforduló bizonyos kötelezettséget ró az irodalomtörténetírásra. Apáczai Csere János a XVII. század egyik legkiemelkedőbb magyar alakja, a nyelv, a tudomány és a nevelés egyik — szinte egyetlen — korai előfutára, kinek szavai ma is tisztán ragyognak felénk, három évszázad távlatából: „... azokhoz is elvitt a lelkesedés heve, s mialatt nekifeszültem tanulásuknak, különféle népeknek különféle, anyanyelven írott könyveire bukkantam... hiszen az összes tudományokat anyanyelvükön olvassák és közlik, tanítják és tanulják...” — Ezt érezzük legdöntőbb érvnek, mely elhallgattatja a kritikai szót két, egy időben megjelent kiadással szemben.

Másfelől: az Akadémiai Kiadónál csupán egy részlet jelent meg, kis példányszámban, nem szakemberek számára nem könnyen kezelhető; ugyanakkor a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötetből — mint fentebb említettük — az olvasó mindent, ami a legszükségesebb, megtudhat Apáczai-ról és műveiről. (Ilyen kiadásra korábban volt már példa könyvkiadásunkban, mint pl. Fazekas vagy Batsányi műveinek kiadása. Apáczai sem hagyott hátra kevesebbet a maga korából, a magyar tudomány szempontjából, mint amazok a korabeli magyar költészetből.)

Kovács Győző

ELEK ARTUR: A PLATÁNSOR

Válogatott elbeszélések. (Válogatta és bevezette: Vajda Miklós)
Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 333 l.

Novellákat kedvelő közönségünk bizonyára bizalmatlanul és kissé idegenkedve forgatta Elek Artur nemrégiben megjelent kötetét. Bár Elek Artur rokonszenves, finomihletű és őszinte elbeszélő, *A platánsor* világa nagyon távol áll tőlünk. Témában és stílusban is. Megfejtethetetlen íráskor ezek, hőseik sebzett lelki, reménytelen emberek, akik kiesnek a közösség optimista sodrásából, s egy köznapok feletti, esztétikai szférába menekülnek, s alig-alig kísérlik meg a visszajutást a társadalomba. Árnyék, homály és rejtelmesség uralkodik Elek valóságának „platánsorában”, ahol az indulatok szemérmesen a felszín alatt maradnak, s nagynéha törnek csak elő, hogy annál inkább tobzódjanak szabadságukban, és ahol minden olyan távolinak és elérhetetlennek tűnik. Éjszaka és halál kísért ebben a világban, s ha le is hull néhol a sötétszín lepel, csak torzót és hideg, ködömbös fényt találunk mögötte.

Vannak írók, akiknek egész figyelőkész-ségük, lelki struktúrájuk, idegzetük egyetlen fajta típusra összpontosul, akik nem tudnak és sokszor nem is akarnak túllépni a maguk meghúzta határokon. Egy helyben maradnak, egyetlen skálán játszanak, de itt virtuóz módjára ismernek minden hangot, minden rezdülést, látásuk itt elmélyül, gazdag és árnyalt lesz. Nehéz megmondani, hogy mi vezet ilyen utakra az író, — egyénenként más és más, de bizonyos, hogy döntő súllyal esik latba a magánélet, a pályafutás sikere vagy sikertelensége. Elek Arturnál legalábbis így van. Meggyötört, elvetélt, önmagát befalazó ember, csendes, eseménytelen élete egyetlen csalódás — tehetségében és eszméiben is. Innen, hogy igazi ereje a lélekrajzban, a belső jellemzésben van, érzékeny és a képzőművészetben iskolázott finom alkotó, aki biztos kézzel tapogatja ki a legrejtettebb vonásokat is. Inkább az esemé-

nyek lelki rugóinak feltárásával, mint magukkal az eseményekkel akar hatást kelteni, új, sajátos, impresszionisztikus látásmódot alakít ki, nem is eredménytelenül, írásművészetét új, sajátos pszichológikus látásmód jellemzi. Így lesz a magányos megalázott kisember lelkivilágának kiváló ismerője, csak persze a maga sajátos lírai módján.

Működésének négy évtizedét mégis a szenvedélyes humanitás és a kivételesen tisztá emberi-írói magatartás jellemezte. Sosem volt népszerű író — pesszimiztikus hangja nem versenyezhetett Móricz erejével, Babits mélységeivel —, a Nyugat-korszak nagyjai mellett küszködő és témátlan pályatárs maradt, de mint ember, mint műkritikus és önzetlen irodalomszervező, a legjobbak közül való. Ezért kell idéznünk őt, alig 15 évvel halála után, mert ezt a „jó oldalát” is lassan elfelejtettük. Ahogyan életét, úgy tragikus halálát is kevesen vették észre. Önkezelével vetett véget életének, mert ő, a humanista, aki minden szépért gyermeki örömmel lelkesedett, nem bírta elviselni a zsidóüldözéssel járó mélységes megaláztatásokat. Az öngyilkosság már korábban is foglalkoztatta, felesleges embernek érezte magát, de hősi munkával küzdött a végzetes gondolat ellen, utazott, írt, szervezett — de 1944-ben úgy látta, hogy nem érdemes többé élni, mert minden szép és érdemi elveszett.

Mint irodalomszervező indult a Nyugat, a Magyar Génusz, az új irányzatok aktív részeseként. Hiányzott azonban belőle az a szenvedélyesség, az a páratlan szerkesztőkészség, mely Osvátot oly jelentőssé teszi századeleji irodalmunkban — művek nélkül is. Aztán novellákat kezdett írni, de nem aratott továbbsegítő sikert. Nem kapott rossz kritikát — Móricz is méltányolta —, de éles szeme észrevette, hogy másfél kell tájékozódnia. Mert igényes volt minden — elsősorban önmagával — szemben, tudatosan elfojtotta magában az író. „Egy célnak kell szentelni az emberéletet” — írja egyik elbeszélésében (*Jakab, a fatalista*), s mert nem találta ezt meg a novella területén, áttért a képzőművészeti kritikára, s itt találta meg azt a megnyugvást, melyet egész életében keresett. Itt a képek és szobrok világában lelte meg azt a megnyugvást, melyre egész életében áhítozott. Született befogadó volt, izgatta, érdekelte a mű, az alkotás. Műkritikusi pályáját az Újságnál kezdte, rövid időn belül páratlan színvonalra emelve a lap képzőművészeti rovatát. De nem maradt meg csak az értékelés nehéz munkájánál — melyben szigorú és tárgyilagos volt —, mindenkor harcolt, ha igaz ügy mellé állhatott. Bátor kiállásáért a haladó művészet érdekében számtalan kellemetlenségben volt része. Szerette és segítette a fiatalokat, ön-

zetlen gesztussal adta át később rovatvezetői állását a Nyugatnál egyik, nálánál fiatalabb kritikustársának, akit szókimondásáért menesztettek a Napkeletől. Kitűnően írt néhány írásában ismét a régi, az író lesz, szinte lázas önkívületbe esik és meghökkenően szép irodalmi prózát hoz létre, mint kritikus is jelentős szépíró maradt.

Mindössze egyetlen vékony novelláskönyve jelent meg — az *Álarcosmenet* — és néhány írása elszórtan a folyóiratokban. Nem tudott igazi novellát írni, túl írta vagy meg nem írta önmagát. Témái is egyszínűek: gyermekkor, magány, szerelem, elvágyódás. Csak a gyermekkori emlékeket felidéző elbeszélései hagynak bennünk mélyebb nyomot, itt még az életben mozog. Voltaképpen csak ezek a novellái elevenek, a többi mesterkelt, és néha nyomasztó. A *Nevelőpápm*, *Sámi Ella, Őzike, Az égszínké csillag*, és különösen az *Ablakfülke* ízelítőt ad azonban Elek Artur művészetéből. Ez utóbbi valóban remek elbeszélés, a gyermeki lélek megragadó feltárása. Egy másik csoport az ifjúságot idézi: vérbő témák és kielégítetlen szenvedélyek (*Éjjel, Vénusz-csillag, Szerelem kertje* stb.). A továbbiakban már hiányzik, tragikusan hiányzik a valóságélmény, az élet lehelle. Itt már önön kételyeivel küzd, írói önbizalmaért harcol. Lelki drámákkal terhes, de szép eszményekért lelkesedő novellák ezek. Konfliktusuk majdnem semmi — és ezt a semmit sem sikerült megoldania. Hősei összeomlanak, gyengék, nevetségessé, tipikus „egynótájú emberek”, akik nem képesek megfogni a dallamot, az élet értelmét és önmaguk mondják ki a tanulságot: „Aki nem tud építeni, az meghal.” Hypnophanes sorsa, Dávidházi vergődése, a címadó novella hősének Zarándok Endrének csalódása Elek kiútatlanságát jelzi. Rohanna, futna, alkotna, de elnyomja a tétovázás, az éjszaka, a félelem, s csak reggel látja meg, hogy törött orrú szobrok ijesztgették. Elek Arturnak nincs elég építőanyaga. A bánatos, lírai hanggal nem lehet embereket mozgatni, életre keltetni. És mégis, egy őszinte és mély költészet ez, ahol egy-egy szerencsés vonásra, találó színekre akadhatunk.

Társadalom és osztály — távol áll Elek értékrendjétől. S ha mégis megpróbál egy-egy ellentétet húzni, ügyetlen és vak marad. Eszményi novellák ezek, ahol a mikrokozmosz kiszakad, kirohan a makrokozmoszból, hogy egy életen át kerülgesse, de sose tudjon visszatérni hozzá. Néhány szerelmes elbeszélésében az elérhetetlen asszonyt rajzolja meg, jellegzetesen adys színekkel. Lélekelemzéséről már szóltunk — valóban ebben látjuk igazi erejét.

Vajda Miklósnak a kötethez írott bevezetése finom és érzékeny munka, csak kissé

több érdemet tulajdonít Eleknek, mint amennyi valóban megilletné. Arcképével azonban, melyet a humanistáról rajzolt, — úgy érezzük, egyetérthetünk. A novellákat már kiadtuk, de *értékes művészettörténeti írásai is megérdemelnék*, hogy legalább szemelvényesen megjelenjenek — hasonlóan néhány levele, s az *Újabb magyar költők* címmel megjelent, a Nyugat költőit elsőnek

bemutató antológia elé írt előszava. Reméljük, hogy kiadónk erre is fognak majd gondolni terveik összeállításánál. A kötet borítófedele — Loránt Péterné munkája — hangsúlyosan kiválóan alkalmazkodik Elek impresszionista jellegű írásaihoz.

Tasnádi Attila

KOMLÓS ALADÁR: A MAGYAR KÖLTÉSZET PETŐFITŐL ADYIG

(Gondolat, 1959.)

A magyar költészet története Petőfitől, pontosabban Aranytól Ady fellépéséig — stílusok, ízlések, műfajok fejlődése, illetve változása, de ugyanakkor a költők életműve is. Izgalmas vállalkozás ennek a körülbelül félévszázadnak a történetét megírni a kritikus és a történész szemével. Tegyük hozzá, hogy a kritikus jelen esetben költő is, és mint műfordító: felfedező (csak legutóbb is a Harlemlí árnyak); a történész kitűnő filológus, akinek anyagismeretéhez és becsületességéhez szó sem férhet, és aki idevágó első tanulmányát több mint negyven éve írta — Dömötör Jánosról. Komlós, aki néhány évtizeddel ezelőtt az *Új magyar líra* c. kötetében mint kortárs megírta az Adyval kezdődő lírai megújulás történetét, és aki 1948-as kitűnő Petőfi esszéjével bebizonyította, hogy tudja, érti és érzi Petőfit, ebben a kötetben az „átmenet” történetét kívánta megrajzolni és szintetizálni. A kísérlet Komlóshoz méltó — de az eredmény nem. A magyar költészet Petőfitől Adyig c. könyv elhibázott mű. Nem kívánunk vitázni a Komlós-féle Arany, Vajda, vagy Zilahy képpel, nem kívánunk tiltakozni Komjáthy túlértékelése ellen sem. Ez szemlélet kérdése, és a mű egészének értékéből semmit nem vonna le. Olyan filológiai jellegű mellésiklás sem jelentős, miszerint az enjambement Ábrányi költészetében honosodik meg nálunk, amikor Petőfi és főleg Arany verseiből tucatjával lehetne idézni legvadabb megnyilvánulásait. És jelen esetben az ellenpéldák sem döntöek, hogy Komlós kitűnő versértő, eddig is tudtuk, Arany Dante és Tompa A gólyához c. verseit illető megjegyzései csak eddigi tudásunkat erősítik. Vagy az olyan tömör és rendkívül szellemes megjegyzés, hogy: „a stílus nem egyéb, mint egy lelki magatartás külső jelrendszere”, csak azt a színvonalat tartja, amelyet Komlóstól általában megszoktunk. De a jelen esetben sem a negatív, sem a pozitív példák nem

döntik el a mű sorsát; nem szemléleti eltérések és nem filológiai melléfogások miatt tartjuk elhibázottnak.

Ha azzal a munkahipotézissel dolgozunk, hogy felteszünk egy egységes petőfi-pillanatot, szükséges lenne egy bevezető, objektív Komlós-féle Petőfi-kép. Így ugyanis sokkal szemléletesebb lehetne Arany, Gyulai, illetve Vajda és Zilahy, valamint Lisznaiék viszonyulása Petőfihez. Mivel ez elmaradt, az olvasó belátása szerint viszonyít. Továbbá lehetségessé válna a népiesség fogalmának körülírása és szerepének megrajzolása, aminek hiánya megint a találgatásoknak ad tág lehetőséget. „Nem igaz, hogy népies a nyelve” — írta Komlós Petőfiről a *(Tegnap és ma c. tanulmánykötetben újranyomva)*. „Népiessége inkább politikai és jellembeli.” Jelen kötetben viszont, mint a viszonyításokból sejteni lehet, Petőfi mint abszolút népies áll szemben Arannal, nyelvi téren is.

A korszak egyik fő költői-jellembeli Ars Poetica-jellegű kérdése, ki hogyan látja Petőfit. Amikor a műfajok és az objektivitásból a szubjektivitásba való átmenet történetéről olvasunk, nagyon hasznosnak találunk, ha megtudnánk, hogyan látják a költők Petőfit. Gyulai és Zilahy és Vajda és Palágyi Menyhért Petőfi-szemléletének az összehasonlítása nagyon árulkodó lenne, jól lehet az utolsó nem volt költő, de mint Komlóstól megtudtuk, jelentős szerepe volt a századvég mozgalmaiban. Idekíváncsók egy további megjegyzés is: Rendkívül jó, hogy Komlós állandóan számbaveszi a képzőművészet eredményeit. De annak már nem örülünk, hogy az irodalom és az egyes írók egysége megszakadt. Gyulai egyetlen, akinél a költő, a prózaíró és a kritikus egységben van. Zilahy esetében a kritikus és a költő kapcsolata teljesen megszűnt; Reviczky, a kritikus, aki lenézi a Toldit, és a költő kapcsolatáról sem tudunk meg semmit, és Vajda esetében hasonló a helyzet. Pedig Vajdának Arannal való kapcsolatára ez fényt derítene.

Az egyes költők, még ha a népnemzeti iskolán belül jelentkeznek is, a könyv szerint teljesen szétszakadnak egymástól. Vajda és Arany között aztán majd áthághatatlan szakadék lesz. Pedig Arany, Gyulai, Tompa, sőt Vajda Világos utáni költészetében van egy nagyon sajátos közös hang: menekülés-kísérlet a világ csapásai elől a családi életbe vagy a szerelembe. (Az 1850–53. évek lirája ezt nagyon világosan bizonyítja.) Megjegyzendő, hogy a népnemzeti iskola későbbi költőit Aranytól, Gyulaitól, Tompától és az ötvenes években ezekkel sokban azonosan gondolkodó Vajdától az választja el, hogy a családi élet és a szerelem költészete náluk természetes állapot, a felsoroltaknál pedig „menekülés, sziget”. És ha a fenti, nagyon jellemző vonáson túllépünk, akkor is kétséges, hogy Arany és Vajda olyan távol állnak-e egymástól. (Szeretnénk itt Bóka László Vajda-könyvének érveire utalni, és a mi kutatásaink is az ő elképzelését, tőle függetlenül, látszanak igazolni, ez azonban már szemléleti kérdés lenne, és nem kívánunk belebocsátkozni.)

Komlós egy kitűnő tanulmányában a közpolitika költészet vitája kapcsán igen szemléletes képet rajzolt a kiegyezés utáni évtizedek gondolkodásmódjáról. *A magyar költészet Petőfitől Adyig* c. könyvében is szó van a vitáról, és beszél a város és a falu növekvő ellentétéről, az egységes irodalmi tudat felbomlásáról, de széttörődedve, anélkül, hogy sajátosan magyar és európai jellegét megvilágítaná. Az említett tanulmányában Barrésre és a szlavofilekre hivatkozik, és a kapitalizmus fejlődésének és irodalmi vetületének igen szerencsés képét rajzolja meg. Jelen kötetben azonban elszigetelt jelenségnek tűnik, és ötletszerűnek, okaira és történeti szükségyszerűségére egyáltalán nem derül fény. Pulszky publicisztikai írásaira szeretnénk itt hivatkozni, amelyek azt a kérdést tárgyalják, hogyan lesz a nemzettudatú birtokosnemesből osztálytudatú gentry. (Pulszky: *Publicisztikai írások, Győr, 1887.*) E folyamat megértése nélkül, amely a kiegyezéssel kezdődik, nemcsak a 80–90-es évek irodalmi mozgalmait, de az Őszikéket sem érthetjük meg.

Komjáthyt mint a szimbolizmus előfutárát emlegeti. Ha Baudelaire és Mallarmé, Verlaine és Ady esetében a szimbolista jelzőt használjuk és nem mutatunk rá nemcsak politikailag, hanem költőileg és nyelviileg is más-más jellegére, a szimbolizmus fogalma teljesen általánossá válik és elszürkül. Hiszen még az Új versek és a Halottak élen szimbólumai is egészen mások. Ha Komjáthy a szimbolizmus előfutára, akkor szükséges nemcsak az árnyalatnyi, hanem a lényegi különbsége-

ket érzékeltetni. Komjáthyt Komlós Poe-hoz hasonlítja, de ebből nem derül ki, hogy vajon a baudelaire-i a mallarméi vagy az adyi szimbolizmus előfutára a magyar irodalomban. Ha ehhez hozzátesszük, hogy sokan Laforgue-t, Moréast, Samaint, Francis Jammest és Verhaeren is szimbolistának tartják (lásd pl. Martino: *Parnasse et Symbolisme*, Paris Librairie Armand Colin, 1925), akkor teljes a bizonytalanság és ösztönösség a szimbolizmus kérdésében.

A kötetben tárgyalt költők végső soron két nagy kategóriába tartoznak. Népnemzetiek és nem-népnemzetiek. Ez utóbbi kategóriába Komlós különböző címszavak alatt sorol be költőket: a befelé forduló líra, a retorikus közösségi líra, az idilli, a modernek (a gondolat és hangulat költői), az erotika, a nagyváros költői, szocialista költők. Ez a kategorizálás — amelynek egyes tagjai önmagukban nem zárják ki a másikat, tehát valaki nyugodtan lehetne nagyvárosi, szocialista, erotikus, retorikus költő — érthető lenne, ha valami egységes kísérlet lenne a megmerevedett, beszűkült népnemzeti költészettel szemben. (Hangsúlyozzuk: természetesen a kísérlet ténye csak az egység.) Összefüggő vonalvezetés azonban itt sincs, költőket megismerünk, de nem ismerjük meg a korszak költőinek általánosságban mindenkiire vonatkozó problémáit. Nem értjük továbbá, hogy a lírikus Aranytól, aki nem véletlenül a Hamlet fordítója, hogyan lehet megtagadni a magabamélyedést és a hangsúlyozottan gondolati jellegét. És nem értjük, hogy a felsorolt kategóriák mellett, hogy szerepelhet Vajda Jánossal kapcsolatban ez: „Írórs és romantika.”

A fentiek voltak a mű elleni nem-szemléleti jellegű kifogásaink. Önmagukban elgondolkodtató és figyelemre méltó új eredményekkel rendelkező tanulmányok — össze-kötő szöveggel. Egységes, szintetizáló műről azonban nem beszélhetünk. Hiányoznak az alapelvek és a szempontok, amelyek lehetővé tennék azt, hogy a tárgyalt időszakot egységben láthassuk „Adyban többek között a szubjektivizmus hőseit látjuk” — írja Komlós, és erre az egyoldalú Ady-képre azért van szüksége, hogy a századvég szubjektivistá liráját Adyhoz „futtassa” ki. Arany ellenben, Komlós szerint, abszolút objektív költő. Anélkül, hogy vitába szállnánk ezekkel a nagyon vitatható beállításokkal, amelyek önmagukban is csak részgazságok, objektív-szubjektív „fejlődésre” szintetizáló művet felépíteni nem lehet. „Hogy ment végbe a nemesség hanyatlása és hogyan az új osztály, a polgárság önálló megszólalása?” — sok érdekes adatot és megfigyelést kapunk erről a könyvben, de csak szétszórta, anélkül, hogy a

kérdés lényegét Komlós megoldaná vagy legalábbis megkísérelné megoldani. Meg kell jegyeznünk, hogy a mű nyelve, a mondatok megformálása és a színessége sincs a Komlós-tól megszokott színvonalon.

És befejezésül: Komlós nem szorul rá a dicsőretekre. Megcsúfolása lett volna munkásságának, ha kifogásainkból bármit is elhallgattunk volna.

Ferenczi László

ANDRÉ CHAMSON: A CSODÁK KÚTJA

(Európa kiadó)

Az Európa kiadó nagy hiányt pótolott André Chamson: A csodák kútja c. művének megjelentetésével, hiszen eddig mindössze egy novellát olvashattunk magyar fordításban a kiváló francia írótól. A választás is igen szerencsés: Chamson eddigi pályájának legművészebb alkotását ismerhetjük meg (bár egy-két újabb regénye is szíves fogadtatást találna az olvasók körében), másrészt a francia történelem egyik legfontosabb korszakát ábrázolja, a többi hasonló témájú regénytől teljesen eltérő írói látásmóddal és egyéni módszerrel.

Az Ellenállás kedvelt és többször feldolgozott téma a mai francia regényirodalomban. Méltán, hiszen a közelmúlt történelmének nagy tanulságai vannak a jelen számára is. A Csodák kútja nem az Ellenállás Franciaországát mutatja meg, hanem az azt közvetlenül megelőző időszakot. A történet színhelye egy dél-franciaországi kisváros, ahol az író is menedéket talált a német-francia fegyverszünet megkötése után. A déli „szabad zóna” megtelik a német megszállás elől menekülőkkal, de a vichyi kormány „inkább a szolgaság, mint a halál”-politikája hamarosan éppen olyan elviselhetetlenné és embertelenné teszi az életet, mint a győztes bevonulók az elfoglalt területeken. Ennek a vichyi Franciaországnak a jelképévé táguul ez a jelentéktelen kisváros, amely, mint a „csodák kútja”, kaleidoszkópszerűen, egymástól független és mégis egy egészet alkotó képsorozatban tükrözi a világot. „Mintha egy másik világ kémje lennék egy gyűlölt világ közepette” — mondja az író. A szinte mozdulatlan dermedt életben csak „szörnyű megfigyelési készsége” eleven; látja, regisztrálja, elmondja a jelenségeket, lényeket, amelyek körülötte mozognak a „sintér világ”-ban, amelyben a férfiakat és nőket éppen úgy üldözik, mint a gazdátlanul kóborló kutyákat. Az üldözés, az ártatlan áldozatok üvöltése és a sintér érzéketlen, durva öldöklése jellemzi ezt a világot, ahol „senki nem álmodik már a szerelemről”, ahol az öregek elsohvadt inye nem tartja meg a műfogsort, ahol az anyák áruba bocsátják önmagukat a pótagad kenyérért, ahol a gyerekek nem játszanak semmit, és szegénylősen vallják

be, hogy a silány levesektől éjjel az ágyba pisilnek. A ritka derűs perceket szerző bécsi urat elhurcolják, a titokzatos kislány, aki a megpróbáltatások idején görögül tanul és az Odüsszeia szépségeihez menekül, úgy tűnik el, mint szertefoszló álmokkép, de megmarad Monsieur Tourinas, „aki soha nem szenvedett hiányt semmiben, most sem”, Madame Paintendre jótékonyági akcióival, az anyai önfeláldozásból is gyönyört szakító polgármester, és a család szentségéről prédikáló kanonok, a „csakének” nagy családjához tartozók, akiknek „mintha a cipőtalpa is azt szajkózná: Csak én... csak én... csak én!”, és megmarad a vízfejű hasbeszélő, aki szünet nélkül hadarja a rádió adásaiból kiragadott kusza mondatokat, amelyek mégis megdöbbenően emlékeztetnek a hivatalos közleményekre, mintegy a szellemi nyomorúság ijesztő szimbólumaképpen. „Abban az időben szinte megőrzített a fájdalom és a kétségbeesés” — mondja az író. Az elkeseredés, a kétségbeesés, a reménytelenség fájdalom a vízióvá és hallucinációvá tágitja ezt a világot, elmossa a valóság konkrét körvonalait, az emberek szimbólumokká nőnek, lidércnyomásként nehezedik rá a külső világ, és csak a Közjáték mindenbe beletörődő, Isten akaratára hivatkozó öreg kertesze éberszti fel benne a dühös küzdeniakarást, harcos szembeszegülést.

A második rész, a „ronggyá tépett hazugságok” világa már érzékelhető valóság, a felvillanó víziókat konkrét jelenségek váltják fel, és az író saját személyében is szembekerül az ellenséges világgal. Mintha az élet ritmusa is felgyorsulna, az ellentétek élesebbé válnak, a „vagy áldozat vagy hóhér” kérdésfeltevése kíméletlen és objektívebb ábrázolásmódot követel. S míg a Tourinas-k banketten ünnepték egy jelentéktelen költőben megtalált őstüket és ideológusukat, „Keleten már pirakadt!”. Elfoszlott minden titokzatosság, megszűnt minden káprázat, eltűnt a lidércnyomás, „nem álmokképek játékszerei voltunk”, s ezt a végső valósággradobbenést a bevonuló német acélsaruk robagása váltotta ki, irgalmatlanul ronggyá tépve a hazugságokat, de új élet kezdetét jelezve. Az új életet csupán körvonalazza az Epilógus, a

bátor, cselekvő, fegyverét biztos helyre mentő munkás alakjában, akinek megjelenésére a „tárgyak visszanyerték hétköznapi alakjukat”, s az utolsó kép már a széleskörű nemzeti összefogás perspektíváját villantja fel.

Rendkívül érdekes a Csodák kútja műfaja. Egyetlen ismert kategóriába sem sorolható, nem regény, nem riport, nem krónika, de mindegyikből van benne valami, s egésze ötvözi az író áradó fájdalma, tétlen, majd aktív kétségbeesése, s az a végtelen ember-szeretet, mely a bevonuló ellenséget és a belső árulókat sújtó szinte ószövegségi átokban csap a legmagasabbra. A műben alig történik valami, tulajdonképpen az elviselhetetlenül álló világot ábrázolja, melynek az elrobogó katonák viharzása vet véget. Rendkívül zárt kompozícióban tömöríti az egyébként szertehulló képeket, szimmetrikus rendbe igazgatva a részeket és fejezeteket. Az ábrázolt világ ellentétekből bontakozik ki, mint ahogyan a történelem is két nagy ellentétes táborba sorolta a franciákat. Ennek a klasszikusan zárt szerkezetnek a

hidegségét oldja fel a mélységesen szubjektív ábrázolásmód, melyben — érdekes módon — az író személye teljesen háttérbe szorul, szinte semmit nem tudunk meg körülményeiről, de a körülötte levő világot lelkének prizmáján átszűrve kapjuk. Képei költőien szépek vagy maró gúnytól áthatottak, nyelvi erejére jellemző, hogy egy-egy odavetett félmondattal is a lényeget találja el. A mű magas művészi síkon, meggyőző erővel példázza választott mottóját: „Akarj és élsz!” (Balzac).

Lontay László kiváló munkát végzett, ezt a nyelvileg rendkívül nehéz és gazdag, a fordítótól sok invenciót kívánó művet élvezetesen tolmácsolta. Réz Pál bevezetője tájékoztat Chamson pályájáról és egyéniségéről, kár, hogy meg sem említi legnagyobb sikerű, utolsó előtti regényét (*Le chiffre de nos jours*, 1954), mely nemcsak önéletrajzi vonatkozásban, de kortörténetileg is jelentős, és Chamson új írói kvalitásaival is megismertet bennünket.

Serey Éva

KOVÁCS ÁGNES: MAGYAR ÁLLATMESÉK TÍPUSMUTÓJA

(Néprajzi Közlemények III. 3. Bp. 1958. 126 p.)

A magyar folkloristák az állatmesék műfaját — valószínűleg erős irodalmi kapcsolatai miatt — hallgatlagosan az irodalomtörténeti kutatás keretébe utalták. A Magyarság Néprajza csupán egyetlen illusztrációt szentel a népi állatmesének, problematikájával és tematikájával nem foglalkozik: az irodalomtörténeti kutatás viszont a közvetlen irodalmi források megállapítására szorítkozik (Toldy Ferenc, Imre Lajos, Waldapfel József), esetleg meseíróink ízes, zamatos, fordulatos nyelvét elemzi (Kerecsényi Dezső, Németh László), a szájhagyomány-nal való közvetlen kapcsolat kérdését alig érinti.

Kovács Ágnes katalógusában — főként Aarne—Thompson eredményei alapján — teljes egészében meghatározta az állatmesét, elválasztotta a mese többi műfajától és rámutatott a műfajon belül az egyes állatmesék közötti különbségekre is. A magyar és ezen túlmenően az európai állatmese eredetének kérdésével kapcsolatban meggyőződéssel mondja ki azt a feltevést, hogy a kelet- és nyugat-európai állatmesekör mellett, kell lennie egy közép—délkelet-európai állatmesekörnek is, melynek anyaga, intenzitása, elterjedése egyelőre csak nehezen körvonalazható.

Az állatmese-tanítómese-gyermeknese elsődlegességének sokat vitatott problémájáról a szerzőnek az a véleménye, hogy az állatmesének mindkét ma élő formája az állatmitoszban gyökerezik, európai viszonylatban olyan távoli múltban, ahová írásos feljegyzéseink már nem kalauzolnak vissza. Az állatmitosz terminus pontosabb megfogalmazásáért (eredetmitosz, totemosztikus eredetmonda?) hálások lennének a szerzőnek!

A katalógus elkészítésénél nehézséget jelentett, hogy a Magyar Népmesekatalógus számára feldolgozott mintegy 4000 meseszöveg között mindössze 215 állatmese van. Aránylag magas a számuk a variáns nélkül álló szövegeknek, melyekről lehetetlen eldönteni, hogy valódi mesetípusok-e vagy a magyar irodalom aiszóposzi hagyományvonalának olyan leszármazottai, melyek nem váltak népmesévé.

A szerző határozottan leszögezi, hogy egyetlen népi műfajjal kapcsolatban sem merül fel olyan mértékben az „eredetiség” problémája, mint az állatmesénél. Ezen a téren ugyanis a „népi” és az „irodalmi” változat úgyszólván elválaszthatatlan egymástól. Egyrészt a paraszti mesemondók meritettek újra meg újra a vasárnapi szentbeszédből, kalendáriumokból vagy iskolai

olvasókönyvekből, másrészt meseíróink, sőt fordítóink is nyugodt lélekkel „ezópusi” mesének minősítettek nem egy olyan szöveget, melyet Aiszóposz aligha ismert, viszont a szájhagyományban esetleg több száz éves múltja van. Állatmeséink gyűjtése és vizsgálata tehát nemcsak egy elhanyagolt népi műfaj valódi arculatának megrajzolásához segít hozzá, hanem az „irodalmi” és a „népi” mese kölcsönhatásainak, körforgásának megismerésére is nagyobb lehetőséget nyújt, mint a többi meseműfaj. Áll ez nemcsak a jelenre, hanem a távolabbi múltra is; a XVI. század óta számos aiszóposzi és ind

mesegyűjtemény jelent meg magyar nyelven, s köztudomású, hogy Pesti, Heltai és a névtelen kolozsvári Aiszóposz-fordítók, vagy Rozsnyai Dávid, Apafi Mihály török deákja is, Kalilah és Dimnah meséinek többi magyar fordítója nemcsak tematikában, de nyelvezetben is sokat megőriztek koruk népi mesemondói stílusából.

Hisszük, hogy Kovács Ágnes katalógusa néprajzosainknak és irodalomtörténészeinknek egyaránt hasznos segítőtársa lesz a további kutatások során.

Kőhegyi Mihály

HIBAIGAZÍTÁS; Lapunk legutóbbi számában Komlós Aladár hozzászólásában „bőség” áll. Helyesen: „jószág”.

BIBLIOGRÁFIA

SÁNDOR LÁSZLÓ BOTKA FERENC:

A KÁRPÁT-UKRAJNAI MAGYAR KÖNYVKIADÁS IRODALMI BIBLIOGRÁFIÁJA

1945—1960

Kárpát-Ukrajna felszabadulása utáni magyar irodalma a két világháború nehéz körülményei között létrejött kárpát-ukrajnai haladó, antifasiszta magyar irodalom szerves folytatásaként bontakozott ki egy magasabb kategóriát megtestesítő szocialista irodalomként.

A szovjet népek testvéri családjába került mintegy százötven—százhatvanezer főnyi magyar néptöredék életsorsának és törekvéseinek visszatükrözésére hivatott kárpát-ukrajnai magyar irodalom mindenekelőtt a lírában adott életjelt magáról. Az új írók és tollforgatók jelentkezését és kibontakozását nagymértékben előmozdította a beregszászi kerületi pártbizottság hetente háromszor megjelenő sajtóorgánumának, a Vörös Zászlónak irodalmi rovata, továbbá az Új Hang című antológia (1954), a Szovjet Kárpátontúl (1955) és Kárpátok (1958) című almanach és más gyűjteményes kiadványok.

A kárpát-ukrajnai lírikusok sorában jelentős helyet vívott ki friss, korszerű témakörű, népi hangvételű költészetével Balla (Bakó) László. Már első verseinek (Zengj hangosabban, 1951) java része is a kárpát-ukrajnai valóságot tükrözi. További kötetekben (Kistárom karom, 1954, és Rohanó évek sodrában, 1956) pedig mind tudatosabban és kiforrottabb hangon fejezi ki nemcsak a kárpát-ukrajnai tömegek életét, eredményeit, gondjait, hanem korunk általános emberi mondánivalóját is.

Egyéni hang, őszinteség, mai falusi és városi élményanyag jellemzi Kovács Vilmos líráját. Vallani kell! (1957) című kötetében összegyűjtött versei zömmel a népek barátságának, a szocialista társadalmi rend megújító, előrelendítő erejének, a szülőföld szeretetének motívumait tolmácsolják. A költő témakörének gazdagodásáról és hangjának ércesebbé válásáról tanúskodik Tavasz viharok (1959) címmel megjelent második kötete.

Ugyancsak a lírában jelentkezett Sütő Kálmán, a tehetséges beregszomi parasztköltő,

akinek a felszabadulás előtt napvilágot látott, Ady-hatást mutató első kötete (Lelkeket jöttem venni, Beregszász, 1936) után ez év végén jelenik meg Kacagó faluvégek címmel új verseit tartalmazó gyűjteménye, továbbá Kecsks Béla, akit kivételes költői invenciója, nyelvének színes volta, képeinek eredetisége avatott alig 17—18 éves korában csaknem kész költővé.

A gyermekversköltészet terén sikeresen munkálkodik Osvát Erzsébet. A gyermeklélek hangján megszólaló, közvetlen versei (Csivi, csivi, megérkeztünk, 1959) egyaránt nevelnek, tanítanak és gyönyörködtetnek. Rajta kívül még Szalai Borbála művelői műfajt, valamint Balla László, akinek ugyancsak megjelent egy kötetnyi színes gyermekverse (Kip, kop, kalapács, 1959).

A felszabadulást követő években terjedelmesebb prózai mű: regény vagy kisregény, amely akár a kárpát-ukrajnai magyarság új életét, akár más témát tükrözött volna, eddig még nem született meg. A Kárpátontúli elbeszélők című antológiában (1956) a magyar szerzők művei közül talán csak Csengeri Dezső elbeszélése érdemel említést. Fellegomlás című elbeszéléskötete (1959) az első figyelemre méltó mű ebben a műfajban.

Kárpát-Ukrajna területén jelentős műfordítói gárda működik, amelynek tagjai a klasszikus orosz, ukrán, valamint a szovjet írók műveit fordítják magyarra. Kiemelkednek: Bakó László, Barzsó Tibor, Drávai Gizella, Szalai Borbála, Zoltán Lajos és mások fordításai.

A kárpát-ukrajnai magyar tudományos irodalom megteremtésén Váradí Sternberg János (történelem), Rotman Miklós (társadalomtudomány, történelem) és Gortvay Erzsébet (irodalomtörténet, folklór) fáradozik elsősorban.

A kárpát-ukrajnai magyar irodalom vázlatos ismertetése után „bemutatjuk” ennek az irodalomnak — a magyar kutatók körében máris ismert propagátorát, lelkes szerve-

zőjét, irodalomtörténészét (l. A kárpátontúli magyar irodalom c. beszámolóját, A Hét 46–47. sz.) és bibliográfusát: Sándor Lászlót.

Sándor László 1909-ben Budapesten született. Tanulmányai befejeztével 1932-től mint újságíró és publicista működött. 1935-től a kolozsvári „Korunk” csehszlovákiai főmunkatársa volt. 1947-ben létrehívta a Kárpát-Ukrajnai Területi Képtárat Ungvárra. Ez idő szerint a Kárpát-Ukrajnai Területi Rádió magyar osztálya irodalmi és zenei adásának szerkesztője.

Számos klasszikus és mai cseh, orosz, szlovák és ukrán szerző (F. X. Šalda, A. Csehov, M. Gorkij, M. Solohov, M. Urban, I. Franko, P. Murnij, O. Honcsar stb.) művét fordította magyarra. Önálló kötetei: *Magyar népmesék* (Uzshorod, 1954 és 1958), *Glück Gábor élete és munkássága* (ukrán fordításban: Гаврило Мартинювич Глюк, Ки.в, 1959), *Grabovszky Emil élete és munkássága* (ukrán fordításban sajtó alatt: Еміль Грабовський, Ки.в 1961) *Kárpát-Ukrajna képzőművészei* (Ukrán és orosz fordításban sajtó alatt: Художники Закарпатты Ки.в, 1961). Számos, kötetbe még össze nem gyűjtött irodalmi, képzőművészeti, népköltési stb. tanulmánya, cikke, adatközlése a magyar, ukrán és orosz időszaki sajtóban: Magyarországon, Romániában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban látott napvilágot. A közeljövőben befejezi az itt közölt bibliográfia folytatását: a kárpát-

ukrajnai magyar időszakai sajtó irodalmi bibliográfiáját.

Végül szóljunk röviden a bemutatásra kerülő bibliográfiáról is. Bibliográfiánk a kárpátaljai magyar nyelvű könyvkiadás irodalmi bibliográfiáját tartalmazza 1945 és 1960 között. A feldolgozás szervesen egészíti ki a határainkon túl kiadott hungaricák felmérését, amely a szomszédos államok magyar irodalmi folyóiratainak repertóriumával az Irodalomtörténeti Közlemények 1958. 2–3. számában megindult.

A bibliográfia anyagának nagy része magyarországi könyvtárainkban is hozzáférhető, de egyes tételek csak a kárpát-ukrajnai gyűjteményekben találhatók. Felvételeink jellegzetessége, hogy az általánosan elfogadott könyvészeti adatok mellett az egyes gyűjteményeket külön is repertorizálja. E tételek részletesező bontását a főcím alatt kisebb szedéssel különböztetjük meg az összeállítás többi adataitól.

Általános rész híján a bibliográfia a következő felosztást követi: 1. Gyűjteményes művek. 2. Népmese, folklór. 3. Egyes szerzők.

A gyűjtés lezárásának időpontja: 1961. május 31. A feldolgozott tételek száma: 139.

A bibliográfiát Sándor László gyűjtéséből Sándor László és Botka Ferenc szerkesztette. A gyűjtés és szerkesztés munkáját irányította és a bibliográfiát sajtó alá rendezte Kemény G. Gábor.

1. Gyűjteményes művek

a) Antológiák, almanachok

KÁRPÁTOK Irodalmi almanach. Uzshorod, 1958. Kárpátontúli Területi Kiadó. 135 p.

Beköszöntő. *Bakó László*: Lenin. Akác-fasor, akácfasor ... Megy a Tiszán, megy egy csónak ... Egy múmiafejt előtt. Adósság. [Versek.] — *Sevcenko* sirjánál. Dnyeper menti ősz. Alkony. Őntik a fémét. [Úti jegyzetek.] — *Csengeri Dezső*: Sorsközösség. [Elbeszélés.] — *B. B. hari Sándor*: Éjjel a téglagyárban. Paul Robeson beszél. A Csillagos-tetőről. Vízió a halálgyárban. A vén béres pere. [Versek.] — *Hojda, Juri*: Két tölgy. Sztálinváros. [Versek.] Ford. [Sándor László] Acs Sándor. — *Szenes László*: Végakarát. [Elbeszélés.] Kovács Miklós ünnepnapja. [Karcolat.] — *Kovács Vilmos*: Szavak és szabályok. Melyik csillag vitt el? Föld. Egy Sevcenko-szobor előtt. Névtelen katona. Búcsú. [Versek.] — *Csendej, Ivan*: Halottak szombatja. [Elbeszélés.] Ford. Csete Bálint. — *Sándor László*: Kárpátontúl. Latorca mente,

vonatablakból. Szüret után. Kiszakított lapok jegyzetfüzetéből. Élni jó, Alma-virág. Akár a fák. Csizek. Tűnődés. [Versek.] — *Sütlő Kálmán*: Elverte a jég a szőlőt ... [Elbeszélés.] — *Baraté Ferenc*: Hógolyó. Téli este. Völgyben. Homály borítja a napot. Néma beszélgetés. Almat eszik a kisfiám. [Versek.] — *Keresztes Noémi*: Külföldi ajándék. [Elbeszélés.] — *Zsolt Ádám*: Ha szavakkal ki lehetne fejezni. Add nekem. Havas estén. [Versek.] — *Tomsanyij, Mihajlo*: A szőlész. [Elbeszélés.] Ford. Szalai Borbála. — *Kecsés Béla*: Harmatban. Áldás és kérés. Esti sorok. Napkelte. Egy perc a kirakat előtt. Éji fenyők. [Versek.] — *Zsupan, Joszif*: Meleg kenyér. [Elbeszélés.] Ford. a szerző. — *Vántus Bertalan*: Új vetés. Nyárutói séta. Anyám virága. Tavasz reggel. [Versek.] — *Osvát Erzsébet*: Tavaszvárás. Én korán kelek! Záporcső. A hűtlen kis sün. A szél. Az ungvári kisvonat. [Versek.] —

Bakos Róza : Peti lovagol. [Vers.] - *Kinccses István* : A hajasbaba. [Elbeszélés.] - *Balog Balázs* : Derűs képű tavaszi fény ... [Vers.] - *Szalai Borbála* : A malom. Bogárbál. Hencseő Ádám. [Versek.] - *Ladizsec, Volodimir* : Hegyi kaland. [Költői elbeszélés.] Ford. Sályi László. - *Poliscsuk, Vaszil* : A Mózes-hegy gazdája. [Riport.] Ford. Béres László. - *Nemes János* : „Az igazi művész nem élhet népe nélkül”. [Riport.] - *Lusztig Károly* : Egy kolhozcsalád számadása. [Riport.] - *Aranyos János*. [Népmese.] Gortvay Erzsébet gyűjtése. - *Kukás kisjány*. Haragusz-nak rám a bátyii jányok. Hová siet a kisasszony. [Népdalok.] Sándor László gyűjtése. - *Retman Miklós* : Az úgynevezett magyar „nemzeti egységről.” [Cikk.] - *Sándor László* : Új költő bemutatkozása. [Szemle.] - *Barzso Tibor* : Rohanó évek sodrában. [Szemle.] - *Szeva Péter* : Ivan Franko újabb műve magyarul. [Kritika.] - *Váradi Sternberg János* : *Batta László* : Az ungvári vár ostroma 1703—1704-ben [Tanulmány.] - Hírek. Almanachunk szerzői.

KÁRPÁTONTÚLI ELBESZÉLŐK. [Elbeszélések.] Uzshorod 1956, Területi Könyvkiadó. 107 p.

Csendej, Ivan : A sirályok Keletre szállnak. Eke. Ford. Sándor László. - *Markus, Olekszandr* : Bajteszináló nyulak. Ford. Sándor László. - *Demjan, Lúka* : A kunyhó. Ford. Szalai Borbála. - *Kerekes Erzsébet* : Boldogság. Nincs a nézőtérén. - *Tomcsanyij, Mihajlo* : Kalauz. Ford. Brassó Mihály. - *Pctusnyak, Fegyir* : A kecske. Ford. Barzso Tibor. - *Csengeri Dező* : Őszutó. - *Tyeteljev, Matej* : Ajánlás pártmunkára. Ford. Sándor László. - *Szenes László* : A víz nem válik vérré. *Geréb György* : Tavaszi gondok. - *Zsupan Joszif* : Honvédek. Ford. Kovács Vilmos.

LENINKŐL. Visszaemlékezések, elbeszélések, karcolatok, Uzshorod 1957, Kárpáton-túli Területi Könyvkiadó. 208 p.

VISSZAEMLEKEZÉSEK : *Uljanova, A. I.* — *Jelizarova* : Vlagyimir Iljics gyermek-kora és ifjú évei. Ford. Bakó László. - *Krzsizsanovszkij, G. M.* : Vlagyimir Iljics-ről. Ford. Szenes László. - *Uljanov, D.* : Visszatérés a származatából. Perfiljev rendőrtiszt esete. Ford. Bakó László. - *Zemljacska, R.* : Iljicsről. Ford. Kerekes Erzsébet. - *Vasziljev—Juzsin, M.* : Fölkelés a „Patyomkin” páncéloshajón. Visszatérésem Oroszországba. Ford. Bakó László. - *Czhakaja, M.* : Találkozások Leninnel. Ford. Puskás Pál. - *Szaszova, J.* : Tanító és jóbarát. Ford. Kerekes

Erzsébet. - *Onufrijev, J.* : Örökké velünk. Ford. Bakó László. - *Ganeckij, J.* : Az imperialista háború küszöbén. Ford. Jendrék Ödön. - *Kelarov, V.* : A zimmerwaldi konferencián. Ford. Kovács Vilmos. - *Szamojlov, F. N.* : V. I. Lenin visszatérése Petrográdra 1917 áprilisában. Ford. Kovács Vilmos. - *Jeremejev, J.* : Vörösgárdisták Leninnél Szimolnijban. Ford. Zoltán Lajos. - *Boncs—Brufjevics, V.* : Hogyan írta Vlagyimir Iljics a Földről szóló dekrétumot. Ford. Zoltán Lajos. - *Lunacsarszkij, A. V.* : Szimolnij az emlékezetes éjjelen. Ford. Zoltán Lajos. - *Podvojszkij, N.* : Az októberi napokban. Ford. Zoltán Lajos. - *Gerkij, Makszim* : V. I. Lenin. Ford. Sándor László.

ELBESZÉLÉSEK : *Zalka Máté* : Velicska és a jós. - *Fegyir, Konsztantyin* : Lenin képinása. Ford. Bakó László. *Szejjfullina, L.* : Parasztmonda Leninről. Ford. Sándor László.

KARCOLATOK : *Bezimenszkij, A.* : A Munkás-paraszt Ifjúsági Szövetség I. kongresszusának küldöttsége V. I. Lenin-nél. Ford. Vlagyimir Piroksa. - *Nyikulin, L.* : Ott, ahol Lenin élt és dolgozott. Ford. Groszman Endre. - A szerzők rövid életrajzi adatai.

SZOVJET IRODALOM. Válogatott novellák, regényrészletek. Szerk. Hidas Antal. Összeáll. Kocnellszon, Sz. A. Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 352 p.

Mihalkov és El-Regisztan : A Szovjet-unió himnusza. [V.] Ford. Gábor A. *Gerkij, M.* : Dal a viharadáról. [Ritmikus próza.] Ford. Hidas A., Izergil anyó. [Elb.] Ford. Zsukov, Rogyion. - *Katajev, V.* : A távolban egy fehér vitorla. [Regényrészlet.] Ford. Hevesi Gy. - *Huszein, Mehdi* : Fantázia. [Elb.] Ford. Ambrus P. - *Gelednij, M.* : Scsorszról szóló ének. [V.] Ford. Hidas A. - *Osztrovszkij, N.* : Hogyan edzették meg az acélt. [Regényrészlet.] Ford. Körmeny P. - *Aszejev, N.* : Bugyonnij induló. [V.] Ford. Hidas A. - *Osztrovszkij, N.* : A nagy veszteség. [Regényrészlet.] Ford. Körmeny P. - *Ticsina, P.* : Sztálin. [V.] Ford. Hidas A. - *Ritszkij, M.* : Dal Sztálinról. [V.] Ford. Hidas A. - *Dzsatajev, Dzsamtul* : Sztálinról szóló ének. [V.] Ford. Hidas A. - *Sztalszkij, Sz.* : Dal Sztálinról. [V.] Ford. Hidas A. - *Bazsan, M.* : A csillagos Kremlben. [V.] Ford. Hidas A. - *Csikovanyi, Sz.* : Kartalini esték. [V.] Ford. Hidas A. - *Majakovszkij, V.* : Vers a szovjet útlevélről. [V.] Ford. Képes Géza. - *Ticsina, P.* : Minket a párt vezet. [V.] Ford. Hidas A. - *Szohov, M.* : A gyűjtőszög. [Részlet az „Új barázdát szánt az

eke" c. regényből.] Ford. Tamás A. — *Majakovszkij, V.*: „Jó” [Elb. költ. részlet.] Ford. Hidas A. — *Hidas A.*: Születésnapra. [V.] — *Altautzen, Dzsek*: Hazám. [V.] Ford. Hidas A. — *Szejronov, A.*: Délvidéki tavasz. [V.] Ford. Hidas A. — *Gorogyeckij, Sz.*: Bánat Miska. [V.] Ford. Hidas A. — *Kolasz, I.*: A boldog anya. [V.] Ford. Hidas A. — *Dzsabajev, Dzsambul*: A Nagy Sztálini Törvény. [V.] Ford. Hidas A. — *Szkov, A.*: A világ szíve. [V.] Ford. Hidas A. — *Kolasz, J.*: Sztálin napja alatt. [V.] Ford. Hidas A. — *Brovka, P.*: Repülj, dalunk, szárnyalj el messzire. [V.] Ford. Hidas A. — *Hidas A.*: Szovjet bölcsődal. [V.] — *Inber V.*: Moszkva csillaga. [V.] Ford. Hidas A. — *Marsak, Sz.*: Októberi vers. [V.] Ford. Hidas A. — *Bezimenszkij, A.*: Az ifjú gárda. [V.] Ford. Hidas A. — *Gajdar, A.*: Tyimur és csapata. [Regény-részlet.] Ford. Szőlősy K. — *Mihalkov, Sz.*: Tyimurovecek. [V.] Ford. Trencsényi Waldapfel I. — *Szimonov, K.*: A tábornok. [V.] Ford. Radó Gy. — *Tyihonov, N.*: Vörös hadsereg. [V.] Ford. Hidas A. — *Szurkov, A.*: A bátrak dala. [V.] Ford. Hidas A. — *Polevoj, B.*: Egy igaz ember története. [Regény-részlet.] Ford. Madarász E. — *Bazsan, M.*: Eskü. [V.] Ford. Hidas A. — *Tvardovszkij, A.*: Vaszilij Tyorkin. [V.] Ford. Hidas A. — *Dzsabajev, Dzsambul*: Leningrádi gyermekeim. [V.] Ford. Hidas A. — *Versigora, P.*: Akinek tiszta a lelkiismerete. [Regény-részlet.] Ford. Körmendy P. — *Ticsina, P.*: Koszmodemjanszkaja Zoja. [V.] Ford. Hidas A. — *Aliger, M.*: Zója. [V.] Ford. Hidas A. — *Korneyev, A.*: Partizánok Ukrajna sztyepei-ben. [Színmű-részlet.] Ford. Ambrus P. — *Fagyjev, A.*: Az ifjú gárda. [Regény-részlet.] Ford. Madarász E. — *Tolsztoj, A.*: Orosz jellem. [Elb.] Ford. Ambrus P. — *Lavrenyov, B.*: Nagy szív. Elb. Ford. Hevesy Gy. — *Pervencev, A.*: Az ifjúmunkás őrség. [Elb.] Ford. Körmendy P. — *Wasilewska, W.*: Miska. [Részlet a „Szivárvány” c. elb.-ből.] Ford. Ambrus P. — *Katajev, V.*: Az ezred fia. [Regény-részlet.] Ford. Körmendy P. — *Kaverin, V.*: Két kapitány. [Regény-részlet.] Ford. Madarász E. — *Honcsar, O.*: Zászlótartók [Regény-részlet.] Ford. Ambrus P. — Az ukrán népek Nagy Sztálinhoz küldött üzenete. [Részletek.] — *Kolasz, J.*: A győztes katona. [V.] Ford. Hidas A. — *Szimonov, K.*: Sacco és Vanzetti utca. [V.] Ford. Hidas A. — *Szoszjura, V.*: Li. [V.] Ford. Hidas A. — *Tyihonov, N.*: Száma. [V.] Ford. Hidas A. — *Hidas A.*: Magyar kikelet. [V.] — *Nyedogonov, A.*: Zászló a falutanács háza fölött. [V.] Ford. Hidas

A. — *Szoszjura, V.*: Ukrajna dolgozik. [V.] Ford. Hidas A. — *Brovka, P.*: Gabona. [V.] Ford. Hidas A. — *Gribacsov, N.*: Házavatás. [V.] Ford. Hidas A. — *Scsipacsov, Sz.*: A vörös nyakkendő. [V.] Ford. Trencsényi-Waldapfel I. — *Szoszjura, V.*: Szeresd hazádat. [V.] Ford. Hidas A. — *Mihalkov, Sz.*: Az ifjú pionírok dala. [V.] Ford. Hevesy Gy. — *Pervencev A.*: Az ifjúmunkás őrség. [Elb.]

SZOVJET KARPÁTONTÚL. Almanach. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 232 p.

Az ukrán nép életének nagyjelentőségű eseménye. — *Hojda, Jurij*: A rendjeles Ukrajnának. Elestett katona emlékére. Örüllő fenyők. Havasok. Hegyi patak. Szeretsz, nem szeretsz... Furulya. A mese születése. Április. Örök fények. A fadóntó dala. Ford. Sándor László. — *Ulinec, Oleksza*: Kolomiják. Az orosz népnek. A földműves dala. Ford. Sándor László. — *Pancs, Petro*: Apa és fia. Ford. Kund Albert. — *Ladizsec, Volodimir*: Kárpáti-hegyek lánya. [Szemelvények.] Ford. Bakó László. — *Szenes László*: A Tiszapart fiai. — *Koval, Irihorij*: Hegyi legenda. Eszembe jut megint... Ford. Bakó László. A huszti vár romjainál. Ford. Sándor László. Kárpátok. Ford. Herpay Ferenc. — *Tyeveljov, Matvej*: A sznyehoveci szálloda. Ford. Szenes László. — *Sütő Kálmán*: Hatvanegy ház, — hej! hol a vége? — *Uhljarenko, Petro*: Testvérek, [Kárcolat.] Ford. Barzsó Tibor. — *Bakó László*: Nem a tavasz tündére csenget... Csepeg az eresz. — *Lusztig Károly*: Ahol átugrották a századokat. [Riport.] — *Vakarov, Dmitri*: Lázadók vagyunk. 1939, szeptember. Az ember már-már hullaszagot érez... Éhezők tüntetése. Ford. Bakó László. — *Kerekes Erzsébet*: A két banyu. — *Ajanaszjev, Anatolij*: Ballada a „Tigris”-ről. Ballada a boldogságról. Ford. Zoltán Lajos. — *Hurinenko, Petro*: Régi ismerősök. Ford. Horváth Tibor. — *Sándor László*: Személyvonaton Akna-szlatina és Csap között. Kijevben a Hrescsatikon 1954. március 21-én. — *Demjan, Luka*: Menekvés a rabságból. Ford. Tóth Erzsébet. — *Markus, Olekszandr*: Fávágók. Ford. Vlagyimir Piroška. — *Potusnyak, Fegyir*: Nem élte meg. Ford. Tóth Erzsébet. — *Zsupan, Joszif*: A gimnáziumban. Ford. Szenes László. — *Horeckij, Petro*: A mezőn. Hegedűs. Jávorfia. Ford. Zoltán Lajos. — *Tomcsanyij, Mihajlo*: Két boldog ember. Ford. Iványi Miklós. — *Oszackij, Nyikolaj*: Verhovinai lány. Ford. Iványi Miklós. — *Regyko, Leonyid*: Találkozás. Ford. Béres Sára. — *Panyko, Szem-*

jon : Nővérek. Ford. Csengeri Dezső. — Kovács Vilmos : Újra szülőfalumban. — Csendej, Ivan : Építkezés a Kárpátokban. [Karcolat.] Ford. Kenderi Endre. — Krivin, Feliks : Hucul. Vita. Ford. Kovács Vilmos. — Risko, Mikola : A virág. Ford. Iványi Miklós. — Jaroszlavcev, Borisz : Hanna Ladányi győzelme. [Karcolat.] Ford. Hegyi Béla. — B. Bihari Sándor : A szélbíró. — Zsupanin, Sztepan : Édesanyámnak. Ford. Szalai Borbála. — Marko, V. : Darvak, Ford. Herpay Ferenc. — Fedorisko, Ivan : Hej, keletről jössz fel. Ford. Sándor László.

TANULMÁNYOK : Liszovij, Pavlo : Az ukrán szépirodalom a húszas-harmincas évek kárpátontúli kommunista sajtójának hasábjain. — Lintur, Pavlo : Harcban a nagy Hazaért. — A kárpátontúli irodalom és művészet rövid krónikája.

ÚJ HANG — KÁRPÁTONTÚLI MAGYAR ÍRÓK IRÁSAI. Uzshorod 1954, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 76 p.

VERSEK : Bakó László : Testvéri dal. Vége lesz a télnek. Áprilisi eső. Túl a Tiszán, Szabolcsban ... Nyáresti elégia. Szőke István emlékének. Tudod-e ... Reggel. Dolha. — B. Bihari Sándor : Itt — itthon van fiám ... Tavasz-lesen. A Tiszához. Vihar után. — Bakos Róza : Az élő Lenin. Kolhozunk párttitkára. Dalolj! Szület. — Győri Endre : Apám kolhozista. — Kalós Sándor : Dohánysimítás. — Lengyel Rozália : A komszomol-brigádvezető. — Marton Zoltán : Őseim mosolyognak. Beszéltem a várral. — Sándor László : Télutó. Csen Li. Sokan vagyunk! Július. Madárdal. Este. Levél Frantiskovy Láznebből. A dombon. — Sütő Kálmán : Jobbágyсарjak — hősök. — Szalai Borbála : Ajándék. Eső után. — Vántus Bertalan : A vízikirály kincse. Hazafelé. Új dal. — Zsolt Ádám : Ünnepe volt ...

GYERMEKEKNEK : Kincses István : Petike meg nagyanyó. — Nemes János : Gyermekektáncdal. Gyermekekbresztű.

ELBESZÉLÉSEK : Csengeri Dezső : Fellegomlás. — Geréb György : Kim. — Iván Tihamér : Az elveszített kézirat. — Kerekes Erzsébet : Vörös zászlók a Tiszaparton. A szent szabadságért. — Kiss Béla : A dollár hiénái. — Szenes László : Pártgyűlésen. A kis hordár. Pista bátyám megokosodik.

KÖNYVEKRŐL : Barzso Tibor : Nagy forradalmár-költőnk életrajzáról. Hidas Antal könyve Petőfiről. — Tóth István : Gondolatok Gorkij : „Az anya” című regényéről.

ÚT A BOLDOGSÁGHOZ. Kolhozalbeszélések. Ford. Braun H[enrik] és Balla L[ászló]. Uzshorod 1949, Könyv- és Újságkiadó.

Nikolajeva, Galina : A „Traktor” kolhoz. — Ovecskin, Valentin : Praszkovja Maximovna, Sztálin testvére. — Gultia, Georgij : Tavasz Szakenben. — Kruszenszkij, Szergej : Az áltáji termés. — Volosin, Ivan : Tavaszelő Letaván. — Szkljarenko, Szemjon : Részlet „A gazdák” c. regényből. — Kolosov, Alekszej : A vezető. El dugott helyen. — Kapijev, Ejjendi : A föld. — Lukasevics, Vagyim : A traktor. — Solohov, Mihail : A felszántott szűzföld [Regényrészlet.] — Avgyjejev, Viktor : Útban a csordák. — Nagibin, Jurij : A kolhoz anyja. — Cvirka, Petrasz : A dal.

VENDÉGSÉGBEN BARÁTAINKNÁL. [Riportok.] Ford. Barzso Tibor. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 151 p. Polevoj, B. : 30 000 li Kína földjén. — Bolsakov I. : Indiai élményeimről. — Szofronov A. : Indonézia ege alatt. — Kozsin A. : Vietnami naplómólból. — Borovik G. : Burma.

b) Gyermekeirodalom

KISPAJTÁSAINKNAK. Almanach. Uzshorod 1951, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 62 p.

Ladizsec, Volodimir : A nap. Ford. Kárpáti László. A labda. A távirat. Ford. Kund Albert. Fővárosba megy az anyám. A szőlőbe ki-kijártunk. Miska bácsi ad majd nekem. Ford. Keresztes Noémi. Felhő mögött bujkál a hold. Az én bátyám. Ford. Bakó László. A mezőn. Ford. Kárpáti László. Nagypapó keze. Ford. Szalai Borbála. A gunár. Ford. Keresztes Noémi. A harkály. Ford. Sándor László. Agronómus leszek. Az erdőben. Ford. Keresztes Noémi. — Hojda, Jurij : A kisleány. Ford. Bakó László. Él sok jenki a Vóll-Sztriten. Ford. Sándor László. — Tomcsányi, Mihajlo : A megbízás. Ford. Kenderi Endre. Iskola a tölgy alatt. Ford. Kund Albert. — Sapoval, Mikola : Kahovkában jártunk. A mi macskánk. Ford. Kárpáti László. — Tyeveljov, Matvej : Holló és Nyíl. Ford. Kenderi Endre. — Panyko, Szemjon : Dal. Ford. Kárpáti László. A baromfiudvaron. Ford. Kund Albert. — Keresztes Noémi : A bútorok vándorútja. — Klimenko, Petro : Futballisták. Ford. Bakó László. Larissza az erdőben. Ford. Szalai Borbála. — Zelenyevszkaja, Ligyija : Építők. Miért. Az óvodában. Ford. Zoltán Lajos. Az új ház. Ford. Kárpáti László. Egy plakát előtt. Iskolába. Ford. Zoltán

Lajos. — *Regyko, Leonyid*: Az első levél.
Ford. Kenderi Endre.

TAVASZI NAPSÜTÉS. Kisgyermekes verseskönyve. Összeáll.: Balla László. Uzsorod 1955, Kárpátöntúli Területi Könyvkiadó Iktó p.

NÉPKÖLTÉS: Ilyen leszek én is. Kicsi vagyok én is. Naphivogató. Katicabogárka. Tücsök koma, gyere ki! Bujj be, béka ... Csip, csip, csóka ... Elment a tyúk vándorolni. Mondóka. Zengenek az erdők ... Csipkefa bimbója. A húsleves kifutott az utcára. Kifordítom, befordítom ... Hét mondóka. Boldog újév!

Vörösmarty Mihály: Szellőcske éneke. — *Petőfi Sándor*: Erdőben. Arany Lacinak. — *Gyulai Pál*: Hogy aludt el a gilice. — *Móricz Zsigmond*: Iciri-piciri. A török és a tehenek. A veréb. Jó a ropogó ... — *Gulyás Pál*: A kakas. — *Illyés Gyula*: Mozdony. — *Szabó Lőrinc*: Hangverseny. — *Zelk Zoltán*: Tavasz dal. Hová szaladsz, vízipók. — *Károlyi Amy*: Sári baba ... — *Várnai Zseni*: Hull a hó ... — *Gazdag Erzsébet*: Tarka cica, fehér cica ... A harkály műhelyében. — *Márkus Edit*: Buboska. — *Csányi Gyöngyi*: Csibehad. — *Hajnal Anna*: Csiga. — *Weöres Sándor*: Megy az úton ... — *Bakó László*: Siess, siess, gólyamama ... — *Osvát Erzsébet*: Első hó. Minek a medvének bunda. Tyúkanyó és a kicsibék. — *Szalai Borbála*: Zöld erdőben jártam. Gyí, te fakó ...

Tavaszköszöntő. (Orosz népköltés.) Ford. Bakó László., Vége van már a télnek ... (Ukrán népköltés.) Ford. Sándor László. Kis kovács, nagy kovács ... (Ukrán népköltés.) Ford. Bakó László., Leves van az asztalon ... (Ukrán népköltés.) Ford. Sándor László., Egy picike nyúl. (Szlovák népköltés.) Ford. Sándor László.

Puskin, Alekszandr: Mért nyeritesz ... Ford. Zoltán Lajos. — *Barto, Agnyija*: Száz ruháska. Ford. Bakó László. — *Ticsina, Pavlo*: Kakukk! Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir*: A kovács. Kiscipóm. Ford. Bakó László. — *Bojko, Hricko*: Dudál a gyár. Ford. Iványi Miklós., Anyukám születésnapjára. Ford. Sándor László.

NÉPKÖLTÉS: Serkenj fel. Gólya, gólya, gilice. Egy nagyorrú bolha ... Mondóka. Kiszáradt a diófa ... Harmat. Fáj a kutyaúrnak a lába ... Elment a madárka ... Jöjj be hozzám ... Hazám hazám ...

Csokonai Vitéz Mihály: Amott fut ... — *Petőfi Sándor*: Mi kék az ég ... Tündérszág. (Részlet a „János vitéz”-ből). —

Gyulai Pál: Édesanyám születésnapján. — *Móra Ferenc*: Hogy alszik meg a tej? — *József Attila*: Altató. — *Móricz Zsigmond*: Disznók az esőben. — *Erdélyi József*: Tyúkanyó. Répa, retek, mogoró ... — *Szűdi György*: Megy a traktor ... Bál a műhelyben. — *Hajnal Anna*: Zápor. — *Márkus Edit*: Összel. — *Csánádi Imre*: Verebek. — *Bakó László*: A nyuszi álma. Altatódal. A csavargó béka. — *Zsolt Ádám*: Egyszer úgy lesz ... — *Osvát Erzsébet*: Itt a tél! A kis búzaszem. Repül a szán. — *Szalai Borbála*: Tavasz napisütés. A két hős kiscica. Egy didergő kis madár ... — *Nemes János*: Gyermek-táncdal. — *Balog Balázs*: A cinke.

A mezőn kis nyírfák fehérlik. (Orosz népköltés.) Ford. Bakó László., Mikor a tó befagyott. (Orosz népköltés.) Ford. Sándor László., A fecske ébresztője. (Szlovák népköltés.) Ford. Bakó László.

Puskin, Alekszandr: Hajnal, Ford. Zoltán Lajos. — *Sevcsenko, Tarasz*: Patak vize ... Ford. Sándor László. — *Ukrajinka, Leszja*: Lankás kis domb tetejében. Ford. Bakó László. — *Tolsztoj, Alekszej*: Kis harangvirágaim ... Ford. Bakó László. — *Majakovszkij, Vlagyimir*: Májusi dalocska. Építkezés. Ford. Zoltán Lajos. — *Izakovszkij, Mihail*: Szél. Ford. Sándor László. — *Marsak, Szamuil*: A labda. Ford. Jékely Zoltán. — *Mihalkov, Szergej*: Kis hajócskák. Ford. Kovács Vilmos., Fenyőfa. Ford. Iványi Miklós. — *Blaginyina, Jelena*: Miért szürke? Ford. Keszthelyi Zoltán. — *Voronyok, Platon*: Varrtam ám a cicának ... Ford. Bakó László., Indulnak a traktorok. Ford. Iványi Miklós. — *Zabita, Natalija*: Mi készül a fémblél? Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir*: Kis furulyám. Autó. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij*: Mit mondott a fenyőfácska. Ford. Zoltán Lajos. — *Bojko, Hricko*: Virág nyíl a kertben. Ljuba fogacskái. Ford. Bakó László., Októberi vers. Ford. Zoltán Lajos.

NÉPKÖLTÉS: Hej, de nem elég ... Köszöntő. Január elől jár ... Kikerekedjünk, békerekedjünk ... Virágzik a kökényfa. Mi füstölög ... Ejhaj, szegftűszál ... Bokrétaöntöz.

Csokonai Vitéz Mihály: Szép szabadság. A tavasz. — *Petőfi Sándor*: Távolból. Füstbe ment terv. A tintásüveg. Kukorica Jancsi Óriásországban. (Részlet a „János vitéz”-ből). — *Arany János*: A tudós macskája. — *Garay János*: A méhecske. — *Jókai Mór*: Ültess fát! — *Gyulai Pál*: A szél és a nap. — *Vajda János*: Indulnak már a barna felhők ... *Benedek Elek*: Itt vannak a fecskék. — *Ady Endre*: A csillagok csillaga. — *Móra Ferenc*: Sétálni

megy Panka . . . — *József Attila* : Szeretném, ha vadalmafa lennék . . . — *Weöres Sándor* : Épül az ország. — *Raggamby Anarás* : Öllő, létra, kalapács. — *Hajnal Gábor* : Este. — *Fazekas Anna* : Nyárutó. — *Károlyi Amy* : Tanulj, pajtás! — *Gazdag Erzsébet* : Megjött a Télapó. — *Bakó László* : Boltosdi. Csilla, csillag . . . — *Osvát Erzsébet* : A nagy kutya és a kisgyermek. Palkó házat épít. — *Szalai Bortó* : Téli öröm. — *Kovács Vilmos* : A kis kakas gyémánt félkrajcárja. — *Kincses István* : Petike meg nagyanyó.

Puskin, Alekszandr : Tél. Ott lenn az Óperenciánál . . . (Részlet a „Ruszan és Ludmila”-ból.) Ford. Bakó László. — *Sevcenko, Tarasz* : Túl a hegyen. Ford. Hidas Antal. — *Ukrajinka, Leszja* : Anyám, a tél itt van már . . . Ford. Sándor László. — *Majakovszkij, Vlagyimir* : Mi a jó és mi a rossz. Ford. Hidas Antal. — *Ívardovszkij, Alekszandr* : Kűszöbön az ősz. Ford. Sándor László. — *Barto, Agnyija* : Első nap az iskolában. Ford. Képes Géza. — *Blaginyina, Jelen* : Őszi eső. Ford. Weöres Sándor. — *Szpengyiarova, Tatjana* : Gyermekdal Leninről. Ford. Vajda Endre. — *Marsak, Szamul* : Békeország. Ford. Keszthelyi Zoltán. — A fenyő. Ford. Bakó László. Hóvihar. Ford. Fodor András. — *Mihalkov, Szergej* : Kiscicák, kiszámoló. Ford. Zoltán Lajos. — *Trutyincva, Jegenyija* : Kalászkok. Ford. Sándor László. — Lenin születése napján. Ford. Jékely Zoltán. — *Panykó, Szemjon* : Az én nővérem. Ford. Kovács Vilmos. — *Szoszjura, Volodimir* : Májusi dal. Ford. Sándor László. — *Voronko, Platon* : A kis Ilus. Ford. Zoltán Lajos. *Zabita, Natalija* : Traktorok. Ford. Sándor László. — *Sztemah, Mihajlo* : Aratás. Ford. Zoltán Lajos. — *Ladizsec Volodimir* : A harkály. Ford. Sándor László. — Nálunk új iskola nyílt . . . Eső, eső, csendes eső. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij* : Nagypapó ősz szakáll. Ford. Bakó László. — *Zelenyevszkaja, Ligyija* : Miért? Ford. Zoltán Lajos. — *Poznanszka, Marija* : Köszöntünk, Október! Ford. Urbán Eszter. — *Tkacsenko, Valentina* : A béke. Ford. Zoltán Lajos.

c) Műsorfüzetek

GYŰJTEMÉNY A MŰKEDVELŐ KÖRÖK SZÁMÁRA. Versek, szindarabok, tanácsok a maszkirozáshoz. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Újságkiadó. 92 p.

A Szovjetunió himnusza. — *Ticsina, P.* : Ének Sztálinról. — *Rilszkij, M.* : Moszkva. — *Jaluner, J.* : Igazi boldogság. [Szindarab.] — *Grakov, G.* : Az ifjú gárda. [Fagy-

jev regénye színpadi változatának 9. képe]. — *Gáty J.* : A nagy szenvedély. [Szindarab.] — *Cunc, M.* : Hracsovkaik eset. [Szindarab.] — *Kovalenko, P.* : Színházi maszkirozás. [Cikk.]

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Dalok, elbeszélések, versek, tárcák, szindarabok. Összeáll. Pohaznyikov, Grigorij. Szerk. : Sándor László és Figula József. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 333 p.

DALOK : *Blanter, M.*—*Szurkov, A.* : Sztálin-dal. Ford. Figula József. — *Alekszandrov, A.*—*Injuskin, N.* : Kantata Sztálinról. Ford. Figula József. — *kevucik, L.* — *Népi költemény* : Dal a Sztálini Alkotmányról. Ford. Bakó László. — *Novikov, A.*—*Osanyin, L.* : A világ demokrata ifjúságának himnusza. Ford. Bakó László és Figula József. — *Szolzovjov-Szedoj, V.*—*Fogelzon Sz.* : Szépséges nagy szülőházam. Ford. Figula József. — *Fradkin, M.*—*Dolmatovszkij, J.* : Dal a Dnyeperről. Ford. Bakó László. — *Blantner, M.*—*Iszakovszkij, M.* : Szállnak a vándormadarak. Jártuk Balkán hegyi útjait. Ford. Figula József. *Szolzovjov-Szedoj, V.*—*Davidovics, L.* : Szólj harmonikám. Ford. Figula József. — *Novikov, A.*—*Osanyin, L.* : Nagy utak. Ford. Figula József. — *Gluskov, P.*—*Novickij, O.* : Kolhozista pohárköszöntő. Ford. Figula József. — *Ljuban, I.*—*Koszenko-Tarnovszkij* : A mi pohárköszöntőnk. Ford. Figula József. — *Majboroda, P.*—*Juscenko, O.* : Ének Licszenko Máriaéről. Ford. Bakó László. — *Blanter, M.*—*Iszakovszkij, M.* : Az aranybúza. Ford. Figula József. — *Majboroda, P.*—*Malisko, A.* : Kolhozista keringő. Ford. Figula József. — *Szandler, O.*—*J. Dolmatovszkij* : Mily csodás szellő lengedez. Ford. Figula József. — *Tuhkov, Sz.*—*Zsarov, A.* : Ne legyen többé háború! Ford. Figula József. — *Bjelij, Ny.*—*Frenkel, J.* : A békét védve! Ford. Figula József. — *Kac, Sz.*—*Szofronov, A.* : Nyújtsd a kezéd, idegen elvtárs! Ford. Figula József. — *Csaptigin, N.*—*Népi költemény* : Még a nap is másképp süt. Ford. Bakó László. — *Kovalj, M.*—*Braun, N.* : Hazámhoz. Ford. Figula József. — *Osztrovskij, A.*—*Osanyin, L.* : El a kezekkel, háborús uszítók. Ford. Bakó László. — *Novikov, A.*—*Charitonov, N.* : Többet kell tennünk! Ford. Figula József. — *Zdanov, Sz.*—*Rilszkij, M.* : Ha küzdünk a békéért . . . Ford. Bakó László. — *Szernyei népdalok.* Ford. Figula József : Haragszik az édesanyám. Este van már.

ELBESZÉLÉSEK : *Pavlenko, Pjotr* : Boldogság. Ford. Figula József. — *Honcsar, Olesz* : Dalolnak a hegyek. Ford.

Figula József. Szomszédok. *Azsajev, Viktor*: Útban a tengerszoros felé. Ford. Figula József. *Podolszkij, Vaszilij*: Kakas-ülő. Ford. Keresztes Noémi.

VERSEK: *Szoszjura, Volodimir*: Sztálin. Ford. Figula József., Ösz. Ford. Sándor László. *Dzsambul, Dzsabajev*: A nagy sztálini törvény. Ford. Figula József. — *Ticsina, Pavlo*: Üdvözlünk, Kárpátontúli Ukrajna. Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir*: Kárpátontúli föld. Szerelmem. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij*: Egy traktoros leányhoz. Ford. Bakó László., Tutajosok. Ford. Sándor László. — *Panyko, Szeñjon*: Új diadal. Ford. Sándor László. — *Drok, Koszty*: Legenda a boldogságról. Ford. Bakó László. — *Sapoval, Mikola*: Az első kéve. A brigádvezető. Ford. Bakó László. — *Bakó László*: Hajnalsillag. Egy este hallottuk, vadludak jönnek. Beszélt a föld. — *Antal Péter*: Dalos szóval. — *Majakovszkij, Vlagyimir*: Black and white. Ford. Figula József. — *Bezimenszkij, Alekszandr*: Atom-bombánál is erősebb. Ford. Figula József. — *Simonov, Konsztantyin*: Vürgun Szamed barátom beszéde. Ford. Figula József. *Helemszkij, Jakov*: Amerika hangja. Ford. Bakó László. — *Rilszkij, Makszim*: Levél a tengerentúlra. Ford. Bakó László. — *Gribacsov, Nyikolaj*: Világbékét. Ford. Bakó László. — *Petőfi Sándor*: Apostol. (Részlet.) — *Ady Endre*: Új tavaszi seregszemle. — *József Attila*: A favágó.

TÁRCAK: *Lencs, Leonyid*: Áprilisban. Ford. Figula József. — *Finn, Konsztantyin*: A reménytelen helyzet. Ford. Keresztes Noémi. *Tomcsanyij, Michajlo*: Ajándék. Ford. Figula József. — *Rublyovszkij, Grigorij*: Máköröl. Ford. Kenderi Endre. — *Katajev, Valentyin*: Fontainebleau árnyai. Ford. Kenderi Endre. — *Szlipcsuk, Petro*: Az agresszív disznó. Ford. Bakó László. — *Quin, Mike*: Hogyan juttatta az ördög Wittinghamet a bolondok házába. Ford. Kenderi Endre.

SZÍNDARABOK: *Skolnyik, Arkagyij*: Rokonlelkek. Ford. Szabó László. — *Melnyik, Viktor*: Egy máshoz illők. Ford. Figula József. — *Novikova, Tamara*: Nasztya szanatóriuma. Ford. Figula József. — *Dichovicsnij és Szlobodszky*: Az ügynök. Ford. Zólyomi Emil. — *Rozovszkij, Alekszandr*: A kereskedő. Ford. Szalai Boris. — *Malz, Albert*: A legboldogabb. Ford. Holló Miklós. — *Karbovszkaja, Varvara*: Idegen szó. Ford. Figula József. *Jalmer, Jakov*: Szakemberek. Ford. Figula József.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Színdarabok, konferánszok, elbeszélések, versek, dalok.

Összeállította Ihnatovics, I. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 225 p.

SZÍNDARABOK: *Zarudnij, Mikola*: Tavaszi. Ford. Kund Albert. — *Kulik, A.*: Hárman Ukrajnából. Ford. Fejér Herman. — *Kravcsenko, Jevhen*: Kismalac. Ford. Géza Gábor. — *Patyomkin, V.* — *Herszon-szkij, H.*: Vetélytársak. Ford. Szalai Borbála. — *Sztaszenko, Ivan*: Egy a milliók közül. Ford. Szalai Borbála.

KONFERÁNSZOK: *Irosnyikov, A.*: Műsoros előadás. Ford. Osvát Erzsébet. — *Cunc, M.*: Műsorzáró. Ford. Keresztes Noémi. — *Mihalkov, Szergej*: Ők és mi. Ford. Keresztes Noémi.

ELBESZÉLÉSEK: *Visnya, Osztap*: Öreapó jóvendőlése. A mi öregeink. Ha nagyanyám életrekelne. Ford. Kendri Endre. — *Ladizsec, Volodimir*: Találkozás. Ford. Bakó László. — *Tomcsányi, M.*: A szőlész. Ford. Szalai Borbála.

VERSEK: *Hojda, Jurij*: Virágzó földem. Békét akarok. Ford. Sándor László. — *Ladizsec, Volodimir*: A béke. Testvériség. Ford. Bakó László. — *Oljnik, Sze-pán*: Vendégek. Ford. Zoltán Lajos, Hát ez nálunk a helyzet. Ford. Kund Albert. — *Voszkrakaszenko, Szerhij*: Nálunk a lány mind ördögös. Ford. Figula József, Levél miszter Trumanhoz. Ford. Kárpáti László. — *Mihalkov, Szergej*: A rubel és a dollár. Ford. Kárpáti László. — *Sabatyin, Polikarp*: A gunár. Ford. Bakó László, A méhek és a here. Ford. Zoltán Lajos, A traktor. A kolhozista válasza. Sicc és Bodri. Ford. Kárpáti László. — *Sapoval, Mikola*: Leányomhoz. Ford. Sándor László, Egy színész elbeszélése. Ford. Bakó László. — *Bakó László*: Júlia. A Tisza partján. — *Afanaszjev, Anatolij*: Mily jó, hogy van nekünk Moszkvánk. Ford. Keresztes Noémi. — *Gyijanics, Vaszil*: Traktoristanők dala. Ford. Zoltán Lajos. — *Panyko, Szeñjon*: Kárpátontúli tavasz. Ford. Sándor László.

DALOK: *Zádor Dezső—Drok, Koszty*: Sztálin-dal. Ford. Figula József. — *Zádor Dezső—Holubnyicsij, P.*: Ének Ladányi Annáról, a Szocialista Munka Hőséről. Ford. Sándor László. — *Márton István—Ladizsec, Volodimir*: A békéért. Ford. Figula József. — *Davidov, Arnold—Ladizsec, Volodimir*: Ifjú legények dala. Ford. Bakó László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Színdarabok, elbeszélések, versek, dalok. Összeáll. Pohaznyikov, G. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 239 p.

SZÍNDARABOK: *Kravcsenko, Fjedor*: Forró nyár. Ford. Szenes László. — *Orlovskij, K.*: „Kahovka, Kahovka”.

Ford. Gábor Mózes. — *Lencs, Leonyid* : Tehetségek. Ford. Horváth Tibor. — *Zjukov, Boris* : Őrségen a nép. Ford. Fekete Bertalan. — *Irosnyikov, A.* : Egy tavaszi este ... Ford. Kerekes Lajos. — *Nyikulin, J.* : Lincselés. Ford. Szalai Borbála.

ELBESZÉLÉSEK : *Sztelmah, Mihajlo* : A mi földünkön. Ford. Sándor László. — *Visnya, Osztap* : Makar Oniszimovics Poszmitnijnál. Ford. Kenderi Endre. — *Ladizsec, Volodimir* : Belügy. Ford. Horváth Tibor. — *Tyeveljov, Matvej* : A forrás. Ford. Vlagyimir Mihály.

VERSEK : *Sztoljanov, Ludmil* : Sztálin. Ford. Bakó László. — *Majakovszkij, Vlagyimir* : Vers a szovjet útleveleiről. Ford. Képes Géza. — *Iszakovszkij, Mihail* : Az ország földjét járod. Ford. Bakó László, Tavasz. Ford. Sándor László. — *Mihalkov, Szergej* : A szovjet atom. Ford. Kárpáti László, A mosómedve esete. Ford. Kund Albert. — *Olijnik, Szepean* : A semmirekellő. Ford. Kund Albert. — *Gaucheron, Jacques* : Aláírom a Stockholmi Felhívást. Ford. Bakó László. — *Ladizsec, Volodimir* : A fény Ford. Bakó László. — *Sapoval, Mikola* : A kéve. Ford. Kund Albert. — *Hirnik, Mikola* : Ne legyen rabság! Háború ne legyen! Ford. Kund Albert. — *Bakó László* : A két jóbarát. — *Sabatyin, Polikarp* : A galamb és a méh. Ford. Zoltán Lajos. — *Panyko, Szemjon* : Kahovkába. Ford. Bakó László. — *Klimenko, Petro* : A katona hangja. Ford. Szalai Borbála. — *Turszun-Zade, Mirzo* : Két út. Ford. Bakó László.

DALOK : *Matvijenko, V.* — *Népköltés* : Kedves Sztálin atyánk. Ford. Bakó László. — *Tulikov, Sz.* — *Dolmatovszkij, J.* : A szovjet ifjúság indulója. Ford. Bakó László. — *Novikov, A.* — *Haritenov, V.* : Ünnepi békedal. Ford. Bakó László. — *Iluskov, P.* — *Maszenko, T.* : Köszönet az orosz népek. Ford. Bakó László. — *Homenko, V.* : Ének Gabóda Teréről. Ford. Bakó László. — *Zádor D.* — *Bakó L.* : Sárgarigó szól a kolhozkertben. — *Márton I.* — *Klimenko, P.* : A kárpáti fadöntők dala. Ford. Bakó László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, versek, dalok. Összeáll. Koval, Hrihorij. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 237 p.

SZINDARABOK : *Lubenszkij, P.* : A leggyözhetetlen poltavai honleány. Ford. Szenes László. — *Szimukov, A.* : Nyugalmazott kapitány. Ford. Sándor László. — *Kravcsenko, J.* : A kolhoz családanyai. Ford. Szenes László. — *Groha, L.* : A kis menyasszony. Ford. Zoltán Lajos. —

Kolodnij, B. : Csooszen országában. Ford. Gábor Mózes.

VERSEK : *Ladizsec, Volodimir* : Öt perc. Ford. Sándor László. — *Panyko, Szemjon* : Fehér kenyér, illatos ... Jó utat! Ford. Bakó László. — *Bakó László* : Nincsen párja hét tájon. Életszínvonal. — *Hojda, Jurij* : Marijka. Agglegény-dal. Ford. Bakó László. — *Sabatyin, Polikarp* : A rőzse. Ford. Kárpáti László.

DALOK : *Hojda, Jurij* — *Zádor Dezső* : Dal Moszkváról. Ford. Sándor László. — *Ladizsec, Volodimir* — *Zádor Dezső* : Ifjú építők dala. Ford. Bakó László. — *Bakó László* — *Márton István* : Traktorosdal. — *Kalós Sándor* : A búza már aranyárga. — *Bakó László* — *Lengyel Zsigmond* : Falunkbeli nótáskedvű legények ... — *Ladizsec, Volodimir* — *Márton István* : A Kárpátokban az ősz csodás ... Ford. Sándor László. — *Bakó László* — *Lengyel Zsigmond* : Balog Sára. — *Bakó László* — *Árpa István* : Hajnalszillag. — *Ladizsec, Volodimir* : Harmonikád szól a hegy aljában ... Ford. Bakó László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, versek, humoreszkek. Összeáll. Lasztyivka, P. H. és Ratmirov, A. J. Uzshorod 1954, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 128 p.

SZINDARABOK : *Lukovszkij, V.* : Második határ. Ford. Kerekes Zsébet. — *Valceva, A.* : Szomszédok. Ford. Béres Lajos. — *Nyikulin, L.* : A béke utcája. Ford. [Sándor László] Csete Bálint. — *Olsanszkij, A.* : Friss fuvalfat. Ford. Gábor Mózes.

VERSEK : *Ladizsec, Volodimir* : A bürokrata állatok. Ford. Bakó László. — *Hojda, Jurij* : Milicista szerzsán. Ford. Sándor László. — *Bakó László* : Marci. — *B. Bihari Sándor* : Új ház előtt. — *Sándor László* : Kocsis Jolán.

HUMORESZKEK : *Tomcsanyij, Mihajlo* : Balszerencse. Ford. Zoltán Lajos. — *Szenes László* : Helyén van-e a fogas? — *Geréb György* : Én és ő reggelizünk.

MŰSORGYŰJTEMÉNY A KÁRPÁTONTÚLI MŰKEDVELO KÖRÖK RÉSZÉRE. Szindarabok, konferánszok, dalok. Összeáll. Seregij, J. M. Uzshorod 1956, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 206 p.

SZINDARABOK : *Makajonok, Andrej* : Bocsnátot kérek. — *Tyipot, Viktor* : Veled együtt. — *Zarudnij, Mikola* : Vezető káder. — *Szaveljev, L.* : Ha jön a szerelem.

KONFERÁNSZOK : *Bahnov, V.* és *Kosztjukovszkij, J.* : Az átlag. — *Kanter, Sz.* : Páros konferánsz.

DALOK : *Swiencicki, W.* és *Krzsizsa-*

novszkij, G. M. : Warszawianka. — *Petőfi Sándor—Cikajló Pál* : Árvalányhaj a süvegem bokrétája. — *Vinnjykov, V. és Kraht, V.*—*Zsarkovszkij, J.* : Lirai keringő. — *Puskás István—Huszt József* : Virágzik a kolhozmező. — *Kalós Sándor—Huszt József* : Kimegyek a mezőre.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, konferánszok, jelenetek, versek, dalok, táncok. Összeáll.: Seregi Jenő és Ortutai Tibor. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 198 p.

VEZÉRVERS: *Larin, Mihajlo* : Új nap született. Ford. Kádas Viktor.

SZÍNDARABOK: *Nazarov, Ignat* : Élő forrás. Ford. Kerekes Elza. — *Laboresnik, Vitalij* : Várnak az építkezések. Ford. Szencs László. — *Kulík, A.* nyomán: Lacipecsenye. Ford. Vlagyimir Mihály. — *Zalvetelnij, P.* : Gavallér. Ford. Lusztig Károly. — *Karinthy Frigyes* : A bűvös szék. — *Lavrin, Groha* : Kisjelenet. Ford. Várkos András.

KONFERANSZOK: *Balla László* : Néhány összekötő jelenet műkedvelő együttesek műsorához.

JELENETEK: *Bahnov, V. és Kosztjukovszkij, J.* : Csalhatatlan előjel. Becsüljétek az időt. Ügyeljünk a tisztaságra. Ford. Csengeri Dezső. — *Rudianu, Sadi* : A levél. Ford. Károly Lajos. — *Zsivulcskaja, Krisztiana* : Levél egy barátnőhöz. Ford. Károly Lajos. — *Lusztig Károly* : Interjú Gábor bácsival. — Árnyszínház.

VERSEK: *Bednij, Gyemjan* : Pókok és legyek. „Föltámadt Krisztus!” Ford. Zoltán Lajos. — *Oljnik, Szepean* : A falusi bűfék. Ford. Tárci László. — *Sátyi László* : Két apróhirdetés. Kis embernek kis ruha.

DALOK: *Pilipenko, A.—Bicsko, V.* : Leninünk nevével. Ford. Sándor László. — *Ticsina, Pavlo—Zsukovszkij, G.* : Dicsőség a pártnak, dicsőség Leninnek. Ford. Tolnai László. — *Petőfi Sándor—Lengyel Zsigmond* : Bordal. — *Bakó László—Márton István* : Békedal. — *Kodály Zoltán* : Gerencséri utca. (Népdalfeldolgozás.) — *Drávai Gizella* — *O. Csüri Sándor* : Ifjú építőmunkások dala. — *Kodály Zoltán* : Ha felülök, csuhaj. (Népdalfeldolgozás.) — *Bihari Sándor—Cikajló Pál* : Fogatos legény dala. — *Sober Ottó* : Naponta háromszor.

TÁNCOK: *Romadov, N. G.* : „Csinaigyijka”. Ford. Sándor László.

MŰSORGYŰJTEMÉNY. Szindarabok, jelenetek, humoreszkek, konferánszok, rigmusok, versek, dalok. Összeáll.: Balla László, Lusztig Károly és Poljak, Szemen.

Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Könyv- és Lapkiadó. 112 p.

SZÍNDARABOK, JELENETEK: *Lahoda, Valentin* : Titkárból lett keresztkoma. Ford. és átdolg. Sándor László. — *Altuhov, Mikola* : Amerikai vendég. Ford. és átd. Várkos András. — *Zurudnij, Mikola* : Sanyi pályát választ. Ford. és átd. Kulín Zoltán. — *Sesegoliv, Vaszil* : Pálinka-főzők. Ford. és átd. Barzsó Tibor. — *Kantor, Sz.* : Közgyűlés előtt. Ford. és átd. Lusztig Károly. — *Viszkit, D.* : Szívбай. Ford. és átd. Kovács Vilmos.

HUMORESZKEK, KONFERÁNSZOK, RIGMUSOK: *Molnár, Mihajlo* : Gyónás. Ford. és átd. Kárpáti Viktor. — *Lusztig Károly—Sándor László* : Konferánsz. — *Sátyi László* : Rigmusok a kolhozéletből.

VERSEK, DALOK: *Süttő Kálmán* : Kacagó faluvégek. — *Kovács Vilmos* : Király Laji kaszál. Csillagok közt. — *Balla László* : Baksi Pista jehovista. — *Dosztal, A.—Tulikov, Sz.* : Házám, te nagy, legkedvesebb. Ford. Balla László. — *Vovcsok, V.*—*Záder Dezső* : Rendjelt kapott a Kárpátontúl. Ford. Balla László. — *Malisko, A.—Majtoroda, P.* : Anyám kenője. Ford. Balla László. — *Márten István* : Két magyar népdalfeldolgozás. — *Balla László—Lengyel Zsigmond* : Zápor.

2. Népmese, folklór

a) Magyar népmesék

MAGYAR NÉPMESÉK. Vál. Sándor László. Kijiv—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 176 p.

Ua. 2. kiad. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 192 p.

b) A Szovjetunió népeinek meséi

GURULJ BORSÓCSKA. A Szovjetunió népeinek meséi. Ford. Dráva i Gizella. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 143 p.

OROSZ ÉS UKRÁN NÉPMESÉK. Ford. Sándor László. Uzshorod 1949, Területi Könyvkiadó. 96 p.

A SZOVJETUNIO NÉPEINEK MESÉI. [Ford. Drávai Gizella.] Kijiv—Uzshorod 1955. Ragyanszka skola. 144 p.

UKRÁN NÉPMESÉK. Ford. Barzsó Tibor. Kijiv—Uzshorod 1959, Ragyanszka skola. 232 p.

3. Egyes szerzők

a) Magyar irodalom

Aczél Tamás

A SZABADSÁG ÁRNYÉKÁBAN. [Regény.] Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Kiadó. 375 p.

Bakó László (Balla László)

KITÁROM KAROM. [Versek.] Uzshorod 1954, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 108 p.

ROHANÓ ÉVEK SODRÁBAN. [Versek.] Uzshorod 1956, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 100 p.

ZENGJ HANGOSABBAN! [Versek.] Uzshorod 1951, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 100 p.

Balla László

KIP-KOP, KALAPÁCS. [Versek.] Óvodásoknak és kisiskolásoknak. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 78 p.

Csengeri Dezső

FELLEGOMLÁS. [Elbeszélések.] Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 68 p.

Hidas Antal

PETŐFI. [Életrajz.] Kijev-Uzshorod 1949, Ragyanszka skola. 200 p.

Kovács Vilmos

TAVASZI VIHAROK. [Versek.] Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 64 p.

VALLANI KELL! [Versek.] Uzshorod 1957, Kárpátontúli Területi Kiadó. 70 p.

Móricz Zsigmond

ELBESZÉLÉSEK. Vál. Sándor László. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 120 p.

Az utolsó betyár. Itthon. Hét krajcár. Judith és Eszter. Sustorgós, ropogós táfótaba. Tragédia. Csata. A vizit. A birkaitató válú. Ebéd. Az úr a tornácon. A kondás legszennyesebb inge. Február, hol a nyár? Kapitalista a tanyán. A világ végén már szép és jó.

Nagy Sándor

MEGBÉKÉLÉS. [Elbeszélés.] Uzshorod 1954, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 30 p.

Osvát Erzsébet

CSIVI-CSIVI, MEGÉRKEZTÜNK. [Gyermekversek.] Óvodásoknak, kisiskolásoknak. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 64 p.

Petőfi Sándor

VÁLOGATOTT VERSEI. Szerk. és az előszót írta Hidas Antal. Összeáll. és jegyz. ell.: Krásznova Anna. Kijev—Uzshorod 1950. Ragyanszka skola. 304 p.

Előszó. *Kisebb költemények.* — 1842 — Hazámban. Disznótorban. — 1843 — Az első dal. Lopott ló. Barátimhoz. Távolból. — 1844 — A nemes. Tél végén. Füstbe ment terv. Egy estém otthon. Ebéd után. Mit foly ott a mezőn. Búcsú a színészettől. Pusztán születtem. Megy a juhász számaron. István öcsémhez. Honfidal. Az utánzókhoz. A naphoz. Ha. A tintás üveg. Egy telem Debrecenben. A királyok ellen. — 1845 — Le az égről hull a csillag. Téli világ. Kicsapott a folyó. A nap. Magyarország. Fekete kenyér. Háborúval álmodám. A jó öreg kocsmáros. Sorshúzás előtt. Alku. A négy ökrös szekér. A magyar nemes. A csárda romjai. Forrás és folyam. — 1846 — Itt állok a rónaközépen. Elhagytam én a várost. Erdőben. Dalaím. Most kezdem én csak megismerni. A nép. A bilincs. Száll a felhő. Borús, ködös őszi idő. Ereszkedik le a felhő. Búsulnak a virágok. Kellemetlen őszi reggel. Véres napokról álmodom. Nem ért engem a világ. Reszket a bokor, mert... A gyűldei ifjakhoz. Egy gondolat bánt engemet. Szabadság, szerelem. — 1847 — Ha férfi vagy, légy férfi. Kutyakaparó Palota és kunyhó. A kutyák és farkasok. A XIX-ik század költői. Arany Jánoshoz. A Tisza. A felhők. A szél. A nép nevében. Háború volt. Tedd le bojtár a subádat. Rongyos vitézek. Bányában. Arany Lacinak. Mily szép a világ! Sári néni. Gólya. Utazás az Alföldön. Az erdőnek madara van. Alkony. Levél Arany Jánoshoz. A költészet. Az én Pegazusom. Falu végén kurta kocsmá. A vándorlegény. Ősz elején. Beszél a fákkal a bús őszi szél. Szeptember végén. Az utolsó virágok. Meddig alszol még, hazám? Nézek, nézek kifelé. Pató Pál úr. Vasúton. — 1848 — A téli esték. Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? A rab oroszlán. A pusztá télen. Anyám tyúkja. A tél halála. Dicsőséges nagyurak. Nemzeti dal. 15-ik március 1848. A szabadsághoz. Föltámadott a tenger. A királyhoz. Van-e mostan olyan legény... A király és a hóhér. A tavaszhoz. A gyáva faj, a törpe lelkek. Föl! Szülőföldemen. Kis-Kúnság. A vén zászlótartó. Itt a nyílaim, mibe löjjem? Akasszátok föl a királyokat! Kont és társai. Az év végén. — 1849 — Európa csendes, újra csendes. Négy nap dörgött az ágyú. Az erdélyi

- hadserég. Szüleim halálára. A honvéd. *Elbeszélő költemények.* János vitéz (1844). Az apostol (1848). Jegyzetek.
- PETŐFI. [Életrajz.] Hidas Antal. Kijív—Uzshorod 1949. Ragyanszka skola. 200 p.
- Szenes László
- SÓVIRÁG. [Kárcolatok és elbeszélések.] Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 160 p.
- Kivirult cseresznyeág:* „Felnőtt lettem”. Az érintetlen pohár. Kivirult cseresznyeág. Mandátum. A műszakvezető jókedvre derül. Bankett. Vadmacska. Bányásznap. A Vig utcai asszonyok kibékülnek. Sóvirág. — *Tiszatáj:* Feri bácsi hív. Itélet a tárgyalóterem folyosóján. Két rajzfűzet. Kovács Miklós ünnepnapja. — *Elbeszélések:* A kitérőn. Pártgyűlésen. Narancshéj. Végakarat.
- b) Szovjet népek irodalmi
- Arszenyev, Vlagyimir Klavgyeics*
- KALANDOK A TAJGÁBAN. [Elbeszélések.] Összeáll. Halturin, J. Kijív—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 160 p.
- Avgyejenko, Alekszandr Osztapovics*
- TÁBORTŰZ MELLETT. [Regény.] Ford. Kovács Vilmos. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 260 p.
- Babajevszkij, Szemjon Petrovics*
- AZ ARANY CSILLAG LOVAGJA. [Regény.] Ford. Drávai Gizella. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 555 p.
- Bazsov, Pavel Petrovics*
- LIDÉRC ANYÓ KÚTJA. [Mesék.] Átd. Rab Zsuzsa. Budapest—Uzgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 238 p.
- Bubjonov, Mihail Szemjonovics*
- FEHÉR NYÍRFA. [Regény.] Ford. Csengeri Dezső. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 355 p.
- Csehov, Anton Pavlovics*
- VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Szerk. és a Lónév, Kosztosok, Gyerekek, A szökevény, A tokbabújt ember c. elbeszéléseket ford. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 213 p.
- A hivatalnok halála. A győző diadala. Moszkvában, a Trubnáján. A rendjel. A kaméleon. Cseberből-vederbe. Az álarc.
- A koldus. Eltörülték. A lónév, Jegor. Megfontolt szándékkal. A szakácsnő férjhez megy. Prisihejev altiszt. Tűlsózta. No, a közönség. Felkiáltójel. Gyerekek. Fordulás. Tréfa. Kőristalány. Kosztosok. Vanyka. A szökevény. A dráma. Sorsjegy. Rotsild hegedűje. Orvosi látogatás. A tokbabújt ember. Egreskert. Lelkecském. Hivatalos ügy.
- Dold-Mihajlik, Jurij Petrovics*
- ORDASOK KÖZÖTT. [Regény.] Ford. Radó György. Budapest—Uzshorod 1959, Zrínyi Kiadó. 576 p.
- Ua. 2. kiad. Budapest—Uzshorod 1960, Zrínyi Katonai Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 279 p.
- Fagyejev, Alekszandr Alekszandrovics*
- AZ IFJÚ GÁRDA. [Regény.] Ragyanszka skola. Kijív—Uzshorod 1954, 640 p.
- TIZENKILENCEN. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 640 p.
- Franko, Ivan Jakovlevics*
- BORISZLAV NEVET. [Regény.] Ford. Zoltán Lajos. Kijev—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 294 p.
- ELBESZÉLÉSEK. Ford. Panyko, S[zemjon]. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 24 p.
- A disznó alkotmány. Az erdők és legelők.
- ELBESZÉLÉSEK. Ford. Szalai Borbála. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 52 p.
- Büntettem. A kis Miron. A csuka. Szecskavagóm története. Mese a jólétről.
- A HUMOROS ATYA. [Elbeszélés.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 46 p.
- VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Összeáll. és jegyz. ell. N. Mahlin. Ford. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1949, Ragyanszka skola. 248 p.
- A szénégető. Az erdők és legelők. Munkában. A naftabányász. Tekintettel az ünnepre. Az áldomás. A juhász. A jó kereset. Hazafias buzgalom. Egy bekecs története. A sertés-alkotmány. A ceruza. Schönschreiben. Hric iskolai tudománya. A humoros atya. A kőműves. Az uraság kenyere. A kovácsműhelyben. — Jegyzetek és magyarázatok.
- Gajdar, Arkagyij*
(*Golikov, Arkagyij Petrovics*)
- ISKOLA. [Regény.] Ford. Kenderi Endre. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 204 p.

PAJTÁSAIM. [Elbeszélések.] Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 112 p.

F. K. SZ. Ford. Szenes László., A négyes számú fedezék. Ford. Barzsó Tibor., Ég az erdő. Ford. Kovács Vilmos., Csuk és Gek. Ford. Csengeri Dezső.

TYIMUR ÉS CSAPATA. [Regény.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Újságkiadó Vállalat. 111 p.

Gogol, Nyikolaj Vasziljevics

HOLT LELKEK. [Regény.] Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 378 p.

TARASZ BULBA. [Kisregény.] Ford. Drávai Gizella. Kijív—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 147 p.

Golubjeva, A.

AZ URZSUMI IFJÚ. [Regény.] Ford. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1955, 189 p.

Gorkij, Makszim

(Peskov, Alekszej Makszimovics)

AZ ANYA. [Regény.] Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 443 p.

AZ ARTAMONOVOK. [Regény.] Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 281 p.

CIKKEK ÉS PAMFLETEK. Ford. Sándor László. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 156 p.

Burszov, B. I. : Gorkij és a Nyugat. [Tan.] — *Amerikában : A Sárga Ördög városa.* Mob. — *Beszélgéseim : A köztársaság egyik királya.* Az erkölcs papja. Gyönyörű Franciaország. — *Politikai cikkek : Válasz egy amerikai folyóirat körkérdésére.* A régi és az új ember. A háborúellenes kongresszus küldötteinak. Proletárhumanizmus. A kultúrákról. A kultúra védelmének kongresszusához.

ELBESZÉLÉSEK. Kijív—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 210 p.

Makar Csudra. Archip apó és unokája. Cselkas. Izergilj anyó. Ének a sólyomról. A sárga ördög városa. A nagy kópé. Ének a viharadáról. Január 9. Regék Itáliáról: Alagút, Az áruló anyja, Pepe. Lenin V. I.

AZ ÉLET FORGATAGÁBAN. [Regény.] Rövidített kiad. Ford. Kerekes Erzsébet. Kijív—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 279 p.

ÉNEK A VIHARMADÁRRÓL. ÉNEK A SÓLYOMRÓL. JANUÁR 9. Ford. [Győry Dezső.] Uzshorod 1948, Területi Könyv- és Újságkiadó. 44 p.

GYERMEKÉVEIM. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 215 p.

ILJA GYERMEKKORA. [Mesék és elbeszélések.] Ford. Havas András Károly, Makai Imre, Rab Zsuzsa és Szöllősy Klára. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 95 p.

Ivanova, E. : A. M. Gorkij. [Tan.] Ford. Rab Zsuzsa. — *Jevszejka esete.* [Elb.] Ford. Rab Zsuzsa. — *Danko szíve.* [Elb.] Ford. Makai Imre. — *Ilja gyermekkora.* (Részlet a „Három ember” c. regényből.) Ford. Havas Károly. — *A verés.* [Elb.] Ford. Szöllősy Klára. — *Pepe.* (Az „Olaszországi mesék”-ből.) Ford. Szöllősy Klára. — *A kisfiú és a kislány, aki nem fagyott meg.* [Elb.] Ford. Makai Imre. — *Arhip apó és Ljonyka.* [Elb.] Ford. Makai Imre. — *Jaska.* [Elb.] Ford. Rab Zsuzsa. — *Ének a Sólyomról.* [Ritmikus próza.] Ford. Makai Imre. — *A párnai gyerekek.* (Az „Olaszországi mesék”-ből.) Ford. Szöllősy Klára.

VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Ford. Sándor László. Uzshorod 1952, Kárpátontúli Könyv- és Folyóiratkiadó. 135 p. Egyszer összel. Boleszl. Malva. Az olvasó. Cimborák. Huszonhat és egy. Karácsonyeste. A „Mesék Olaszországról” című ciklusból. Az „Orosz mesék” című ciklusból.

Gorbatov, Borisz Leontyevics

A LEIGÁZHATATLANOK. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 143 p.

Gavrilov, Pjotr Pavlovics

JEGORKA A TENGEREN. [Regény.] Ford. Rab Zsuzsa. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 167 p.

Halan, Jaroszlav Olekszandrovics

FIALKA ÚR. [Elbeszélés.] Ford. Lustig Károly. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 16 p.

HAZÁTLAN EMBEREK. [Cikk.] Ford. Lusztig Károly. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 22 p.

PÁPAI KÖNNY. [Cikk.] Ford. Braun Henrik. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 20 p.

RÓMÁBAN SZÓLNAK A HARANGOK. [Cikk.] Ford. Zoltán Lajos. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 16 p.

A SÁTÁN SZOLGÁLATÁBAN. [Cikk.] Ford. Kenderi Endre. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 32 p.

Holovko, Andrij Vasziljovics

A GYOM. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 218 p.

Honcsar, Olesz

[Honcsar, Olekszandr Tyerentyevics]

ZASZLÓVIVŐK. I. rész. Havasok. — II. rész. Kék Duna. — III. rész. Arany Prága. [Regény.] Ford. Sándor László. 1—3. köt. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 143; 127; 161 p.

Iljina, Jelena

NEGYEDIK MAGASLAT. [Életrajzi regény.] Kijev—Uzshorod 1955, Ragyanszka skola. 244 p.

Kasszil, Lev Abramovics

DRÁGA KIS PAJTÁSAIM, A HALÁSZ-
ÖBÖL KOMMANDOSZAI. [Elbeszélés.] Ford. Rotman M[iklós]. Uzshorod 1949, Kárpátontúli Területi Könyv- és Újságkiadó. 180 p.

Katajev, Valentyin Petrovics

„ÉN, A DOLGOZÓ NÉP FIA...” [Elbeszélés.] Szerk. Sándor László. Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 103 p.
AZ EZRED FIA. [Regény.] Kijev—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola. 152 p.
A TÁVOLBAN EGY FEHÉR VITORLA. [Regény.] Szerk. Hidas Antal. Kijev—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 256 p.
TÁVOLBAN EGY FEHÉR VITORLA. [Regény.] Ford. Gyáros László. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó—Kárpátontúli Területi Kiadó. 436 p.

Kaverin, Venyiamin Alekszandrovics

KÉT KAPITÁNY. [Regény.] Ford. Madarász Emil. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 759 p.

Kocjubinszkij, Mihajlo Mihajlovics

A BÜNÖS VILÁG FELÉ. [Elbeszélés.] Ford. Balla László. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 23 p.
ELBESZÉLÉSEK. Ford. Bakó László. Uzshorod 1952, Könyv- és Folyóiratkiadó. 208 p.

A fenyő. A peták. A sültparaszt. A nürnbergi tojás. Kövek között. Virágzik az almafa. A mélységekből. A bűnös világ felé. A lélek emlékezete. Az ismeretlen.

Minden fehér. Persona grata. Útban. Kiállításon voltam. Tavasz. Krynicai kirándulás. Születésnap ajándék. Dicsértessék az élet. — *Függelék. Gorkij, Maxim : M. M. Kocjubinszkij.*

A LOVAK ÁRTATLANOK. [Elbeszélés.] Ford. Skrobinec J[urij]. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 24 p.

VÁLOGATOTT MŰVEI. Szerk. Hidas Antal. Kijev—Uzshorod 1948, Ragyanszka skola. 279 p.

A köz érdekében. Drága áron. Fata morgana. Kacaj. Jön. Intermezzó. A lovak nem bűnösök.

Kornyijcsuk, Olekszandr Jevdokimovics

VÁLOGATOTT SZÍN MŰVEI. Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 211 p.
Platon Krecset. Makar Gyibrova. Ford. Sándor L[ászló]., Bodzaliget. Ford. Sándor L[ászló].

Kerolenko, Vlagyimir Galaktyionovics

NAPFOGYATKOZÁS. [Elbeszélés.] Ford. Kovács Vilmos. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 28 p.

Kuprin, Alekszandr Ivanovics

BÉKESSÉG. [Elbeszélés.] Ford. Benő Katalin. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 22 p.

Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics

VLADIMIR ILJICS LENIN. [Elbeszélő költemény.] Ford. Radó György. Uzshorod 1948, Területi Könyv- és Újságkiadó. 104 p.

Makarenko, Anton Szemjonovics

IGOR ÉS TÁRSAI. [Regény.] Ford. Lányi Sarolta. Budapest—Uzsgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 535 p.

Martovics, Lesz

ELBESZÉLÉSEK. Ford. Bakó László és Panyko Szemjon. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 52 p.

A boszorkány-gyermekek. A mezsgye. Paraszthalál.

Mirnij, Panasz

ÉHESEK SZABADSÁGA. [Kisregény.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 86 p.

Muszatov, Alekszej Ivanovics

A SZTOZSARI FIÚK. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1955, Ragyanszka skola. 216 p.

Noszov, Nyikolaj Nyikolajevics

HURRÁ, ITT A NYÁR. [Regény.] Ford. Kertész Erzsébet. Budapest—Uzgorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 103 p.

VITYA MALEJEV AZ ISKOLÁBAN ÉS OTTHON. [Regény.] Ford. Bakó László. Uzshorod 1953, Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó. 214 p.

Nyekraszov, Viktor Platonovics

SZTÁLINGRÁD LÖVÉSZÁRKAIBAN. [Regény.] Ford. Braun H[enrik]. Uzshorod 1949, Területi Könyv- és Újságkiadó. 300 p.

Osztrovszkij, Nyikolaj Alekszejevics

HOGYAN EDZETTÉK MEG AZ ACÉLT. [Regény.] Szerk. Hidas A. F. Kijiv—Uzshorod 1948, Ragyanszka skola. 343 p.
Vengrov, Ny. és Ejrosz, M.: NYIKOLAJ OSZTROVSZKIJ ÉLETE. Ford. Hromják E. Kijiv—Uzshorod 1957, Ragyanszka skola. 200 p.

Pavlenko, Pjotr Andrejevics

BOLDOGSÁG. [Regény.] Ford. Bakó László. Uzshorod 1951, Könyv- és Folyóiratkiadó. 338 p.

Polevoj, Borisz Nyikolajevics

EGY IGAZ EMBER TÖRTÉNETE. [Regény.] Szerk. Hidas Antal. Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 304 p.

MI, SZOVJET EMBEREK. [Elbeszélések.] Kijev—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 356 p.

Popov, Vlagyimir Fjodorovics

ACÉL ÉS SALAK. [Regény.] Ford. Bakó László és Szemjon Panyko. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 345 p.

Puskin, Alekszandr Szergejevics

VÁLOGATOTT MUNKÁI. Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. Állami Tan- és Nevelésügyi Kiadóhivatal.

Versek: Visszaemlékezések Cárskoje-Szelóra. Ford. Brodsky Erzsébet, A sza-

badsághoz. Ford. Brodsky Erzsébet, Csáádájevhez. Ford. Lányi Sarolta, A napot már a szürkület sodorja. Ford. Hidas Antal, Ének a böles Olegról. Ford. Brodsky Erzsébet, A rab. Ford. Lányi Sarolta, Szabadság magvetője. Ford. Kardos László, A tengerhez. Ford. Keszthelyi Zoltán, A. P. Kernhez. Ford. Brodsky Erzsébet, Október 19. Ford. Radó György, Téli este. Ford. Szabó Lőrinc, Szülőházájában két fényű ég alatt. Ford. Vajda Endre, Ének Sztjenka Rázinról. Ford. Grigási Éva, A próféta. Ford. Lányi Viktor, Téli utazás. Ford. Szabó Lőrinc, Szibíriába. Ford. Lányi Sarolta, Arion. Ford. Grigási Éva, Dajkámnak. Ford. Áprily Lajos, A költő. Ford. Végh György, Előérzet. Ford. Lányi Sarolta, A vízbeült. Ford. Gáspár Endre, Varjak. Ford. Lányi Sarolta, Ancsár. Ford. Grigási Éva, Derengő éj fedi. Ford. Szabó Lőrinc, Kaukázus. Ford. Brodsky Erzsébet, Don. Ford. Szily Ernő, Úti keservek. Ford. Gáspár Endre, Tél. Ford. Lányi Sarolta, Téli reggel. Ford. Lányi Sarolta, Utcák zajos tömkelegében. Ford. Faludy György, A költőhöz. Ford. Rónay György, Ördögök. Ford. Áprily Lajos, Kővér kritikusom. Ford. Lányi Sarolta, Cigányok. Ford. Lányi Sarolta, A visszhang. Ford. Gábor Andor, A felhő. Ford. Szabó Lőrinc, Első Péter lakomája. Ford. Hegedűs Géza, Emlékművem. Ford. Lányi Sarolta.

Elbeszélő költemények: Poltava. Ford. Kardos László, A bronzlovas. Ford. Radó György, Mese a halászlól és a halról. Ford. Hidas Antal.

Próza: A postamester. Ford. Makai Imre, Dubrovskij. Ford. Zsombor János, A kapitány leánya. Ford. Honti Rezső.

Sevcenko, Tarasz Hrihorovics

KOBZÁR. [Válogatott versek.] Ford. Hidas Antal. Előszót írta Kornijicsuk, O. J., Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 146 p.

Rontás. Búgó szélvész. Kátyerina. Iván Pidkova. Topolya. Perebengya. Hej, gondjaim. Hajdamákok. Álom (Komédia). Eretnek. (Részlet.) A családány. Kaukázus. (Részlet.) Baráti üzenet. Három év. Ha meghaltam. Nekem már mindegy. Cseresznyefák a kunyhó mellett. En dalaim, szép dalaim. Az Őr háza küszöbén hevert egy fejsze. Én idegenben nőttem fel. Erdőn túlról jó fel a nap. Szép gyermekkorom, ifjúságom. Urak, urak, ha tudnátok. A sorsomhoz. Álom. Nem vagyok beteg. Nővéremnek. Tiszta világ.

EMBERSORS. [Elbeszélés.] Ford. Sándor László. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 39 p.

UJ BARÁZDÁT HASÍT AZ EKE. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1950, Ragyanszka skola. 314 p.

Sztejanik, Vaszil

ELBESZÉLÉSEK. Ford. Bakó László. Uzshorod 1950, Könyv- és Újságkiadó. 32 p.

A gyűjtőgató. Az újság. A kőkereszt. VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. Kijiv—Uzshorod 1952, Ragyanszka skola. 159 p.

Önéletrajz. A kék könyvecske. Kikísérték a faluból. Elpusztult. A gyűlés. Lesz családja. Anyja fia. Katruszja. A kőkereszt. Ősz. A kár. Az újság. Az aláírás. A tag. Az én szavam. Hírnökök. A gyűjtőgató. Május. A temetés. Gyermekbánat. Juharfalevelek. A föld. Régi dallam. Az anya. A tolvaj. Bolond asszonynép. Az iskolásfiú. Az ítélet. A vörös váltó. Az ő fia. A bűn.

Tardov, Mihajlo

ALJOSA BOHUNEC. [Regény.] Ford. Joszif Zsupan. Kijiv—Uzshorod 1959, Ragyanszka skola. 178 p.

Teszenko, Arhip Jefimovics

FELEBARÁTI SZERETET. [Elbeszélések.] Ford. Barzsó Tibor. Uzshorod 1960, Kárpátontúli Területi Kiadó. 28 p.

Felebaráti szeretet. A gyóntató atyánál.

Tkaacs, Dmitro

HIRIC TENGHERÉSZ LESZ. [Elbeszélés.] Ford. Balla László. Kijiv—Uzshorod 1958, Ragyanszka skola. 30 p.

Tolsztoj, Alekszej Nyikolajevics

ARANYKULCSOCSKA VAGY BURATINO KALANDJAI. [Ifjúsági regény.] Ford. Kerekes Elza. Uzshorod 1956, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 123 p. Ua. 2. kiad. Uzshorod 1959, Kárpátontúli Területi Kiadó. 112 p.

KENYÉR. Caricin ostroma. [Regény.] Ford. Sándor László. Kijiv—Uzshorod 1952, Ragyanszka skola. 273 p.

A KÉRKEDŐ NYÚL. [Mesék.] Ford. Rab Zsuzsa. Budapest—Uzshorod 1960, Móra Ferenc Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 159 p.

ANNA KARENINA. [Regény.] Ford. Németh László. I—II. köt. Budapest—Uzshorod 1960, Európa Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 459; 405 p. GYERMEKKOR, SERDÜLŐKOR, IFJÚKOR. [Regény.] Kijiv—Uzshorod 1952, Ragyanszka skola. 344 p.

HÁBORÚ ÉS BÉKE. Ford. Makai Imre. I—IV. köt. Budapest—Uzshorod 1959, Európa Könyvkiadó — Kárpátontúli Területi Kiadó. 383; 399; 430; 375 p.

KIS ELBESZÉLÉSEK. Mesék és állatmesék. Kijiv—Uzshorod 1954, Ragyanszka skola.

Katya. A tyúkok. Misa. A cica és a madárka. A libák. Katya és Masa. Rozka. Tanya. A bábu. A szérűn. Misa gombája. A veteményes ágyakon. A folyón. Az almafák. A gyermekek és a sündisznó. A patak-nál. A kis hajó. A hegyen. A félelmetes állat. A farkas és a kutya. A mókus és a farkas. A két egér. A macska és a róka. Az egerek. A róka és a fajdkakas. A denevér. A nap és a szél. Lipunyuska. A kislány és a rablók. A madárka. A három medve. Filpok.

Turgenyev, Ivan Szergejevics

NOVELLÁK ÉS ELBESZÉLÉSEK. Kijiv—Uzshorod 1951, Ragyanszka skola. 444 p.

Mumu. Első szerelem. Paszinkov Jakob. Tavaszí vizek. Jermolaj és a molnárné. Ovszjanyikov gazda. Lgov. A Bjezsinnét. Az iroda. Birjuk. Az énekesek. Karatajev Pjotr Petrovics. Találka. Zörög! Erdő és puszta.

Uljanova, Alekszantra Iljicsova

ILJICS GYERMEK- ÉS ISKOLAÉVEI. [Életrajz.] Ford. Szenes László. Kijiv—Uzshorod 1957, 46 p.

Vaszilcsenko, Sztepan Vaszijevics

PARASZTSZÁMTAN. [Elbeszélések.] Ford. Zoltán Lajos. Uzshorod 1955, Kárpátontúli Területi Könyvkiadó. 16 p. Parasztszámtan. Idegenbe.

Visnya, Osztap

[Hubenko, Pavlo Mihajlovics]

CSODAVILÁG. Humoreszkek. Ford. Kenderi Endre. Uzshorod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó. 26 p.

A világ teremtése. Az utolsó ítélet. Csodavilág. „Isteni?”. Csoda. A csuka és a tiara.

Voronkova, Ljubov Fedorovna

KÉT BARÁTNŐ ISKOLÁBA MEGY.
[Gyermektörténetek.] Ford. Szalai Bor-
bála. Kijiv—Uzshorod 1958, Ragyanszka
skola. 64 p.

c) Egyéb irodalmak

France, Anatole

TAFI MENNYBEMENETELE. [Elbe-
szélés.] Ford. Kund Albert. Uzsho-

rod 1958, Kárpátontúli Területi Kiadó.
11 p.

Fučík, Julius

A HÓHÉR KÖTELEN. [Riport.] Ford.
Gyömöri Dénes [Győry Dezső]. Uzshorod
1947, Területi Újság- és Könyvkiadó. 142 p.

Wasilewska, Wanda

SZIVÁRVÁNY. [Regény.] Szerk. Lusztig
Károly. Kijiv—Uzshorod 1950. Ragyan-
szka skola. 206 p.

РЕЗЮМЕ

Дежё Керестуры:

ДАНИЕЛ БЕРЖЕНЬИ

(Доклад, прочитанный на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Шопрон, устроенном 21. мая 1961 года, по поводу 185-летия со дня рождения и 125-летия со дня смерти Даниела Берженьи)

В докладе, прочитанном на торжественном заседании, автор обрисовал образ, внешний вид Даниела Берженьи, общественные и литературные условия его эпохи, подробно разбирая своеобразную роль, которую Берженьи играл при этих обстоятельствах. Долгое время он занимался поэзией только для личного удовольствия, и его имя стало известным лишь благодаря современному общественному мнению, занимающемуся вопросами национальных реформ. Его творчество является мильным камнем на пути усвоения античной наследственности венграм. Он лучше всех постиг глубины и вершины той сферы. Однако, из богатств античного наследия в свою поэзию он внедрил все же только несколько элементов. Он скорее своей изолированностью, чем своим влиянием является выразителем рубежа XVIII—XIX столетий. Связанная со своей эпохой часть его поэзии с несознательной естественностью отражает дворянский мир венгерской эпохи реформ. Сила поэтического выражения, его гениальность возвышали его над скованностью эпохи. Современники видели и ценили в Даниеле Берженьи прежде всего певца своих собственных страстей, горькой национальной самокритики и прославления сознанного призвания. Наше столетие осознано возвышающиеся над скоропроходящими течениями своей эпохи достоинства Даниела Берженьи: он снова жив среди нас, не своей отжившей политикой, своим странным мировоззрением, а благодаря свойственной ему трогательной гуманности, мужественной лирики и неподражаемой, сжатой выразительной силе его стиля.

Янош Барта:

ЖИГМОНД КЕМЕНЬ, БЕЛЛЕТРИСТ

(Доклад, прочитанный на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Печ, 22 октября 1960 года.)

Янош Барта подходил к дискуссированному образу Жигмонда Кемени через беллетристические произведения писателя. По мнению Барта, Жигмонд Кемени занимает особое место в венгерской литературе, среди современников он ни в каком отношении не имеет сородичей. Правда, в его творчестве обнаруживается традиционный эпический фон, однако, у него это не постоянная черта, а смесь различных элементов — романтического воодушевления, отрыва от сюжета, анализа и некоторой, стремящейся к непосредственности роли «путеводителя». Таким образом он добивается того, что живет и мыслит в действующих лицах своих произведений, вплоть до физических переживаний. Это одно из апогеев в его искусства романиста.

Докладчик придерживается мнения, что в творчестве Жигмонда Кемени самыми ценными элементами являются его психологические наблюдения и изображения. В эпоху когда психология еще не была самостоятельной наукой, Кемени уже раскрыл определенные психологические понятия, которые и ныне имеют силу. (Напр. глубинное расщепление человеческого сознания.) Однако, психология становится фактором искусства, только тогда, если она раскрывает путь к таким достоинствам, которые обогащают произведение в эстетическом отношении. Психологическое чутье и знание людей у Жигмонда Кемени становится фактором искусства благодаря тому обстоятельству, что он отражает морально глубокие характеры, богатство человеческой жизни и красоте и пле-

нительности, в величавости и трагичности. Большим достоинством и одновременно большой односторонностью творчества Кемень, создающего образы людей, кроется в том, что он с самой большой страстью изображал образ положительного человека. Моральный идеал его героев — это самоуважение, они испытывают отвращение от моральной нечистоты. Великие и чистые характеры своих героев Кемень ставит обычно в завязку событий отдельных критических положений. Среди тяжких ударов Кемень развертывает в них то достоинство, которым оно по всей вероятности и сам обладал, приверженность к делу также среди тяжелых страданий. На фоне этого мировоззрения по всей вероятности найдутся его собственные переживания. Он сам — в отражении эпохи и общества — борется с большими проблемами морального бытия.

Ласло Бока:

ДЕЖЁ КОСТОЛАНЬИ

Автор равным образом опровергает как воспоминания современников, которые неправильно оценили творчество Дежё Костоланьи, так и псевдомарксистские прекоцепции. По мнению автора проблем Костоланьи состоит в том, каким образом он боролся с препятствиями, задерживавшими развертывание его таланта. Он воспринимает каждый тон современной лирики, но основное противоречие эпохи достигает порога его сознания только в виде неразрешимого вопроса, в форме буржуазного кризиса, а не как революционная возможность. Его пацифизм приводит к революции, его путь самый длинный, но и разочарованность глубже всего. Одно время он работает в контрреволюционной прессе. Хотя он быстро разочаровывается в своей постыдной роли, но никогда не преодолевает кризис в который он попал. Результатом этого кризиса является теория разобщения между работой писателя и работой журналиста, противоречие между *homo aestheticus* и *homo moralis*, и этот кризис возвращает его обратно к теории «искусство для искусства». Однако, он никогда не был таким актуальным, как в эту пору.

Ласло Бока доказывает вышесказанное анализом трех романов Дежё Костоланьи. Роман «*Pacsirta*» (Жаворонок) показывает, как провинциальный мелкобуржуазный образ жизни ведет в тупик. В романе «*Véres költő*» (Кровавый поэт) он даже в условиях мелкого венгерского фашизма гениально осознает, что незрелое, реактивизирующее свою внутреннюю моральную опору буржуазное поведение словно укрепляет, воспитывает своего убийцу, фашизм. «*Aranyásrkánpu*» (Золотой дракон) представляет собой педагогический роман. Герой романа, профессор, изображен в тот момент, когда он вдруг осознает, что то, чему он учит и своей жизнью ставит примером, больше не имеет силу примера. Роман «*Édes Anna*» идет дальше, чем все предыдущие романы. Здесь выступает уже мир трудящихся. В романе изображается не сознательное противопоставление двух миров, а то, что противоречие на этой ступени уже неразрешимо.

В серии повестей «*Esti Kornél*» он пытается расправиться буржуазным миром, с своими прежними взглядами. Разумеется, ввиду отсутствия марксистской основы, это отречение не могло быть совершенным, но что оно не было напрасным, об этом свидетельствуют последние великие стихотворения Дежё Костоланьи. В этих стихотворениях поэт говорит о своей личной жизни, о смерти, любви, о страданиях, но эти личные ценности приобретают особый общественный вес благодаря тому, что они зарождались в своеобразный момент жизни и эпохи Костоланьи, а именно тогда, когда человечеству угрожали такие разрушительные общественные силы, которые не щадили никаких достижений человечества. Окончательному развертыванию творчества Дежё Костоланьи способствовали не только он сам, но и ужасная смерть и гнойник фашизма.

Йожеф Дарваш:

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

По мнению автора наиболее важным в венгерской литературе является тот факт что при консолидации литературной жизни удалось не только сохранить правду социалистического реализма, но одновременно также расширить оформлявшиеся по этому вопросу понятия современными элементами. Преобразовался порядок оценки венгерской литературы; социалистическое наследие отчасти было освобождено от догматических предассудков, осуществлялось также раскрытие так наз. «опускавшейся литературы» и появилось новое одаренное поколение писателей.

В дальнейшем автор анализировал настоящее положение лирики, эпики, и драмы, установив, что наибольшие успехи были достигнуты в области драмы. Затем он упомянул, что развитие литературной жизни не оправдало сектантские воззрения, и что коммунисты несут ответственность не только за настоящее, но и за будущее литературы, и необходимо без принципиальных уступок предпринимать все возможно, чтобы все талантливые венгерские писатели участвовали в непрерывности литературы. Относительно дальнейшего развития социалистической литературы автор установил, что венгерская литература может развиваться только в том случае, если она занимается проблемами современного человека. По вопросу современности автор отзывался, что для выяснения этой проблемы необходимо вести еще много смелых дискуссий, так как полученные до сих пор ответы не являются удовлетворительными. В заключении автор подчеркнул, что так наз. вопрос «о противоречиях разных поколений» нельзя разрешить отрицанием его существования. Необходимо иметь больше терпения в отношении молодых писателей, наряду с критикой следует обратить внимание также на их искание дороги, которая хотя и может иметь много провалов, но без таких провалов еще ни один из писателей не стал великим.

Иштван Кираль:

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

(Доклад, прочитанный на передвижном заседании Венгерского Общества Литературоведов в г. Печ, 23. октября 1960 года.)

Докладчик считал самой важной проблемой венгерской литературной жизни проникновение буржуазной идеологии. Точно так же как в рабочем движении главной опасностью является ревизионизм, литература также не является такой специальной областью, где возможно подчинение буржуазной идеологии. Автор считает неправильным, то венгерская критика не определяет довольно четкой и резкой границы между критическим и социалистическим реализмом. Это тем более важно, что в современной литературе создаются также критико-реалистические произведения, и без такого разграничения их нельзя правильно оценить.

По мнению докладчика, модернизм является вопросом содержания и это понятие — только псевдоним декаденства. Это новое магическое слово, при помощи которого желают стереть границу между реализмом и антиреализмом. Существует социалистическая литература, которая своим конструктивным способом изображения выдвигает человека на передний план и, в противоположность ей существует литература, говорящая, что где-то внутри, независимо от жизни, существуют скрытые богатства души, которые она может открыть и вывести на поверхность.

С ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННОКОВ

Ласло Шимон: Данные к истории демократических движений, в частности Дебреценского Общества «Ади» во время второй мировой войны

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Петер Шара: Неопубликованные письма Эндре Ади
Миклош Коваловски: Три строфы студента Ади
Клара Г. Сабо: Неизвестная рукопись Лёринца Сабо
Бела Золаи: Тали, Баллаги, Ридл
Имре Фейеш: Заметки к иконографии Петефи
Иштван Лёкеш: Неизвестное письмо Казинци
Янош Склады: Неизвестное стихотворение Гваданы

ОБЗОР

Карой Салаи: Новеллы Йенё Тершански-Йожи
Шандор Кёрёшпатаки: Ленин—Горький
Дьёрдь Ронаи: Ласло Калноки: Капризный сбор винограда
Петер Пор: Примечания к книге Балажа Варга о Бержеи
Бела Помогач: Стихотворения Геза Гардоны
Ласло Орос: Гомер и Оссиан
Дьёзё Ковач: Венгерская Энциклопедия Яноша Апацаи-Чере

Аттила Ташнади: Воспоминания об Артуре Элек
Ласло Ференци: Аладар Комлош: Венгерская поэзия от Петефи до Ади
Ева Шерей: Андре Шамсон: Чудесный колодец
Михай Кехебьи: Агнеш Ковач: Представление типов венгерских басень
Содержание выпуска XLVIII. и именной указатель 1960 года

R É S U M É E S

DÁNIEL BERZSENYI

par *Dezso Keresztúry*

(Conférence du 21. mai 1961 à Sopron au cours du Congrès ambulant de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise et à l'occasion du 125e anniversaire de la mort et du 185e de la naissance de Dániel Berzsenyi)

A l'occasion de cette solennité l'auteur fit renaître la figure et l'extérieur de Dániel Berzsenyi, la situation sociale et littéraire de son temps, en présentant une analyse détaillée du rôle de Berzsenyi dans ces circonstances. Longtemps il ne fit des vers qu'en qualité d'amateur; par la suite son nom fut connu dans l'opinion publique plus moderne, s'intéressant aux réformes nationales. Son oeuvre peut être qualifiée de borne milliaire sur la voie de l'assimilation de l'héritage de l'antiquité par les Hongrois. Dans cette sphère c'est lui qui a pénétré le plus profondément et qui s'est élancé le plus haut. Pourtant dans sa poésie il ne put intégrer que quelques-uns des éléments parmi les richesses des legs classiques. C'est plutôt dans son isolement que dans l'influence qu'il représente le tournant du XVIIIe au XIXe siècle. La partie de sa poésie s'attachant à son temps reflète dans son ingénuité plutôt les cercles de la noblesse au début de l'ère des réformes en Hongrie. L'intensité de son langage poétique, son génie, finissaient par l'affranchir des assujettissements de son temps. Ses contemporains voyaient et appréciaient en lui surtout le poète de ses propres passions, de la critique acerbe sur soi-même de la nation, la glorification de la vocation reconnue. C'est notre siècle qui lui a accordé les valeurs d'un poète s'élevant au-dessus des courants passagers de son âge: il parvint de nouveau à agir de force vive au milieu de nous. Et cela non pas par sa politique démodée, son opinion bizarre sur la vie, mais bien grâce à l'humanité saisissante et vigoureuse de sa poésie lyrique et la vigueur de son style, d'une concision sans pareille.

ZSIGMOND KEMÉNY, HOMME DE LETTRES

par *János Barta*

(Conférence du 22. oct. 1960 à Pécs, au cours du congrès ambulant de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise)

János Barta approche le personnage très contesté qui est Zsigmond Kemény, à l'aide de ses oeuvres de belles-lettres. Selon lui, dans la littérature hongroise Kemény est une figure à part, n'ayant pas d'analogie avec ses contemporains, et cela dans tous les rapports. Si toutefois on trouve chez Kemény un fond épique traditionnel, il ne s'agit pas ici d'un caractère permanent, mais d'éléments dissemblables: émotion romantique, détachement du sujet, analyse, et une certaine tendance vers la familiarité du style, genre «d'interprète ou guide des étrangers». Ainsi il arrive à vivre et à penser dans ses personnages jusqu'à la sensation des symptômes physiques. Voilà un des apogées de son art de romancier.

Parmi les éléments les plus précieux du monde décrit par l'écrivain Kemény, figurent les observations et descriptions psychologiques. Dans un temps où la psychologie n'occupait pas encore le rang d'une branche d'études, Kemény parvint déjà à certaines constatations psychologiques qui sont valables encore aujourd'hui (p. ex. la stratification en profondeur de la conscience humaine). Cependant la psychologie devient un facteur artistique seulement du fait qu'elle ouvre la voie à des valeurs qui enrichissent l'oeuvre dans le sens esthétique. Le sens psychologique et l'expérience humaine de Kemény deviennent un facteur artistique, qui reflète pour nous des caractères d'une profonde moralité, la richesse de la vie humaine en beauté et en charme, en majesté et en tragique. C'est la grande vertu et en même temps la grande imperfection de l'art créateur de Kemény, qu'il s'était lancé passionnément à la description de l'homme morale. L'estime de soi-même et l'horreur de la souillure morale sont les idéaux moraux de ses héros. C'est de préférence que Kemény pose ses caractères grands et purs dans l'embrouillement de situations critiques. Au milieu des revers il laisse s'épanouir en eux cette valeur qu'il connaissait sans doute lui-même: la persévérance dans les malheurs. Ce sont sans doute ses propres expériences qui se trouvent au fond de sa manière de voir la vie, c'est lui-même qui lutte dans le reflet de la société de son temps avec les grands problèmes de l'existence morale.

DEZSŐ KOSZTOLÁNYI

par László Bóka

L'auteur renvoie aussi bien les mémoires des contemporains avec leur appréciation fautive de l'oeuvre de Kosztolányi que les préconceptions pseudomarxistes. Pour le problème Kosztolányi il s'agit, dans ses pensées de la lutte du grand talent de Kosztolányi avec les difficultés peu communs qui empêchent ce talent de se développer. Chaque accent de la lyre moderne lui est perceptible, mais la contradiction fondamentale de l'époque se présente au seuil de sa conscience seulement sous la forme d'une crise de la bourgeoisie et non pas comme possibilité révolutionnaire. Son antagonisme vis-à-vis de la guerre le fait parvenir, lui aussi, jusqu'à la révolution; comme c'est lui qui arrive de la plus grande distance son désappointement et sa déception aussi sont les plus profonds. Il sert pour un temps la presse de la contre-révolution. Bientôt désillusionné il abandonne son rôle honteux, mais il ne put jamais se remettre complètement de cette crise. Le produit de celle-ci est sa théorie de la distinction entre le travail de l'écrivain et celui du journaliste, le contraste du «homo aestheticus» et du «homo moralis», et c'est par cette crise qu'il est repoussé dans la théorie de l'art pour l'art. Tout de même il n'a jamais été plus actuel comme alors.

László Bóka en fait la démonstration par une analyse de quatre romans. Le roman «Pacsirta» (L'alouette) montre, comment la forme de la vie du petit-bourgeois provincial est perdue sans retour; le roman «A véres költő» (Le poète sanglant) reconnaît d'une manière géniale, même dans les circonstances mesquines du fascisme hongrois, le fait que la ligne de conduite de la bourgeoisie dépassée, réactivant son attitude morale intime, renforce et nourrit pour ainsi dire son assassin, le fascisme. Le roman «Aranyárkány» (Le dragon d'or) est du genre pédagogique. Nous voyons le héros, un professeur, au moment où il est frappé de constater que ce qu'il enseigne et ce qu'il offre comme modèle par sa manière de vivre n'a plus la force de l'exemplarité. Le roman «Édes Anna» surpasse tous les romans précédents de Kosztolányi. Ici déjà le monde du travailleur entre en scène. Le roman ne représente pas la confrontation consciente des deux mondes, mais bien le fait qu'on ne peut plus aplanir une contradiction sur ce degré.

Dans son recueil de récits «Esti Kornél» il essaye de faire son compte avec le monde bourgeois, avec ses opinions de jusque-là. En défaut de marxisme ce bilan naturellement ne pouvait pas être parfait, mais l'effort n'était pas vain; ses derniers grands vers en sont la preuve. Dans ces vers il confesse sur sa vie personnelle, la mort, l'amour, la souffrance, mais ces valeurs personnelles ont obtenu une valeur pour la communauté du fait qu'ils ont pris naissance dans un moment particulier de la vie et de l'époque de Kosztolányi, alors que le monde était attaqué par des forces sociales fatales qui n'avait pas d'égards pour des valeurs quelqu'elles soient. Finalement ce n'est plus le poète seul qui a travaillé pour le déploiement de ces valeurs définitifs, mais la mort hideuse et la peste du fascisme.

PROBLÈMES ACTUELS DE NOTRE LITTÉRATURE

par József Darvas

D'après l'auteur, le fait le plus important de la littérature Hongroise est que la consolidation de notre vie littéraire a eu lieu de façon que non seulement nous sommes réussis à sauvegarder la vérité du réalisme socialiste, mais nous avons pu en même temps élargir par des éléments actuels les idées que nous avions formées sur ce sujet.

L'ordre de l'appréciation de la littérature a changé, nous avons libéré en partie nos legs socialistes des préjugés dogmatiques, et mis au jour la littérature «sombree», tandis qu'une nouvelle génération d'écrivains bien douée s'est annoncée.

L'auteur analyse ensuite la situation actuelle de la poésie lyrique, épique et dramatique et constate que c'est dans le drame que nous avons obtenu les plus grands succès. Ensuite il déclare que le développement de notre vie littéraire n'a pas justifié les opinions sectaires et les communistes étant responsable non seulement pour la littérature du présent, mais aussi pour celle de l'avenir, il faut — sans déférence quant aux principes — faire tout pour que tous les écrivains hongrois de talent aient leur place dans la continuité de la littérature. Quant au développement futur de notre littérature elle ne peut pas se développer autrement qu'en s'occupant des problèmes de l'homme d'aujourd'hui. Pour ce qui est du modernisme, il y a

encore besoin de beaucoup de débats courageux purificateurs, les réponses obtenues jusqu'ici n'étant pas encore satisfaisantes. Il a soutenu finalement qu'on ne peut pas régler la question des générations en déclarant qu'elle n'existait pas. Il faut plus de patience envers les jeunes écrivains et, outre la critique, il faut examiner aussi leurs efforts en quête d'une voie, où il se trouvent pas de mal de pièges, mais sans cela nul écrivain n'est encore parvenu à la grandeur.

LES PROBLÈMES DE LA LITTÉRATURE HONGROISE DE NOS JOURS

par István Király

(Conférence du 23. oct. 1960 à Pécs, au cours du congrès ambulante de la Société d'Histoire Littéraire Hongroise)

Le conférencier est d'avis que la pénétration de l'idéologie bourgeoise soit le problème capital de notre vie littéraire. Tout comme le révisionisme est le plus grand danger pour le mouvement ouvrier, de même la vie littéraire non plus n'est pas une région spéciale où la soumission sous l'idéologie bourgeoise serait admissible. Il désapprouve que la critique n'ait pas tracé une limite forte et distincte entre le réalisme critique et le réalisme socialiste. Ceci est d'autant plus important que dans la littérature de nos jours aussi naissent des œuvres critiques réalistes et faute de cette délimitation on ne peut pas les estimer d'une façon satisfaisante.

Quant au modernisme, il s'agit selon lui d'une question de contenu, tandis que l'idée même sert seulement de pseudonyme pour la décadence. Voilà le nouveau mot magique à l'aide duquel on veut faire disparaître la ligne de démarcation entre le réalisme et l'anti-réalisme. Il y a une littérature socialiste qui, à l'aide des méthodes créatrices propres à lui elle, met l'homme au premier plan, et vis-à-vis il y a une littérature qui dit qu'il y a quelque part en dedans, indépendamment de la vie, des valeurs cachées qu'elle peut porter à la surface.

VUE DES CONTEMPORAINS

László Simon : Contributions à l'histoire des mouvements démocratiques de Debrecen, notamment de la société ADY TÁRSASÁG pendant la seconde guerre mondiale

DATES ET CONTRIBUTIONS

Péter Sára : Lettres inédites de Endre Ady
Miklós Kovalovszky : Trois strophes de l'étudiant Ady
Klára G. Szabó : Un manuscrit inconnu de Lőrinc Szabó
Béla Zolnai : Thaly, Ballagi, Riedl
Imre Fejős : Notes marginales pour l'iconographie de Petőfi
István Lőkös : Une lettre inconnue de Kazinczy
János Szilágyi : Une poème inconnue de Gvadányi

REVUE

Károly Szalay : Les Nouvelles de Jenő Tersánszky-Józsi
Sándor Kőröspataki : Lenin—Gorkij
György Rónay : László Kálnoky : Vendange capricieuse
Péter Pór : Notes au sujet du livre de Balázs Vargha sur Berzsenyi
Béla Pomogáts : Les poèmes de Géza Gárdonyi
László Orosz : Homère et Ossian
Győző Kovács : L'encyclopédie hongroise de János Apáczai Csere
Attila Tasnádi : Évocation de Artur Elek
László Ferenczi : Aladár Komlós : La poésie hongroise de Petőfi à Ady
Éva Serey : André Chamson : Le puits des miracles
Mihály Kőhegyi : Ágnes Kovács : Présentation paradigmatique de fables hongroises
Table des Matières de l'année XLVIII et Tableau de l'an 1960

ZUSAMMENFASSUNG

Dezső Keresztúry

DÁNIEL BERZSENYI

(Vorgetragen am 21. Mai 1961 auf der zum Gedächtnis des 185. Geburtstages und 125. Todestages von Dániel Berzsenyi in Sopron veranstalteten Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft)

Bei diesem feierlichen Anlaß rief der Verfasser den Menschen, die Gestalt von Dániel Berzsenyi wach, erinnerte an die gesellschaftlichen und literarischen Verhältnisse der Epoche, und unterzog die eingenartige Rolle, die dem Dichter unter diesen Verhältnissen zufiel, einer eingehenden Analyse. Lange Zeit beschäftigte sich Berzsenyi mit der Poesie nur zu seinem eigenen Vergnügen. Sein Name wurde erst durch die modernere, sich den nationalen Reformen zuwendende öffentliche Meinung bekannt. Sein Gesamtwerk ist ein Meilenstein auf dem Wege der Assimilation des antiken Vermächnisses durch das Ungarische. In diese Sphäre drang er am tiefsten ein und schwang sich zu höchsten Höhen empor. Dennoch vermochte er aus dem Reichtum der antiken Tradition nur einige wenige Elemente in seine Poesie einzuschließen. Mehr durch seine Isolation als durch seine Wirkung ist er der Repräsentant der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts. Der an seiner Epoche haftende Teil seines poetischen Werkes widerspiegelt eher mit unbewußter Unmittelbarkeit die adelige Welt aus dem Anfang des ungarischen Reformzeitalters. Die Kraft seiner poetischen Ausdrucksweise, sein Genie erhoben ihn über die Gebundenheit seiner Zeit empor. Seine Zeitgenossen erblickten und schätzten in ihm hauptsächlich den Poeten ihrer eigenen Leidenschaften, der bitteren nationalen Selbstkritik, und der Verherrlichung der bewußt gewordenen Berufung. Erst unser Jahrhundert erkannte seine aus den vergänglichen Strömungen der Epoche emporragenden ewigen Werte: in unserem Kreise begann er erneut lebendig zu wirken, nicht seine veraltete Politik, seine wunderliche Weltanschauung, vielmehr durch seine rührende Menschlichkeit, männliche Lyrik und seine beispiellos prägnante Ausdruckskraft.

János Barta

ZSIGMOND KEMÉNY DER BELLETRIST

(Vorgetragen am 22. Okt. 1960 auf der Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft in Pécs)

János Barta nähert sich der vielumstrittenen Gestalt von Zsigmond Kemény durch die belletristischen Werke des Romandichters. Seiner Meinung kommt Kemény in der ungarischen Literatur ein besonderer Platz zu; unter den Zeitgenossen hat er in keinerlei Beziehung seinesgleichen. Bei Kemény ist zwar der traditionelle epische Grundton vorhanden, doch trägt dieser bei ihm keinen beständigen Charakter, sondern besteht vielmehr aus verschiedenen Elementen: romantischer Begeisterung, Loslösung vom Sujet, Analyse und einer gewissen, nach Unmittelbarkeit strebenden »Fremdenführer«-Rolle. Auf diese Weise erreicht es Kemény, daß er in seinen Gestalten lebt und denkt, ganz bis zum Mitempfinden der physischen Symptome. Dies bildet einen der Gipfelpunkte seiner Kunst als Romandichter.

Die psychologischen Beobachtungen und Schilderungen gehören zu den wertvollsten Elementen der Dichtkunst Zsigmond Keménys. In einer Zeit, als die Psychologie noch keine selbständige Disziplin darstellte, gelangte Kemény bereits zu gewissen psychologischen Erkenntnissen, die heute noch feststehen (z. B. die Tiefenschichtung der Welt des Bewußtseins). Doch wird aus der Psychologie nur in dem Fall ein künstlerischer Faktor, wenn sie Werten die Tür öffnet, die das Werk auch in ästhetischer Beziehung bereichern. Das psychologische Gefühl und die Menschenkenntnis Keménys werden zu künstlerischen Faktoren, weil sie moralisch tiefgründige Charaktere, den Reichtum des menschlichen Lebens an Schönheit und Anmut, an Erhabenheit und Tragik widerspiegeln. Der große Vorzug und gleichzeitig die große Einseitigkeit in der menschenschaffenden Kunst Keménys besteht gerade darin, daß er sich mit größter Leidenschaft der Schilderung des moralischen Menschen widmete. Das moralische Ideal seiner Helden ist die Selbstachtung, sie verabscheuen den moralischen Schmutz. Mit großer Vorliebe stellt Kemény seine großen und reinen Charaktere in das Wirrsal der Geschehnisse kritischer Situationen. Inmitten schwerer Schicksalschläge entfaltet er in ihnen die moralischen Werte, die er aller Wahrscheinlichkeit nach auch selbst besaß, das Standhalten im Leiden. Im Hintergrund dieser Weltanschauung stehen sicherlich seine eigenen Erlebnisse, er selbst ist es, der in der Widerspiegelung der Epoche und der Gesellschaft mit den großen Problemen des moralischen Daseins ringt.

DEZSŐ KOSZTOLÁNYI

Verfasser lehnt sowohl die das Werk Kosztolányis falsch bewertenden Erinnerungen der Zeitgenossen, als auch die pseudomarxistischen Präkonzeptionen ab. Seiner Meinung nach besteht das Problem Kosztolányi darin, wie das große Talent des Dichters mit den bedeutenden Hindernissen ringt, die seine Entfaltung hintertreiben. Jeden Ton der modernen Lyrik nimmt dieser Dichter wahr, doch der grundlegende Widerspruch der Epoche erreicht die Schwellen seines Bewußtseins nur als unlösbares Problem, als bürgerliche Krise, nicht als revolutionäre Möglichkeit. Als Kriegsgegner gelangt er zwar auch bis zur Revolution, er hat aber den weitesten Weg zurückzulegen gehabt, daher ist auch seine Enttäuschung, seine Ernüchterung am schwersten. Eine Zeit arbeitet er in der gegenrevolutionären Presse, entsagt aber bald ernüchtert dieser beschämenden Rolle. Doch gelingt es ihm nie die Krise, in die er damals geriet, ganz zu überwinden. Das Produkt dieser Krise ist seine Theorie der Unterscheidung zwischen schriftstellerischer und journalistischer Tätigkeit, die Gegenüberstellung von homo aestheticus und homo moralis, und diese Krise wirft ihn auch zur Theorie des *l'art pour l'art* zurück. Dennoch war er niemals so aktuell als gerade zu jener Zeit.

László Bóka unterstützt seine Auffassung durch die Analyse von vier Romanen des Schriftstellers. Der Roman »Pacsirta« (Die Lerche) zeigt wie die ländliche kleinbürgerliche Lebensform unvermeidlich in eine Sackgasse führt; in »Véres költő« (Der blutige Poet), kommt er unter den kleinlichen Verhältnissen des ungarischen Faschismus zu der genialen Erkenntnis, daß das überreife, seinen inneren moralischen Halt reaktivierende bürgerliche Verhalten seinen eigenen Mörder, den Faschismus geradezu bestärkt und großzieht. »Aranyárkány« (Der goldene Drache) ist ein pädagogischer Roman. Seinen Helden, den Professor, sehen wir im Moment, als er sich plötzlich dessen bewußt wird, daß seine Lehre, die er mit seinem Leben exemplifiziert, keine beispielgebende Kraft mehr hat. Der Roman »Édes Anna« geht weiter als die früheren Romane. Hier erscheint bereits die Welt der Arbeiter. Er schildert nicht die bewußte Opposition der zwei Welten, sondern, daß der Gegensatz auf dieser Stufe bereits unüberbrückbar sei.

In der Novellenserie »Esti Kornél« versucht der Schriftsteller mit der bürgerlichen Welt, mit seinen eigenen früheren Ansichten abzurechnen. Doch diese Abrechnung kann natürlich ohne marxistische Grundlage keine restlose sein. Daß sie aber keine vergebliche war, beweisen die letzten großen Gedichte, in denen Kosztolányi über Leben, Tod, Liebe und Leiden aussagt. Ein besonderes soziales Gewicht erhalten diese persönlichen Werte dadurch, daß sie in einer eigenartigen Minute des Lebens und der Epoche des Dichters geschaffen wurden, als nämlich die Menschheit von solchen zerstörenden gesellschaftlichen Kräften bedroht wurde, die vor keinem Wert haltmachten. An der Entfaltung der definitiven Werte, die Dezső Kosztolányi darstellt, arbeitete nicht allein der Dichter selbst, sondern der schreckliche Tod und der Krebschaden des Faschismus waren bereits dabei am Werk.

József Darvas

AKTUELLE FRAGEN DER UNGARISCHEN LITERATUR

Die wichtigste Tatsache in der ungarischen Literatur sei, daß die Konsolidierung des literarischen Lebens in einer Weise erfolgte, daß es nicht bloß gelungen war die Wahrheiten des sozialistischen Realismus zu beschützen sondern gleichzeitig auch die über dieselben herausgebildeten Vorstellungen mit zeitgemäßen Elementen zu bereichern. Die Wertordnung der ungarischen Literatur hat sich umgewandelt, das sozialistische Erbe wurde zum Teil von den dogmatischen Vorurteilen befreit, die sog. »versunkene Literatur« wurde ans Licht gebracht, und es erschien eine neue, begabte Schriftstellergeneration.

Im weiteren analysiert der Verfasser die gegenwärtige Lage der Lyrik, Epik und des Dramas, und stellt fest, daß die größten Erfolge auf dem Gebiet des Dramas verzeichnet werden können. Ferner konstatiert er, daß die Entwicklung des ungarischen literarischen Lebens die sektiererischen Ansichten nicht bestätigt habe, daß die Kommunisten nicht nur für die Gegenwart, sondern auch für die Zukunft der Literatur verantwortlich seien. Alles müsse — allerdings ohne prinzipielle Zugeständnisse unternommen werden, um alle verheißungsvollen Talente in die Kontinuität der Literatur einzuschalten. In bezug auf die weitere Entwicklung der sozialistischen Literatur wird festgestellt, daß die Literatur nur in dem Falle sich voll entfalten könne, wenn sie sich den Problemen des heutigen Menschen widmet. Über die Frage der Modernität sagt der Verfasser, daß in dieser Frage noch viele bereinigende und mutig durchgeführte Diskussionen nötig seien, denn die bisher erhaltenen Antworten seien nicht

zufriedenstellend. Zum Abschluß wird betont, daß das Problem der Gegensätze zwischen den Generationen nicht dadurch gelöst werden könne, daß man deren Existenz leugnet. Man müsse den jungen Schriftstellern mehr Geduld entgegenbringen, und neben der Kritik auch für ihre Suche nach neuen Wegen Verständnis haben, denn obwohl diese Wege an Fallgruben vorbeiführen mögen, sei noch kein Schriftsteller auf glatten Wegen zur Größe gelangt.

István Király

DIE PROBLEME DER HEUTIGEN UNGARISCHEN LITERATUR

(Vorgetragen auf der in Pécs am 23. Oktober 1960 veranstalteten Wanderversammlung der Ungarischen Literaturgeschichtlichen Gesellschaft)

Der Verfasser hält das Eindringen der bürgerlichen Ideologie für das wichtigste Problem der ungarischen Literatur. So wie in der Arbeiterbewegung der Revisionismus die Hauptgefahr darstellt, ist auch die Literatur kein Spezialgebiet, wo Zugeständnisse an die bürgerliche Ideologie zulässig wären. Er tadelt, daß die Kritik keine genügend scharfe und deutliche Linie zwischen dem kritischen Realismus und dem sozialistischen Realismus gezogen habe. Dies sei um so wichtiger, da auch in der heutigen Literatur kritisch-realistische Werke geschaffen werden, die in Ermangelung einer solchen Abgrenzung nicht entsprechend bewertet werden können.

Über den Modernismus sagte er, daß dies seiner Meinung nach eine Frage des Inhaltes sei, der Begriff selbst sei nur ein Deckname für die Dekadenz. Dies sei der neue Zauberspruch, mit dem man die Grenzlinie zwischen Realismus und Antirealismus zu verwischen sucht. Es gibt eine sozialistische Literatur, die mit Hilfe ihrer konstruktiven Darstellungsmethode den Menschen in den Vordergrund stellt, und im Gegensatz zu ihr gibt es eine Literatur, die behauptet, daß irgendwo inwendig, vom Leben unabhängige verborgene Reichtümer existierten, die sie an die Oberfläche zu bringen vermag.

MIT DEN AUGEN DER ZEITGENOSSEN

László Simon : Beiträge zu der Geschichte der demokratischen Bewegungen, insbesondere zur Geschichte der Ady-Gesellschaft in Debrecen, während des zweiten Weltkrieges.

DATEN UND BEITRÄGE

Péter Sára : Unveröffentlichte Briefe von Endre Ady
Miklós Kovalovszky : Drei Ady-Strophen aus der Studentenzeit
Klára G. Szabó : Ein unbekanntes Manuskript von Lőrinc Szabó
Béla Zolnai : Thaly, Ballagi, Riedl
Imre Fejős : Randbemerkungen zur Ikonographie Petőfis
István Lőkös : Ein unbekannter Brief von Kazinczy
János Szilágyi : Ein unbekanntes Gedicht von Gvadányi

RUNDSCHAU

Károly Szalay : Über die Novellen von Jenő Tersánszky-Józsi
Sándor Köröspataky : Lenin—Gorki
Béla Pomogáts : Die Gedichte von Géza Gárdonyi
László Orosz : Homer und Ossian
Győző Kovács : Die Ungarische Enzyklopädie von János Apáczai Csere
Attila Kovács : Erinnerungen an Artur Elek
László Ferenczi : Aladár Komlós: Die ungarische Dichtkunst von Petőfi bis Ady
Éva Serey : André Chamson : Der Wunderbrunnen
Mihály Köhegyi : Ágnes Kovács: Typen von ungarischen Tierfabeln.
Inhaltsverzeichnis des Jahres XLVIII und Namensverzeichnis des Jahrganges 1960.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki felelős: Vidosa László
A kézirat nyomdába érkezett: 1961. VIII. 11. — Példányszám: 1600 — Terjedelem: 13,6 (A/5) ív

61.53921 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

1961.

3. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Keresztury Dezső</i> : Berzsenyi Dániel	225
<i>Barta János</i> : Kemény Zsigmond mint szépíró (Vita)	236
<i>Bóka László</i> : Kosztolányi Dezső (Vita)	255
<i>Darvas József</i> : Irodalmunk időszzerű kérdései (Vita)	276
<i>Az élő magyar irodalom kérdései</i> (Király István előadásának vitája)	282
<i>Mádl Antal</i> : A német kérdés az új német irodalomban	286

VITA

<i>Szauder József</i> : Megjegyzések Barta István Kölcséy-tanulmányaihoz	294
--	-----

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

<i>Simon László</i> : Adalék a debrecen demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a Debreceni Ady-Társaság második világháborúkorabeli történetéhez	296
--	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Sára Péter</i> : Ady Endre kiadatlan levelei	305
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Három diákkori Ady-strófa?	310
<i>Gáborjáni Szabó Klára</i> : Szabó Lőrinc kiadatlan kézírata	315
<i>Zolnay Béla</i> : Thaly, Ballagi, Riedl	318
<i>Fejős Imre</i> : Széljegyzetek Petőfi ikonográfiájához	320
<i>Lőkös István</i> : Egy ismeretlen Kazinczy-levél	323
<i>Szilágyi János</i> : Egy ismeretlen Gvadányi-vers	325

SZEMLE

<i>Szalay Károly</i> : Tersánszky Józsi Jenő novelláiról	328
<i>Kőröspataky Sándor</i> : Lenin—Gorkij-levelek, visszaemlékezések	334
<i>Rónay György</i> : Kálnoky László: Szeszélyes szüret	336
<i>Pór Péter</i> : Megjegyzések Vargha Balázs Berzsenyi-könyvéhez	339
<i>Pomogáts Béla</i> : Gárdonyi Géza versei	341
<i>Orosz László</i> : Homér és Osszián	344
<i>Kovács Győző</i> : Apáczai Csere János Magyar Enciklopédiája	346
<i>Tasnádi Attila</i> : Elek Artur: A platánsor	348
<i>Ferenczi László</i> : Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfittől Adyig	350
<i>Serey Éva</i> : André Chamson: A csodák kútja	352
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Kovács Ágnes: Magyar állatmesék típusmutatója	353

BIBLIOGRÁFIA

<i>Sándor László—Botka Ferenc</i> : A kárpátukrajnai magyar könyvkiadás irodalmi bibliográfiája	355
---	-----

IDEGENNYELVŰ ISMERTETÉSEK

MELLÉKLET: Az IRODALOMTÖRTÉNET 1960. évi 1—4. számainak tartalomjegyzéke és névmutatója (Összeállította: <i>Bohus Magda</i>)	
--	--

Ára: 8,—Ft

Előfizetés egy évre: 24,—Ft

FELHÍVÁS OLVASÓINKHOZ!

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megvenné az Irodalomtörténet

1949. évi 3. és 4.,

1950. évi 2.,

1951. évi 1., 2. és 3.,

1952. évi 1. és 2.,

1954. évi 2. számait.

Felkérjük mindazokat, akiknek a felsorolt számokból nélkülözhető példányuk van, szíveskedjenek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság irodáját írásban (Budapest V., Pesti Barnabás utca 1.) vagy telefonon (180—245) értesíteni.